...anski

...ya
...zna

# HISTORYA POLITYCZNA

DLA

SZLACHETNEY MŁODZI

ZAWIERAIĄCA

ZEBRANIE KROTKIE

Przypadkow znakomitych w dawnych Monarchiach

w PANSTWIE NIEMIECKIM, POLSZCZE, FRANCYI, ANGLII, HISZPANII, SZWECYI, MOSKWIE, PRUSACH,

TUDZIEŻ:

Uwagi Polityczne nad zaszłemi w tychże Państwach odmianami; na koniec: wyobrażenie heroiczne niektorych sławnych w starożytności Ludzi.

DO POIĘCIA MŁODEGO WIEKU

PRZYSTOSOWANA

Przez X. KAIETANA SKRZETUSKIEGO
Professora Historyi *in Collegio Nobilium Scholarum Piarum.*

*PRZEDRUKOWANA*

w WARSZAWIE 1777.

w Drukarni J. K. Mci y Rzeczypospolitey u XX. *Scholarum Piarum.*

Nescire, quid antea, quàm natus ſis, acciderit, id eſt semper eſſe puerum.

*Cicero in Orat.*

*Nie wiedzieć, co ſię pierwey działo, nim ſię urodziłeś, ieſt to zawsze być dziecięciem.*

Ex Libris Adalberti Litwinski m.p.

# MYSL
## AUTORA
### W przedſięwzięciu dzieła tego.



W Szyſtkie wynalazki ludzkie, tym więcey gruntowności zawieraią, im pewnieyszemi ztwierdzaią ſię prawidłami. Sposobne przymioty, zdatność, talent wlany z przyrodzeniem, aczkolwiek znayduią szacunek; pożytecznieyszemi iednak ſtaią ſię, gdy z uſtanowionych opisow tey nabywaią doſkonałości, do iakiey bez obcey pomocy, szczegulney sztuki, a nawet długiego doświadczenia przyiść zdaie ſię niepodobna.

Przedſięwziąwszy dla pożytku Szlachetney młodzi wydać Hiſtoryą Polityczną, doznałem ia zwyczaynych tym trudności, ktorzy ſię nową ścieszką do zamierzonego sobie kresu, a nie bitym udaią gościńcem. Zadnego więc w Oyczyſtym zwłaszcza ięzyku nie maiąc przewodnika, na ktorego przykład zapatrywaćby mi ſię przyszło, według ułożonych od mądrego, y dziełami swoiemi zaszczyconego Rektora Paryzkiey Akademii Rollina prawideł, pracować umyśliłem. Chce on nayprzod: aby rzeczy porządnie traktowane były; Zdało mi ſię dawney Hiſtoryi nie opuszczać, a od niey, iako naturalny wyciąga porządek, zaczynać; maiąc prawie za niepodobne, ułożoney od d'Alemberta

*planty, wykonanie; aby od naszego zacząwszy wieku, do dawnieyszych coraz bardziey postępować, ponieważ dzisieyszych w Europie interessow znać nie można, nic nie mowiąc o czasach, Traktatach, woynach, ktore poprzedziły, y nową im postać dały. Rozumiałem iednak, iż maiąc wzgląd na pożytek, edukacyą biorącey młodzi, Historya dawna krociey traktowana być powinna. Po Czterech Monarchiach, o Cesarzach Rzymskich y Niemieckich mowić przyszło, dla tego nierozerwanego związku, ktory zachodzi w Historyi Państwa Rzymsko-Niemieckiego.*

*Przyszedłszy tak nieznacznie do Historyi Państw teraźnieyszych, naypierwsze mieysce zastępowac powinny Oyczyste dzieie. Przebiegłszy Historyą Polską, trzy w Europie Krolestwa naysławnieysze stawią się przed oczy: Francya, Anglia, Hiszpania. Po tych naybardziey nas interessować powinny Sąsiedzkie Państwa, y ich znakomitsze przypadki, dla tego: o Szwedach, Moskwie, y Domie Brandeburskim w Prusach panuiącym, mowić przyszło. Tym sposobem urosła pierwsza część dzieła tego.*

*Znaiąc zaś z doświadczenia y nieodstępną potrzebę wiadomości Historycznych, dla Szlachetney młodzi do prac Obywatelskich sposobiącey się, y zwyczayną młodemu wiekowi tęsknotę w przetrząsaniu wielkich Ksiąg, rozumiałem, że mi należało stosować się do samych, że tak powiem, słabości. Dwanaście kartek całey Historyi dawney, spodziewam się, że nayleniwszego nie zrazi umysłu, siedm tylko iest tychże kartek o Cesarzach Rzymskich, od Augusta aż do Karola VI. Do tego dosyć iest*

mieć

*mieć dokładne wyobrażenie, aby potym w zrzodłach samych dostatecznego szukać opisania. Tym czasem można wiedzieć, ktore w każdey Historyi mieysca zabawnieysze, lub pożytecznieysze, dokładnieyszego godne są wartowania. Należało ieszcze do porządku, pewne rozdziały poczynić w każdey Historyi, tym celem, dla ułatwienia pamięci, dawane wszędzie Epochy, znacznieyszemi znakomite przypadkami.*

*Zeby iuż teyże Historyi uczenie się pożytecznieysze było, przepisuie Rollin, y nowy wkłada obowiązek na Dzieiopisa:* aby starał się dochodzić przyczyn wzrostu, lub upadku Państw. *Oddzieliłem to do osobnego traktowania, iako rzecz uwagi, y rozsądku.w nauczeniu się potrzebuiącą; a tak druga nieiako część Książki moiey złożyła się. Przydało mi się do tego wielu traktuiących toż właśnie Autorow, mianowicie: Bossuet, Rollin, Mably, Montesquieu. Wstęp do Historyi teraźnieyszych wzięty iest z Robertsona. z tym dokładem: że słuszny dosyć Tom pierwszy Autora tego ( Historyi panowania Karola V. Cesarza ) w trzynaście kartek przelać nieiako trzeba było; Do reszty zaś w niedostatku zrzodeł, z ktorychby takowe uwagi czerpać przyszło, własną musiałem zastąpić pracą, stosuiąc się iednak zawsze do poięcia y pożytku Szlachetney Młodzi.*

*Nareszcie, maiąc w pamięci ieden ieszcze obowiązek:* przypatrywania się w Historyi wielkim Ludziom, *uczyniłem ieszcze osobną z opisania niektorych klassę, a ściśniony zamierzonemi szczupłości dzieła tego granicami, na kilkunastu musiałem przestać, szukaiąc w opisach*

wy-

*wydoſkonalenia dowcipu, y sentymentow. Tym sposobem, odarta nieiako z wdziękow swoich Hiſtorya, znaydzie ie ſkupione w Heroicznych wyobrażeniach.*

*Przy końcu oświadczyć to powinienem, że mam nadzieię, iż pierwszy ten krok odemnie dla pożytku przyszłych Obywatelow uczyniony, pociągnie może biegleysze umyſły do wydania dzieł doſkonalszych, w umieiętności tak bardzo potrzebney y pożyteczney.*

# CZĘSC PIERWSZA

Zawieraiąca w sobie w krotkości znakomitsze przypadki Historyi dawney, y niektorych Państw teraźnieyszych.

## *O wiadomościach początkowych w Hiſtoryi.*

HISTORYA: ieſt opowiadanie wielkich czynow, ktore pospolicie do odmian publicznych przyczyniaią ſię, ktore są przyczyną uszczęśliwienia, albo nieszczęścia narodu ludzkiego.

Jeſt: Wieloraka I. *Swięta*, a ta, ieżeli dawnego Teſtamentu dzieie opiewa, zowie ſię Jzraelſka, ieżeli nowego Teſtamentu; zowie ſię Kościelna. II. Dawna: opiewa dzieie od Stworzenia Swiata, do przyiścia Zbawiciela, y trochę daley; Teraźnieysza opowiada dzieie Pańſtw teraźnieyszych.

Przymioty iey są: że być powinna prawdziwa, co iſtotą Hiſtoryi ieſt, krotka, dokładna. Nieodſtępnie także potrzebne są dla doſkonałego Hiſtoryi nabycia, naſtępuiące umieiętności. Lato-Pisarſtwo; czyli Chronologia opisuie czas, w ktorym

co przypadło. Kraio - Pisarſtwo, czyli Geografia mowi o mieyscu, gdzie ſię co przytrafiło. Polityka uważa przyczyny, dla ktorych ſię co przytrafiło. Krytyka roztrząsa prawdę przypadku, examinuie Dzieiopisow, iakiey byli kondycyi, Religii, Sentymentow, zdatności w pisaniu z iakiego celu, w iakich okolicznościach, y z iaką pilnością dzieła swoie wydawali.

Cel Hiſtoryi ieſt opiewać przypadki, opisywać dzieła wielkich ludzi społeczności pożytkuiących, dochodzić przyczyn wzroſtu lub upadku, szczęścia lub nieszczęścia Narodow.

Epocha w Hiſtoryi zowie ſię czas pewny szczegulnym iakim y znacznym dziełem znakomity. Era (a) znaczy pewny czas uſtanowiony, od ktorego naſtępuiące liczą ſię lata.

Po-

---

[a] Ery przednieysze są te: dawne, y teraźnieysze.

| Rok od Stwor. | | Rok przed Erą Chrześciańską. |
|---|---|---|
| | Stworzenie Swiata - | 4004. |
| 2722. | Era Troiańska - - | 1282. |
| 3238. | Era Olympiacka - - | 776. |
| 3250. | Era Rzymska - - - | 754. |
| 3257. | Era Babilońska - - | 747. |
| 3680. | Era Alexandryiska - | 324. |
| 3692. | Era Grecka - - - | 312. |
| 3966. | Era Hiszpańska - - | 38. |
| 4000. | Era Narodzenie Xstusa - | 1. |
| 4004. | Era Chrześciańska - - | 4. |
| 4626. | Era Arabska [Hegira] | 622. |

Początek Hiſtoryi Narodu ludzkiego bierze ſię od Stworzenia Swiata, gdzie pierwsza Epocha zaczyna ſię y traktuie: o Stworzeniu Swiata, przeſtępſtwie pierwszych Rodzicow: Adama y Ewy, bratoboyſtwie: Kaima, a śmierci Abla, o porwaniu Enocha. Rok od Stworzenia Sw.

Druga Epocha zawiera: Potop uniwersalny, y co po nim naſtąpiło, zamyſł Synow Noego y ich rozdzielenie, od ktorego szczegulne Hiſtorye zaczynaią ſię. Synowie Noego zwali ſię: Sem, Cham, Jafet. Cham przyszedł do Afryki, Jafeta potomkowie, do Europy, Sem zoſtawszy na mieyscu zaludnił Azyą. Od niego pochodził Abraham pierwszy Patryarcha Jzraelitow. 1656.

## O JZRAELITACH.

### EPOCHA I.

*Stan Jzraelitow pod* Patryarchami.

ABraham powołany od Boga z pomiędzy ziomkow swoich, wielkie od Niego za swoie cnoty, y poſłuszeńſtwo: w ochotnych ofiarowania iedynego Syna, chęciach, odebrał w nadgrodę obietnice. Obſtaiąc za Synowcem swoim Lotem, zwyciężył iego nieprzyiacioł. Lot z Sodomy (ktorą Bog za grzechy ukarać chciał) potym uszedł. Jzaak Syn Abrahama, chce w ſtarości ſtarszemu Synowi błogoſławić, ale młodszy Jakob uprzedza Eza- 2083.

wa, y dla tego ſtronić przed iego gniewem muſi, u Labana krewnego swego 14. lat trzodę paſie, y z większym maiątkiem powraca do ziemi Oyczyſtey, gdzie przez zazdrość innych Synow, naymilszego na czas traci. Jozef przedany od własnych Braci doſtawszy ſię do Egiptu, nayprzod w uciśnieniu, potym w szczęściu zoſtaiąc, zprowadza do niegoż Oyca y Braci swoich. Od dwoch iego Synow, y dzieſięciu Braci idą nazwiſka dwunaſtu Pokoleń Jzraelſkich. Po śmierci Jozefa powſtało prześladowanie: wpośrzod ktorego Moyżesz cudem Opatrzności zachowany, Boſkiego obcowania ſtaie ſię uczeſtnikiem, wolą Boga Faraonowi opowia-
2513. da, kary na Egipt ściąga, Ziomkow z niewoli wyprowadza, na puszczy cuda czyni, przymierze zawiera z Bogiem, przy końcu podroży zchodzi z tego Swiata niewiadomie.

## EPOCHA II.

*Zawiera Stan Jzraelitow pod* Sędziami.

2553. JOzue podbił Paleſtynę, y podzielił ią między pokolenia, wſtrzymanie Słońca, przeyście Jordanu, upadek Jerycha, pod nim przypadły. Lud Jzraelſki wpadał częſto w bałwochwalſtwo, a Bog dopuszczał, iż częſto w niewolą Sąſiadom doſtawał ſię. Powſtawali znowu waleczni Sędziowie, y z niey Jzraelitow wypro-
wa-

wadzali. Debora y Barach męſtwem, Gedeon wybrania swego dowodem, Jefte ślubem, Samson ſiłą nadzwyczayną, Heli domowym nieszczęściem, Samuel poſtanowieniem Krola w Jzraelu pamiętni są.

## EPOCHA III.

*Opisuie Stan Jzraelitow pod* Krolami.

SAul namaszczony na Krola, po wielu 2909.
pomyślnościach y zwycięſtwach utracił łaſkę Boga. Dawid wybrany, wſławił ſię za panowania poprzednika swego zwycięſtwem Goliata, potym od Saula prześladowany kryć ſię muſiał. Zoſtawszy Krolem, upadał z krewkości, y rozmaicie to powietrzem, to buntem syna Absalona karany był, w Sion oſiadł, y ślub uczynił Bogu Kościoł zbudować. Salomon syn iego wypełnił żądanie Oyca swego. Pod tym naymędrszym Krolem, Jzrael do naywyższego potęgi przyszedł ſtopnia. Nieſtatkował w mądrości Salomon, a po
iego zeyściu rozdzielenie Kroleſtwa naſtą- 3029.
piło pod Roboamem, ktory przy dwoch ſię tylko pokoleniach utrzymywał, y Judzkim Krolem mianował ſię. Inne dzieſięć, Jeroboama, Krolem Jzraelſkim ogłoſiły. W tym oſtatnim Kroleſtwie, zacząwszy od Jeroboama, wszyscy prawie Krolowie, niezbożni y bałwochwalcy byli, aż do oſtatniego Ozeasza, ktory od Salmanazara Niniwitow Krola w niewo-

ią

lą poimany, z ktorey Jzraelſkie Kroleſtwo nigdy ſię więcey nie dobyło. Przeciwnie zaś w Judzkim Kroleſtwie wielu było pobożnością y zwycięſtwy ſławnych, iako to: Jozafat, Aza, Ezechiasz, Joas cudownym zachowaniem, będąc od własney Babki Atalii na śmierć szukany. Luboć y w tym Joram, Manaſſes, ktory Jzaiasza Proroka, piłą przerznąć kazał, niecnotami swemi pamiętni byli. A potym lubo pod Sedecyaszem od Na-
3375. buchodonozora Wielkiego podbite 70. lat w poddańſtwie Babilońſkim, (gdzie ſię wſławił wiarą, widzeniami, y rangą Daniel Prorok) znaydowało ſię, iednak z czasem z niego wyszło.

## EPOCHA IV.

*Zamyka Stan Jzraelitow pod* Arcy-Kapłanami.

Z Dozwolenia Cyrusa, Jzraelitowie wyszli z niewoli Babilońſkiey pod rządem Ezdry, y powtore pod panowaniem Artaxerxesa, za ſtaraniem Nehemiasza,
3445. Kościoł y Miaſto swoie zreparowali, y zoſtawali pod rządem Arcy-Kapłanow. Jaddus wtedy ten sprawował w Jzraelu urząd, gdy Alexander Wielki odwiedził Jerozolimę. Z czasem powſtały wielkie prześladowania od Antyocha Epifanesa Krola Syryi, ktoremu Machabeuszowie ſię zaſtawiali walecznie. Tych potomek

Jan

Jan Hirkan tytuł Krolewſki przybrał, ale niezgody między naſtępcami iego dały mieysce mieszania ſię Rzymianom, u ktorych podeyściem Herod Kroleſtwo Judei dla ſiebie wytargował, a pod panowaniem Synow iego Zbawiciel na Swiat przy- 4000.
przyszedł. Rządzili potym Staroſtowie Rzymscy Judeą. Oſtatni był Florus, pod rządem iego Zydzi przeciw Rzymianom bunt podnieśli, poprzedziły niektore znaki owo spuſtoszenie, ktore pod Wespa- 4068.
zyana Cesarza przypadło panowaniem. Zapędy Zydow w dalszym czaſie na przywrocenie dawnych rządow y pierwiaſtkowey udzielności daremne były. Rozsypał ſię więc Narod ten po wszyſtkich trzech częściach Swiata, lecz nigdzie naymnieyszego nie ma panowania.

## O CZTERECH MONARCHIACH.

### I. O ASSYRYICZYKACH.

EP. I. Fundował Monarchią tę pierwszą Nemrod człowiek prze- od Stw. 1800.
myślny y obrotny, y podbił wielką rozległość kraiu. Ninus syn iego założył Miaſto Niniwę, Oyca pod imieniem Belusa, iak Boga czcić kazał, (zkąd początek bałwochwalſtwa). zwyciężył Baktryanow. Zona iego Semiramis zabiwszy Męża, sama ſławnie panowała, Babilon ozdobiła ogrodami, pałacami, y twierdzami, Etiopią y Indow zawoiowała

wała. Przeciwnie Syn iey Niniasz inne w rządzeniu przedſięwziął maxymy, a iego idąc przykładem naſtępcy zgnuśnieli, że nawet imiona ich w niepamięci zagrzebane, aż do Sardanapala, ktorego gnusność y niecnoty dały mieysce rozdzie-
3237. leniu Monarchii, od owego bowiem czasu dwa ſię Kroleſtwa uformowały: Niniwitow, y Babilończykow, nad to Medya osobnych Rządcow mieć zaczęła.

## O NINIWITACH.

EP. II. TEglatfalazar podnioſł bunt w Niniwie, y sam ſię Krolem poſtanowił. Syn iego Salmanazar Jzraelſkie Kroleſtwo w niewolą wziął, kędy Tobiasz wſławił ſię. Sennacheryb: zawoiowawszy Egipt, obległ Jerozolimę, w ktorey Ezechiasz Judzki Krol cudowne otrzymał życia przedłużenie, y nadprzyrodzoną klęſkę woyſk nieprzyiacielſkich. Aſſaraddo w niewolą zabrał Manaſſeſſa. Nabuchodonozor zrabował Ekbatanę Stolice Medow, y Fraortesa ich Krola zwyciężył; a gdy nad Betulią przewodzi Wodz iego: Holofernes, od mężney Judyty ginie. Sarakus utracił: Miaſto,
3380. Pańſtwo, y życie.

## O BABILONCZYKACH.

ODerwał dla ſiebie Belezys albo Nabonaſſar tę część Pańſtwa Aſſyryiczykow,

kow, ktora Babilon za Stolicę miała. Jego naſtępcy, potęgą Niniwſkich Krolow zaćmieni byli. Aż przy zniszczeniu Niniwy od Medow, powſtał Nabopolaſſar w większey potędze. Syn iego: Nabuchodonozor Wielki ſławnieyszy ieszcze był podbiciem Judei, y zabraniem w niewolą Sedecyasza, dobyciem Tyru, wyniośłością, snami: ktore Daniel tłomaczył, na koniec karą Boſką nad sobą, y uznaniem prawego Boga. Naſtępcy iego gnuśni byli. Oſtatni Baltazar, albo Labinit, mimo Boſkiey przeſtrogi, ucztą ſię bawiąc, gdy pod murami miaſta nieprzyiaciel ſtał, życia y Państwa poſtradał. 3449.
Aſſyrya od Persow zawoiowaną była.

## O MEDACH.

Gnusność Sardanapala sprawiła: że Arbaces Rządzca Medyi, odłączył kray ten od reszty Państwa Aſſyryiſkiego. Zoſtawił ią w wolności, ale ta w nierząd z czasem przemieniła ſię. Deioces sprawiedliwością swoią, uczynił ſię potrzebnym Kraiowi, y Krolem zoſtawszy zbudował Ekbatanę. Fraortes Syn iego walcząc z Nabuchodonozorem wydał ią na łup, y sam zginął. Zemścił ſię krzywdy Oycu y Państwu uczynioney Cyaxares I. ten uspokoiwszy, Scytow kraie swoie nachodzących, Niniwę zburzył, Aſtyages Syn iego Cyrusa dziadem był, wydawszy Mandanę Corkę, za Kambizesa Perſkiego Pa-

Pana. Brat iey Cyaxares II. z Corką swo-
3450. ią w posagu Medyą puścił Cyrusowi.

## O LYDACH.

NAydawnieyszy Narodu tego Krol u Dzieiopisow znayduie się: Kandaules. Po nieiakim czasie baieczną niektorzy o Gigesie powieść przytaczaią. Nayslawnieyszy był ostatni Krezus swoiemi bogactwy, obcowaniem z mądremi, doświadczeniem Delfickiego Bożyszcza, na
3442. koniec nieszczęściem pamiętny.

## II. O PERSACH.

EP. I. NIeznaioma długo innym Narodom Persya w prostocie y wolności zostawała, wychowania dobrego Młodzi przestrzegaiąc. Cwiczony w Persyi Cyrus y w młodości pomiarkowaniem ozdobił się, y potym Armenią uspokoił, Kreza zwyciężył, Babilonu (przez zwrocenie Eufratu rzeki) dobył, a Mo-
3500. narchią Assyryiską zniszczywszy, Perską na iey rozwalinach ugruntował. Kambizes Syn iego woiuiąc Egipt, Peluzium obrotnie dostał, wreście Brato - boystwem y popędliwością pamiętny był. Smerdes po nim na krotki czas uzurpatorem został, lecz spisek od samychże Satrapow, to iest: możnych Panow uczyniony, tronu y życia go pozbawił. Zaczął potym panować Daryusz, y miesza się nastę-

pcow

pcow iego Hiſtorya z dzieiami Greckich Miaſt.

## O GRECKICH MIASTACH.

ACzkolwiek początki ſławnieyszych w Grecyi Miaſt baieczne są, naydawnieysze iednak liczy ſię Króleſtwo Sycyonu. 1500. Argiwow fundował Jnachus, Akryzyusza oſtatniego ich Krola zabił wnuk własny Perseusz, a ten zbrzydziwszy sobie Argos założył Kroleſtwo w Mycenach. Między innemi był w tym Kroleſtwie Amfitruo Oyciec mniemanego Herkulesa. Cekrops fundował Ateny, był w nich Krolem y Amfiktuo ſławny uſtanowieniem rady od swego imienia nazwaney. Oſtatni Kodrus miłością ku swoiey Oyczyznie zaszczycony zoſtał. Kadmus założył Teby, gdzie o Laiuścię, Jokaście, Edyppie baieczne wieści rozſiewaią. W Lacedemonie lub Sparcie pierwszy Lelex Krolem był, Tyndar potym, przez swoię Corkę Helenę, o ktorą woyna Troiańſka była ſławna, pamiętnym zoſtał,

## O ATENCZYKACH.

DRugą ieſt Epochą w Hiſtoryi Miaſta 2214. Ateńſkiego, śmierć Kodra. Ateńczykowie bowiem, czyli przez wdzięczność, czyli przez politykę, Krola mieć więcey nie chcieli; naſtąpił rząd: Archontow. Drako zabiegaiąc większemu

zby-

zbytkowi, opisał surowe Prawa, rozwolnił ie Solon. W iego nieprzytomności powſtały niezgody y fakcye: Pizyſtrat pokazuiąc ſię ludowi sprzyiaiącym, obiął Tyranią, Hippiasz, y Hippach gdy idąc śladem Oyca, Harmodyusza afrontuią, ten z Aryſtogitonem związek uczyniwszy, drugiego zabiia, ale y sam z swoim wspolnikiem ginie. Partya przeciwna nie mogąc ſię oprzeć Pizyſtratowey, przyięła na ſiebie urząd ozdobienia Zboru Delfickiego, y namowiła Apollina Bożka do dawania zprzyiaiących interessom swoim odpowiedzi. Tak sami Lacedemończykowie, ktorzy z czasem naywięksi byli Aten przeciwnicy, pomogli do wyiścia z niewoli, y zrzucenia Tyranii.

## O LACEDEMONCZYKACH.

SParta doſtawszy ſię w moc Heraklidow, gdy raz dla zgody dwoch Krolow panowało, w zwyczay to obrociła. Druga w Hiſtoryi tey Epocha bierze ſię, od utwierdzenia mocy tey Rzeczypospolitey
3120. przez Likurga prawodawcę: Jakoż widząc ſię ten opiekunem młodego Krola, poprawił rząd, uſtanowił Senat, Eforom władzy przydał, rowność dzierżaw wprowadził, wygnał zbytek y doſtatki, opisał wychowanie Młodzi, acz niektore Prawa iego naganne były. Heraklidowie imię, dla Lakonii, w ktorey oſie-

dli,

dli, odmienilii. Gdy im ſię bliſkie Miaſto: Elos zbuntowało, chcąc go bez rozlania krwi przykładnie ukarać, wszyſtkich Obywatelow w twardym poddańſtwie zoſtawili, uprawianie rol, y naycięższe prace im powierzaiąc. Poszło zatym: iż y innych losem woiennym podbitych, do kondycyi Jlotow przymuszono.

## O MESSENCZYKACH.

POnieważ Meſſena Miaſto ſąſiedzkie Sparcie było, zaczym, gdy o pograniczny Powiat zaszła kłotnia, zaięła ſię woyna y lat 20. trwała, na ktorey wſławiwszy ſię dzielnością Aryſtomenes Rządzcą potym w Meſſenie obrany, Teopompa Spartańſkiego Krola zwyciężył y Bogom swoim, go ofiarował. Lecz po iego zeyściu Lacedemończykowie gorę wzięli, y lekkie poddańſtwa nałożyli kondycye. Gdy ſię powtorna wznowiła woyna, Spartanie pod rządem Tyrteusza Wierszopisa Ateńſkiego, Jtomum miaſto nieprzyiacielſkie zburzyli y Meſſeńczykow z swego wygnali ſąſiedztwa.

## O PERSACH y GREKACH.

DRuga Epocha Hiſtoryi: Perſkiey Monarchii bierze ſię od panowania Daryusza I. Obrany Daryusz podatki roſtropnie nakazał, Democedesa Lekarza nie

mogł

mogł namowić: aby dostatki nad wolność y miłą Oyczyznę przekładał, woiował nierozsądnie ze Scytami. Arystagoras chcąc korzystać z pomocy Persow, ułożył był zamysł wzmocnienia się, lecz obłudy swoiey przypłacił, a zapalił nieiako woynę w Grecyi. Ateńczykowie bowiem iuż w związku przeciw Daryuszowi będący, Miasto Sardes zpalili. Rozgniewało to Perskiego Krola, uspokoiwszy y podbiwszy Jonią, (to iest brzeg Azyatycki od Europy) wysłał liczne woysko, ktore w Tracyi zaginęło. Powtornie we 300,000. ludzi wtargnęli Persowie do Grecyi, ale od Grekow, ktorzy trzydziestą tylko cząstkę w liczbie mieli, pod rządem walecznego Milcyadesa Ateńczyka pod Maratonem do upadłey zbici byli.
3514. Syn Daryusza Xerxes po śmierci Oyca, chcąc krzywdy y zniewagi wetować, na kilka milionow ludzi zprowadził na Grekow, z tym wszystkim 300. tylko Spartanow, przy Termopilskich wąwozach, pod wodzą Leonidy Krola swego zastawiło się, y sami ginąc 20,000. nieprzyiacioł trupem położyli. Ateńczykowie z Miasta wyszedłszy, okrętową bitwę pod Salaminą wygrali, na ktorey polityką, umieiętnością, cierpliwością, y obywatelstwem dystyngwował się Temistokles, lubo y Arystydes wkrotce potym pod Plateami z pomocą Pauzaniasza Spartańskiego Krola, resztę Persow dokonał. Trzecy ludzie rozmaity, z rożnych iednak

przy-

przyczyn, los y koniec mieli. Artaban potym Urzędnik na Dworze Xerxesa, zabiwszy go, doradził Synowi młodszemu, aby sobie tron brato-boystwem ubeśpieczył, uczynił to Artaxerxes I. ale y samego Raycę na śmierć zkazał. Pod nim Cymon Ateńczyk, podbiwszy Tracyą, pokoy z Persami zawarł. Krol ten Perski dał schronienie Temistoklesowi z Oyczyzny wywołanemu, y Egipt mimo posiłkow Ateńskich uspokoił.

## O GREKACH WE WŁOSZECH.

OBywatel Koryntu Archiasz prosił Apollina Delfickiego o wyznaczenie mieysca na nową osadę, ktoraby z czasem w dostatki obfitować mogła, y założył Syrakuzy w Sycylii. Myscellus z Achaii, prosił podobnie o mieysce zdrowe, y założył Krotonę we Włoszech siłą Milona sławne. Już dawniey wygnani nieiako z własnego kraiu. Messeńczykowie, osiedli w Sycylii, y miastu od swego imienia: Messyna nazwisko dali. We Włoszech południowych było wiele osad Greckich, iako Sybarys, Bipontum, Metapontum, Regium, Tarentum &c. że ta część Włoch wielką Grecyą nazywała się. Tamże Pitagoras dawny Filozof założył Szkołę, z ktorey Charondas, Zaleukus, y inni sławni Prawodawcy wyszli.

# O WOYNIE DOMOWEY w GRECYI.

JUż to beśpieczeńſtwo od Persow przekonanych, iuż ambicya y chęć panowania nad innemi, iuż to złe obchodzenie ſię, z przymierzeńcami, wznieciły te domowe niesnaſki, ktoremi osłabiona Grecya ztraciła wolność y cnoty swoie. Atteny y Sparta woiuiąc o ſtarszeńſtwo, losu rozmaitego doznawały: Archidamus Attykę, Perykles Lakonią puſtoszył, Kleon Ateńczyk nieprzyiacioł na wyspie Sfakteryi zaiął, lecz Spartańczyk Brazydas podbiciem Tracyi powetował. Zaszło potym powietrze morowe w Attyce, y w nim Hipokrates z wielką ku Oyczyznie przysługą był, y ſławny uſtęp Plateńczykow. Jeszcze woyna domowa nie była zakończona w Grecyi, gdy Ateńczykowie zagrzani namowami Alcybiadesa Syrakuzanom w Sycylii woynę wypowiedzieli. Nie toczył iey iednak Alcybiades, zawrocony do Sądu, uciekł ſię do Sparty, y przeciw własney Oyczyznie woiował. Nicyasz Hetman Ateńſki, początki pomyślne maiąc, za przybyciem poſiłku Spartańſkiego pod wodzą Gilippa oblężonym, flottę, woyſko, na koniec y życie utracił. Alcybiad pozyſkawszy łaſkę Tyſſaferna Perſkiego Pana, wiele Ziomkom swoim szkodził, na koniec umowiwszy pewne powrotu swego kondycye, zażył tychże Persow pomocy na podzwignienie Oyczyzny, po-

wrot

wrot iego wspaniały był. Utrzymywali się nieco Ateńczykowie, aż im Lizander wygrawszy morską bitwę przy Egos-Potamos, cios śmiertelny zadał, Aten dobył, rząd odmienił, y woynę zwaną Peloponezyacką, zakończył. 1603.

## O REWOLUCYAH y UPADKU MONARCHII PERSKIEY.

TRzecia Epocha w Historyi Perskiey; iest osłabienie iey y upadek. Po Artaxerxesie I. nastąpił Xerxes II. na krotki czas, bowiem od Zogdyana Brata zabity został; ale y ten podobnie od innego, ktorego się pozbyć chciał, uduszony. Zemściwszy się tak Brato-boystwa, nowym Brato-boystwem Ochus, Daryuszem II. nazwał się, y naymłodszemu Synowi Cyrusowi polecił rząd Azyi mnieyszey. A gdy po zeyściu Daryusza nastąpił Syn iego starszy Artaxerxes II. długo-rąk, (za ktorego czasow zeszedł w Persyi Alcybiades, przez nienawiść nieprzyiacioł, a Trazybul wolność Atenom Oyczyznie swoiey przywrocił) Cyrus chcąc brata z Tronu zrzucić, zaciągnął pod swoie znaki 13,000. Grekow, atoli za zpotkaniem się pod Kunaxa przegrał y zabity został, wtedy 10,000. Grekow pod wodzem Xenofontem, sławnym do Grecyi ustępem powrociło. Sławna to w całey starożytności retyrada. Po artexerxesie II. Syn iego Ochus obiął tron, Egipt, y inne Prowin-

cye buntuiące ſię uspokoił, y zginął zdradą Bagoasa, iako podobnie lubo od niegoż wynieſiony Arses naymłodszy Syn. Oſtatni Daryusz III. Kodomannes woiuiąc z Alexandrem Wielkim życie y Mo-
3670. narchią utracił.

## O TEBANCZYKACH.

GDy w Tebach niezgody wewnętrzne powſtały: Spartanie pożytkuiąc z okazyi, zamek Tebańſki opanowali, ale dway ſławni Obywatele: Pelopidas y Epaminondas, wolność Oyczyznie przywrocili, a obruszywszy Ateńczykow przeciw Spartanom, oſtatnim klęſkę zadali pod Leuktrą. Pierwszy potym przebywał u Krola Perſkiego, y w Teſſalii, gdzie też na pewney wyprawie zginął uwioſſszy pierwey w zaſtawę pokoiu Filippa Krolewica Macedońſkiego; drugi wſławiony He-
3645. roizmem Obywatelſkim, wygrawszy pod Mantyneą życie zakończył, z niemi powſtawszy chwała Tebańczykow, z niemi oraz upadła.

## O MACEDONCZYKACH.

WYchowany w Rycerſkiey Szkole pod Epaminondą Filip, wyćwiczywszy woyſka, Ateńczykow polityką, y uięciem niektorych oſłabiwszy, wygraną pod Che-
3666. roneą bitwą zwyciężył. Przypadek iego przy oblężeniu Metonu, rozwod z Olympią, powieści ucieszne, y śmierć gwałtowną, do kto-

ktorey przez nieuwagę y chciwość wielkiey czci dał okazyą, opisuią Historycy.

## III. O MONARCHII GRECKIEY.

ALexander Wielki Syn Filippa, uspokoiwszy Sąsiadow, zburzywszy Teby, postanowił zemścić się krzywd od Persow Grekom uczynionych, y trzema sławnemi zwycięstwy, pod rzeką: Granikiem, pod Miastem: Jssus, y Arbellą Daryusza przekonał, Indow podbił, Tyru dobył, Abdolonyma w Sydonie Krolem uczynił, odwiedził Jerozolimę, Alexandryą w Egipcie zbudował, y Monarchią Grecką na ruinach Perskiey ufondował. Chwalebna w nim była szczodrobliwość, łaskawość, umieiętność, sztuki woienney, znoszenie prac, szukanie przyiaźni, wspaniałość ku zwyciężonym; naganna ambicya, zaboystwo przyiacioł, piiaństwo, ktore go też o śmierć przyprawiło. Fundowanie więc Monarchii Greckiey pierwszą iest Epochą, a drugą zaraz śmierć Alexandra. Generałowie bowiem iego, ponieważ on bez- 3677.
potomny zszedł, kraie zawoiowane między siebie podzielili. Po niezliczonych zatargach y kłotniach, trzy znacznieysze uformowały się Krolestwa, Egipskie: gdzie Ptolomeuszowie, Syryiskie: gdzie Antyochowie panowali, y Macedońskie. Greckie Miasta chciały powstać, ale od Antygona zwyciężone zostały, Artus uformował ligę w Sycyonie Acheńczykow,

ci od Kleomena Spartańſkiego Krola przekonani, łączą ſię z Antygonem w Macedonii panuiącym. Filip II, Syn iego przyciſka y gnębi Etolow, ci Rzymian na ratunek wzywaią, y Filip od nich zwyciężony. Etolowie z czasem z obrońcow swoich nie kontenci, Antyocha przeciw nim wzbudzili. Uspokoił go Scypio Rzymianin, nareście Perseusz Syn iego zupełnie od
3836. Rzymian zwyciężony, w niewolą był poimany. Mummius dobyciem Koryntu Grecyą Rzymowi podbił, Mitrydates Pontu Krol wyſłał poſiłki do bronienia iey,
3931. ale go Sylla przekonał, y Grecya w Prowincyą Rzymſką obrociła ſię.

## IV. O RZYMIANACH.

NIm przyszło do uformowania Monarchii Rzymſkiey, ſtał iuż Rzym przeszło ſiedmset lat, y sama Rzeczpospolita Rzymſka wolnością kwitnąca cztery Epochy rachuie, do upadku swego, od założenia Monarchii.

## O KROLACH.

3250. EP. I. ROmulus założył Rzym, ogłoſiwszy go mieyscem ucieczki, zaludnił go. Numa prawa y Religią opisał. Tullus Hoſtilius rząd woyſkowy wprowadził. Ancus Marcus podbił Latynow, Tarquinius Miaſto ozdobił, Servius Tullius myślał na wolność wydzwignąć Rzym, ale uprzedzony był śmiercią od własnego

go Zięcia zadaną. Tarquinius pyszny, ty- 3495.
ranią sprawował, ale wygnany z Rzy-
mu dla swoich y Syna zbrodni, od Bru-
ta y Kollatyna.

## II. O KONSULACH y PODBICIU WŁOCH.

PO wypędzeniu Krolow, urząd Konsu-larny uſtanowiono. Tym czasem Por-sena Krol Hetruryi chciał przywrocić na Tron Tarquiniusza, lecz dziełami wale-cznemi Koklesa, Scewoli y Klelii zaſtra-szony odſtąpił od swego przedſięwzięcia. Zaszły też potym domowe niesnaſki, po-spolſtwo domagaiąc ſię Urzędnikow, ktorzyby ich od tyranii Szlachty bronili, na gorę Awentynu uſtąpiło, ledwie go do powrotu baieczką namowił Menenius A-gryppa; w tym Trybunat gminny uſtano-wiono. Koryolan potym rozgniewany zpro-wadził Wolſkwow pod Rzym; ale per-swazyą Matki Weturyi, y Zony Wolu-
mnii tknięty, odſtąpił. Decemwirowie 3550.
zebrali prawa, lecz przedłużona władza odięta im była, dla nierządow Appiusza Klaudyusza. Kamillus zburzył Miaſto Weiow, ale bardziey ieszcze Oyczyznie usłużył gromiąc Gallow, ktorzy iuż byli Rzym (procz Zamku Kapitolium) opa-nowali, zwyciężywszy pod Allią rzeką, wtedy y Manlius broniąc Zamku wſławił ſię. Z czasem Papyrius Cursor, Samni-tow podbił, a po nim Fabricius, y Cu-

rius

rius z Pirrusem Krolem Epiru woiuiąc, pomiarkowaniem, cnotą, y zwycięſtwami wſławili ſię.

## III. O ZAWOIOWANIU DALSZYCH KRAIN.

ZAszły po podbiciu Włoch obce Woyny: Kartagińczykowie podbiwszy Sycylią y inne kraie, poſiłek dali Tarentynom, po wyiściu Pirrusa, ten był początek woyny. Pierwsza nauczyła Rzy-
3740. mian żeglować, Duilius wygrał pierwszy morſką bitwę, Regulus zwycięſtwy, ale bardziey nieszczęściem swoim, będąc od Xantyppa zwyciężony, pamiętny zoſtał. Lutacius ią zakończył. Drugą zaczął Annibal, oblężeniem Saguntu, zbił Rzymianow pod Trebią, Trazymenem, a osobliwie pod Kannami, oparli mu ſię Fabius, Marcellus, lecz Scypio od Afryki nazwany, woynę zakończył. Annibal wyszedłszy z Oyczyzny, Filippa pobudzał w Macedonii, Antyocha w Syryi, ale ci przekonani od Rzymian zoſtali. Perseusz oſtatni z Krolow Macedońſkich w niewolą wzięty od Pawła Emilego, Kartago zoſtała zburzona od Scypiona Emiliana. Mummius zniszczył Korynt, y zabrał do Rzymu ozdoby. Zaszły potym domowe kłotnie w Hiszpanii, rozruchy Grachow we Włoszech, dobycie Numancyi, zawoio-
3891. wanie Numidyi, po woynie z Jugurtą, na ktorey ſię Metellus, Marius, y Sylla wſła-

wsławili. Maryusz pamiętny ieszcze został przez zbicie Cymbrow, nachodzących Państwo Rzymskie; Sylla iakośmy rzekli, Grecyą podbił, ktorą pierwey woiował Lucullus, ale naysławnieysi oba zostali, przez srogości y okrucieństwa, ktore dla wygurowania w własney Oyczyznie przez nayniegodziwszą okropność sprawowali.

## IV. O UPADKU RZECZYPOSOPLITY.

POmpeiusz Wielki w Hiszpanii Sertoryusza, potym napastnikow morskich u- 3937.
spokoił, z Mitrydatem woynę zakończył. Wtedy w Rzymie Konsul Cicero spisek Katyliny rozproszył, Julius Cezar Gaulow podbił, Krassus rozumieiąc: iż przez dostatki wyrowna chwale tych dwoch ludzi poszedł na Partow, y zginął; śmierć iego dwoch wyniosłych Rzymian porożniła: Cezara, y Pompeiusza. Bitwa Farsalska decydowała o losie Rzymian, Pompeiusz zabity w Egipcie został; Cezar Egipt, Azyą, Maurytanią, Hiszpanią uskromiwszy; był Rzymu iednowładnym Panem, a lubo tyrana tego Brutus y Kassius zgładzili, iednak powstały znowu trzech Mężow rządy. Antonius, z Lepidem y Oktawianem Siostrzeńcem zabitego Cezara, złączywszy się, proskrypcye y mordy nakazywali. Brutus y Kassius pod Miastem Filippi życie na bitwie utracili, Lepidus od swoich kollegow zgnębiony. Aż też y dway zgodzić się nie mogąc

przy-

przyszli z ſobą do walki, Antonius: prze-
3970. grawszy bitwę Morſką pod Akcium ſam ſię zabił. Była to Epocha upadku wolności Rzymſkiey, ponieważ iedynowładność potym wzrosła, to ieſt Monarchia Rzymſka zaczęła ſię.

## O CESARZACH RZYMSKICH
### EPOCHA I.
### *Uſtanowienie Monarchii.*

BItwa pod Akcium ztoczona, uczyniła Oktawiana, ktory ſię Auguſtem od owego czasu nazywać zaczął, zwycięzcą y Panem Rzymu. Ten polityką iednowładność ugruntował, swobody Rzymu ubeśpieczył, Gallow, Kantabrow, Windelikow, Niemcow, przekonał, miaſto ozdobił, łaſkawością, uſtanowieniem niektorych urzędow wſławił ſię, nie był ie-
Ery dnak w Familii swoiey szczęśliwy. Agryp-
Chrześ. pa, Mecenas pod nim ſłynęli, y nauki kwitnęły. Po zeyściu Auguſta, Paſierb
14. iego Tyberius umiał z początku pięknemi do rządzenia talentami, pokrywać srogość serca, ktora ſię z czasem z pomocą Seiana w okrucieńſtwach iego wydała, że nawet swemu Synowi, y Synowcowi nie przepuścił. Na wyspie Kaprea w rozwiozłości y proznowaniu żyiąc od swego naſtępcy uduszony zoſtał. Pod panowaniem tego Cesarza, przypadły cuda życia, y męki Zbawiciela. Kaligula cnotliwego Germanika Syn, zacząwszy dobrze, krot-

ko panował, ale ſię dał we znaki Rzymianom, przez dziwactwa, zdzierſtwa, y srogość; zabity, miał naſtępcę własnego 41.
Stryia. Klaudyusz poki sam rządził, nie miał na co utyſkiwać Rzym, Maurowie, Bretonowie zbici byli; lecz dalsze Klaudyusza rządy były wyzwoleńcow iego panowaniem; Meſſalina też y Agryppina żony iego wiele ukrucieńſtwa dokazywały, ktorego nawet doznał, y sam Klaudyusz. Przysposobiony od niego Nero Agryppiny Syn, z krzywdą Brytannika Syna Klaudyszowego, wſtąpiwszy na Tron, pięć lat chwalebnie panował, wyiąwszy, że przy końcu takowego panowania Brytannika y własną Matkę ze świata zgładził. Dalsze Nerona życie było podłością, srogim okrucieńſtwem, nieſłychanych zbrodni y niegodziwości wyobrażeniem. Przecięż morderca poddanych nad sobą katem był. Za iego czasow, Paulinus Bretonow, Korbulon Partow, Wespazyan żydow buntuiących ſię poſkromili. Po śmierci Nerona, uznany dawniey od woyſk w Hiszpanii Galba godzien był panowania, poki nie panował, bo przez ſiedm mieſięcy raczey zdzierał y srożył ſię, a gdy od własnych woyſk zamordowany zoſtał, Otto od innych Pułkow okrzykniony, poty żył y panował, poki batalii nie przegrał pod Bedryakiem. Witellius na koniec Ottona zwyciężywszy, od Wespazyana zwyciężony zoſtał. Ten przez prawą zaſługę doszedłszy wielkich

ſto-

ſtopniow, a z pomocą Mucyusza y Anto-
niego Pryma Tron Cesarzow oſiadłszy,
przywrocił rząd dobry, y karność w woy-
ſku, Rzym ozdobił, nauki zachęcał. Pod
iego panowaniem Tytus dobył Jerozoli-
my, Rubrius Sarmatow zwyciężył, Fe-
ſtus odegnał Garamantow; naywiększą
iednak woynę toczyli: Cywilis, Sabi.
nus y inni, z ktorych Sabinus był nay-
79. nieszczęśliwszy. Tytus ſtarszy Syn po
Oycu naſtąpił na Tron: aby cnoty ie-
go światu widocznieysze były, miał so-
bie za powinność uszczęśliwiać poddany
sobie narod; y zachęcać go własnym przy-
kładem, dla czego kochaniem y delicyami
ludzkiego Narodu nazwany, iak na nie-
szczęście, krotko panował. Rzym doſtał
81. ſię pod panowanie Domicyana. Ten odro-
dził ſię od Brata, niegodnym ſię y krwi
zacney, y tronu uczynił, Chrześcian,
poddanych, nawet y much był prześlado-
wcą y Tyranem; woyſka iego od Dakow
y Germanow pobite były, a Agrykola
zwycięzca Bretonow przez zazdrość otru-
ty. Po zabiciu tego okrutnika Nerwa od
Senatu wybrany podatki zmnieyszył, zło-
śliwe edykta odwołał, a czuiąc ſię przez
wiek niesposobnym do rządow, przyspo-
98. sobił za naſtępcę Traiana. Panował mie-
ſięcy 16. y był oſtatnim Cesarzem pier-
wszego wieku Ery Chrześciańſkiey.

Traian łączył do talentow wielkich pię-
kne cnoty, godzien był podziwienia y
kochania. Dakow, Armenow, Jberow,
Par-

Partow, Arabow zwyciężył, bunt żydow w Afryce uſkromił; drogi, moſty, porty za Rzymem ſtawiał, y sam Rzym nie mało ozdobił. Adryan naſtępca iego 117.
miał cnoty zmyślone, a wyſtępki prawdziwe, w namiętnościach swoich zbytecznym był, a chwały Traiana zazdrośnym, uśmierzył bunt żydow, y wał w Brytanii od morza do morza usypać kazał. Antonin miał wszyſtkie cnoty, ktore tronu są ozdobą y podporą, prywatnym y publicznym życiem, zaſłużył na chwałę, y ſłodkie u wdzięczney potomności wspominanie. Zięć Antonina Marcus Aure- 161.
lius prawdziwy Mędrzec w koronie, pierwszy do wspołeczniſtwa rządow przypuścił, lubo sobie w obyczaiach nic podobnego Lucyusza Wera; szczęście to było Rzymian, iż Aurelius kollegę swego przeżył, Kwadow, Markomannow (z pomocą iak niektorzy twierdzą pułku piorunuiącego) zgromił, Kaſſiusza rebellią uśmierzył. Kommodus podobnieyszy do Nerona, niż do Oyca, po ktorym naſtępował, z szermierzami obcuiąc, od iednego z nich zamierzami obcuiąc, od iednego z nich zamordowany zoſtał. Helvius Pertinax krotko Cesarzem był, gwardya boiąc ſię reformy, y karności, życia go pozbawiła. Tym czasem Tron na taxę poszedł, Dydius Julianus przepisał innych obietnicami, y od gwardyi Cesarzem okrzykniony, gdy pospolſtwo: Nigra, Senat: Sewera uznał. Pierwszy w Pałacu zabity, drugi od trzeciego zwyciężony z pomocą Albina,

bina, ktory w nadgrodę przysługi swoiey, padł ofiarą ambicyi swoiego Allianta.

Severus: Partow, Arabow, żydow poskromił, mur w Brytanii dla zasłony obywatelow od naiazdu Piktow, wystawił, y tamże umarł. Syn iego starszy Karakalla, sprzątnąwszy brata swego, Kaliguli y Neronowi podobnym będąc, udawał się za Alexandra Wielkiego, Makryn zaboyca poprzednika swego, od następcy zabity został. Heliogabal był Rzymskim Sardanapalem, Alexander Surowy stryieczny iego brat ocaliwszy życie swoie, na ktore się targał Heliogabal, panował sprawiedliwie y mądrze, z Perssow tryumfował. Lecz wprowadzaiąc woyskowy rygot, od pułkow zbuntowanych zabity był. Jest mniemanie niektorych Dzieiopisow, iż Matka tego Julia Mammea była Chrześcianką. Wreście ten był los Cesarzow Rzymskich wieku tego, że prawie wszyscy gwałtowną zchodzili śmiercią; Maxymin dla srogrości swoiey Cyklopem lub Buzyrysem zwany, dwoch Gordianow, Pupian, Balbin, Gordian II., Filip, Decyusz Chrześcian wielki prześladowca, Gallus y Woluzyanus, Waleryan wezwawszy do rządow Syna Galliena od Perskiego Krola Sapora zwyciężony, y haniebnie traktowany; pod panowaniem, Synow iego: Galliena y Liciniusza Waleryana, trzydziestu razem tyranow powstało w Państwie Rzymskim. Klaudyusz II. był szczepem Familii Konstan-

stan-

ſtantyna, y nad Gotami znaczne odnioſł zwycięſtwo. Aurelian, Tacyt, Probus, Karus Numerianus, Karinus, ci wszyscy od Maximina zacząwszy przez lat 15. oſiadali Tron Rzymſki. Nareszcie Dyokle-cyan miał więcey talentow, niż cnot, był Chrześcian prześladowcą, wznowił odmianę rządu, przybieraiąc za kollegę: Maxymiana Herkuleusa, a potym innych dwoch, ktorzy nieprzyiacioł Państwa Rzymſkiego gnębili, lecz podzielenie takowe naywyższey władzy było początkiem domowych woien. Dyoklecyan sam przymuszony od Maxymina Galera do abdykcyi, iako y Herkuleus.

Konſtantyn Wielki ( Syn Konſtancyusza Chlora, ktory ſię mieścił w uczeſtnictwie naywyższey władzy ) zwyciężywszy piąciu swoich konkurentow: Herkuleusza, y Syna iego: Maxencyusza, Galera, Maxymina, y Licyniusza, wydał edykt publiczny pozwalaiący głośnego wyznawania Wiary Chrześciańſkiey. 313.

## II. PRZYIĘCIE WIARY KATOLICKIEY.

EP. II. Konſtantyn Niemcow, Gotow, y Sarmatow pokonawszy, miaſto dawne: Byzancium odnowił, rozszerzył, ozdobił y nowym Rzymem, albo od swego imienia: Konſtantynopolem nazwał, miał mniey talentow, niż Auguſt, lecz więcey cnot; ściągaiąc z granic

woy-

woyſka, y dzieląc Pańſtwem własnych Synow, wykroczył przeciw polityce. Trzech po Konſtantynie Synow iego panować zaczęło: Konſtantyn, Konſtans, y Konſtancyusz, lecz nie długo, naypierwey bowiem nayſtarszy, wtargnąwszy w kraie brata swego przez zasadzki zabity zoſtał, a gdy podobnie oſtatni, za sprawą Magnencyusza utracił życie, powſtało wiele Tyranow. Przecię ich Konſtans przekonał, Gallusa naypierwey do wspolnictwa rządow przypuścił, a tego za złe sprawowanie powinności, ſtracić kazawszy, Julina drugiego brata ſtryiecznego. Ten pięciu Krolow Niemieckich, pod Strasburgiem zwyciężywszy, gdy po śmierci Konſtansa, sam panować zaczął, pokazał, że wiele cnot zmyślonych miał, rozumu iednak był wielkiego, życia umiarkowanego, y talentow do rządzenia potrzebnych. Julian był Apoſtatą y prześladowcą wiary Chrześciańſkiey, woiował z Persami, y na iedney sprawie raniony, życia dokonał. Obrany potym Jowian Persom zawoiowanych Prowincyi uſtąpił, chwalebnie rządził, ale krotko. Walentynian po nim zaſiadł na Tronie Cesarzow Rzymſkich, y Brata Walensa za kollegę przyiął, był dobrym Chrześcianinem, żołnierzem, y politykiem, zwyciężył Germanow, Szkotow, Frankow, y Sasow. Brat iego Prokopa bunt uśmierzywszy na wschodzie, y Hunnow odegnawszy, od Gotow porażony y spalony był. Gracyan pier-

pierwszego Syn, po śmierci Oyca, brata swego Walentyniana II. wspolnikiem rządow uczyniwszy, Teodozyusza, Augustem niby następcą kreował; a gdy Maxym w Hiszpanii bunt podniosł, Gracyan woiuiąc z nim, od woysk opuszczony y zabity. Upatrzył porę Teodozyusz, że tyrana tego, ktory y Walentyniana II. z swych kraiow wygnał, zbił; lecz znalazł drugiego nieprzyiaciela Walentynian w Arbogaście od ktorego uduszony został. 392.
Arbogast Eugeniusza pewnego Cesarzem ogłosiwszy, sam pod iego imieniem panować chciał, lecz nie uszedł kary za zbrodnie swoie.

Teodozyusz Wielki od Gracyana ieszcze do rządow wzięty, zawdzięczył mu broniąc praw brata iego, godzien był tego Tronu, ktory obronił przeciw naiazdom Sarmatow, Gotow, Alanow, Hunnow. Narody te z siedlisk swoich ruszywszy się nachodziły zewsząd Państwo Rzymskie. Godzien był ieszcze nazwiska: Wielkiego, dla swoich talentow y cnot. Podział iednak Państwa uzyniony między dwoch Synow, y wprowadzenie do żołdu Rzymskiego obcych woysk, były przeciw zdrowey Polityce. Dwoch zostawił Synow Teodozyusz, starszy Arkadius panował na wschodzie, y od iego czasow, aż do naszych Państwo Rzymskie Wschodnie od Zachodniego rozniło się. Młodszy Honoryusz pod opieką zostawał Stylikona, a mimo wielkich iego zasług y po-

pokrewieństwa (ponieważ corkę iego Honoryusz za sobą miał) dociekłszy, że się zmawiał z nieprzyiaciołmi Państwa, ztracić go kazał. Alaryk potym Krol Gotow zrabował Rzym, a brat iego w Hiszpanii tychże Gotow fundował panowanie. Wiele innych części Państwa Rzymskiego oderwano; ledwie się Cesarz walecznością Konstansa uzurpatorom nawet godności swoiey obronić mogł, a zawdzięczaiąc mu tę przysługę, Syna iego z siostry swoiey Placydyi zrodzonego, wyznaczył po sobie następcą y dziedzicem. Walentynian III. puściwszy Afrykę Wandalom, y złączywszy woyska swe pod kommendą Aecyusza będące z milicyą Frankow, Attylę Krola Hunnow poraził pod Chalons. Attyla z niedobitkami powracaiąc, niesłychane wyrządzał okrucieństwa: iż biczem Boskim przezwany był. Aecyusz iednak, z ręki potym Walentiniana, przez namowę Maxyma zabity był, ale przez zdradę tegoż y sam zginął. Ośmiu potym tyranow raczey, niż Cesarzow przez lat 20. panowało: Maxym, Awitus, Majoryan, Sewerus, Antemius, Olybryus, Julius Nepos, Augustulus. Gotowie wiele wewnętrzny mieszali pokoy, Rycymer ieden z nich wsadzał na Tron, y zpychał z niego, aż też wtargnęli Herulowie, Szef ich: Odoacer zwyciężywszy Orestesa, a Syna iego Augustula, mniemanego Rzymskiego Cesarza
476. na wygnanie posławszy sam pod imieniem

Kro-

Krola Włoſkiego panować zaczął. Monarchia Rzymſka, podziałem Państw, wprowadzeniem obcych woyſk, nieumiejętnością Rządcow osłabiawszy, tytuł nawet Cesarzow do nieiakiego czasu na Zachodzie utraciła.

## EPOCHA III.

### *Upadek Cesarſtwa* Zachodniego.

PAnowanie Herulow krotko trwało. Odoacer nic w prawach Rzymſkich y zwyczaiach nie odmienił, Rzymianie pod nim szczęśliwſi byli, niż pod właſnemi niektoremi Cesarzami; iednak co ſię orężem nabyło, mocą utraciło ſię. Teodoryk Oſtrogotow Krol, Odoakra zwyciężywszy w batalii, gdy go w mieście dobyć nie mogł, ugodę zmyślił, zdradą pokonał go, y ſiedmiu miał swegoż narodu naſtępcow. Umiał zdobyte Państwo rozrządzać, utwierdzać, y ozdobić. Złe wychowanie Synowca y naſtępcy iego: Atalaryka, było zrodłem zguby dla Gotow: gdy bowiem rozpuſtne zakończył życie, Matka iego: Amalazonda przyiaźń Teodatowi poślubiła z kondycyą: aby ſię przy władzy y godności zoſtała, lecz w swoich myślach zawiedła ſię, gdyż wkrotce w areszt wzięta życia pozbawiona była.

Wziął to za pzetext odzyſkania, należących niby do Państwa Rzymſkiego Włoch, a pod obcym wtedy zoſtaiących

panowaniem Juſtynian Wschodni Cesarz, y lat 18. woynę z Gotami toczył, na ktorey wſtawił ſię Wodz iego Bellizaryusz. Teodat woyſka swoie pod kommendą Witygesa wyſłał, lecz ten Krolem obrany, Teodata zabić kazał, ale y sam zwyciężony y dobyty w Rawennie (była to Stolica Krolow Włoſkich) od Bellizaryusza, do Carogrodu odeſłany tam życie zakończył. Ofiarowali Gotowie koronę Bellizaryuszowi, lecz iey nie przyiął. Teodebald więc na krotki czas, po nim Eraryk podobnie, rządzili. Totyla drugiego zabić kazawszy, opierał ſię nieco Rzymianom, lecz zwyciężony od Narsesa, iako podobnie y naſtępca iego Teia zakończył Oſtrogotow we Włoszech panowanie.

Powrocił nieiako sam Rzym do Państwa Rzymſkiego na Wschodzie wtedy utrzymuiącego ſię, lecz nie na długi czas. Narses lat 15. rządził kraiem tym, przy końcu zaś podpadł nienawiści Zofii, Juſtyna II. Cesarza żony, dano mu za naſtępcę: Longina, ktory ſię pierwszy Exarchą nazywać zaczął, y natychmiaſt Alboin Lombardow Krol, wtargnąwszy do Włoch opanował ie, y dwudzieſtu po sobie miał naſtępcow: nie zoſtało Cesarzom wschodnim tylko: Exarchat Rawennatcki, do ktorego należał Rzym, y kilka miaſt koło Neapolu. Alboin, aczkolwiek był dobry rządca, iednak srogością, własney śmierci, y żony swoiey Roze-

mon-

mondy był okazyą. Trwała potym 10. lat Anarchia pod imieniem Aryſtokracyi, aż Autaryk rządu hołdowniczego opisał prawa. Aſtolf do naywyższego potęgi ſtopnia przyszedł, exarchat zawoiował, y iuż do Rzymu przypuszczał attaki, Stefan II. Papież nic nie wſkorawszy u Konſtantyna Kopronyma na wschodzie panuiącego, do Pepina Francuzkiego Krola udał ſię. Pepin Aſtolfa do cofnienia ſię przymuſił, ale gdy powtornie na Rzym targnął ſię, Lombardow Krol, Pepin powtornie przybywszy, y Exarchat zawoiowawszy, Papieżóm go Rzymſkim darował. Też zabiegi, y tenże ſkutek zamachow swoich miał, oſtatni Lombardow Krol Dezyderyusz, cudzego pragnąc y swoie poſtradał. Dobyty w Pawii Stolicy swo- 774.
iey od Karola Wielkiego Krola Francuzkiego, we Francyi życia dokonał, Lombardya pod panowanie Karola doſtała ſię. Włochy procz tego; między Wenetow: ktorzy małą cząſtkę od morza Adryatyckiego poſiadali; Cesarzow wschodnich: ktorzy Xięſtwo Neapolitańſkie; Papieża: ktory Exarchat, Monarchią Ankonitańſką y włości koło Rzymu miał, podzielone były. Zoſtawił Karol Xiążąt Włoſkich przy tychże prerogatywach, ale Fryulſkiego za podnieſioną rebellią zwyciężywszy, zciąć kazał. Nareszcie będąc wielkiey, y iedyney wtedy w Europie potęgi, z namowy Obywatelow Rzymſkich, Cesarzem Zachodnim od Leona III. Pa- 800.

pieża okrzykniony, wſkrzeſił upadły tytuł y potęgę Ceſarſtwa Zachodniego.

## EPOCHA IV.

*Wſkrzeszenie Ceſarſtwa na Zachodzie.*

KArol Wielki miał wszyſtkie wielkiego Krola pzzymioty uśmierzył bunty, odpędzał nieprzyiacioł, rozrządzał kray, handle prowadził, nauki (b) zachęcał. Woiował z Sasami, Abarami, y Saracenami. Ludwik I. naymłodszy Ka-
814. rola Syn, wczesnym podziałem kraiow, a niewczesną dobrocią, był okazyą buntow, ktore Synowie iego przeciw niemu podnoſili. Dwa razy złożony z Tronu, y przywrocony panował nieszczęśliwie, y nieſławnie. Lotaryusz Ludwika I. nay-
840. ſtarszy Syn, przegrawszy pod Fontenai, Włochami ſię y nazwiſkiem Cesarza kontentować był przymuszony. Saracenom iuż sobie sąſiedzkim oprzeć ſię ſkutecznie nie mogł, a zdawszy z Koroną Ceſarſką rządy Państwa Ludwikowi II. na osobności żyć przeſtał. Ten w części Włoch
856. panuiąc, ledwie ſię za naleganiem wschodniego Cesarza samego nie wyparł nazwiſka,

[b] Obszernieysze dzieł Karola Wielkiego opisanie znayduie się w Historyi Francuskiey w. Rozdziale 2- iako y Ludwika I. ponieważ to byli oraz Krolowie Francuscy.

ſka, a bezpotomnym zchodząc dał miey-
ſce nowego zakłocenia. Karol II. we Fran- 875.
cyi panuiący, niedopuścił do Korony Ce-
sarſkiey Synowcow swoich. Z tym wszy-
ſtkim po śmierci Karola II. tytuł Cesar-
ſki przy Ludwiku II. Krolu Francyi,
dzierżawy przy Karlomanie były. Nare-
szcie po zeyściu obydwoch Karol III. Kar-
lomana naymłodszy Brat Cesarzem zoſtał,
lecz ochydził panowanie swoie, haniebnym z Normandami przymierzem, ktorym, mogąc ich pokonać, wolał okupić gnusność swoię. Był Karol III. Regentem Francyi, ktorą wtedy Normandowie nachodzili, y rozległość sama kraiow nad ktoremi panował, nieſſawnym go uczyniła. Z tey przyczyny Francuzi, Niemcy, Włochy, poſſuszeńſtwo mu wypowiedzieli, a Karol w oſtatnim opuszczeniu zeszedł. Zaszła potym znaczna od- 888.
miana. Panowie Niemieccy: Arnolfa acz nieprawego Syna Karlomana, Włoscy, Gwidona Xiążęcia Spoletańſkiego, Francuzcy: Odona za Rządcow obieraią. Sławna to ieſt Epocha w Hiſtoryi Pańſtwa Niemieckiego. Spospob naſtępowania w Cesarſtwie z dziedzicznego obrocił ſię w elekcyiny, obrany zaś Cesarz pomocy potrzebuiąc pewne przyrzekać muſiał kondycye, ztąd początek wolności Rzeszy Niemieckiey. Arnolf woiował z Gwidonem, y szturm do Rzymu przypuszczał,
przecięż zoſtawił tron Synowi. Ludwik 899.
IV. w ośmnaſtym roku życia bezpoto-

mnie

mnie zchodząc, utwierdził Niemcow w prerogatywie obierania sobie Cesarzow.

Był raczey Krolem Niemieckim niż Cesarzem Konrad I. Hrabia Frankonii, za zgodą możnieyszych obrany Panow. Ten przerwał Sukcessyą Domu Karola Wielkiego, ktory ieszcze we Francyi panował, lecz słabość panuiących nadzieię samę odzyskania tronu Cesarskiego utraciła. Zeszedł w siedm lat panowania Konrad, a widząc się bez-potomka, Henryka Saskiego Xiążęcia radził za następcę. Henryk I. przezwany Ptasznik,
919. (że go zabawnego łowieniem ptastwa znaleziono, gdy mu powszechne oznaymiono żądania) waleczny był, Hunnow poraził, a do wstrzymania ich natarczywości powstało z rady y pomocy Henryka, wielłe Zamkow y Kasztełow, ktore z czasem w obszerne y wielkie miasta obrociły się. Gotował iuż wyprawę do Włoch Henryk, gdzie Spoletańscy y Fryulscy Xiążęta przewodzili, lecz w tych starunkach zeszedł, zostawuiąc następstwo Synowi.
936. Otto uznany y przyięty za Cesarza od wszystkich był; w dzień iego koronacyi pierwsi mu Xiężęta usługiwali, ztąd początek wielkich Urzędow Państwa Niemieckiego. Lotaryusz II. Włoski Krol umarł, iego dzierżawy zaiąwszy Xiązę Fryulski: Berengaryusz, Wdowę Lotaryusza do więzienia wtrącił. Ta Ottona o protekcyą y pomoc prosiła, Otto Beren-

rengaryuſza zwyciężył, Adelaidę Krolowę Włoſką uwolnioną za żonę poiął, y w Rzymie przebywaiąc od Jana XII. Papieża koronowany był na Ceſarza, gdyż naſtępcy Ludwika IV. Krolami ſię tylko Niemieckiemi nazywali. Lecz ſkoro Otto powrocił do Niemiec, tenże Jan Pażeż z Synem Berengaryuſza zmowiwszy ſię, przeciw Ceſarzowi powſtawać zaczęli. Powrocił więc, a panowanie ſobie ubeśpieczywszy, iak prędko ſię z Rzymu wychylił, poſpolſtwo po trzecie bunt podnioſło, albo raczey wolności ſwoiey broniło, ale był zwycięzcą y trzeci raz Otto, woyſka Nicefera wſchodniego Ceſarza zgromił, y część południowych Włoch na nim opanował, zoſtawił naſtępcy ſwemu chwałę y beśpieczeńſtwo. 973.

## EPOCHA V.

### *Początek Ceſarſtwa Rzymſko-Niemieckiego.*

ACzkolwiek Państwo Niemieckie, noſi imie Ceſarſtwa, nie ma iednak nic poſpolitego, ani z Rzymſkim fundowanym przez Augaſta, ani z Greckim przez Konſtantyna, ani z Francuzkim przez Karola Wielkiego; imie to dane było Rzeszy Niemieckiey, przez ſławną uſtawę Leona VIII. Papieża w 964. R. za zgodą Duchowieńſtwa y ludu Rzymſkiego. Namienia ſię tam: że Krolowie Niemieccy

maią być oraz Krolami Włoskiemi, y mogą sobie obierać następcow. Otto II. woiował z Lotaryuszem Krolem Frankow o Lotaryngią, lecz z Saracenami walcząc
983. nie miał szczęścia, zostawił tron Synowi. Ottona III. małoletność kłotliwa była. Lecz skoro przyszedł do lat, nie odchodził od pretensyi Przodkow swoich, y Krescencyusza (ktory się Konsulem w Rzymie uczynił, a Niemcow panowania cierpieć nie mogł) dobywszy, z iego wspolnikami stracić publicznie kazał; odwiedził potym grob S. Woyciecha w Gnieźnie, a potym (iak mowią, od Wdowy Krescencyusza otruty został, y zeszedł
9002. bez - potomny.

Miano w obieraniu wzgląd na krew, y Henryk II. Xiążę Bawarski, a Henryka I. Prawnuk, mimo przeciwnikow utrzymał się, woiował ten Cesarz z Bolesławem Chrobrym Krolem Polskim, lecz niepomyślnie, Siostrę swoię Gizellę wydał za Stefana Krola y Apostoła Narodu
1024. Węgierskiego, Katedrę Bamberską wielkiemi nadał przywileiami, umarł w opinii świątobliwości y w poczet Swiętych policzony.

W iedenastym wieku panował w Niemczech Dom Xiążąt Frankonii. Konrad II. głowa Domu tego, pochodził od Brata Konrada I. zmocnił on Dom swoy, poymuiąc w dożywotnią przyiaźń, Gizellę dziedziczkę Krolestwa Arelateńskiego.
1039. Syn y następca iego: Henryk III. woio-

wał

wał z Czechami y Węgrami, pokoy we Włoszech przywrocił, Gerarda uczynił Xiążęciem Lotaryngii, był on głową Domu aż do naszych czasow żyiącego. Burżliwe było Henryka IV. panowanie. Gdy 1056.
bowiem o inweſtytury Kościelne kłocić ſię zaczął, Papież: Grzegorz VII. wykląwszy go odebrał mu nieiako koronę, gdy poddanych od przyſięgi poſłuszeńſtwa uwolnił, y Panow Niemieckich przeciw niemu zbuntował. Muſiał w pokorney poſtawie Cesarz szukać zdięcia klątwy, a to innych do buntu pobudziło; Saxonia, Włochy, rokosz podnioſły, Niemcy też o obraniu innego Cesarza zamyślali. Uſkromił Niemcow Henryk, lecz Matylda Konrada Syna Cesarſkiego do buntu namowiła, y Urban II. Papież na Krola Włoſkiego pomaścił go. Umarł Konrad, lecz wszedł w myśli iego buntownicze Henryk, iuż naſtępcą po zmarłym Bracie do Cesarſtwa wyznaczony, a umowiwszy czas y mieysce do ugody, ſkoro Oyciec według umowy rospuścił woyſko, od niewdzięcznego Syna przez oſtatnią niegodziwość, w areszcie do abdykacyi przymuszony, w niedoſtatku y powszechnym od wszyſtkich opuszczeniu zeszedł. 1106.

Jak tylko Henryk V. pierwszy w dwunaſtym wieku Niemiecki Cesarz, widział ſię powszechnie uznanym, tak zaraz o też same inweſtytury Kościelne w zatargach być zaczął z Paschałem II. Papie-

pie-

pieżem, były z iedney ftrony klątwy, z giey wzięzienia y gwałty, na reszcie po długich sprzeczkach, przywileiu tego wyrzekł fię, nie zoftawuiąc naftępcom swoim tylko prawo zalecania w elekcyach Biskupow y Opatow. Henryk woiował z Polakami, y od Bolesława Krzywouftego ftraszną klęfkę ponioſł. Na koniec przez zemftę na Francuzow, że na Soborze Remeńfkim wyklęty był, łączył fię z Teściem swoim Henrykiem V. Krolem Anglii, przeciw Ludwikowi VI. lecz do
1125. walki nie przyszło. A potym wkrotce zeszedł. Wftąpił potym na Tron Lotaryusz II. Na iego Elekcyi Panowie Niemieccy umowili fię, aby dziefięciu z pomiędzy nich obierano, ktorzyby mieli pełną moc mianowania Cesarza. Gdy z okazyi obrania Papieża zaszło rozdwoienie, że iedni Innocentego II., drudzy Anakleta II. utrzymywali, przeważył Lotaryusz ftronę pierwszego, przeciw drugiemu, ktorego utrzymywał Rogeryusz Krol Neapolitańfki. Umarł on bez-potomny.
1137. Był ieszcze Xiążęciem Frankonii, Konrad III. Sioftrzeniec Henryka V. Cesarza, y miał potężnego w Henryku pysznym zięciu, Lotaryusza, a Bawaryi, Saxonii, y Tofkanii Xiążęciu, do korony przeciwnika, tego na Seymie od własnych odsądził dobr. Umarł z zgryzoty Henryk, Brat iego Welf dochowuiąc opieki swemu Bratunkowi, nachodzących kraie iego odegnał nieprzyiacioł, ale pod Zam-
kiem

kiem Winsberg zbity zoſtał. Na tey potyczce haſło woienne było z iedney ſtrony Welf, z drugiey Weiblingen, gdzie ſię Fryderyk, Konrada III. Synowiec, a Hetman wtedy Cesarſkich woyſk urodził. Ten był początek Gibellinow, y Gwelfow fakcyi długo z sobą walczących, od owego czasu, każdego przeciwnika Cesarſkiego Gwelfem przezywano. Konrad Marchią Brandeburſką, Xiężętom Saſkim odebrawszy, na udzielność podwyższył; podnioſł Krucyatę na odzyſkanie Ziemi S. wspolnie z Ludwikiem VII. Krolem Francyi, ale koniec tey wyprawy był niepomyślny. Konrad utraciwszy Syna swego Henryka bezpotomnym zeszedł, tron iednak Synowcowi 1152.
iego doſtał ſię.

Fryderyk I. Barberoſſa (od rudey brody nazwany) głowa Domu Xiążąt Swewii w Niemczech panuiących, Marchią Auſtryacką na Xięſtwo podwyższył, poiąwszy za Zonę Beatryxę, Hrabſtwa Burgundyi, y dawnego Kroleſtwa Arelateńſkiego dziedziczkę umocnił potęgę swoię. Przebywaiąc we Włoszech Cesarz ten, kazał dochodzić praw y Przywileiow Cesarſkich; prawnicy Bolońſkiey Akademii, na fundamencie Rzymſkiego prawa, całego świata Panem Cesarza głoſili. Taki był początek uſtawnych pretensyi, przeciw ktorym Włoscy y Niemieccy Panowie wiązali ſię. Fryderyk za trzecią do Włoch wyprawą, chcąc Medyolańczykow ukarać za wzniecone rozruchy, zwaliwszy mia-

miasto, poorać y solą zasiać kazał. Zaszły potym osobiste między Alexandrem III. Papieżem, y Fryderykiem kłotnie, ktory go uznać nie chciał lubo Synodem Tolozańskim potwierdzonego, za co on wyklęty został, a Alexander z Rzymu uchodzić musiał. Trwały te przeciwności, aż Fryderyk bitwę przegrał, y z Alexandrem w Wenecyi poiednał się. Posłyszawszy potym o wzięciu Jerozolimy przez Saracenow, wyiechał w 150,000. y dawszy rożne dowody męstwa y odwa-
1190. gi, w rzece iedney Cydnus zwaney utonął. Henryk VI. ieszcze za życia Oyca Krolem Rzymskim Koronowany, pierwszy bez nowey elekcyi wstąpił na tron. Spadła na niego Sukcessyą po Zonie Konstancyi, ktora po zmarłym Bratanku swoim Wilelmie II. Krolestwo Neapolitańskie dziedziczyła, ale w utrzymaniu się przy nim, dał wiele srogości dowodow Henryk, iako też y w uwięzieniu Rycharda I. Krola Anglii, ktorego przeszło rok niegodziwie traktuiąc, ledwie za 130,000. grzywien srebra, uwolnił. Jeszcze pretensyą swoię rozciągał Henryk do Państwa Carogrodzkiego, ale przestał na wymuszonym podatku, następcą swoim wyznaczył Syna Fryderyka, a Bratu Filippowi, opiekę nad nim zdał. Fi-
1197. lip sam po Cesarską Koronę posiągnął, y od niektorych uznany był. Inni zaś Panowie z rady Innocentego III. Papieża (ktoremu się naprzykrzył Filip, Matyl-

dy

dy Hrabiny Toſkanii donacyą wycieńczaiąc ) Ottona Xiążęcia Saſkiego na tron mianowali. Trwały tedy walki między temi dwoma Panami, aż Filip zabity 1208.
zoſtawił mocnieysze pretensye przeciwnikowi.

Otto IV. Przemyſławowi Ottokarowi Xiążęciu Czeſkiemu potwierdził nazwiſko Krolewſkie, ktorym Oyca iego Filip udarował. A gdy zdawało ſię, iż utwierdzić ſię był powinien, podniecił na ſiebie nienawiść odwołaniem obietnic swoich, ktore dał Innocentemu III. Papieżowi: Matyldy donacye w całości zoſtawić. Pożytkował z tego Frederyk Henryka VI. Cesarza Syn, a z pomocą tegoż Papieża, y Krola Francyi Filippa II. Cesarzem obrany był. Chciał ſię mścić Otto na Francuzach, y bitwę przy Bowinach przegrał, a wkrotce potym wzgardzony umarł Frederyk II. zaraz w 1214.
początkach ślub uczynił wyiechania na odzyſkanie Ziemi Swiętey, do ktorey pretensye swoie pomnożył, biorąc za żonę Jolandę corkę Jana de Brienne Krola Jerozolimſkiego; z tym wszyſtkim, że ſię opieszale miał do wypełnienia ślubu swego, pod tym pretextem wyklęty od Papieża. A lubo z Miledynem Sułtanem Egipſkim przez traktatową ugodę wiele zyſkał w Paleſtynie, przecięż powrociwszy do Europy z miaſtami Włoſkiemi, y buntuiącym ſię Synem woynę toczył. A gdy wielkie składki na dobra duchowne nałożył, od

Grze-

Grzegorza IX. wyklęty był. Rozjątrzyło to bardziey Cesarza, że ieszcze bardziey srożył się, Klasztor Kassynatcki zrabował. Dopiero wtedy Innocenty IV. Papież ziazd Biskupi do Lugdunu zwoławszy, na nim Cesarza z Tronu wydziedziczył. Odtąd nic się nie wiodło Frydérykowi, Panowie Niemieccy wypowiedzieli mu posłuszeństwo, powstawały na życie iego zamachy, nareszcie od nie-
1250 prawego Syna Mainfreda uduszony został. Konrad IV. Frederyka Syn od sprzyiaiących Domowi swemu uznany, cztery lata nie tak panował, iako raczey o odzyskanie Oyczystych woiował dzierżaw. Jeszcze y ten za staraniem Mainfreda, na
1254 inny przeniosł się świat. Zostawił Konrad Synowi Konradynowi w dziedzictwie Krolestwo Neapolitańskie, Mainfred opiekun przywłaszczył go sobie, ale od Karola Xiążęcia Andegaweńskiego pod Benewentem zbity życie utracił.

## EPOCHA VI.

### *Udzielność Xiążąt Rzeszy Niemieckiey.*

PO wygaśnieniu Famili Barberossa, okropne nierządu y anarchii skutki w Państwie Niemieckim widzieć się dały, gwałt y moc dawały prawa: Panowie Niemieccy do wygurowania y wzmocnienia się, tak pomyślney niezaniedbali okazyi; niektore miasta na wzaiemną obronę wiązały

zały ſię, a okupiwszy potym potwierdzenie przywileiow swoich, wolność Cesarſkich miaſt nabierały: iakoż ſławne było owych czasow ſtanowienie towarzyſtwa miaſt Anzeatyckich. Wilelm Hrabia Hollandyi obrany Cesarzem, od niektorych tylko uznany był, od wielu wzgardzony z Fryzonami woiuiąc zginął. Aż też potym zaszło rozdwoienie między obieraiącemi: niektorzy maiąc wzgląd na pokrewieńſtwo: Alfonsowi X. Krolowi Kaſtylii, że Filippa Cesarza Wnukiem był, koronę ofiarowali; inni ponętą złota uwiedzeni Rycharda brata panuiącego w Anglii Henryka III. mianowali Cesarzem, lecz owe niezgody na to ſię przydały; iż Państwo Niemieckie w większey Anarchi pogrążone było, a ci ktorzy ſię ſtarali o koronę, bez pożytku niszczyli ſię. Aż też na reszcie zgodzono ſię na obranie Rodolfa Hrabi Habsburſkiego z tym większą łatwością: iż ſię spodziewano dla szczupłości maiątkow iego, przy tych utrzymać ſię przywileiach, ktore sobie Niemieccy Panowie w bezkrolewiu przywłaszczyli. Rodolf na dworze Ottokara Czeſkiego Krola, dawniey urząd Marszałka Dworu sprawował, a wtedy hetmanił w związkowym woyſku miaſt: Zurychu y Strazburga.

Obrany Rodolf głowa Domu Rakuſkiego, czyli Auſtryackiego zawdzięczył naypierwey za daną na ſiebie kreſkę Hrabi Tyrolſkiemu, czyniąc go Xiążęciem

Ka-

Karyntyi. A że tenże Hrabia Elżbietę corkę, z Agnieszki siostry Fryderyka ostatniego Xiążęcia Austryi, wydał za Alberta, ktory był Rodolfa Synem, zaczym wzmocniło to prawo iego do tegoż Xięstwa. Jakoż wkrotce woiuiąc z Ottokarem Krolem Czeskim, gdy na nim Austryą sposobem nieprzyiacielskim opanował, Synowi ią swemu Albertowi w dzierżawę dał. Podobnie Burgrabstwo Norymberskie Fryderykowi z Domu Hohenzollern, zkąd dom Brandeburski idzie, lennym dziedzictwem nadał. Wreście zprokrewnił sobie Rodolf trzech naymocnieyszych Xiążąt: Saskiego, Bawarskiego, y Marchiona Brandeburskiego, niektorym miastom Włoskim przywileiow pozwolił; znaczną płatę odebrawszy, Papieżom kontrowertowane tak długo Matyldy donacye wrocił, Margrabię Modeńskiego kreował, y zostawił Państwo
1292 Niemieckie w spokoyności. Albert Rodolfa naystarszy Syn odraził chciwością panowania od siebie chęci Elektorow, ktorzy słabszego w dzierżawach y potędze Adolfa Hrabię Nassau na Tronie Cesarskim posadzili. Adolf łakomstwem uwiedziony, Turyngią z krzywdą prawego dziedzica nabyć chciał. Niesława tak oczywistey niesprawiedliwości ochydzała go: iż złożony na Seymie w Moguncyi, gdy z Albertem przeciwnikiem swoim do woienney rozprawy przystąpił od niego
1298 zabity został. Pozbywszy się tak Albert

prze-

przeciwnika, uznany za Cesarza, wszystkich zażywał sposobow tyranom właściwych, aby Szwaycarow ścieśniaiąc przywileie (ktorzy tylko pod protekcyą Cesarza zostawali) dziedzictwa potomkom swoim przyczynić mogł. Ale ziednoczone Obywatelow umysły, nie tylko się tyrańskim zastawiły zamachom, ale też y z potęgi Austryackiey tryumfowały. Albert od młodego Xiążęcia Swewii, za to, iż maiątki iego przytrzymował, zabity był. 1308

Czterech Cesarzow, w czternastym wieku, Tron Niemiecki posiadało. Po zabiciu Alberta Henryk VII. Syn Hrabi Luxemburskiego obrany był. Ukarawszy ten zaboycow poprzednika swego, y przyznawszy prawo udzielności Szwaycarom, ugruntował moc Domu swego, zaślubiaiąc Janowi Synowi: Elżbietę dziedziczkę y siostrę, bezdzietnego Wacława V. Czeskiego Krola. Aczkolwiek zaś we Włoszech kłotnie wielkie ustały, trwały iednak samychże obywatelow niezgody. Pizanie Gibellinow fakcyą utrzymuiąc, Henryka do Włoch przybywaiącego ochotnie przyięli, Florentyni zaś, Lukanie, y Syenneńczykowie za Gwelfami obstaiąc, Roberta Neapolu Krola, do pomocy zaprosili. Gotował nową na niego wyprawę Henryk, gdy się z doczesności wynosić musiał. Nastąpiło potym blisko roku bez-krolewie, po ktorym zaszły między Elektorami scyssye, 1313

y dwoch obrano; Frederyka Xiążęcia Auſtryi, y Ludwika Xiążęcia Bawaryi, na koniec, wygrana pod Muldorf interes Ludwika naprawiła, zchwytany Frederyk prawa, swoiego odſtąpić muſiał, ale potym w nadgrodę, Karyntyą, na ſiebie spadaiącą bez trudności otrzymał; co tak zagniewało Jana Czeſkiego Krola, ktory do owego czasu Cesarzowi sprzyiał, iż ſię nieubłaganym iego ſtał nieprzyiacielem. Ale miał ieszcze przeciwnika Ludwik V. Cesarz w osobie Jana XXII. Papieża y dwoch iego naſtępcow, ktorzy ſię domagali, aby Cesarſtwo uznał za lenność Stolicy Rzymſkiey. Tym czasem Jan Czeſki Krol, wziętych od Filippa VI. Krola Francyi na zaciągi poſiłkowe przeciw Anglikom, pieniędzy zażywał na wzbudzanie rebellii, y iednanie kresek Elektorſkich Synowi swemu. Jakoż od zbuntowaney partyi: Karol, iuż wtedy po śmierci Oyca, (ktory na bitwie pod Krecy zginął) Krol Czeſki, Cesarzem był ogłoszony. Gdy ſię wzmagała domowa woyna, Ludwik życie y panowa-
1347 nie zakończył. Karol IV. wzięty na tron przez fakcye, ſkarbami na nim utrzymał ſię. Gdy bowiem przeciwna ſtrona: Frederyka Margrabię Misnii do tronu mianowała, Karol dzieſiątkiem tyſięcy grzywien srebra, zrzeczenie ſię iego okupił. Podobnie Gonter Hrabia Szwarcburg obrany, że umieraiąc uſtąpił prawa Karolowi, 22,000. tychże grzywien odebrał.

brał.

brał. Cesarz ten Hrabſtwo Domu swego na Xięſtwo podwyższył, Werony, Wincencyi, Wenetom uſtąpił, Wiſkontych uczynił namieſtnikami Cesarza w Lombardyi, ſławną Konſtytucyą, pod nazwiſkiem: bulla Aurea, sposob y obrządki elekcyi y koronacyi Cesarſkiey poſtanowił: Szląſk, Luzacyą, Morawę, do Kroleſtwa Czeſkiego przyłączył, Margrabſtwo Brandeburſkie za 200,000. złotych Węgierſkich kupił, y młodszemu go Synowi uſtąpił, ſtarszego Wacława, Rzymſkim Krolem za pieniądze uczynił, a odwiedziwszy grob S. Maura we Francyi, żyć przeſtał. Był to Pan ůczony, 1378
za iego czasow proch do ſtrzelania wynaleziono. Pospolicie mowią o nim: że zniszczył dom swoy dla korony Cesarſkiey, zniszczył Páńſtwo Niemieckie dla Domu swego, Wacław Rzymſki y Czeſki Krol obiął spokoynie korony Oyca swego, a piiańſtwem, srogością y nieſławą pamiętnym zoſtał. Za iego czasow powſtały w Páńſtwie Niemieckim, dwie partye z sobą walczące, on na przywrocenie powszechney spokoyności, trzecią przed ſię wziął. Panowie z nim trzymaiący na cztery kantony podzielili ſię. Ten był początek Cyrkułow Niemieckich. Wacław dwakroć od własnych poddanych aresztowany był. Wziąwszy od Jana Gałeas Wiſkontego 100,000. złotych, Xiążęciem Medyolanu, y Hrabią Pawii, uczynił go, a tak Páńſtwo Niemieckie oſta-

tnią we Włoszech dzierżawę utraciło. Było to pretextem y poważną racyą cztе-
1400 rem Renańskim Elektorom, iż Wacława uroczyście z Tronu złożyli; uznawany iednak od niektorych Cesarzem, aż do dziesiątego po swoim złożeniu roku, był zaś Krolem Czeskim do ośmnastego.

W przeciągu wieku piętnastego, piąciu rachować można Cesarzow. Po złożeniu z tronu Wacława obrany Frederyk Brunświcki Xiążę, gdy się na koronacyą gotował, od Hrabi Waldeckiego, zabity był. Zastąpił iego mieysce Robert Hrabia, Woiewoda Reński, y Wiskontego o wrocenie Medyolanu zapozwał, lecz gdy orężem prawa popierać przyszło, zbity od niego został. Udzielność Panow Niemieckich swoiey pod nim doszła do-
1410 skonałości. Umarł Robert, Wacław ieszcze żył, ale prawa swego ustąpił Jozuemu Margrabi Morawii, niektorzy Elektorowie Zygmuntowi Bratu Wacława swoie kreski ofiarowali. Jozue we 3. miesiące po swoiey elekcyi umarł. Zygmunt iuż wtedy (po żonie: Maryi Ludwika I. Corce) Krol Węgierski, został na tronie Cesarskim potwierdzony. Za iego powodem Jan XXIII. Papież ziazd Biskupi w Konstancyi zwołał, na ktorym ustało Schizma Kościelne, a Hus kacermistrz za swoy upor w błędach, y wzniecanie buntow zpalony był. Zygmunt Elektorat Brandeburski Burgrabi Norymberskiemu przedał, y Hrabstwo Sa-

Sabaudyi na Xięſtwo podwyższył. Pod ow czas Huſſytowie bunt w poddańſtwie wznieciwszy, Czechy, Misnią, Saxonią, y Bawaryą puſtoszyli, przecię na bitwie pod Bomiszbroda przekonani od woyſk Cesarſkich, (gdyż Zygmunt w Czechach po Wacławie dziedziczył) uſtała woyna lat bliſko 20. trwaiąca. Cesarz ten wszyſtkich koron swoich dziedzicem Zięcia swego Alberta ogłoſiwszy, umarł. Za iego czasow Orzeł dwu-głowny zaczął być ſtatecznie w pieczęci Cesarſkiey używany. 1437

## EPOCHA VII.

### *Panowanie Domu Auſtryackiego.*

ZAczął Xiążąt Auſtryackich naſtępowanie na tronie Cesarzow Niemieckich, do naszych czasow niepzerwane Albert II. Zięć y dziedzić Zygmunta. Uznany bowiem od Węgrow y Czechow, nadto koronę Cesarſką zgodnie sobie ofiarowaną przyiął, Pańſtwo Niemieckie na 6. Cyrkułow podzielił. Dwie tylko umieraiąc zoſtawił corki: Annę za Margrabią Misnii będącą, y Elżbietę z Kazimierzem IV. Krolem Polſkim zaślubioną, ale po iego śmierci zaraz Syn Władysław narodził ſię, ktorego nazwano 1439 Pogrobowcem. Zaczym Frederyk III. podobnie z Domu Auſtryackiego na tron wzięty. Ten rożne czynił z Niemieckie-

mi

mi Panami przygotowania, na danie odporu Turkom, ktorzy Carogrod opanowawszy, wschodnie Cesarstwo zaięli, ale to częścią dla niezgod wewnętrznych, częścią dla łakomstwa Frederyka skutku nie wzięło. Austryą na Arcy-Xięstwo podniosł, a po zeyściu Władysława Pogrobowca przyłączył do swoich dzierżaw. Tym czasem Maciey Korwin sławnego Hunniady Syn, Krolem Węgierskim obwołany, za przytrzymanie korony y kleynotow Krolestwa Węgierskiego, woiował lat 6. z Frederykiem, na koniec Austryą y Wiedeń opanował. Wolał Cesarz tułać się nieiako na wygnaniu, niż zabrane wrocić zdobyczy. Założył fundament wielkości w Domu swoim Frederyk: zaślubiaiąc Synowi swemu Maxymilianowi dziedziczkę sławnego Xięstwa Burgundyi, ktory doczekawszy się potomkow z Maryi, gdy po iey zeyściu absolutnie w Belgium rządzić się począł, od Stanow tamteyszych aresztowany, dziewięć miesięcy w ścisłym więzieniu zostawał, za co potym 500,000. Dukatow w nadgrodę przyiął. Frederyk uczyniwszy Syna
1493 swego Krolem Rzymskim, przeniosł się na inny świat. Maxymilian wielą ustawami w Państwie Niemieckim, y polityką sławny został. Pod panowaniem iego ustanowiono Trybunał, pod nazwiskiem Jzby Cesarskiey, na rozsądzenie zachodzących między Stanami kłotni. Sąd takowy teraz w Weclarzu odprawuie się.

Gdy

Gdy Karol VIII. Krol Francuſki, wſkrzeſiwszy pretensye, Oycu ieszcze swemu uſtąpione, Kroleſtwo Neapolitańſkie podbiiał, przyſtąpił do ligi z potencyami Włoſkiemi Cesarz przeciw Francuzom, lecz związkowe woyſka pod Fournoue zbite były. Przypomniawszy sobie potym klęſki Domu swoiego od Szwaycarow zadane, targał ſię na podbicie tych Republikantow, lecz w krotkim czaſie 20,000. woyſka utraciwszy, dał ſię namowić do zgody.

Wiek szesnaſty otwiera obszernieyszą scenę w politycznych intereſſach, y odmiany, y związki wzaiemne, y panowania Monarchow głośnieysze były. Maxymilian Cesarz urażony na Wenetow, że mu przeyścia z woyſkiem do Włoch przez kraie swoie nie pozwalali, przyſtąpił do ligi Kameraceńſkiey od Ludwika XII. Krola Francuſkiego uformowaney, Fryulſkie Xięſtwo zaiechał, ale go przez swoię oboiętność utracił. A ieszcze raz z Krolem Francuſkim, przeciw Juliuszowi II. Papieżowi związawszy ſię, wkrotce z Henrykiem VIII. Anglii Krolem przeciw temuż Ludwikowi woiował, y dzienną płatę od Henryka brał. Na zieździe walnym w Wiedniu Maxymiliana, Zygmunta I. Polſkiego, Władyſława Brata iego Czeſkiego, y Ludwika II. Węgierſkiego: Krolow, zaręczono Maryą Wnuczkę Maxymiliana Ludwikowi, a Annę Sioſtrę iego Ferdynandowi Maryi Bratu, 1500

z kto-

z ktorą korony Czeſka y Węgierſka, z Domu Jagellońſkiego do Domu Auſtryackiego przeszły. Cesarz ieszcze większą potęgę w Domu swoim założył, gdy Syna Filippa z Infantką Hiszpańſką ożenił, przez co Hiszpania w dom tenże doſtała ſię, do sześciu dawniey uſtanowionych Cyrkułow przydał 4. Auſtryi, Burgundyi, niższego Renu, y wyższey Saxonii, poczty uſtanowił, y pierwszy Cudzoziemcom Xiążęcia Imperii tytuł dawać zaczął, ktorym zaszczycony był Dom Xiążąt Radziwiłłow. Umarł w 60.
1519 roku życia.

Syn Filippa Arcy-Xiążęcia Auſtryi, y Joanny Krolewny Hiszpańſkiey, corki Ferdynanda V. Karol V. Cesarz miał potężnego do tronu konkurrenta w Franciszku I. Krolu Francyi, nad ktorym przemogła rada y wziętość Fryderyka Elektora Saxonii za Karolem trzymaiącego. Ale że wnuk Maxymiliana Kroleſtw: Hiszpańſkiego y oboyga Sycylii, y nad to rozległych w Ameryce krain, tudzież Burgundyi y Auſtryi Panem był, zdała ſię Elektorom potrzebna rzecz opisać granice Cesarſkiey władzy. Taki był początek Kapitulacyi Niemieckich, toż samo co u nas *Pacta Conventa* znaczących. Ubieganie ſię o koronę Cesarſką, bliſkie w kilku mieyscach sąſiedztwo y utrzymywanie wielu pretensyi, były to żrzodła uſtawnych woien między Cesarzem y Krolem Francuſkim. Cesarz zaufany w potę-

tężnych Sprzymierzeńcach swoich zwyciężył Franciszka pod Pawią y samego 1525
poimawszy zdawał się w Europie przeważać, ale stanęła przeciw niemu liga między Papieżem, Anglii Krolem, y Wenetami zawarta. Zemścił się Generał Cesarski Xiążę Burbon, ( ktory z Francyi Oyczyzny swoiey uszedłszy u Cesarza służbę przyiął ) na Klemensie VII. Papieżu y szturm żwawy do Rzymu przypuściwszy, lubò sam zginął, iednak podał na rabunek straszny miasto. Gdy się tak wzmagała potęga Karola, Soliman Turecki Sułtan, Ferdynanda ( Brat to był Karola V. po żonie swoiey Annie z domu Jagellońskiego, Krol Węgierski y Czeski, a Państw Austryackich w Niemczech Rządzca ) w Wiedniu samym attakował, przecięż widząc żwawy odpor, od oblężenia odstąpił. Osłabiaiąc nieprzyiaciela swego Solimana, Karol Barberossę sławnego morskiego rozboynika w Tunis zwyciężył, y ztrąconego Xiążęcia na tron przywrocił. Jdąc potym zwyczaiem wielu przodkow swoich, chciał być, ile Krol Włoski y Cesarz Rzymski od Papieża koronowanym, odprawiła się ta ceremonia w Bononii iuż od nikogo więcey nie naśladowana, dziś w Frankforcie nad Menem rzeką zwykła się odprawować. Dawniey trochę Marcin Luter wziąwszy fałszywym mniemaniem, niekrore bezprawia ludzkie za błędy powszechnego Kościoła, zrzucił z siebie iarżmo prawa

Ka-

Katolickiego, a oświadczaiąc ſię niby przeciw Leonowi X. Papieżowi, woynę Chrześciańſtwu wypowiedział. Elektor Saſki, y Landgraf Haſſyi protekcyą mu dawali. Jego przykładem idąc wielu, y nowe ſkładaiąc sekty, buntow poddańſtwa (iako tego były opłakane w Szwewii, Alsacyi, Frankonii, w Cyrkule Renańſkim, Turyngii, y Weſtfalii, dowody) wolności sentymentow, domowym woynom bramę otworzyli. Ci ktorzy ſię nowości chwycili, zawarli między sobą związek w Smakaldzie. Elektor Saſki y Landgraf Haſſyi głową ſię iego poſtanowiwszy woiować z Cesarzem muſieli. Karol V. pozbywszy ſię woyny z Francyą, gdy wszelką ſiłą na poſkromienie Dyſſydentow obrocił, y Maurycego Margrabię Misnii do ligi z sobą namowił, łatwo Fryderyka pod Mulberg zwyciężył y poimał, podobnie y Landgraf Haſſyi, acz podeyściem do aresztu wzięty, Elektorat Saſki Maurycemu dany, przeszedł z Erneſtyńſkiey to ieſt ſtarszey, do Albertyńſkiey, czyli młodszey linii, w ktorey po dziś dzień zoſtaie. Ale Maurycy sam widząc potęgę Cesarza goruiącą, y że nad dane przyrzeczenia aresztowanych więził Panow, woynę mu wypowiedział, y w alians wszedłszy z Henrykiem II. Krolem Francyi, omało samego Karola w Inspruku nie zchwytał. Zwycięſtwa Krola Francuſkiego, y daremny Metzu attak ſkłonił myśl iego do poko-

iu,

iu, ktory traktatem Paſſawſkim z Dyſſydentami zawarty był. We trzy lata potym Cesarz rozrządził Sukceſſyą: Synowi swemu Filippowi, Belgium, Włoſkie dzierżawy, Hiszpanią y należące do niey w innych Swiata częściach kraie puścił; Ferdynandowi zaś Bratu Auſtryackich w Niemczech poſſeſſyi z tytułem Cesarſkim trochę poźniey uſtąpił, sam w kilka mieſięcy na osobności życia dokonał. Pod iego panowaniem Alexander Medicis Rządzca Rzeczypospolitey Florentckiey ogłoszony, poiąwszy w dożywotnią przyiaźń Małgorzatę corkę nieprawą Karola; Xiążęciem udzielnym zoſtał, Mantua na Xięſtwo erygowana, Lotaryngia do udzielności podwyższona, Genua za ſtaraniem zacnego Obywatela Andrzeia Doryi z nierządu wyszła. 1552 1558

Ferdynand I. Brat Karola V. Krol Czeſki y Węgierſki, ſtarał ſię namowić Dyſſydentow do przyięcia Koncylium Trydentckiego, ale daremne były ſtarania iego, nayſtarszego Syna Krolem Rzymſkim za iego życia obrano. Sławny ieſt Ferdynanda teſtament, ktorym w niedoſtatku potomkow męſkiey płci swoiey linii wzywa do naſtępſtwa Corki swoie: Anna wydana była za Xiążęcia Bawarſkiego. Maxymilian II. nie mogąc otrzymać: aby rożność Religii znieſiona była w Pańſtwie Niemieckim, zezwolił: aby uchwała Seymowa, dwie tylko Katolicką y Luterſką utrzymuiąca ſtanęła, tak bardzo spokoyność 1564

ność y wewnętrzne kraiu uszczęśliwienie, na iedności, chęci, y sentymentow zależy! Kłotnie iednakże z okazyi y tey rozmaitości w Niemczech nie ustawały. Maxymilian po uyściu z Polski Henryka, chciał zasiąść na Tronie tego Krolestwa, ale swego dokazać nie mogł, nayſtarszego iednak Krolem Rzymskim utrzymał.

1576 Rodolf II. Maxymiliana II. Syn osiadszy tron Cesarski w takich czasach, ktore czuynego y rostropnego Rządzcy potrzebowały, był raczey dobrym Astronomem y Chimistą niż Cesarzem. Hollendrzy przeciw Hiszpanom powstawali, y Macieia Brata Cesarskiego Rządzcę swego wypędzili, chciał namowić do zemsty domu swoiego Panow Niemieckich Rodolf, lecz ci iuż wtedy prywatne familii Casarskiey potrzeby od publicznych Państwa interessow rozeznawać zaczęli. Pod ow czas Truchses Elektor Koloński, błędy y zwyczaie Kalwinow przyiąwszy, starał się przy dawney utrzymać dostoyności, Kapituła Ernesta Xiężęcia Bawarskiego Elektorem mianowała, ten wypędziwszy Truchsesa poparł prawo swoiey elekcyi, y w nadgrodę tey przysługi przez lat 178. Elektorat Koloński w tym domu zostawał. Nie długo potym po śmierci Stefana Polskiego Krola, Rodolf Brata Maxymiliana na Tron Polski promowował. Lecz ten wziąwszy klęskę pod Buczyną od Zamoy-

moyſkiego Kanclerza Wielkiego zchwytany, za odſtąpieniem pretensyi swoich był wypuszczony.

Woyny uſtawne ktore Sułtan Turecki z Cesarzem toczył, y waleczność przytomnego między niemi Macieia, chęci obywatelow ku niemu ſkłoniły. Był nieiako przymuszony uſtąpić Węgierſkiego 1609
Kroleſtwa Bratu swemu Rodolf, a gdy tegoż właśnie czasu zeszedł bez-potomny Jan Wilelm Xiążę Juliaceńſki, Kliwii y przyległych kraiow, odezwał ſię do Sukceſſyi czterech pretendentow. Cesarz wywoławszy do Sądu swego roztrząśnienie prawa, tym czasem Xięſtwo owe zaiechać chciał, lecz Elektor Brandeburſki, y Hrabia Woiewoda familii Neüburg związawszy ſię, Auſtryackie woyſka wypędzili, pisał ſię z niemi y Henryk IV. Krol Francuzki. Tym czasem zaszły w Domu Cesarſkim porożnienia: Rodolf zmawiał ſię z Hiszpanami, aby Macieia do Tronu Cesarſkiego y Czeſkiego nie dopuścić, lecz Maciey woyſkiem swoim Czechy opanował, y Rodolf korony tey za życia ieszcze swego, uſtąpić muſiał. 1612
Nareszcie y sam wyszedł z doczesności. Kilka mieſięcy po śmierci Rodolfa trwało bez-krolewie. Maciey nad dwoch Braci swoich Maxymiliana y Alberta, tudzież nad Xiążęcia Sabaudyi, y Bawaryi był przenieſiony. Dyſſydenci związek między sobą w Hall zawarłszy, Hollendrow do niego wciągnęli. Maciey widząc

dząc się bez-potomnym, minąwszy dwoch rodzonych Braci, Stryiecznego po sobie następcą mianował, z tey okazyi w Czechach rozruchy zaczęły się, a wkrotce potym w Morawach y Szląsku. Gdy właśnie burza powstawała, Maciey wy-
1619 płacił dług śmiertelności.

## EPOCHA VIII.

### *Potęga Domu Austryackiego.*

JAk tylko obrany Cesarzem był Ferdynand II. tak zaraz większe powstały nawałności. Stany Krolestwa tego obrały za Krola: Fryderyka V. Elektora Woiewodę Reńskiego, ten zachęcony namowami żony swoiey, Krolewny Angielskiey, w Pradze koronował się, a gdy się za nim Anglia, Hollandya, y związek Halski oświadczały, Elektor Saski y Xiążę Bawarski z Cesarzem trzymaiąc, ieden Luzacyą opanował, a drugi Austryą z woysk nieprzyiacielskich oswobodził. Wreszcie Cesarskie woysko z partyą Fryderyka, pod Białą gorą blisko Pragi potkało się, ta poniosszy klęskę w rozsypkę poszła. Fryderyk, z Urzędu swego na Seymie złożony, (ktory się do Xiążąt Bawarskich przeniosł) do Hollandyi z Oyczystych kraiow uchodzić musiał. Spinola bowiem Hiszpański Wodz zaiechał Woiewodztwo. Cchcieli popierać interes Woiewody, Hrabia Mansfeld,

Xią-

Xiążę Brunświcki, y Margrabia Baden, lecz dway ostatni od Tyllego Wodza Cesarskiego zbici, trzeci aż do Alsacyi umknął, zaś w Czechach za podniesiony bunt, głowy nayszlachetnieysze zlatywały. Gdy tak wzrastała potęga Ferdynanda, Cyrkuł niższey Saxonii na obronę wolności swoiey, y Religii Protestanckiey związał się, Chrystyana Brunświckiego Xiążęcia Szefem ogłosiwszy, ale Tylli y związek zerwał, y woyska zgromił. Zaczęły na to przecierać oczy obce potencye, Francya, Anglia, Dania, Sabaudya, Wenecya, Hollandya, ligę odporną zawarły, ktorey ten tylko pożytek był: iż Waltelina Gryzonom ubeśpieczona była, a Krol Duński szczerzey przeciw Cesarzowi powstawać zaczął, lecz woyska iego pod Hannowerem od Tyllego zbite; wysiliwszy się tedy., ostatnią razą trzema kolumnami wtargnął, y naypierwey iedna od Walsteina Generała Cesarskiego pod Dessau rozsypana, druga ktorą sam Krol powodował, pod Lutter od Tyllego zbita, trzecia urywkami osłabiona zniknęła, woyska Austryackie Pomeranią, Meklemburg, y Xięstwo Holsztyńskie opanowały; Walstein Admirałem Baltyckiego y Pułnocnego morza uczyniony, Zygmunt III. Krol Polski, miał być na tron Szwedzki przywrocony, a flotta Cesarska z Hiszpańską złączywszy się, y Zund z Danią zaiąwszy, miała niszczyć handel Hollenderski. Ale

te zamyſły z wiatrem poszły. Urażony Guſtaw Adolf Szwedzki Krol, że go Cesarz Krolem uznać nie chciał, a poſiłek Zygmuntowi dał przeciw niemu, wkroczył w 15,000. woyſka, y poſtać rzeczy
1630 bardzo odmienił, woyſka Ceſarſkie z Pomeranii y brandeburgii uſtępować muſiały, a gdy Tylli do Saxonii wszedł Magdeburg zrabowawszy y spaliwszy, Elektor Saſki Guſtawa wezwał, y ztoczona była pod Lipſkiem bitwa, na ktorey Saſi legli, ale Szwedzi zwyciężyli, a we trzy mieſiące potym: Saxonią, Frankonią, Swewią, wyższe Woiewodztwo y puł niższego opanowali. Walſtein po śmierci Tyllego na Saxonią rzucił ſię, y zaszła powtorna bitwa pod Lutzen, gdzie Guſtaw Adolf zabity, ale Cesarscy przegrali. Po śmierci Krola Szwedzkiego, Kanclerz Oxenſtiern intereſſami publicznemi zawiadywał, y gdy ſię w Niemczech Szwedzi utrzymywali, Walſtein w Szląſku nieprzyiacioł Cesarſkich zgnębnił. Lecz po takich zaſługach myślał on mimo woli Cesarza o pokoiu, a gdy mu kommendę odebrano, chciał woyſka zbuntować, lecz od dwoch Officerow zabity zoſtał. Zaſtąpił iego mieyſce Syn nayſtarszy Ferdynanda II. y złączywszy ſię z Hiszpanami, Szwedow pod Nortlingą do upadłey zbił. Było to pobudką Elektorowi Saſkiemu do poiednania ſię z Cesarzem; ubywało mu nieprzyiacioł, gdy Francya, za uwiezienie Elektora

ktora Trewirſkiego pod swoią będącego protekcyą, woynę Domowi Auſtryackiemu wypowiedziała. Ferdynand uczyniwszy Syna Krolem Rzymſkim, przenioſł ſię do wieczności. 1637

Nieuſtawały zaczęte nieprzyiazni pod Ferdynandem III. ktoremi ze ſtrony Szwedzkiey, Xiążę Weimar, Banier, Torſtenson, y Wrangel, a z ſtrony Cesarſkiey: Gallas y Wert wſławili ſię, aż wycieńczone wzaiemnemi klęſkami ſtrony, do pokoiu namowić ſię dały. Sławny był Weſtfalſki Traktat, ktorym 1648 Szwecya w nadgrodę podiętych kosztow wiele zyſkała, Elektor Woiewoda, Syn Frederyka V. do Oyczyſtych dzierżaw przywrocony, y osmy Elektorat dla niego kreowano, ktory przy wygaśnieniu Bawarſkiey lub Woiewodzińſkiey linii ma być ſkaſſowany, prawa y przywileie Rzeszy Niemieckiey utwierdzono, a Hollandyą, y Szwaycarow za wolne uznano Rzeczypospolite. Oſtatnie Ferdynanda III. dzieło było, przymierze z Janem Kazimierzem Krolem Polſkim uczynione, ktorym poſiłek przeciw Szwedom obiecywał Cesarz, ale względow na swoię familią w obieraniu Krolow Polſkich, domagał 1657 ſię. Dana mu wtedy obietnica, przy wiszącym na Stolicę Cesarſką od Turkow niebeśpieczeńſtwie, odeſłana była. Cesarz ten nadgradzaiąc przyſługę sobie uczynioną ozdobił w Roku 1640. Xiążąt Pańſtwa Niemieckiego nazwi-

ſkiem, ſławny w Hiſtoryi Oyczyſtey, Dom Lubomirſkich.

Pietnaście Mieſięcy trwało bez-krolewie po zeyściu Ferdynanda III. nareszcie obrany Cesarzem Leopold Syn Ferdynanda, mimo potężnych przeszkod ze ſtrony Ludwika XIV. Krola Francuzkiego. Z początku zaraz wielu Panow Niemieckich ligę między sobą zawarli, na utrzymanie Weſtfalſkich Paktow, y Francya do niey przyſtąpiwszy, wſtęp sobie przez to do intereſſow rzeszy Niemieckich uczyniła. Otrzymawszy Leopold od Stanow Niemieckich woyſkowy poſiłek pod kommendą Margrabi Baden, a od Ludwika XIV. 6000. ludzi pod rządem Hrabi Koliniego, odnioſł nad Turkami ſławne zwycięſtwo pod S. Godard przez Generała swego Montekukulli. Na woynie, ktorą Krol Francuzki wydał Hollendrom, był alliantem Rzeczypospolitey Leopodl, y 24,000. pod rządem tegoż Generała wyſłał na pomoc. Zaſtawił mu ſię Turennius, a 70000. woyſka związſkowego pierwey, częścią zgromiwszy, częścią rozproszywszy, gdy iuż do spotkania przyſtępował, od kuli armatney poległ. Montekukulli potym wkrotce podziękował dla tego, że Turrenniusza, y Kondeusza nie miał za przeciwnikow. Elektor Brandeburſki wiele Szwedom zaiął w Pomeranii, iako w lidze z Francyą będącym, ale Traktatem Nimegſkim wszy-
1678 ſtko im wrocić muſiał, Hollendrzy nic

nie

nie ſtracili, a Hiszpania naywięcey szko-
dowała. Miał Leopold uſtawne porusze-
nia w Węgrzech, ktore Króleſtwo abso-
lutnie rozrządzać chciał. Stanął na po-
mocy Węgrom Turczyn, y do oblęże-
nia Wiednia przyſtąpił. Ciasno było na
Cesarza, ale od Jana III. Krola Polſkie-
go zaſilony, kilkakrotnie przez swego al-
lianta nad nieprzyiacielem tryumfował. 1683
Smierć Karola Elektora Woiewody, o-
ſtatniego z linii Symmeryńſkiey pokłociła
znowu Wideńſki Dwor z Francyą, kto-
ra prawo Xiężny Orleans po zmarłym
bez-dzietnie bracie popierała. Nadto Wi-
lelm III. Krol Anglii ułożył ligę prze-
ciw Ludwikowi XIV. a do niey Cesarz,
Hiszpania y Holladya przyſtąpiły, klęſki
iednak znaczne ponieśli związkowi, pod
Fleurus, Steinkerką, Nerwindą, Staf-
fard, Xiążę Sabaudzki naypierwey do
zgody z Francuzami przyſtąpił, na koniec 1697
y inne Mocarſtwa w Ryświku za pośrze-
dnictwem Krola Szwedzkiego, ugodziły ſię.
We dwa roki y Turcy Traktatem Kar-
łowickim nieprzyiaźni swoich poprze-
ſtali.

Z zaczynaiącym ſię wiekiem naszym
Leopold Cesarz zawdzięczaiąc sprzyianie
Domowi swemu, y do dalszego pociąga-
iąc, erygował nowy Elektorat dla Erne-
ſta Auguſta Xiążęcia Hannowerſkiego,
co acz w początkach wielkie miało tru-
dności, iednak potym od Stanow Rzeszy
Niemieckiey przyięte było. Podobnież

uznał za Krola Pruſkiego, Frederyka Elektora Brandeburſkiego. Było to wszyſtko celem iednania Domowi swemu pośiłkow, wsparcia w woynie o sukceſſyą Kroleſtwa Hiszpańſkiego podnieśioney przeciwko Francyi. Anglicy y Hollendrzy z prywatnych względow Francuzom nieprzyiaźni, utrzymowali do Sukceſſyi Hiszpańſkiey Karola młodszego Syna Leopolda, gdy teſtament Karola II. oſtatniego Krola Hiszpańſkiego z Familii Auſtryackiey, Filipa Wnuka Krola Francuſkiego, dziedzicem wyznaczał. Przez boiaźń iednak goruiącey w Domu Burbońſkim potęgi prawie cała Europa, wyiąwszy pułnocne Państwa, na Ludwika XIV. obruszyła śię. Jakoż ponieśli Fran-
1704 cuzi klęſkę pod Hochſtet gdzie Xiążę Eugeniusz z pomocą Malboruga Generała Angielſkiego zwyciężył. Leopold wkrotce potym umarł, uczyniwszy ſtarszego Syna Jozefa, Krolem Rzymſkim.

Nieodſtępował od dawnieyszego ułożenia Jozef Cesarz, taż sama gorliwość w utrzymaniu na Tronie Hiszpańſkim Brata swego Karola, y polityka w gromieniu powſtaiących Węgrow, widzieć śię dała. Xiążę też Malborug szczerze pracował w poniżeniu Domu Burbońſkiego, był iednak los woiowania rozmaity. W Hiszpanii wygrana pod Almanzą umocniła nieco koronę na głowie Filippa V. Lecz w Beligium, Francuzi pod Ramillią y Malplaket przegrali. Atoli śmierć Joze-

fa

fa Cesarza znaczną przyniosła w Europeyskich interessach odmianę. Cesarz bowiem ten, dwie tylko umieraiąc zostawił corki: Maryą Jozefę, Augustowi III. Krolowi Polskiemu potym poślubioną y Maryą Amelią, ktora poszła za Karola Alberta Bawarskiego Elektora, zaczym spadło dziedzictwo Austryackie na Brata iego Karola.

Po zmarłym bez-dzietnie Jozefie I. obrany na Tron Cesarski Karol VI. Pretendent do korony Hiszpańskiey, oziembił przez to swoie wyniesienie chęci sprzymierzeńcow swoich, ktorzy goruiącey w nim potęgi, gdyby się przy Hiszpanii utrzymać miał, obawiali się. Naypierwey Angielska Krolowa Anna zbyteczną w narodzie Malboruga wziętością zatrwożona, procz tego nie widząc dla narodu swego zysku, z utrzymania w Domu Austryackim korony Hiszpańskiey, iawnie się do pokoiu z Francuzami mieć zaczęła. Otworzył się w Utrechtcie ziazd, na ugodzienie woiuiących potencyi, y tamże pokoy między Anglią, Hollandyą y Francyą podpisany. Nie chciał o nim słyszeć 1713
Karol VI. ale gdy woysko iego pod rządem Xiążęcia Eugeniusza będące, pod Denain poniosło klęskę, a zwycięzca Feltmarszałek Francuski Willars, Fortece: Landau y Fryburg opanował, dał się namowić Karol do zgody, y umowy pokoiu między Eugeniuszem y Willarsem zaczęte w Rasztadzie, wkrotce w Baden

pod-

podpisane były. Francya Cesarzowi Krolestwo Neapolitańskie, Belgium, Xięstwo Medyolańskie warowała, ale Elektorowie Bawarski y Koloński, do wszystkich honorow, praw, possessyi, y maiątkow przywroczeni byli. Zakończywszy tak iednę woynę Karol VI. wplątał się w drugą przystąpiwszy do ligi z Wenetami przeciwko Turkom; dwie były znacznieysze klęski Turkom zadane, pod Peterwaradyn, y Belgradem, y wkrotce traktatem w Passarowitz zawartym: Temeswar, Belgrad, y część Serwii do Węgier przyłączono. Ledwie się takowe z Turkiem zakończyły nieprzyiaźni, gdy z Hiszpanami nowe zaczynać trzeba było. Alberoniego Ministra Hiszpańskiego zamachy, na to dążyły, aby Włoskie possessye Traktatem Utrechtskim odpadłe, koronie Hiszpańskiey przywrocić, podbita zrazu od Hiszpanow Sardynia y Sycylia, ale gdy postrzeżono, nowe do zamięszania Francyi y Anglii kroki, stanęło czworakie przymierze przeciw Hiszpanom, y owe kłotnie, złożeniem z urzędu Alberoniego zakończyły się, Xiążę Sabaudyi, Sycylii Cesarzowi ustępuiąc Sardynią z tytułem Krolewskim otrzymał Infantowi Hiszpańskiemu: Xięstwa Parmy, Placencyi y Toskanii przyrzeczone. Tym czasem Karol widząc się bez potomka męskiey płci, Sankcyą Pragmatyczną, czyli porządek następstwa w dziedzicznych swych kraiach, ułożył; mocą iey corka

iego

iego ſtarsza Marya Tereſſa z swoiemi potomkami dziedziczyć miała Auſtryackie poſſeſſye, w niedoſtatku iey potomkow, Sioſtra iey młodsza, po niey szły do sukceſſyi Jozefa I. corki, na koniec potomſtwo Krolowy Portugalſkiey, corki Leopolda Cesarza. Zanieśli swoie przeciw temu oświadczenia Saſki, Bawarſki, y Renańſki Elektorowie. Jakożkolwiek zdały ſię uśpione kłotnie y zawziętości między Cesarzem y Filipem V. Hiszpańſkim Krolem, nie uſtawały iednak wzaiemne pretensye; aż Baron Ryperda Hollender rodem, w ſłużbie Hiszpańſkiey będący dokonał trudnego dzieła w Wiedniu; że te mocarſtwa doſkonale pogodził, Cesarz wszelakiey ſię do Hiszpanii y Indyi zachodnich wyrzekał pretensyi, Filip do Prowincyi od Hiszpanii oderwanych, ten przyobiecywał wsparcie kupieckiey w Oſtendzie kompanii, tamten pomoc na wypędzenie Anglikow z Gibraltaru. Zanoſiło ſię na woynę w Europie, zwłaszcza, że y ziazd, nayprzod w Cambrai potym w Soiſſons na ugodzenie wspolnych pretensyi bez pożytku spełzł. Ale znalazł sposob Miniſter Francuſki, Kardynał Fleury połączyć dawne związki Domu Burbońſkiego, śmierć też Augu- 1733
ſta II. Polſkiego Krola, ieszcze więcey nieprzyiaźni pomnożyła. Karol Cesarz domagaiąc ſię warunku Sankcyi Pragmatyczney od Krolewica Polſkiego, przyrzekł mu, iż nakłoni narod Polſki przez

woy-

woyſko Moſkiewſkie, do dania mu korony; Staniſław Leszczyńſki był iednomyślnie na Krola obrany, lecz Generał Lascy w 50,000. Moſkwy wtargnął do Polſki, y sprawił, że Elektora Saſkiego pod imieniem Auguſta III. Krolem ogłoszono. Francya z Hiszpanią y Sardynią ligę uczyniwszy, woynę wypowiedziała, y w przeciągu dwoch nie spełna lat, całe Włochy, wyiąwszy Xięſtwo Mantuy, zwycięſkim zaięła orężem, wygrawszy na bitwach pod Parmą Gwaſtallą y Bitontem. Procz tego nad Renem miaſt kilka opanowała. Trzeba było prędkiey szukać ugody, y Dom Auſtryacki dla utrzymania na głowie Auguſta III. korony Polſkiey, uſtąpić muſiał Kroleſtwa oboyga Sycylii, y Xięſtwa Lotaryngii, ktore w dożywotnią dzierżawę, Staniſławowi Leszczyńſkiemu z tytułem Krolewſkim dano. A lubo we dwa roki przedugodne artyku-
1738 ły Traktatu Wideńſkiego podpisane, iednak doſkonały pokoy w pięć lat ſtanął. Takowy pośpiech przypisywano zamyſłom Karola uderzenia na Turkow. Jakoż gdy przyszło do woyny między Carową Moſkieſką y Sołtanem Tureckim, Karol Cesarz z Moſkwą łączył swe ſiły, ale tego żałował; gdyż Turcy Serwią odzyſkawszy, po dwoch wygranych, do Belgradu szturm przypuścili, lecz za pośredni-
1739 ctwem Francyi ſtanął Belgradzki Traktat, y wiele Turkom uſtąpić trzeba było. Nie długo potym Karol VI. oſtatni

Ce-

Cesarz z Domu Auſtryackiego wyszedł z doczesności w 55. roku życia. 1740

## EPOCHA IX.

### *Wygaśnienie Domu Auſtryackiego.*

JAk tylko Karol VI. Cesarz umarł, tak zaraz wielu z pretensyą do iego dziedzictwa odezwało ſię. Karol Albert Elektor Bawarſki z teſtamentem Ferdynanda I. Filip V. Krol Hiszpańſki, z umowami familii między Cesarzem Ferdynandem II. y iego Przodkiem Filippem III. czynionemi; Auguſt III. Krol Polſki, na fundamencie umowy w R. 1703. uczynioney, gdzie dołożono: gdyby Karol bez-potomkow męſkiey płci zeszedł, tedy corki Jozefa Brata iego dziedziczyć miały; Krol Pruſki Xięſtw Szląſkich, iako iego Przodkom należących, dopominał ſię. Francya o nic ſię niedomagaiąc, allianta swego Elektora Bawarſkiego interes popierać przedſięwzięła. Krol Pruſki zaczął walki nieprzyiazne, y wygrał pod Molwitz; 40,000. Francuzow pod rząd Elektora Bawarſkiego poszedłszy, Auſtryą wyższą y Czechy opanowały, Praga po drabinach wzięta, y w niey Elektor Krolem Czeſkim okrzykniony, udał ſię do Frankfortu, y tam z pomocą Francyi, Cesarzem obrany pod imieniem Karola VII. Węgrzy, 1742
ktorym dawne przywileie Marya Tereſſa

po-

potwierdziła, złączywszy ſię z innym woyſkiem Auſtryackim, z Auſtryi Bawarczykow wygnali, y samąż Bawaryą splondrowali, Krol Pruſki też pod Czaślau zwyciężył, a Broglio Francuſki Wodz zgromił Lobkowitza. Spodziewano ſię wielkich pożytkow, gdy Traktat Wrocławſki, ktorym ſię godził Fryderyk III. biorąc Szląſk (bez trzech Xięſtw) umnieyszył Krolowy Węgierſkiey nieprzyiacioł, Auguſt III. do ugody podobnie przyſtąpił; Francuzi opuszczeni od alliantow uſtępować muſieli, Broglio 12000. przed nieprzyiacielem przeszło trzy razy mocnieyszym tak zwinął, że go dociec nie można było, a gdy z Pragi trzeba było koniecznie uſtępować, Belle-ile ze 14000. żywnością, działami, tak potrafił uwieść; że nieprzyiaciel we 24. godzin o wycieczce iego dowiedział ſię. Krol Sardyńſki za Maryą Tereſſą trzymał, Hiszpania 60000. woyſka, na odebranie Lombardyi Auſtryackiey przygotowała, gdy Sardyńſki Krol Generałowi Montemar do tego przeszkadzał, Infant Hiszpańſki, Filip Sabaudyą opanował. A gdy ſię woyna nad Ren przeniosła, Noailles o włos, że samego Krola Angielſkiego nie zchwytał, woyſko iego za zgubione maiąc, gdyby do tego Xiążę Grammont prędkością swoią nie przeszkodził. Ofiarował Krol Francuſki pokoy, ale go nieprzyięto, zaczym Xiążę Konty 10000. Krolowi Sardyńſkie-

mu

mu ubił, a sam Ludwik XV. miast wiele w Belgium opanował. Aż y Krol Pruski powtornie dobył oręża przeciw Krolowy Węgierskiey, y wziąwszy Pragę 16000. garnizonu w niewolą zabrał, a że Krol Polski ponowił uczynione przymierze, zaięta od Prusakow Saxonia, y umową Drezdeńską otrzymał potwierdzenie Frederyk III. Traktatu Wrocławskiego. Tym czasem umarł Cesarz Karol VII. doznawszy, co ma nayokazalszego, y naynieznośnieyszego los doczesny; Cesarz ten nadał tytuł Imperii Xiążąt, sławney w Polszcze familii Jabłonowskich. 1745

Dwor Wideński zaspokoiwszy nowego Elektora Bawarskiego, a Małżonka Maryi Teressy Xiążęcia Wielkiego Toskanii, na Tronie Cesarskim posadziwszy, pod imieniem Franciszka I. Syna starszego Leopolda Xiążęcia Lotaryngii, nie ustawał w woiennych czynnościach, lecz Krol Francuski, nad związkowym woyskiem pod Fontenoy, gdzie 15000. trupem legło nieprzyiacioł, tryumfował, y we Włoszech Burboński Dom, Krola Sardyńskiego przyciskał, a Pretendent zatrząsł Tronem Angielskim. Flandrya y Brabancya od woysk Francuskich zawoiowana była po otrzymanym zwycięstwie pod Rocoux, gdzie 10000. padło nieprzyiacioł. Z tym wszystkim Generał Austryacki Brown Hiszpanow y Francuzow we Włoszech gromił, iednak po- 1746

psuł

psuł interes Botta twardym z Genueńczykami obchodzeniem się, a Ludwik XV. wtargnąwszy do Hollandyi y bitwę pod Lawfeld wygrawszy, brał miasta iak swoie, spodziewano się że niedobyta forteca Berg-opzom ztrzyma zwycięzcę, ale Lewendal y tey fortecy dobył, a Maurycy de Saxe koło Maſtrychu uwiiał się. Pociągnęło to woiuiące potencye do pokoiu, ktory w
1748 Akwisgranie, czyli Aix-la Chapelle podpisany. Uznano Cesarzem Franciszka, ale Dom Burboński przy Xięſtwach: Parmy, Placencyi y Gwaſtalli utrzymał się.

Oſtatnia woyna zaczęta między An-
1755 glią y Francyą z okazyi granic w osadach Amerykańſkich. Krol Anglii przed wydaniem woyny na 300. okrętow Francuſkich złapał, a chcąc znaleść zaſłonę dla swych kraiow w Niemczech będących, wszedł w ligę z Krolem Pruſkim, Dom Burbońſki też z Auſtryą związał się. Krol Pruſki boiąc się, aby to nie
1756 był zamach na wydarcie Szląſka, podniosł woynę y Saxonią opanował. Po wielu utarczkach na ſtronę oboiey ſtrony z woiuiących, Krol Pruſki ściśniony woyſkami Auſtryakow, Francuzow, y Moſkalow, w krytyczney był sytuacyi, zaczęły wzraſtać nadzieie Dworu Wideńſkiego, gdy śmierć Imperatorowy Elżbiety wszyſtko zamieszała. Naſtępca iey z Prusakami wiązał się, a po iego zło-

złożeniu woyſka Moſkiewſkie odwołane były : nareszcie ſtanął Traktat Hubertzburſki , na ktorym dawnieysze Traktaty potwierdzone były. 1762

Uspokoiwszy ſię tak Franciszek Cesarz wszyſtkie ſtarania łożył na to , aby nayſtarszego Syna Krolem Rzymſkim uczynić. Seym Elektorſki w Frankforcie dogodził żądaniom iego, a w rok apoplexyą ruszony umarł w 57. roku życia. 1764 1765

Jozef II. Krol Rzymſki Cesarzem uznany, ieſt tylko wspoł-Rządzcą dziedzictwa , ktore Marya Tereſſya Matka iego rozrządza.

O POL-

# O POLSZCZE.

DOmyſł o początkach Narodu Polſkiego zdaie ſię naypodobnieyſzy do wierzenia, że od Narodu Lazzi lub Lachi pochodzi, upewniać zaś niepodobna o tym, co o panowaniu pierwſzych Xiążąt, aż do Mieczyſława I. mowią Dzieiopiſowie. Cztery w Oyczyſtey Hiſtoryi Epochy rachować można:

Epocha I. liczy Potomkow Lecha y ich niepewne dzieie, zaczyna ſię w roku 550. Ery Hhrześciańſkiey, kończy ſię w 830. na Popielu II.

Epocha II. Familią panuiącą Piaſta opiewa; iako po naſtępcy iego Ziemowicie, Wnuk: Leszek IV. a potym: Ziemomyſł w Polſzcze ſprawował rządy. Sławny ieſt po
1000 nim Mieczyſław przyięciem Wiary Katolickiey, a Bolesław I. Syn iego: y koroną, y zwycięſtwami, y pobożnością pamiętny zoſtał. Utracił wiele zdobytych od Oyca Państw: Mieczyſław II., Zona iego Ryxa Regentką po nim zoſtawſzy, ſkarby uwiezła y naſtępcę, ktory we Francy wychowany, Benedyktynem iuż zoſtał był. Lecz od ślubow ſwoich uwolniony: Kazimierz I. obiąwſzy Tron, odzyſkał Szląſk y Mazowſzc, Kaſztelanow uſtanowił, monetę wprowadził, y dwoch zoſtawił Synow, z ktorych ſtarſzy Bolesław II. zwany Smiały nayprzod

zwy-

zwycięſtwami, potym niezbożnością pamiętny zoſtał. 1078

Władyſław Brat Bolesława II. Xiążęciem tylko Polſkim nazywał ſię, talentow woiennych Sieciecha dobrze zażywał, przez ktorego nienawiść od właſnych Synow wiele ucierpiał. Bolesław III. zwany Krzywouſty Henryka V. Ceſarza pod Wrocławiem znacznie poraził, Skarbimierza Woiewodę Krakowſkiego y w dziedzicach godności iego ukarał, Duńczykow ratował, lecz 40. przeſzło batalii wygrawſzy, gdy przegrał z Haliczanami, wkrotce umarł. Podzielenie Państwa między czterech iego Synow wzniecało kłotnie. Władyſław II. nayſtarszy, gdy 1140
cudzego pragnął, y ſwoie ztracił, uciekać do Niemiec przymuſzony. Bolesław IV. zwany Kędzierzawy uſtąpił wypędzonemu Bratu Szląſka, z Pruſſakami rozmaicie woiował. Mieczyſław III. Brat, dla ſwoich zdzierſtw krotko panował, Kazimierz II. zwany Sprawiedliwy, gdy z Ruſkiemi woiuie Xiążetami, widzi podchodzącego ſię Brata, iednak przy rządach ſię utrzymuie. Uſtanowienie Kanclerzow pod nim miało mieyſce. Był ieſzcze dwa razy na Tronie Mieczyſław III. Nareſzcie, gdy po iego śmierci Leſzek V. Kazimierza II. Syn, pa- 1200
nować zaczął, a przymuſzano go do odſtąpienia Goworka, zrzekł ſię Tronu, ktory Władyſławowi Laſkonodze Mieczyſława Synowi dany, od niego Leſzkowi uſtąpiony był. Brat Leſzka Konrad Xiążę Mazowiecki zprowadził Krzyżakow, Leſzek od Swia-

to-

topełka Pomeranii Rządcy zabity. Syna iego Bolesława V. małoletność dała mieysce niezgodom, a pustoszenia Tatarow nieszczęśliwościom kraiowym. Zupy potym solne odkryte, Jadźwingowie pokonani, Xięstwo Łowickie Arcy-Biskupom Gnieźnieńskim ustąpione. Pod Synowcem Bolesława V. Leszkiem VI. Tatarzy powtornie wpadli, Krolestwo Halickie ustało. Bratem był Leszka VI. Władysław Łokietek, z tym wszystkim iuż to Bolesława Xiążęcia Płockiego, iuż to Henryka Xcia Wrocławskiego, iuż to Przemysława Xcia Poznańskiego, ktory obiąwszy rządy, tytuł Krolewski wskrzesił, iuż to na koniec Wacława Krola Czeskiego, miał do korony Konkurrentow.

Na koniec utrzymawszy się na Tronie Władysław Lokietek, Krzyżakow pod Połowcami zgromił, Order Orła białego postanowił. Syn iego Kazimierz III. zwany Wielki, wszelkich do Szląska wyrzekł się pretensyi, Ruś podbił, y na wielkiego Krola zasłużył nazwisko. Siostrzeniec Kazimierza Ludwik Krol Węgierski, zasiadłszy na tronie Polskim, odrażone chęci, przez wyniosłość Matki swoiey Elżbiety Regentki Krolestwa, nadaniem wielkich wolności y przywileiow pozyskuie, urzędy także uczynił dożywotnie. Corka iego młodsza Jadwiga Wielkiemu Xiążęciu Litewskiemu przyiaźń poślubiła.

## EPOCHA III.

*Przyłączenie Litwy do Polski.*

WŁadysław II. Jagiełło przyiąwszy Wiarę Katolicką, y Litwę do Polski 1383
przyłączywszy, Krzyżakow za wzniecenie
buntu w Litwie pod Grunwaldem gromi.
Hrabstwo Spizkie od Zygmunta Cesarza y
Krola Węgierskiego odzyskał, Akademii
Krakowskiey fundacyą dokończył, Podole
przyłączył. Koncylium Bazyleeńskie uroczyste exekwie za niego odprawiło. Pod
iego panowaniem Seym pierwszy był w
Korczynie, Katedry Chełmska, Kiiowska, a naypierwey Wileńska, y Zmudzka założone. Trąba Arcy-Biskup Gnieźnieński, Prymasa tytuł dla siebie, y
następcow swoich wyrobił, Familii Tatarskich wiele w Litwie osiadło, słynął
Zbigniew Oleśnicki. Władysław III. Syn 1434
starszy Jagellona: Eliasza, y Stefana
Wołoskich Xiążąt pogodził, y obdzielił,
Probierzow publicznych naznaczył, zostawszy Krolem Węgierskim Amurata zgromił, lecz mimo zawartego przymierza
powtornie z nim woiuiąc, zginął. Pod 1444
tym Krolem Zbigniew Biskup Krakowski,
kupił Xięstwo Siewierskie. Kazimierz
IV. Władysława III. Brat, Biskupow
mianować zaczął, Prusy zachodnie, to
iest: trzy Woiewodztwa Malborskie,
Pomorskie, y Chełmskie podbił, Xięstwo
Oświecimskie kupił, naystarszego Syna

Władysława na Tronie Czeskim y Węgierskim posadził, Swięty Kazimierz w świątobliwości życia dokonał, a trzech po nim panowało. Kopernik nauką wsławił się, prawa zaczęły być od Stanow
1492 potwierdzone. Wzięty na Tron Jan Albert przymierze z Turkiem potwierdził, Xięstwo Zatorskie kupił, z Wołoszynem woiował, wtedy woysko Polskie w Bukowinach porażone było. Tatarzy potym Polskę pustoszyli, Moskwa Siewiersk zaiąwszy, gdy Smoleńska dobyć nie mogła, ugodziła się. Gotował na Fryderyka Mistrza Krzyżackiego wyprawę Al-
1501 bert, gdy umarł. Pod nim ustanowiono: aby sama Szlachta dobra Ziemskie posiadała. Alexander Brat Alberta koronowany był, Zona iego zaś dla Religii Schizmatyckiey tegoż nie otrzymała honoru. Krol ten Traktat pokoiu z Moskwą przedłużył. Wziętość wielka u Krola Glińskiego hardym go czyniła: iż wiele sprawiał w Litwie zamieszania, ale Tatarow nachodzących Polskę pod Kleckiem znacznie poraził. Alexander
1507 odebrawszy tak miłą nowinę wyszedł z doczesności. Ustanowił on Sędziow Ziemskich, y Sekretarzow Koronnych, Duchownym w Senacie pierwszeństwo przysądził, pod nim uchwalono: aby w sprawach stanu tyczących się, nic Krol bez Senatu y Szlachty nie stanowił. Zygmunt I. Brat Alexandra, Moskalow Glińskiego bunt wspieraiących zgromił, po-

postanowił urząd Hetmańſki ( pierwszy nim Kamieniecki był ozdobiony ) poraził Bogdana Xiążęcia Wołoſkiego. Maxymilian Cesarz, Krzyżakow y Moſkwę podbudzał przeciw Polszcze, na koniec z Zygmuntem spokrewnił ſię. Albert Miſtrz Krzyżacki z Domu Brandeburſkiego, dufaiąc w pokrewieńſtwo Krola Polſkiego, błędy Luterſkie przyiął, a Prussy na Xięſtwo dziedziczne obrocił, pod obowiązkiem lennym od korony Polſkiey, Mazowsze przyłączone zoſtało, y Syn Zygmunta za życia iego koronowany. Wołoszyna uſtawnie nachodzącego Tarnowſki Hetman zwyciężył, Seym iednak y pospolite ruszenie na niego potym zwo- 1548
łane, bez ſkutku spełzło. Zygmunt II. zwany Auguſt w początku panowania, kłotnie w kraiu z przyczyny ślubu swego z Barbarą Radziwiłłowną, y wprowadzonych Herezyi, widział; Matka iego Bona z familii Sforcyuszow Medyolańſkich Xiążąt, summy znaczne uwiozła wyieżdzaiąc. Inflanty potym poddały mu
ſię, ale z Moſkwą o to woiować przyszło. 1574
Pod panowaniem tego Krola, ſtanęła Unia czyli ziednoczenie Litwy z Polſką, hołd Xiążąt Kurlandyi, ktora Gotardowi Ketlerowi w lenność dana y potomſtwu, uſtanowienie woyſka Kwarcianego, wielu ſłynęło męſtwem y nauką.

## EPOCHA IV.

### *Wolne obieranie* Krolow.

PO zeyściu Zygmunta II. ostatniego ze krwi Jagiellońskiey, uchwalona naypierwey kreacya Seymowych Deputatow, czyli Posłow, Prymasa władza w bezkrolewiu utwierdzona, ułożone Sądy kapturowe, mieysce y czas elekcyi, na ktorey z wielu kandydatow do korony, wybrany był Henryk z familii Walezow we Francyi panuiącey, y poselstwo do siebie wysłane w Paryżu przyiął, ziechał do Polski, koronowany był, w interessie Zborowskich względami uwodził się, a w pięć miesięcy za odebraniem wiadomości, o śmierci Brata swego Karola IX. Krola Francuskiego z Polski taiemnie uiechał. Zaszła więc nowa Elekcya, y na niey scyssye, Stefan Batory Xiążę Siedmiogrodzki od zdrowszey części narodu uznany, Gdańszczanow do uznania się przymusił, Trybunały, Regimenta Gwardyi ustanowił, Moskwę kilkakrotnie zwyciężył, Inflanty na trzy Woiewodztwa podzielił. Pod panowaniem iego Zborowscy wiele zamieszania w kra-
1587 iu czynili, umarł bez-potomny.

Znowu niezgody między Familiami powstały, niektorzy Maxymiliana Arcy-Xiążęcia za Krola chcieli, inni obrali za Krola Zygmunta III. Jana Szwedzkiego Krola z Katarzyny Zygmunta I. corki,

ki, Syna. Maxymilian od Zamoyſkiego Hetmana zwyciężony pod Byczyną, y zchwytany odrzekł ſię wszyſtkiego, y wypuszczony był. Zaczęli Turcy nachodzić Polſkę, przecięż za pośrednictwem Anglii pokoy potwierdzony był; dobra potym ſtołu Krolewſkiego rozporządzone. Gdy Krol na obięcie Króleſtwa Szwedzkiego wyiechał po śmierci Oyca, Zamoyſki Mohiłę na Xięſtwie Multańſkim osadził, a Michała Woiewodę Wołoſkiego zwyciężył. Stryi Zygmunta Karol koronę Szwedzką opanował, z tey okazyi woyna ze Szwedami zaczęła ſię, na ktorey Zamoyſki, Zołkiewſki, y Chotkiewicz, zwycięſtwami wſławili ſię. Sławnieysze były pod Kokenhausen, y Kircholmem zwycięſtwa. Naſtąpił potym rokosz podnieſiony od Zebrzydowſkiego, ktory zakłocił wewnętrzny pokoy; po długich niechęciach bitwa pod Guzowem wygrana od partyi Krolewſkiey, wszyſtko uspokoiła. Dało to czas Szwedom poparcia ſię, przecię ich potym Chodkiewicz znoſił. Aż też impoſtury w Moſkwie fałszywych Demetryuszow zaczęły ſię. Pierwszego (ktorego Mniszech Woiewoda Sandomirſki utrzymywał) Kniaź Szuyſki zwyciężywszy, od Zołkiewſkiego Hetmana pod Kluzynem ſtrasznie porażony, y sam poimany był. A lubo y Smoleńſk dobyty, y Krolewic Władyſław na Tron do Moſkwy wzywany był, iednak Zygmunt przez swoię opieszałość z tak po-

żytc-

żyteczney nie korzyſtał okazyi. Woyſkowi potym związek uczyniwszy gwałtownie żołd sobie należący wybierali, aż ich Seym uspokoił, y Kommiſſyą Skarbową uſtanowił. A gdy woyna ieszcze przeciw Moſkwie trwała, y Władyſław Moſkwę obległszy: Siewierſk, Smoleńſk, y Czerniechow przy Polszcze zatrzymał, Mohiła na Wołoszczyznie z Xięſtwa Multańſkiego zrzucony był, a potym większe z Turkiem zaszły utarczki, ktoremu Zołkiewſki Chocim y Wołoszczyznę puścił, a z czasem znacznieysze klęſki, ktore Polacy ponieśli pod Cekorą, a potym nad Dnieſtrem, gdzie Zołkieſki poległ, a Hetman Polny Kalinowſki w niewolą doſtał ſię, potym Chodkiewicz y Lubomirſki nad Osmanem tryumfowali. Guſtaw Adolf Szwedzki Krol ſtryieczny Zygmunta brat, wkroczył po nieprzyiacieſku, y część Inflant zaiąwszy, do Prus przenioſł ſię, gdzie rozmaity był los woiowania. Poſiłek Ferdynanda II. Cesarza, pod rządem Arnheima przyſłany mało pomogł, y wyſtawienie Flotty na nic ſię nie przydało. Pod panowaniem Zygmunta III. cztery ordynacye założone były, dobry w naukach guſt upadać zaczął, Krol ten miał swoie cnoty y przywary.

1632 Spokoyne było po śmierci Zygmunta III. bez-krolewie, a zgodne potym obranie Władyſława IV. Ten Pan od woiowania Moſkwy zaczął panowanie, y w gromieniu icy był szczęśliwy. Lecz gdy

zę-

zewnętrzny pokoy ubeśpieczono, zaczęły się kraiowe poruszenia; kozacy buntować się y rabować nie przestali, przekonani dwakroć od Mikołaia Potockiego, gdy im słowa nie dotrzymano, tracąc mimo zaszłey umowy, wodza ich Pauluka, ustawnie prawie powstawali, Jan Kazimierz brat Krolewski we Francyi był przyaresztowany, Władysław czynił przygotowania wielkie przeciw Turkom, ale 1648
go śmierć zaskoczyła, ustanowił Poczty, y statuę w Warszawie Oycu swemu wystawił. Pod panowaniem iego ustanowiono, aby Krolowa Religii była Katolickiey, słynął Wierszopisaniem Łacińskim Maciey Sarbiewski.

Bogdan Chmielnicki herszt kozakow bunt podnosi, y pod Korsuniem zwycięża, Mikołay Potocki y Kalinowski Hetmani w niewolą zabrani, trzey Regimentarze z rady Senatu wyznaczeni, pod Piliwcami z woyskiem pierżchaią. Jan Kazimierz Krolem obrany, przygotowania czyni przeciw kozakom, ktorzy, że poiednawszy się, wkrotce z większą żwawością woysko koronne pod Zbarażem atakowali, ztoczono bitwę pod Zborowem z klęską nieprzyiacioł. Podobnie gdy z Tatarami przybył Chmielnicki, pod Beresteczkiem znacznie porażony został; na koniec pod Batowem Syn Chmielnickiego woysko koronne poraził, gdzie y Kalinowski Hetman poległ. Aż też y Moskwa wkroczyła do Polski, a lubo pod

Hu-

Humaniem porażona, w Litwie iednak Smoleńſk, y inne miaſta opanowała. Nad to Karol X. Krol Szwedzki, proteſtacyą Krola Polſkiego, o należący sobie Tron, rozgniewany: y namowami Radzieiowſkiego Podkanclerzego zagrzany, do Polſki wpadł, y wielką-Polſkę przebiegłszy, Warszawę, Krakow, wziąwszy, woyſko kwarciane pod Woyniczem zagarnął. Lecz gdy Szwedzi Częſtochowy dobyć nie mogli, powſtała konfederacya Tyszowiecka na obronę Krola, y całości Oyczyſtych granic. Wſławił ſię nieprzyiaźnemi przeciw Szwedom walkami Stefan Czarnecki. Na koniec Rakocy Xiążę Siedmiogrodzki wtargnął z woyſkiem, lecz od Staniſława Potockiego Hetmana obſkoczony, ledwie ſię okupić mogł, y wyſłanym Poselſtwem o darowanie tey winy doprasząć ſię muſiał. Wreszcie nadeszły poſiłki Auſtryackie, ktoremi Krakow odzyſkany, a potym Elektor Bran-
1657 deburſki, Traktatem Welawſkim zaspokoiony, y od hołdu uwolniony, 1500. piechoty, a 500. iazdy w potrzebie przyrzekł. Zawarto potym ligę z Duńczykami przeciw Szwedom, y z obowiązkow iey Czarnecki y Opalińſki Pomeranią Szwedzką puſtoszyli. Tym czasem Wyhowſki Szef kozakow, wybiwszy ſię z pod panowania Moſkwy, partyą iey znaczną pod Kanotopem poraził, w Litwie iednak Chowańſki nad woyſkiem Polſkim try-
1660 umfował. Lecz gdy zawarto Oliwſki Tra-

ktat

ktat (przez ktory Inflant Szwedom Polſka uſtąpiła) całą ſiłą Polacy na Moſkwę poszli, y naypierwey pod Połonką, Sapieha y Czarnecki 15000. Chowańſkiemu ubili, a reszta w rosypkę poszła; potym, bliſko Czudnowa, Staniſław Potocki y Jerzy Lubomirſki 36000. Moſkwy trupem położyli, sam Szeremetow wodz poimany. Naſtąpił wkrotce związek woyſk oboyga Narodow, przecię Litewſkie pod Dołhinowem Chowańſkiego ieszcze raz poraziło, uspokoiny na reszcie był związek, poruszenia też kozackie śmiercią Wyhowſkiego uśmierzone. Jeszcze iedna domowa woyna nie była zaspokoiona, gdy ſię druga widzieć dała: Jerzy Lubomirſki za sprzeciwianie ſię zamyſłom Ludwiki Krolowy, prześladowany, od dobr y honorow odsądzony, gdy ſię z wielko-Polſką konfederacyą złączył, Pełubińſkiego koło Częſtochowy znioſł, zagodzono na czas nienawiści, ale z czasem z większą żwawością wybuchnęły. Zaszła bitwa pod Montwami, kędy Lubomirſki mnieyszą liczbą, Krola zwyciężył. Jeszcze owe niezgody trwały, gdy kozacy pod Wodzem Dorożeńkiem Porcie poddali ſię, Machowſki Regimentarz od nich y Tatarow pod Batohem zbity. Z Moſkwą Andruszeiowſkie pakta ſtanęły, ktoremi Smoleńſk, Siewierſk, Czerniechow, Ukraina, y Kiiow Moſkwie uſtąpione. Tatarzy wreszcie przez Sobieſkiego Hetmana znacznie

pod

pod Podhaycami porażeni byli, a kozacy pod dawne wrocili panowanie. Jan Kazi-
1669 mierz koronę złożył y umarł we Francyi. Pod nim wygnani Aryanie.

Michał Wiszniowiecki nad spodziewanie obrany Krolem, nie panował szczęśliwie, dla niezgody y zazdrości możnych Panow, szczegulnie Prażmowſkiego Prymasa, y Sobieſkiego Hetmana, przeciw ktorym konfederacya Gołembſka podnieſiona, lecz za pośrednictwem Trzebickiego Biſkupa Krakowſkiego niechęci uspokoione. Turcy Kamieniec, y Ukrainę wzięli, Sobieſki 60,000. pod Chocimem trupa nieprzyiacielſkiego położył. Dniem
1674 pierwey Michał Krol we Lwowie zeszedł. Za niego uſtanowiono: aby trzecia kadencya Seymu w Grodnie odprawowała ſię. Pod nim także dziedzic Ordynacyi Oſtrogſkiey bezdzietny umarł.

Jan III. Sobieſki zgodnie na tron Polſki wzięty, przed swoią ieszcze koronacyą Ukrainę z rąk Tureckich odzyſkał. Tatarzy raz pod Złoczowem od Jabłonowſkiego Hetmana, drugi pod Lwowem od samego Krola znieſieni byli. Nareszcie Traktat w Zurawnie zawarty. Francya żądała alliancyi Sobieſkiego, lecz on wcale do Domu Auſtryackiego przywiązał ſię, ligę z Cesarzem Leopoldem zawarł, mocą ktorey Wiedniowi od Turkow oblężonemu na pomoc przybywszy, Wezyra przekonał; pod Parkanami nieco ſię potym zachwiało szczęście, lecz wczesny

sny poſiłek od Xiążęcia Lotaryńſkiego dany, wiele pomogł. Traktat Grzymułtowſkiego z Moſkwą zawarty, uſtąpione icy dawniey Prowincye przezeń warowane; a od niey 200,000 Rublow przyrzeczone. W zamierzeniu podbicia Wołoszczyzny dla swoiey familii Jan III. rozmaite woyny toczył, ktore ſię nie wiodły dla poroźnienia, między Krolewicem Jakobem y Hetmanami zachodzącego; wyniknęły z czasem pretensye z okazyi dobr Radziwiłłowſkich; za powtorną zaś na Wołochow wyprawą, okopy SS. Troycy wysypanie. Gdy horda Tatarſka Ruś plondrować zaczynała, Jan 1696
III. żyć przeſtał.

Po śmierci Jana III. Seym konwokacyiny zerwany, na nim iednak na oddalenie Piaſta czyli rodaka, od Tronu zgodzono ſię, zaszły też niezgody w elekcyi, od iednych Xiążę Konty, od innych Auguſt II. Elektor Saſki obrany. Oſtatni utrzymawszy ſię na Tronie, na woynę przeciw Turkom gotował ſię, ale Kamieniec przez Traktat Karłowicki odebrał. Wkrotce potym zaczęła ſię woyna 1700
z okazyi wkroczenia woyſk Saſkich do Inflant. Karol XII. Krol Szwedzki, Moſkwę zgniotłszy pod Narwą, wtargnął do Polſki, y Sapiehom (ktorzy ſię z Ogińſkiemi pokłocili) protekcyą dał, bitwę pod Kliszowem wygrawszy, Krakow wziął. Stanęła potym konfederacya Sandomirſka, za Auguſtem; Krol Szwedzki pod Pułtu-

ſkiem

ſkiem Saſow poraził, Torunia dobył, Staniſława Leszczyńſkiego Woiewodę Poznańſkiogo Krolem Polſkim mianował, lecz ścigaiąc Saſow, Szulemburga ich Generała pokonać nie mogł. Auguſt ligę z Carem Moſkiewſkim potwierdził, Order Orła Białego odnowił, a obawiaiąc ſię zniszczenia Saxonii (gdzie Karol przebywał) zezwolił na pokoy Alt-Ransztadcki, acz z ciężkiemi dla ſiebie warunka-
1706 mi, ktory mimo zwycięſtwa Menzykowa Moſkiewſkiego Generała, podpisany był. Omamiony swym szczęściem Karol, pod Pułtawą do upadłey zbity był, y ledwie życie do Benderu unioſł; Auguſt do Polſki powrociwszy, potwierdzony na Tronie był. Poſłowie do Cara wyſłani z domaganiem ſię exekucyi Traktatu Działyńſkiego. Naſtąpiła potym konfederacya Tarnogrodzka pod Leduchowſkim przeciw Saſom kray uciemiężaiącym, lecz ta ugo-
1717 dą Warszawſką rozwiązana była na Seymie, *niemy* nazwanym, na ktorym liczba woyſk kraiowych umnieyszona, cena Tynfow y Czerwonych Złotych podnieſiona. Na koniec Chomentowſki z z domaganiem ſię ewakuacyi od woyſk, wyſłany do Moſkwy, Traktat wieczyſty z Szwecyą zawarty. Rozruch potym Torunianow przez Jerzego Lubomirſkiego uspokoiony, a wybranie na Xiążęcia Kurlandyi Maurycego de Saxe, daremne było. Po zeyściu Hetmanow dway byli Regimentarze, ieden z nich w Willano-

wie

wie na kampamencie czyli woiennym ćwiczeniu, naywyższą po Krolu sprawował władzę. Nakoniec traktaty z Domem Austryackim ponowione. August II. umarł maiąc lat 63. 1733

W następuiącym bez-krolewiu Seym Konwokacyi spokoynie odprawił się, elekcya zaś rozdwoiona była, Teodor Potocki Prymas podał na kandydata do korony, Stanisława Leszczyńskiego (ktory do Warszawy ziechał był) Xiążę Wiszniowiecki, Lipski y Małachowski przeszedłszy na Pragę, Augusta III. Krolem okrzyknęli. Stanęła wnet konfederacya pod Kamieniem za Elektorem Saskim, pod laską Ponińskiego Instygatora, a w Dzikowie pod laską Tarła za Stanisławem. Lecz ten, acz prawnie obrany, przed nadchodzącą Moskwą do Gdańska, a ztamdtąd do Krolewca uchodzić musiał, Gdask od Moskwy szturmowany był pod kommendą Lascego y Municha będącey, garsztka Francuzow, na pomoc przybyłych, Prymas, Monty Francuski Poseł, y niektorzy inni w areszt wzięci. Wybuchnęła z tey okazyi w Europie woyna, a gdy Traktatem Wideńskim godzono się, w Polszcze nastąpił Seym Pacyfikacyi pod laską Wacława Rzewuskiego Pisarza wtedy Polnego Koronnego, a teraz Woiewody Krakowskiego męża wielkiey cnoty y doskonałości; y ten tylko doszedł ieden w przeciągu panowania Augusta III. Zaszła potym konkordata z Dworem Rzymskim o Opactwa, wybranie 1736

nie Birona na Xięſtwo Kurlandzkie. A że Cesarz y Moſkwa razem woynę przeciw Turkom wiedli, ziazd pełnomocnikow woiuiących potencyi wyznaczono w Niemirowie. Zaszła z czasem śmierć Krolewica Jakoba, niektore w Moſkwie
1752 rewolucye, zeyście Hetmana W. K. Potockiego, uspokoienie kłotni Gdańſkich y podział dobr Ordynacyi Oſtrogſkiey.
1756 Woyna potym w Niemczech otworzyła ſię: śmierć zatym poszła Krolowy Polſkiey, z czasem Krolewic Karol odebrał inweſtyturę Xięſtwa Kurlandzkiego, w Moſkwie nowa naſtąpiła rewolucya, ktora utratę Kurlandyi za sobą pociągnęła.

Umarł Auguſt III. w Dreznie, Stolicy Pańſtw Elektorſkich; wſtąpił na Tron
1764 Polſki Staniſław Auguſt z Familii Poniatowſkich, ktorey Rzeczpospolita przez uchwałę Seymową, Xiążęcy nadała tytuł. Pożyteczne niektore, pod panowaniem tego Krola dla Rzeczypospolitey uſtanowienia, y nieszczęśliwy z drugiey ſtrony z wielu miar Oyczyzny los, widocznieysze są, niż aby o nich obszernie tu rozwodzić ſię należało.

O FRAN-

# O FRANCYI.

PRzy upadku Rzymſkiego Páńſtwa, Gotowie y Burgundowie do dawney Gallii cisnęli ſię. Ale ią potym Niemiecki narod Frankow opanował, y nową Kroleſtwa Francuſkiego Monarchią założył, ktorego Hiſtorya pięć Epoch zamyka.

## EPOCHA I.

### *Założenie* Krolestwa.

KLodoweusz Childeryka Syn, Krolem 481
czyli Rządcą narodu obrany, Sya-
gryusza Wodza Rzymſkiego zwyciężył,
y Rzymian w Gallii wyniszczył panowa-
nie. Allemannow pod Tolbiakiem pora-
ziwszy, wiarę katolicką z narodem przy-
iął, woiował z Gotami, ktorzy część
Gallii południowey dziedziczyli, umiera-
iąc między czterech Synow podzielił Kro-
leſtwo. Childebert, Klodomir, Klota-
ryusz, Teodoryk, trzey pierwſi z Zy-
gmutem Burgundow Krolem za zabicie
Oyca Matki ich, y braci iey, woiowa-
li, Childebert potym z Krolem Wizygo-
tow za prześladowanie ſioſtry swoiey;
Teodoryka Syn do Włoch wkroczył, ale
od Narsesa ſławnego Rządcy klęſkę po-
nioſł. Klotaryusz między wszyſtkiemi był
naymocnieyszy, ale ziednoczone powtor- 560
nie

nie rozłączył Prowincye, dzieląc Krolestwo między Synow. Karybart, Gontran, Sygebert, Chilperyk, ustawnie z sobą w zatargach byli, nareszcie znowu Klotaryusz Chilperyka Syn, przez zbrodnie sam wszystko odziedziczył. Początek miał urząd Dworu-Rządcow pod iego panowaniem. Dwa się potym we Francyi uformowały Krolestwa: Austrazyi niby to wschodniey y Neustryi lub zachodniey Francyi, dla tego często dwoch razem było panuiących. Dagobert, Aribert, niczym się nie wsławili: Sygebert II. y Klodoweusz II. obadwa Synowie Dagoberta, bardzo powiększyli władzę swoich Dworu-Rządcow, y tak dalece, iż sami nic potym nie znaczyli. Pod panowaniem dwoch Synow Klodoweusza, Klotaryusza III. y Childeryka II. Ebroin wiele złości dokazywał, aż przez nienawiść iego, gdy Teodoryk II. był Neustryi Krolem, obrano dwoch Xiążąt udzielnych w Austrazyi; ieden z nich Pepin był udzielnym Dworu Rządcą, albo raczey pod imieniem: Klodoweusza III. Childeberta III. Dagoberta III. panował. Krolowie ci leniuchami nazwani. Po Pepinie Syn iego Karol Martel otrzymawszy sławne nad Saracenami zwycięstwo pod Tours, udzielnie pod imieniem Chilperyka II. y Teodoryka IV. panował; na koniec Syn iego Pepin Childeryka III.
751 ostrzydz kazawszy, y do Klasztoru wsadzić, sam się Krolem ogłosił.

Epo-

## EPOCHA II.

### *Familia* Karola Wielkiego.

PEpin Polityką tron ufundował, woiuiąc z Lombardami we Włoszech, Exarchat zawoiował, y ustąpił go Papieżom Rzymskim. Syn iego Karol Wielki ustawne walki z Sasami toczył, Lombardyą zawoiował, zastawił się Abderamowi w Hiszpanii, Tassylona zwyciężył, Akademią w Paryżu fundował, przekonał Abarow, Cesarstwo Zachodnie wskrzesił, Barcellonę przez Syna podbił, Normandow odpędził, y zasłużył na nazwisko Wielkiego. Ludwik I. nie umiał, y nie 814
mogł tey potęgi, ktorą Oyciec iego założył, utrzymać, y pełne zamięszania było iego panowanie. Karol II. z bracią woiował, Synowca swego dziedzictwo nieprawnie obiął, na kilka lat przed śmiercią Cesarzem zachodnim był. Ludwik II. czczym nazwiskiem Cesarza kontentował się, albo raczey chlubnie go nosił. Pod panowaniem Synow iego Ludwika III. y Karlomana Krolestwo nowe Burgundyi powstało, a Normandowie naiezdzać poczęli. Nic nie pomogło, iż Karola III. Cesarza Regentem Francyi uczyniono, ponieważ on opłacać się wolał, Odo przez swoie zasługi, broniąc Paryża, został Krolem, iednakowoż po nim prawego dziedzica wezwano na Tron, Karol III. Neustryi Normandom ustąpił,

ktora się od owego czasu Normandyą nazywać zaczęła, pod iego panowaniem tron Cesarski wypadł z Familii Karola Wielkiego. Słabe były panowania następcow iego, Ludwika IV. Lotaryusza, y Ludwika V. Rząd lenny bogacił moznych Panow, a Monarchow osłabiał, bardzo mało znaczyli przy końcu panowania tey familii, Krolowie Francuzcy. A iako na Childeryku III. przywłaszczył Tron Pepin, tak na ostatnim iego potomku Ka-
987 rolu, Hugo uzurpował.

## EPOCHA III.

### *Panowanie Familii* Hugona Kapeta.

HUgo utwierdził się na Tronie potwierdzaiąc lenności możnieyszym Panom, Syna za życia swego kazał następcą
997 koronować. Pod nim kładą początek Perow. Robert Xięstwo wielkie Burgundyi Synowi młodszemu w lenność dał, y podobnie nastąpcę swego w koronie widzieć
1031 chciał. Henryk I. miał trochę trudności w obięciu korony. Pod panowaniem Syna iego Filippa I. Wilelm Xiąże Normandyi podbił Anglią y opanował, zaczęły się też Krucyaty, to iest wyprawy
1108 na wyzwolenie Palestyny. Ludwik VI woiował z Anglikami, y gotow był do spotkania się z Henrykiem V. Cesarzem, lecz do walki nie przyszło. Sławnieyszy był Ludwik przez osłabienie rządu hołdo-

downiczego, a wzmocnienie iedynowładztwa. Syn iego Ludwik VII. z okazyi Arcy-Biskupa Biturykkiego był w poróżnieniu z Papieżem, wyiechał na Krucyatę, y ta mu się niepomyślnie udała, rozwiodłszy się z Eleonorą dziedziczką Akwitanii, wiele stracił; zaczął woynę z Anglikami, ta wkrotce była ugodzona. Filip 1180
II. był wielki polityk, poróżnienia utrzymywał w Familii Krola Angielskiego Henryka II., toczył potym woynę wspolnie z Rychardem następcą Henryka w Palestynie, a po iego śmierci z Janem Bratem iego, Krolem Anglii, za zabicie Synowca woiował, y wszystkie Prowincye (wyiąwszy Akwitanią) ktore Anglicy we Francyi posiadali, opanował. Nad to gdy przeciw Janowi powstał Narod, Filip Syna swego Ludwika na Tronie Angielskim dwakroć posadzić usiłował, Ottona Wielkiego Cesarza w walney bitwie pod Bouvines zwyciężył. Pod nim ustanowiony był urząd woyskowy Koniuszych Wielkich, czyli Dozorcow woiennych y Generałow. Ludwik VIII. krotko panował, woiował z Anglikami, y Albigensa- 1223
mi. Ludwik IX. nie rządził ieszcze sam, gdy Matka iego Blanka powstaiących lenników poskromiła, sam zaś obiąwszy rządy nie przyiął ofiarowaney dla brata swego korony Cesarskiey, lecz go z dziedziczką Prowancyi ożenił. Woiował potym przeciw Saracenom, y w Egipcie pod Massurą ogłodzone woysko maiąc, wzię-

ty w niewolą, wspaniałością y cnotą swoią ratował się. Powrociwszy, bunty uśmierzył, Krola Anglii Henryka III. pod Taillebourg zwyciężył, prawa pożyteczne stanowił, a nie mniey w sprawowaniu publicznych rządow, iako y w prywatnym życiu był sprawiedliwy, Święty, y wielki Krol. Za powtorną na krucyatę wyprawą, umarł z powietrza, y we 27. lat po swoiey śmierci, na żądanie całego narodu w poczet Swiętych policzony został. Brat iego Karol Krolestwo Neapolitańskie podbił, y był głową Fa-
1270 milii tam panuiącey. Filip III. przedsięwziętą od Oyca woynę dokończył, woiował potym z Krolem Kastylii, dochodząc krzywdy siostrze swoiey Blance uczynioney, ktorey potomstwo od następstwa oddalone było, a potym z Krolem Arragonii, Piotrem III. za wpływanie iego do rzezi Sycyliiskiey, gdzie Francuzow 8000. zginęło. Filip IV. po żonie
1285 Krolestwo Nawarry, y Hrabstwo Szampanii otrzymał. O niektore zabrane okręty woyna zaięła się między Francyą, y Anglią, ale wkrotce Traktatem ugodzona, zaszły potym niektore kłotnie Filippa z Bonifacyuszem VIII. Papieżem, rebellia Flandrow, y klęska pod Courtrai poniesiona, pod Mons we troie oddana, na koniec zniszczenie Zakonu Templaryuszow. Ludwik X. z corką swoią Joanną
1314 Krolestwo Nawarry oddać musiał, lat 2. panował. Filip V. Brat Ludwika X. potwier-

twierdził Salickie prawo, płeć żeńską od następstwa na tron oddalaiące. Karol IV. brat poprzednikow swoich, ponieważ oni bezpotomnie zchodzili, wstąpił na Tron, y z Anglikami woiował, gdzie się Karol Hrabia Walezyi, Stryi ostatnich trzech Krolow, z umieiętnością sztuki woienney popisywał, y ten żadnego nie zostawił po- 1327
tomka. Zaczym przeszedł Tron do Brata ich Stryiecznego. A lubo ieden to był dom Kapeta, z ktorego Walezowie y dziedzicy Burbonowie idą, przecię za szczegulną w Historyi Krolestwa Francuzkiego Epochę, panowania ich początek brać się może.

## EPOCHA IV.

### *Familia* Walezow *Panuiąca.*

FIlip VI. miał konkurrenta do Tronu Edwarda III. Krola Angielskiego, ktory się go bliższym czynił, że się rodził z Corki Filippa IV. zmocnione iednak było Salickie prawo, a Edward się za to mścił, Montforta utrzymuiąc przy Xięstwie Brytanii, toczył woynę z Francuzami, y wygrał sławną bitwę pod Krecy, Filip nabył Prowincyą Delfinatu z kondycyą: aby następcy Tronu Francuskiego, tytułem Delfinow ozdobieni byli. 1350
Jan następca Filippa VI. złym traktowaniem Krola Nawarry, y porywczością ściągnął do kraiu Anglikow, Xiążę Wal-

lii

lii spotkawszy ſię z woyſkiem pod Poitiers, ſtraszną mu klęſkę zadał, a nawet samego Krola w niewolą poimał. W ſtrasznym więc nierządzie Francya zakłocona była, bunty pospolſtwa y rabunki srogie panowały; nareście Traktatem Bretigni wypuszczony na wolność Jan, Xięſtwo Burgundyi dał w lenność naymłodszemu Synowi Filippowi, a poiechawszy
1364 do Anglii tam umarł. Karol V. roſtropnością, polityką, y sprawiedliwością przywrocił porządek y moc Kroleſtwu, wſławił ſię pod nim odwagą y cnotami woiownik Geſklin, ktory Henryka II. na Tronie Kaſtyliyſkim utrzymał. Pod panowaniem Karola ſtanęła Krolewſka uchwała: lat 14. Krolom małoletności wy-
1380 znaczaiąca. Karol VI. widział w początkach, przez ambicyą Stryiow swoich, wielkie zakłocenie, nareszcie sam rządzić zacząwszy, bunt Flandrow uśmierzył, 25,000. nieprzyiacioł pod Rosenbek padło. Lecz potym gdy pomieszanie rozumu cierpieć zaczął, było to żrzodłem wielkiego dla kraiu nieszczęścia, narod na fakcye Armaniakow, y Burginionow podzielony, niszczył ſię. Pożytkował z tego Krol Angielſki Henryk V. bitwę pod Azincourt wygrał, a z Krolową Francuzką, ktora własnego Syna wydziedziczyła, zmowiwszy ſię Zięciem y dziedzi-
1422 Karola VI. zoſtał ogłoszony, ale umarł, a wkrotce po nim y Krol Francuzki. Karol VII. przez swoich Generałow odzy-

ſkał

ſkał z czasem wszyſtkie od Anglikow za-
ięte Prowincye, wyiąwszy miaſto iedno
Calais. Wſławiła ſię pod panowaniem
iego Heroina d'Ark, a wiele dowodow
umieiętności woienney dawszy, złapana
od Anglikow, żywo spalona była. Krol
ten Francuzki wielką zasadę mocy poli-
tyczney założył, utrzymywaniem pła-
tnego woyſka, poſkromił buntuiącego ſię
Delfina, ale z gryzoty umarł. Ludwik 1461
XI. obruszył zaraz w początku panowania
możnych na ſiebie Panow, y z niemi ſię
godzić muſiał, był polityk wielki, ale y
okrutnik, zniszczył rząd lenny, ale z
przykrością dla narodu swoiego. Zyſkał
Xięſtwo Burgundyi y Hrabſtwo Artezyi,
gdy więcey zyſkać mogł, zaręczaiąc Del-
fina z dziedziczką całego Xięſtwa, woio-
wał z Janem Krolem Arragonii, nabył
Prowancyi sobie uſtąpioney. Karol VIII. 1483
Xięſtwo Brytanii do korony przyłączył,
poymuiąc za żonę dziedziczkę iego. Wzno-
wiwszy pretensye do Kroleſtwa Neapoli-
tańſkiego, od Xiążąt wzywanych do suk-
ceſſyi, Oycu swemu uſtąpionego, w kil-
kanaście dni zawoiował go, y utracił.

Nie zoſtawił potomka Karol VIII. za-
czym naſtępſtwo spadło na naybliższego
krwi Krolewſkiey Xiążęcia. Ludwik XII.
maiąc prawo po Babce swoiey, Xięſtwo
Medyolańſkie opanował na Ludwiku Sfor-
cyuszu, a potym wspolnemi ſiłami z Fer-
dynandem V. Krolem Hiszpańſkim, Kro-
leſtwo Neapolitańſkie, lecz zdradzony od

tegoż

tegoż Krola, widział bez ſkuteczne zabiegi swoie. Zkleił potym ligę Kameraceńſką przeciw Wenetom, a potym z własnemi alliantami woiować muſiał, nic niezyſkawszy zewszyſtkich wypraw swoich, a nawet y Xięſtwo Medyolańſkie utracił. Był iednak nazwany Oycem ludu, podatki zmnieyszał, sprawiedliwości
1515 przeſtrzegał, y umieraiąc od narodu swego płakanym był. Franciszek I. Synowiec Przodka swego, zaraz z początku zwyciężywszy Szwaycarow pod Marygnan, Xięſtwo Medyolańſkie opanował, a znayduiąc ſię w konkurrencyi z Karolom V. o koronę Cesarſką, ściągnął iego na ſiebie nieprzyiaźni. Jakoż ten wszedłszy w ligę z Henrykiem VIII. Krolem Anglii przeciw Francuzom, zwyciężył Franciszka pod Pawią y poimał go. Dowodźcą na tey batalii procz innych, był Xiążę Burbon, ktory opuściwszy Oyczyznę: Francyą, woiował przeciwko niey. Przecięż ſtanęła liga przeciw Karolowi, Dyſſydenci też Niemieccy powſtawali. Miał Franciszek porozumienie potym y z Solimanem Tureckim Sułtanem. Nareszcie tym ſię wszyſtko zakończyło: że Krol Francuſki, wszyſtko we Włoszech utracił. Był to iednak Pan odważny, w Kawalerſkich sztukach biegły, nauki kochaiący, poler y obyczayność na Dwor swoy wprowadził. Pod iego panowaniem
1547 Kalwin błędy swoie rozſiewać zaczął. Henryk II. zaślubił dziedziczkę Szkocyi

Sy-

Synowi swemu Franciszkowi, ligę uczynił z Maurycym Elektorem Saſkim, przeciw Karolowi, y trzy miaſta Biſkupie w Lotaryngii zyſkał, a od Metzu Karola odpędził, ktorego miaſta bronił Xiążę Gwizyuzz. Pogodził ſię Karol z Henrykiem, lecz Filip II. Krol Hiszpańſki woiować zaczął, y zmowiwszy ſię z Sabaudyi Xiążęciem, y Krolową Anglii Maryą, miaſta S. Quentin dobywał, a Generała Montmorancego, y Admirała Koliniego w niewolą poimał, gdy Gwizyusz na podbicie Włoſkich Krola Hiszpańſkiego dzierżaw targał ſię. Lecz wkrotce naſtąpił pokoy, y Kalais przy Francyi zoſtało. Pod panowaniem tego Krola, Dom Xiążąt Gwizyuszow do wielkiey potęgi przyszedł. Franciszek II. krotko pano- 1559
wał, rościł pretensyą do Szkocyi, po żonie Maryi Stuart, ta zaś do Kroleſtwa Angielſkiego, po Małgorzacie Babce swoiey, Henryka VIII. Sioſtrze, lecz to oſtatnie prawo, wielkiego iey nieszczęścia, a nawet utraty życia przyczyną było. Katarzyna Medycis Krolewſka Matka Gwizyuszow ſtronę utrzymywała, przeciw nim Xiążęta Burbońscy oświadczyli ſię, y Kalwina herezyi protekcyą oznaymiwszy, poſiłkow pewnieyszych z Niemiec y Anglii spodziewali ſię. Spisek na schwytanie Krola w Amboise uczynili, ale ſię to odkryło, y iuż zaczęto sądzić Xiążęcia Kondeusza, gdy Franciszek II. żyć przeſtał. Pod panowaniem 1560

Bra-

Brata iego Karola IX. w ustawnych woynach domowych Francya pogrążona była, ambicya Krolowy Matki, Xiążąt Burbońskich, y Gwizyuszow, niespokoyny Kacerzow umysł, były to źrzodła nieszczęśliwości kraiowey, zaszły potyczki pod Dreux, pod Jarnac, pod Montcontour, na ktorych Generał naywyższy Montmorancy, Xiążę Kondeusz, Generał S. André, poginęli. Antoni Burbon Krol Nawarry przy obleżeniu Rouen, Gwizyusz przy dobywaniu Orleans zabici byli. Lecz naystrasznieysza była rzecz od Swiętego Bartłomieia nazwana, kiedy z roskazu Dworu, Admirała Koliniego, y więcey nad 2000. w samym Paryżu przednieyszych Obywatelow zginęło. Brat Krolewski Henryk Krolem Pol-
1574 skim obrany był, ale wkrotce uszedł na obięcie dziedzictwa po Bracie bez-potomnie schodzącym. Henryk III. miał wziętość w narodzie, poki Krolem nie był, ale zasiadłszy na Tronie, w uciechach pogrążył się. Matka Krolowa ieszcze żyła, y rozmaite woyny prowadząc, rozmaicie godziła się z Hugonotami, ktorych głową był Henryk Nawarry Krol, zaszły bitwy pod Cutras, pod Jvry; Xiążę Henryk Gwizyusz, miał wielką moc w Państwie, y zażywał iey na wygodzenie ambicyi swoiey. Z iego natchnienia Paryżanie tumult wszczęli, y Krol z miasta uchodzić musiał, a potym ligę szesnastu od tyluż miasta części nazwa-

ną,

ną, zawarli. Pierwey ieszcze na zaſta-
wienie ſię Hugonotom, ſtanęła liga Swię-
tą nazwana, y Henryk nie mogąc iey
przeszkodzić, przyſtąpił do niey, ale nią
władał Gwizyusz, a utrzymywał Filip
II. Krol Hiszpańſki, poſiłkow y woy-
ſka nieco dodaiąc, a więcey zawsze o-
biecuiąc. Krol Francuzki po zeyściu
Brata naymłodszego, z Krolem Nawar-
ry, ile naſtępcą Tronu ſię złączył,
chciał przy końcu panowania ſtałością
narobić, y zwoławszy Stany Kroleſtwa
do Blois, Xiążąt Gwizyuszow zabić ka-
zał, lecz Brat ich Xiążę Maienne gło-
wą spiſku zoſtał, aż ſię znalazł Fana-
tyk, ktory Henrykowi III. życie ode- 1589
brał, gdy ſię on zbliżał, na wzięcie Pa-
ryża. Na nim wygaſła linia Xiążąt
Walezyi od Filippa VI. zaczęta. Spadła
więc korona na Dom Burbońſki.

## EPOCHA V.

### *Panowanie Domu* Burbońskiego.

HEnryk IV. muſiał ſię orężem na tro-
nie utrzymywać, a z przeciwnika-
mi woiować, nad ktoremi, pod Arques,
y pod Jvry wygrał bataliią, poſiłki Hi-
szpańſkie z Xiążęciem Parmeńſkim Farne-
zyuszem przychodzące, odegnał, miaſt
wiele dobył, ale gdy Kalwińſkie odwo-
łał błędy, y do iedności Kościoła Ka-
tolickiego przyſtąpił, uznany za Krola
pra-

prawie od wszyſtkich był, wyiąwszy tych, ktorych Krol Hiszpańſki podbudzać nieprzeſtawał, iednak w zwycięſtwach swoich Oycem ſię Narodu pokazywał, nareszcie ugodziwszy rozmaite partye, wydał edykt w Nantes pozwalaiący Hugonotom, czyli Kalwinom wolnego ćwiczenia Religii w tych miaſtach, ktore trzymali, z Krolem Hiszpańſkim y Xiążęciem Sabaudzkim woiował, a z pierwszym Traktatem Werwińſkim poiednał ſię. Wziąwszy rozwod z Małgorzatą ſioſtrą Henryka III., wziął ślub z Maryą Medicis, a uspokoiwszy y rozrządziwszy kray, gdy ſię gotował na poniżenie Domu Auſtryackiego, od Rawaillaka zabity zoſtał.

1610 Gdy Ludwik XIII. w małoletności zoſtawał, Matka iego Marya Medicis będąc Regentką, zdała ſię zupełnie na rząd Koncyniego Włocha, y powſtały zaraz nieukontentowania naypierwszych Panow, ledwie tych ugodzono, gdy Luines w ſłużbie Krolewſkiey będący doradził Ludwikowi, aby sam rządził, dano więc rozkaz do zabicia Koncyniego, a Luines na iego naſtąpił mieysce; Zaczęła ſię domowa nieiako woyna między Matką y Synem, gdy Rychelieu Biſkup znalazł sposob poiednania, y w nadgrodę Kapelusz Kardynalſki doſtał, a potym do rady Krolewſkiey wprowadzony był. Hugonoci burzyć ſię zaczęli, toczono z niemi woynę lubo nie na-

der

der pomyślnie. Luines naywyższym Generałem uczyniony, przy dobywaniu Montobanu utracił woyſko, y wkrotce umarł. Dziedziczył po nim Urząd ten Lezdygier ſławny woiownik, ale też po iego zeyściu był na zawsze ſkaſſowany. Kardynał Rychelieu zoſtawszy pierwszym Miniſtrem, przedſięwziął woiowanie Hugonotow, y poniżenie Domu Auſtryackiego. Pierwszego dokazał wzięciem Rosselli ſtołecznego buntownikow miaſta; drugiego częścią Hollendrow przeciw Hiszpanom powſtaiących zaſilaiąc, częścią Guſtawowi Adolfowi poſiłek pieniężny daiąc, częścią otwarcie woiuiąc nayprzod w popieraniu do sukceſſyi Xiążęcia Mantuańſkiego, potym za wzięcie Elektora Trewirſkiego, ktory pod protekcyą Krola Francuzkiego zoſtawał. Lecz naywięcey pracował w własnym na Urzędzie utrzymaniu ſię. Kilkakrotne bowiem na zgubę Ryszelego bywały zmowy, w ktore Marya Medicis Krolewſka Matka, Anna Zona Ludwika, Gaſton Brat Krolewſki, Xiążę Kondeusz, Soiſſons, Maryllak, Montmorancy, na koniec Cinqmars wchodzili. Ale iakożkolwiek zachwiane było Miniſtra szczęście, zawsze on wygrał, y swoich ukarał przeciwnikow. Mowić ſię może, że panowanie Ludwika XIII. było Miniſtra iego panowaniem. Francya, nie tylko w kraiowe ſiły, ale też w nauki y obyczayność kwitnąć zaczęła.

Umarł

1648 Umarł Minister pięcią miesiącami przed swoim Krolem.

Y długie, y głośne było Ludwika XIV. panowanie. Nayprzod pod czas małoletności iego, gdy Krolowa Matka Regentką będąc, Kardynała Mazaryniego za Ministra wezwała, wysłany młody Kondeusz wielkiemi nad Hiszpańskim woyskiem wsławił się zwycięstwami: pod Rokroy, Fryburg, Nortlingą y Lens; tak że przy traktacie z Państwem Niemieckim w Westfalii zawartym, Alsacya Francuzom w zysku przyszła, y niektóre Miasta nad Renem. Gdy tak zewnątrz wzrastała moc Francyi, wewnątrz wielkie było zamięszanie, Kardynał Minister iako Cudzoziemiec podpadł nienawiści, bunt też w Paryżu powstał, z okazyi podatkow, ktorych Parlament przyiąć nie chciał; woyna Procarzow wyniknęła, Mazaryni trzy razy z Krolestwa uchodzić musiał, Kondeusz z początku za Dworem obstawał, a potym był przeciwny Dworowi, a nawet wyszedłszy z kraiu, służbę w Hiszpańskim woysku przyiął, iednak przed Tureniuszem ustępować musiał, nareszcie Francya w ligę z Kromwellem mniemanym Anglii protektorem, weszła przeciw Hiszpanom, y miast wiele w Belgium odebrawszy, do pokoiu przymusiła. Zawarty był od dwoch Ministrow, Maza-
1659 ryniego, y Ludwika de Haro, Ministra Filippa IV. Krola Hiszpańskiego, warowano

wano nim zamęście: Maryi Tereſſy, Infantki Hiszpańſkiey z Ludwikiem XIV. y wrocenie honorow y maiątkow Xiążętom Lotaryngii, y Kondeuszowi. Wkrotce potym Mazaryni umarł, a Ludwik sam rządzić począł. Rosporządziwszy ſkarb, woyſko, wewnętrzny porządek, y beśpieczeńſtwo, utrzymał honor narodu swego, ktory od Posła Hiszpańſkiego w Londynie, y gwardyą Papiezką w Rzymie zdał ſię być znieważony. Po śmierci Teścia swego woiował z Karolem II. Krolem Hiszpańſkim, domagaiąc ſię posagu po żonie swoiey, a Flandryą y Franche-Comté podbiwszy, przywrocił pokoy w Aix-la Chapelle podpisany. 1068
Lecz wkrotce potym do Hollandyi po nieprzyiacielſku wkroczył, y iuż oſtatniego losu czekała ta Rzeczpospolita, gdy Cesarz, Hiszpania, y wiele Xiążąt Państwa Niemieckiego, za nią ſię oświadczyli. Rozmaite więc były walki, Francuzom mocno szczęściło ſię, Turrenniusz naypięknieyszą Kampanią zapieczętował ſławne zwycięſtwa swoie, y od kuli armatniey zabity zoſtał. Kondeusz, Luxemburg po nim byli nayſławnieyſi, Du quesne trzema nawrotami Hiszpanow, y Hollendrow na morzu zwyciężył.
Nareszcie Traktat w Nimedze zawarty, 1678
przyłączył do Francyi Franche-Comté, a Ratusz Paryzki, nazwiſko Ludwika Wielkiego Krolowi Francuzkiemu ofiarował. Potym poſiłkował Wenetow Krol

Fran-

Francuzki, przeciw Turkom Kandyą szturmuiącym, a wkrotce na zaſtawienie ſię lidze Auszpurſkiey, od Wilelma Statudera Hollandyi, a potym Krola Anglii, ułożoney, do ktorey Cesarz Leopold, Hiszpańſki, Angielſki, Krolowie, Elektor Brandeburſki, Hollendrzy wchodzili, woiować muſiał; Generał Francuzki Luxemburg pod Fleurus, pod Steinkerką, pod Neerwindą, znaczne odnioſł zwycięſtwa, Tourville, y Duguetrouin, na morzu wſławiali ſię. A lubo wiele miaſt podbił na Hiszpanach
1697 Krol Francuzki, iednak Traktatem Ryświckim, wszyſtko im wrocił. Koło owego czasu Xiężęcia Konty na Tron Polſki promowował, y edykt Nanteńſki od Henryka IV. dany, na ſtronę Hugonotow, odwołał.

Oſtatnia, ktorą toczył Ludwik XIV., woyna, była na poparcie teſtamentu Ka-
1700 rola II. Hiszpańſkiego, ktory bez-potomnie zchodząc, naſtępſtwo po sobie, Sioſtry swoiey, za Krolem Francuzkim będącey, Wnukowi odkazał. Cesarz, ktory dla młodszego Syna Karola koronę tę pozyſkać chciał, z Anglią, Hollandyą, Sabaudyą, Portugallią, przeciw Francuzom złączył ſię. Przegrali Francuzi pod Hochſtet, Ramillią, Malplaket, Saragoſſą, wygrali pod Almanzą, Villavitiosa, Denain, a lubo Francya wyniszczona była, iednak Filip V. Wnuk Krola Francuzkiego na Tronie Hiszpań-

ſkim

ſkim utrzymał ſię, y tak od wszyſtſkich Mocarſtw, Traktatem Utrechtſkim y Badeńſkim uznany był. W rok potym umarł Ludwik XIV zoſtawuiąc Tron swoiemu prawnuczkowi. Panowanie Ludwika Wielkiego ſłynęło w wielkich woiownikow, y obywatelow, uczonych y umieiętnych we wszelkim nauk rodzaiu ludzi obfitował, do czego pomogł nie mało on przez zachęcanie y protekcyą. 1713

W niedoſtatecznym do rządow Ludwika XV. wieku sprawował regencyą Filip Xiążę d'Orleans, y naypierwey do wypłacenia zaciągnionych długow wziął ſię, do czego wynalazek Lawa nie był ſkuteczny. Wkrotce przeciw zamachom Alberoniego Miniſtra Hizspańſkiego, ktory ſię na Sardynią, y Sycylią rzucił był, ſtanął związek między Francyą, Anglią, Hollandyą, y Cesarzem, a nawet do nieprzyiaźnych walek iuż przyſtąpiono: lecz ugodzona rzecz wkrotce, wypadnieniem z łaſki Kardynała Alberoniego, y zkoiarzeniem dwoiakiego Maryażu: Corka Regenta Xiążęciu Aſturyi zaręczona była, a Jnfantka Hiszpańſka Ludwikowi XV. obiecana. Ale inaczey Bog przeznaczył, Krol Francuzki poznawszy Maryą Leszczyńſką, Krolewnę Polſką, poślubił ią sobie, a wkrotce za ukrzywdzenie Teścia swego, ktory obrany na Krola Polſkiego, przez fakcyą Karola VI. Cesarza, y woyſka Anny Carowy Moſkiewſkiey, na Tronie

sobie ofiarowanym utrzymać się nie mogł, Krol Francuzki woynę Austryi wypowiedział, y Xięstwo Medyolańskie, miast wiele nad Renem opanował, a aliant iego, Xiążę Parmeński, wygrawszy bitwę
1734 pod Bitonto Krolestwo oboyga Sycylii zawoiował. Na koniec Zięć Karola, Xięstwa Lotaryngii dla Leszczyńskiego ustąpić musiał, a Cesarz Krolestwo Neapolitańskie puścić Domowi Burbońskiemu. Było to celem ubespieczenia sukcessyi Austryackiey, lecz y ta po śmierci Ka-
1740 rola VI. Cesarza w rozprawę poszła. Francuzi prawo Elektora Bawarskiego popierali, a Krolem go Czeskim y Cesarzem uczyniwszy, z Niemiec ustępować musieli, ale we Frandryi wiele zyskali. Sławnieysze wygrane były pod Fontenoy, Rocoux, Laufeld, wzięcie Bruxelli, Antwerpii, Ostendy, Bergop-zomu, Mastrychu, ktoremi Broglio, Belle-isle, Maurycy de Saxe, Lewendal, Noailles, wsławili się. Nareszcie Hollandya w iawnym zostaiąca niebespieczeństwie, do ugody woiuiące potencye namowiła;
1748 podpisany Traktat w Aix-la-Chapelle. Francya zyskała nim dla Domu swego Xięstwa: Parmy y Placencyi. Anglicy na tey woynie Francuzom przeciwni będąc, znacznie na morzu potęgą, nieprzyiacioł swoich przewyższali; rozumieiąc więc, wyniszczoną wcale żeglugę, bez dania racyi powstawać, okręty Francuzkie chwytać zaczęli, znalazł się też

y pre-

y pretext woiowania, o granice w Ameryce kłotnia zaszła. Cierpiał długo Ludwik XV. y niby tego nie uważał, nareszcie nad spodziewanie Anglikow Minorkę wyspę opanował, Xiąże Rychelieu fortecy Port-Mahon dobył. Spodziewaiąc się Krol Angielski, że Francuzi nawiedzą Stany iego dziedziczne w Niemczech będące, z Krolem Pruskim, na obronę ich ligę zawarł, przeciw ktoremu Austrya y Moskwa wiązać się zaczęły. Zaięła się więc generalna woyna, a czego do tąd nie widziano Dom Burboński z Austryackim, iednego mieli 1756
nieprzyiaciela. Francuzom się zrazu w Niemczech szczęściło. Xiążę Cumberland Angielski Krolewic pobity pod Hastembek od Generała d' Etreés, do złożenia broni był przymuszony; ale gdy Soubis inny Generał pod Rozbach z Krolem Pruskim przegrał, Ferdynand Brunświcki Xiążę, na niespodzianych Francuzow natarł; przecię Broglio, Contades, Clermort opierali mu się; lecz intrygi Dworskie, do skutkowania należytego, przeszkadzały. Nareszcie po utraconey w Ameryce Kanadzie, y niektorych innych, gdy się Karol III. Krol Hiszpański przeciw Anglikom, z niepzyiaźnemi oświadczył krokami, (za co mu Hawanę, handlowne w Ameryce miasto zrabowano) y Krola Portugalskiego, iako w związku z Anglią będącego, przycískał, przystąpiono do zgody, ktora z iedney

ſtrony między Anglią y Francyą w Werſalu, a między Auſtryą y Krolem Pru-
1763 ſkim w Hubertzburgu była podpisana: z kondycyą: że Francya całey Kanady Anglikom uſtąpiła, y niektorych innych w Ameryce Powiatow. Zaszła potym śmierć Delfina, po ktorym Francya, wkrotce potym Krolowy Francuzkiey, ktora z wielkim zawsze dla Narodu Polſkiego była przywiązaniem, Oyciec też iey dług śmiertelności wkrotce wypłacił. Naſtąpiły nowe zamięszania z okazyi sprawy Xiążęcia d'Aiguillon. Parlamenta Fran-
1772 cuzkie, iednocząc ſię przeciw Dworowi porozrywane były zupełnym ſkaſſowaniem.

# O ANGLII.

ANglia w dawnych czasach : Albion, y Brytanią nazywała ſię. Rzymianie iuż pod Cesarzami zoſtaiąc, podbili ią. Lecz gdy Pańſtwo Rzymſkie nachodzić zaczęły pułnocne narody, muſiał Honoryusz Cesarz, na obronę bliższych Rzymu Prowincyi, ściągać woyſka, odleglejsze woylney napaści zoſtawuiąc. Dokuczał bardzo Bretonow, narod sąſiedzki Piktow, ze Szkocyi uſtawne wycieczki y rabunki czyniący, Wortygern Krolem od Bretonow obrany, aby ich zapędy wſtrzymał, Anglo-Sasow na pomoc wezwał; Ci uspokoiwszy kray od napaści sąſiedzkich, sobie go przywłaszczyli, y rożne w rożnych czasach formowali Kroleſtwa: iakich było ſiedm: I. Kont, II. Eſſex, III. Oſt-Angli, IV. Weſt-Sex, V. Sud-Sex, Mercyi, VII. Nortumberland. Takowy ſiedmiu rząd, trwał, aż do roku 828
828. Ery Chrześciańſkiey, gdy Egbert rozerwane ziednoczył Prowincye, a na ziezdzie Narodowym uſtanowił: aby: Brytania, na potym Anglią ſię nazywała.

Pięć znacznieyszych Epoch w Hiſtoryi Angielſkiey rachować można.

Epo-

## EPOCHA I.

### *Ziednoczenie Kroleſtw, czyli:* Jednowładztwo.

POd panowaniem Egberta zaczęli naieżdzać Anglią Normandowie ( Narod pułnocny, rabunkiem bawiący ſię ) dał im odpor należyty Egbert, lecz pod naſtępcami iego, okropne tey napaści ſkutki widzieć ſię dały Przecięż Alfred wielkim sprawiedliwie dla swoich czynow y zaſług Obywatelſkich nazwany, zgromiwszy Duńczykow, czyli Normandow, nie tylko spokoyność Oyczyznie przywrocił, ale nad to ią ubeśpieczył y ozdobił. Zaszczepił nauki, fundowaniem Akademii w Oxforcie, sprawiedliwość, porzą-
900 dek, handel do Anglii wprowadził. Umarł wielki ten Krol, Syn iego Edward przezwany *dawnym*, utrzymywał w kraiu porządek y beśpieczeńſtwo. Edmund, Edred, Edwy, krotko panowali. Pod panowaniem Edgarda, Arcy-Biſkup Kantuaryi: Dunſtan cnotami poczciwego Miniſtra wſławił ſię, y wygubiono w całey Anglii wilkow, tak że tam teraz tego rodzaiu zwierząt wcale nie ma. Edgard nazwany był delicyami Narodu, zaszczyt podchlebnieyszy y szacownieyszy, nad wszyſtkie inne. Zoſtało dwoch po nim Synow, Edward krotko panował, przez zdradę bowiem Macochy swoiey, życia pozbawiony, zowie ſię Męczennikiem.

Za-

Zaſiadł tym sposobem na Tronie Etelred II. Brat iego, ale nachodzącym Duńczykom opierać ſię nie umiał. Swenon Krol
Duńſki sam przybywszy, Etelreda kilkakrotnie poraził, y Krolem Anglii ſię postanowił. Rok tylko panował, y znowu Etelred przywrocony, przeciwnością nie naprawił ſię, taż była nieczułość na potrzeby Narodu sobie poddanego, umieraiąc Anglią w opłakanym zoſtawił ſtanie. Edmnd II. roku całego po Oycu niepanował, przez niepoczciwość Edryka zdraycy, ktory własną Oyczyznę w iarżmo niewolnicze obcego podawał panowania. Kanut Swenona Syn, bitwę wygrał, y Krolem Anglii ogłoſił ſię. 1015 1017

Kanut miał politykę rzadką w owych czasach, sprawiedliwym pokazał ſię, gdy Edryka za zbrodnią swoię nadgrody ſię domagaiącego, ſtracić kazał. A że Wandalowie Danią naieżdzali, Kanut muſiał na obronę Oyczyſtego ściągać Państwa, przy końcu życia, wielkie cnoty pokazywał. Harald, iako y Hardyknut, iego Synowie, krotko panuiąc, zeszli bez-potomnie. Anglicy pozoſtałego Edwarda (był to naymłodszy Syn Etelreda II.) wezwali na Tron; Ten Synowca swego, naſtępcą wyznaczył, ale że młody był Edgar Ateling, Godwina Hrabi Kent, dziedzic y Syn Harald II. na Tronie zaſiadł, y tylko co zaczynał ubeśpieczać panowanie swoie, przybył Wilełm Xiążę Normandyi, bitwę pod Haſtyngs ztoczył,

a swe-

a swego zwyciężywszy przeciwnika, Krolem Angielſkim zoſtał, y zaczął Normandow w Anglii panowanie.
1067

Twarde y uciążliwe było Wilelma dla Narodu panowanie, a że był oraz Krol Angielſki Xiążęciem Normandyi, zaczym zaczęły ſię owe niechęci, y rywalności między Francyą y Anglią. Wilelm II. po Oycu z krzywdą ſtarszego brata Roberta wſtąpił na Tron, Normandyą mu ubeśpieczał, ale iadącemu na Krucyatę (czyli woynę o wyzwolenie Paleſtyny) opłacił ią z kondycyą, aby po nim Tron Angielſki Robert dziedziczył. Ale ſię zawiodł Robert, gdy bowiem obcemi y dalekiemi zatrudniał ſię wyprawami.
1100 Henryk naymłodszy brat, po śmierci Wilelma II., do Tronu uprzedził go, a potwierdzeniem przywileiow narodu, ktore od Edwarda otrzymali Anglicy, panowanie sobie ubeśpieczył. Powrocił poźno Robert, y Normandyą kontentować ſię muſiał, ale y ta potym zaięta, od Henryka, a Robert w nędzy życia dokonał. Woiował Henryk z Ludwikiem VI. Krolem Francyi, corkę ſtarszą Matyldę wydał za Henryka V. Cesarzą, a po iego zeyściu za Godefreda Plantagenetę, Hrabię Andegaweńſkiego, a Synowi ich Henrykowi, naſtępſtwo po sobie ugruntował. Z tym wszyſtkim po iego śmierci, we-
1135 zwany do korony Stefan z corki Wilelma I. urodzony. Matylda prawą ſię mieniąc dziedziczką, rozruchy wzniecała,

lecz

lecz dobyta w mieście iednym, y na wolność wypuszczona, nie przestała czynić zamięszania w kraiu. Oblężona powtornie od Stefana wezwała pomocy Brata swego nieprawego Xiążęcia Glocester, ktory nad swoie żądania, samegoż Stefana uwięził, ale Matylda przewodząc w swoim szczęściu, Londynianow przeciw sobie oburzyła, od ktorych schwytany Glocester, wypuszczeniem Stefana, wolność swoię okupić musiał. Jeszcze raz obległ w mieście Matyldę Stefan, a woyska iego Henryk Matyldy Syn, iuż dorosły, swoią partyą podobnie opasał; był w Normandyi Syn Stefana Eustachi, y przybywszy na obronę Oyca, nowemi zaciągami woysko Henryka okrążył. Z tym wszystkim przystąpiono do ugody, dzierżawa dożywotnia Tronu Stefanowi warowana, a następstwo po nim Henrykowi wyznaczone.

## EPOCHA II.

### *Panowanie Familii* Plantagenetow.

HEnryk II. rozszerzył granice Pań- 1154
stwa, przyłączeniem Normandyi, procz tego Xięstwa Akwitanii, ktore wziął w posagu po żonie Eleonorze. Nad to pdbił Irlandyą, obszerną wyspę, y był Krolem czasow swoich w Europie naypotężnieyszym. Sprzeczki z Duchowieństwem, za ktorym domawiał się Tomasz

Be-

Beket Prymas, y Arcy-Biſkup Kantuaryi, były mu okazyą, że ſię w nieokreślonych przed dworſkiemi żalił wyrażach, a ci wziąwszy ie opacznym mniemaniem, za znak żądania iego, ſtraszne zaboyſtwo popełnili. Powſtawały nad to niezgody w iego familii, ktorą Krolowie Francuzcy utrzymywali, Henryk, a po iego śmierci Rychard dziedzic Tronu, przeciw Oycu woiowali, co mu zgryzoty y śmier-
1189 ci przyczyną było. Rychard zwany *Lwie serce* w początkach zaraz, na Krucyatę z Filipem II. Krolem Francyi pisał ſię, lecz po drodze Meſſyny dobył, y los Sioſtry swoiey Joanny Krolowy Neapolitańſkiey ubeśpieczył; Cypr Wyspę podbił, Ptolomaidy w Paleſtynie doſtał, a pod Aſkalon woyſka Saladyna na głowę poraził. Lecz że z Leopoldem Xiążęciem Auſtryi, poniechęcił ſię, dla tego, gdy powracaiąc z Paleſtyny, przez Państwo Niemieckie, kryiomo przebierał ſię, schwytany, y Henrykowi VI. Cesarzowi, nieiako zaprzedany, ledwie ſię z więzienia swego okupić mogł, powrociwszy z
1199 Krolem Francyi woiował y zeszedł bezpotomny. Jan III. Syn Henryka II. po bracie bezdzietnym obiął sukceſſyą, y Synowca swego Artura za odwoływanie ſię z prawem do Tronu, zabił. Pozwany o to do Paryzkiego Parlamentu, ile lennik Francyi, gdy nie ſtanął, Normandya, y inne przyległości, podbite były od Francuzow. Uciemiężał ieszcze pod-

danych

danych Jan, y gdy Baronowie przeciw niemu powſtali, hołdownikiem Stolicy Rzymſkiey uczynił ſię, nareszcie Miramolinowi w Afryce w hołd Anglią oddawał. Ludwik Syn Filippa II. Krola Francyi, iuż Krolem Anglii od Baronow uznany był, Jan z własnemi woiuiąc poddanemi nędznie życia dokonał. Gdy 1216
śmiercią Jana powinien był wzmocnić Tron swoy Ludwik, znalazł przeciwnika w Hrabi Pembrok, ten Henryka III. pozoſtałego potomka interes utrzymuiąc, umiał wspoł-ziomkom swoim ohydzić Francuzkie panowanie, y Henryk III. Syn Jana za pomocą iego, na Tronie utrzymał ſię, ale w rozrutności y gnusności aż nadto Oyca swego naśladował. Po śmierci Pembroka, wzięty na Miniſtra Hubert-Burg zdzierſtwy y nieſkuteczną radą pamiętny zoſtał. Obſtaiąc za Hrabią Marchii, swoim Oyczymem, woiował Henryk z Ludwikiem IX. Krolem Francyi, lecz zwyciężony pod Taillebourg, doznał sprawiedliwości y łaſkawości zwycięzcy. Słabość panuiącego, a zdzierſtwa Miniſtrow wzbudzały uſtawne rozruchy. Hrabia Leiceſter długo przeciw Henrykowi woiował, samego Henryka z synem naſtępcą tronu poimał, lecz uraziwszy Xiążęcia Gloceſter od niego był zwyciężony. Cisnęło ſię własnie szczęście w Dom Henryka, brat bowiem iego Rychard Cesarzem obrany był, a Syn Edmund miał sobie ofiarowany tron

Nea-

Neapolitańſki, lecz było to tylko przy-
1271 czyną płonnych wydatkow. Edward I.
ſławny ieſt uspokoieniem y podbiciem
Xięſtwa Wallii, od wtargnienia Anglo-
Sasow, Bretonowie niektorzy do tego kra-
iu schroniwszy ſię, ſtrzymali Duńczy-
kow, Normandow, lecz Edwardowi pod-
dać ſię muſieli. Dziś naſtępca Tronu,
Xiążęciem Wallii mianuie ſię. Pożytko-
wał ieszcze Edward z zamieszania, kto-
re w Szkocyi było, z okazyi pretenden-
tow do korony; Dawszy on protekcyą Ja-
nowi Bailleul, hołdownikiem go potym
swoim uczynił. Powſtawali Szkotowie,
ale zawsze byli pognębieni. Syn iego
1307 Edward II. rządy Pańſtwa na swoich fa-
worytow wcale spuszczał, Gaweſton nay-
pierwey, ſtał ſię nienawisnym Narodo-
wi. Xiążę Lankaſter iawnym wybuchnie-
niem oświadczył to. A gdy te domowe
niezgody wzraſtały, Robert-Brus Krol
Szkocyi, dzwigał narod swoy z poddań-
ſtwa, Anglikow wygnał, y ſławną bitwę
ſtoczył pod Bannowsbron, gdzie 50000.
Anglikow legło. Po ſtraceniu Gaweſto-
na, Spencer łaſkę Krolewſką y kredyt
poſiadał, ten gdy nieuważnie przewodząc
nad wszyſtkiemi, uraził y samę Jzabellę
Krolową, a ſioſtrę panuiącego we Fran-
cyi Karola IV., a właśnie też zaszła
kłotnia o pograniczne w Akwitanii mia-
ſto; wyſłano niby na ugodę Jzabellę, ale
ta pamiętna krzywd swoich, z woyſkiem
do Anglii powrociła, narod ſię do niey
przy-

przychylił, Edward złapany, w mękach zginął, a Spencerowie haniebnie pokara- 1327
ni. Wcale inne było Edwarda III. panowanie. Gromił on Szkotow y Francuzow. Odezwawszy się bowiem z pretensyą do korony Francuzkiey, po Matce swoiey, Filippa VI. pod Krecy zwyciężył, y Calais miasto portowe opanował. Syn iego Xiążę Wallii Xiążęciem czarnym pospolicie zwany, większe ieszcze potym odniosł zwycięstwo pod Maupertuis, gdzie Jana Krola Francyi uwięził, y na tryumf do Londynu przyprowadził. Kłotnie iednak owe Traktatem w Bretigni zawartym zagodzone były. Edward w starości swoiey opuścił się, y zwycięstw swoich pożytek utracił. Syna walecznego postradawszy, zostawił następcą 1377
wnuka swego. W niczym podobny nie był do Oyca, ani do Dziada, Rychard II. spocżątku łakomstwo, potym tyrannia, brzydkie serce opanowały, bunt pospolstwa przecię rostropnie dosyć uspokoił, lecz gdy z własnemi Stryiami woiować zaczął, y w narodzie się ohydził, zażył tey pory Xiążę Lankaster stryieczny iego brat, y wyrobiwzzy dekret Parlamentu na detronizacyą Rycharda, sam na Tronie zasiadł, a potym boiąc się, aby się umysły nie odmieniły, dawnego Krola w areszcie udusić kazał. 1400

Henryk IV. nabyty niegodziwością Tron, gwałtem utrzymywał, y powstaiące ustawnie rozruchy tłumił, w czym aż nadto

szczę-

szczęśliwym był. Zamyślał iuż w zamieszaniu Francyi korzyſtać, lecz mu do
1411 tego śmierć przeszkodziła. Henryk V. drugi Krol z Familii Lankaſter, był ze wszyſtkich Krolow Anglii nayszczęśliwszy, nikt w krotszym czaſie więcey chwały nie nabył. Pasowały ſię pod ow czas we Francyi partye: Burgundyi Xiążęcia, y Xiążęcia Aurelii, Karol VI. Krol, maiąc rozum pomieszany, zabieżeć wszyſtkiemu nie mogł. Anglicy pierwszą ſtronę poſiłkuiąc wkroczyli, a bitwę pod Azincourt wygrawszy, Normandyą zaiechali. Nareszcie Krolowa Francuſka szukaiąc zemſty na własnego Syna, Corkę swoię za Henryka V. wydała, y iego dziedzicem Karola VI. ogłoſiła. Wielkie były nadzieie dla
1422 Anglii, gdy w pośrzod nich umarł Henryk V. Syna w dziecinnych leciech zoſtawuiąc. Henryk VI. cnotami y dzielnością Stryia swego Xiążęcia Bedfort z początku utrzymywał chwałę Narodu swego, lecz gdy przyszło osobiście mu rządzić, nie tylko utracił zupełnie Francyą, ktorą Karol VII. Krol odzyſkał, ale też y Xięſtwo Akwitanii tak długo w dzierżawie Krolow Angielſkich zoſtaiące, zgoła nic Anglikom we Francyi procz Miaſta iednego Calais, nie zoſtało. Procz tego zaczęły ſię owe walki, przednieyszych między sobą Familii. Rychard Xiążę Jorku dla swoiey waleczności był w podeyrzeniu, miał zaś wziętość y przyiacioł w narodzie, a tak ſtał ſię Szefem partyi, ktora za herb

wzię-

wzięła rożę białą; sprzyiaiący Dworowi, czyli Familii Xiążąt Lankaster, czerwoney używali. Z pierwszą trzymał Hrabia Warwik, a z drugą Sommerset. Zaszła bitwa pod Albans, z klęską Krolewskich zaciągow. Im bardziey, wzrastała potęga Rycharda, tym ią bardziey osłabić chciano. Małgorzata Krolowa, powinność męża swego zastępuiąc, zaciągi rozmaite czyniła, lecz Syn Rycharda, Hrabia Marchii pod Nortampton powtornie Krolewską rozsypał partyą, y samego Krola w własnym poimał namiocie. Oyciec iego zaufany w szczęściu swoim przyzwoitey nie miał ostrożności, dowiedziawszy się o zbliżaiącym się nowym Krolowy woysku, z mnieyszym daleko wyszedł, porażony y zabity został. Roziątrzyło to przeciwne strony. Młody Xiążę Jork, Hrabię Pembrok, Krolewskie pułki szykuiącego, a Małgorzata, pod tenże prawie czas Warwika przekonała. Odzyskał tą wygraną wolność Henryk VI. ale w Londynie iuż Xiążę Jorku Krolem ogłoszony został. Starły się ieszcze raz zawisne sobie partye pod Tawton 36000. z Kroleskiey strony padło, y do Szkocyi z Zoną uciekać musiał. 1462

Ledwie co zaczął panować Xiążę Jork pod imieniem Edwarda IV. aż Małgorzata z woyskiem przybyła, przegrawszy bitwę, na ktorey Henryk VI. złapany w wieży Londyńskiey osadzony był, Kro-
lowa

lowa do Francyi poiechała. Edward nay-
większego partyi swoiey woiownika ura-
ził. Warwik miał brata Arcy-Biſkupem
Jorku, Corkę za Bratem Edwarda IV.
drugą za Xiążęcia Wallii wydał, Syna
Małgorzaty y Henryka. Zaczęły ſię zno-
wu poruszenia na ſtronę Henryka, War-
wik niespodzianie na oboz Krolewſki u-
derzył, y samegoż w areszt wziął, y od-
dał w ſtraż Bratu Arcy-Biſkupowi, uszedł
ztamtąd Edward, ale niechcąc tentować
losu, do Szwagra swego Xiążęcia Bur-
gundyi udał ſię. Tym czasem wyszedł z
więzienia Henryk VI. ale trafił wkrotce
do Anglii Edward, zbiegali ſię do niego
ci, co mu sprzyiali, wieść fałszywa w
Londynie, iakoby Warwik zbity był,
sprawiła, iż Edwardowi bramy otworzo-
no, Henryk powtore z Tronu do więzie-
nia poszedł. Warwik miał woyſko, przy-
ſtąpił Edward do spotkania pod Barnet.
Warwik poległ z bratem na placu, y Xią-
żęciem Wallii Zięciem swoim, Somerset
na mieyscu ścięty, Krolowa na okup swoy
50000. talerow dać muſiała, a Henryk
VI. w wieży uduszony zoſtał. Targał ſię
potym Edward na Francuzow, lecz mało
co zyſkał na Ludwiku XI. zoſtawił Tron
1483 młodemu Synowi. Edward V. dwa mie-
ſiące Krolem był. Stryi Opiekun ie-
go, a Regent Państwa Rychard Xiążę
Glocester, dogadzaiąc ambicyi swoiey,
ogłoſił nieprawym Synem Edwarda, y
z bratem go uduſić kazał, a tą niegodzi-
wością

woścįą sam zaſiadł na Tronie. Rychard III. był człowiek osobliwy, w nayszpetnieyszym ciele, naybrzydsza dusza przemieszkiwała. Zaczął on od niewdzięczności, y Xiążęcia Bukingam od ſiebie odraził, a gdy ten zaciągi czynić zaczął, nie dał mu czasu zmocnienia ſię, y partyą iego rozsypał, pryncypała zaś o utratę życia przyprawił. Znalazł ſię Hrabia Rychemond z Xiążąt Lankaſter po Matce idący, temu przyiaciele wyperswadowali, iż pretensyi swoich dochodzić przedſięwziąwszy, z małą garsztką woyſka w Anglii pokazał ſię, ale dla nienawiści Rycharda, znalazł wielką w narodzie pomoc. Przyſtąpiono do rozprawy pod Boswort, y Rychard bardzo ſię narażaiąc, padł ofiarą kraiowych nienawiści. 1485

## EPOCHA III.

### *Panowanie Familii* Tudor.

Henryk VII. dla zmocnienia prawa swego do Tronu poiął w dożywotnią przyiaźń, Eżlbietę Edwarda IV. Krola Corkę, a tak, połączył w osobie swoiey pretensye familii Lankaſter, y Jork y zgaſił kraiowe nienawiści. Ze iednak zwlekał długo koronacyą żony swoiey, ściągnął za to na ſiebie nienawiść Xiężny Burgundyi, Wdowy po Karolu lekkomyślnym. Był ieszcze w życiu Hrabia War-

wik Edwarda IV. Synowiec, ale do aresztu wzięty. Tym czasem ziawił się impostor Lambert Symnel, ktory za Hrabię Warwik udawał się, y wielu znalazł sobie sprzyiaiących; Henryk zdzierstwy naprzykrzył się był. Symnel do Jrlandyi dostawszy się, Krolem się ogłosił, y przysięgę odebrał wierności. Trzeba się było bić o koronę, na bitwie pod Stock przegrał Symnel y schwytany, za pokutę ambicyi swoiey, rożen w kuchni Krolewskiey obracał. Lecz znalazł się drugi nazwiskiem Perkin, ktory za Rycharda Brata Edwarda V. udawał się. Ten był od Xiężny Burgundyi za Bratanka iey uznany, a nie znalazłszy, szczęścia w Portugalii, Francyi, Burgundyi, tak umiał omamić Jakoba IV. Krola Szkocyi, że wkroczył z woyskiem do Anglii, y wydał obwieszczenie pod imieniem Rycharda IV. nareszcie wygnany y ztamtąd, stanął na czele buntownikow w Kornuallii, złapany w wieży osadzony, gdy się zmawiał z Hrabią Warwik, o sposobach wyiścia, życie y obłudę na haku skończył. Posiłkował Henryk Franciszka II. Xiążęcia Brytanii, przeciw woyskom Karola VIII. Krola Francyi; Synowi starszemu Arturowi zaręczył Katarzynę naymłodszą Ferdynanda V. Krola Hiszpańskiego corkę, a gdy Artur wkrotce po weselnych obrządkach umarł, poiął z dyspensą Stolicy Rzymskiey, bratowę swoię Henryk, po zmarłym bracie,

Xią-

Xiążęciu Wallii. Wiązał się potym przeciw Francuzom, ale nieskutecznie. Zostawił Synowi wielkie skarby, ktore zdzierstwem zebrał, y narod Angielski w posłuszeństwie. 1509

Henryk VIII. dał się namowić do woyny przeciw Francuzom, y miast kilka podbił, lecz siostrę swoię Ludwikowi XII. zaręczywszy, ugodził się. Polegał na radzie Ministra swego Kardynała Wolsey, a z iego natchnienia Karolowi V. Cesarzowi w początkach sprzyiał, lecz z rady tegoż Ministra, ligę z Cesarzem zerwał. A unosząc się płochym affektem, prawne związki z Katarzyną Krolewną Hiszpańską potargał, y mimo prawa Chrześciańskiego, z Anną Boleną ożenił się, za co wyklęty od kościoła, został odszczepieńcem. Wolsey podstępem Boleny, ktora mu wyniesienie swoie winna była, z łaski Krolewskiey wypadł, a Kranmer Prymacyalną godność po nim dziedziczył. Nastały morderstwa y katownie, zabiiani srogo byli ci wszyscy, ktorzy Supremacyi, to iest: naywyższey w rzeczach Duchownych władzy, Henrykowi przyznać nie chcieli. Morus Kanclerz Krolestwa, człowiek zacny, uczony y cnotliwy, Fiszer Biskup y wielu innych padli ofiarą zaciętości Henryka, ale y Bolena wreszcie oskarżona o występki, głowę pod miecz dała; corka iey Elżbieta za nieprawą uznana. Joanna Seymur trzecia Henryka żona, wydawszy na świat Edwarda Syna umar-

ła; zawarł więc ślubne przyſięgi z Anną Xiężniczką Kliwii, ale wkrotce do rozwodu przyszło. Piąta Katarzyna Howard dawszy ſię poznać z Katolickich sentymentow, w katoſkie ręce oddana, życie utraciła. Oſtatnia Katarzyna Parr miała to szczęście przeżyć Henryka, ktory Szkotow powſtaiących przeciw Anglikom uſkromiwszy, y ieszcze z Francuzami
1547 mi poniechęciwszy ſię, zoſtawił naſtępcę w małoletności.

Gdy Edward VI. doraſtał, Wuiowie iego rządzili. Starszy Lord Seymur Protektorem Kroleſtwa, y Xiążęciem Somerset uczyniony reformę Religii na Kranmera zdał, a sam Szkotow woiowanie przedſięwziął. Kranmer otworzył bramę wszyſtkim sektom, Protektor nic naywięcey zyſkał ze Szkotami, ktorych Francuzi wspomagali. Tomasz Admirał, brat Protektora, ożeniwszy ſię z Katarzyną Parr Wdową Henryka VIII., chciał wszelką do ſiebie przeciągnąć władzę, oſkarżony od własnego Brata, za zezwoleniem panuiącego Sioſtrzeńca, ścięty był. Wkrotce Francuzi na Powiat Boloński Anglikom poddany, targnęli ſię, radził Protektor pokoy z Francyą, ale mu ſię sprzeciwił Hrabia Warwik, y zażył owey chwili, na posądzenie Sommerseta. Jakoż oſkarżony, że Francyi sprzyiał, do aresztu wzięty był. Warwik zoſtawszy pierwszym Miniſtrem, y Xiążęciem Nortumberland, kazał sądzić Protektora, y

otrzy-

otrzymawszy dekret ręką Edwarda na śmierć Wuia podpisany, toporem życie mu odebrać kazał. Tym czasem zakładaiąc fundament dalszey potęgi, Syna swego z Joanną Gray wnuczką siostry Henryka VIII., a otrzymawszy następstwo dla swoiey Synowy, przyśpieszył iak mowią śmierci Edwardowi. 1553

Spadała korona na Maryą starszą Henryka VIII. z Krolewny Hiszpańskiey corkę, y ostrzeżona, o zamachach Xiążęcia Nortumberland, po niektorych prowincyach Krolową uznana była, a gdy zbliżyła się do Londynu, Regent mniemany z woyskiem wyszedł, ale opuszczony chciał nadgrodzić przystaniem swoim, iednak na stracenie życia skazany, pociągnął za sobą nieszczęście Synowy swoiey Joanny Gray, ktora stała się igrzyskiem szczęścia doczesnego. Chciała Marya przywrocić Religią Katolicką w Anglii, ale gwałtowne do tego sposoby przedsiębrała, co ią nienawisną w narodzie uczyniło. Pomnożył tey nieufności maryaż Krolowy Angielskiey z Filipem II. Krolem Hiszpańskim, y do woyny z Francyą wciągnął, na ktorey Francuzi Calais ostatnią Anglikow dzierżawę, odzyskali. Marya wkrotce potym umarła. 1558

Odzywała się z prawem do Tronu Angielskiego Marya Stuarta Henryka VIII. z siostry iego Małgorzaty wnuczka, dziedziczka Krolestwa Szkocyi, a wtedy za

Fran-

Franciszkiem Delfinem Francuzkim będąca. Lecz Narod Angielſki, wolał Elżbietę corkę Henryka VIII. z Anny Boleny widzieć na Tronie, częścią dla iey przymiotow, częścią że mniemaney reformie Religii sprzyiać zdawała ſię. Była to Pani niedocieknioną rządząca ſię polityką, umiała narod sobie zobowiązać, y owszem ſławnym go pod swoim uczynić panowaniem; ale pamiętaiąc nad to o zemście, czarne niesprawiedliwości popełniała. Dawała ſkrycie protekcyą herezyom w Szkocyi, y owszem ie podniecała, przez Hrabię Murrai, ktory będąc nieprawym Maryi bratem, Regentem od niey kreowany, był Elżbiety naiemnym inſtrumentem. Matka Maryi, a ſioſtra Xiążąt Gwizyuszow, z Francyi pomocy zaſiągała, z tym wszyſtkim wzmagały ſię niepokoie, do ktorych po części Marya Stuarta była przyczyną. O zaboyſtwo własnego Męża Hrabi d'Arley posądzona; od własnych poddanych szturmowana, uciekła ſię do Anglii. Ale Elżbieta rada takowey koniunkturze Stuartę w areście lat 18. trzymała. Pracował na uwolnienie iey Filip II. Hiszpańſki Krol, Elżbieta przez zemſtę Hollendrom przeciw Hiszpanii powſtaiącym dawała pomoc, Drak Admirał Angielſki w Ameryce Hiszpańſkiey wiele szkody uczynił, a nad to Francya taiemny przeciw Hiszpanom odebrała poſiłek. Xiążę Norfolck szukaiąc sposobu ratowania Stu-

arty,

arty, na pniu życie utracił. Nareszcie zmyślona czy prawdziwa na zycie Elżbiety koniuracya, była okazyą okropnieyszey sceny. Posądzona Stuarta z koniuratami, przez wysadzoną na to Kommissyą, osądzona, y z wyroku Sądowego ścięta była. Filip II. dochodząc tey krzywdy, głowom ukoronowanym uczynioney, flotę (zwaną niezwyciężona) o 150. woiennych okrętach przygotował, ale ta wiatrami skołatana została. Były słabe poruszenia w Anglii y Jrlandyi, lecz wkrotce przyduszone. Hrabia Essex naywiększą łaskę u Elżbiety miał, nareszcie w spisek na życie iey wszedł, ale go sam postradał. Elżbieta za następcę Jakoba VI. Krola Szkocyi, nieszczęśliwey Stuarty Syna wyznaczyła umieraiąc. 1603

## EPOCHA IV.

### *Panowanie Familii* Stuartow.

JAkob I. przyłączył Krolestwo Oyczyste Szkocyi do Anglii, doskonałe zaś ziednoczenie, czyli Unia pod panowaniem dopiero Anny, (iak niżey obaczemy) stanęła. Kłotnie nayprzod z okazyi sekt, ktoraby była panuiąca? czyli Purytanow, czy *Episcopalium* albo rządu Biskupiego, uspokoione. Koniuracya potym straszna na życie Krola, y całego Parlamentu odkryta. Percy autor iey z swoiemi spolnikami zginął. W dalszym czasie, gnusność

Jako-

Jakoba, y poleganie ślepe na Miniſtrach, wiele przynioſły nierządu, y Anarchii. Kar zacnych ludzi gubił, aby kresu swego doszedł. Mniemaią o nim, że Krolewica Henryka otruł. Jakob nie tocząc woien, ſkarby swoie marnotrawił, nie maiąc powolnego Parlamentu na swoie żądania, częſto go rozpuszczał, a do podarunkow dobrowolnych przymuszał. A gdy Karra podszedł w Krolewſkiey łasce Jerzy Willers, oſkarżony więc o niegodziwe praktyki, ledwie życie unioſł przed powszechną nienawiścią, na wygnanie iednak ſkazany był. Ułożył sobie Jakob maryaż Syna swego Karola Xiążęcia Wallii, z Krolewną Hiszpańſką, y nie chciał wspierać intereſſu Zięcia swego Fryderyka Woiewody Reńſkiego, ktory Krolem Czeſkim obrany, potędze Ferdynanda II. Cesarza ulegać muſiał. Łudził Jakoba tą nadzieią Dom Auſtryacki, z tym wszyſtkim iuz sprawnością Poſła Angielſkiego w Madrycie Hrabi Bryſtol, rzecz prawie cała dokończona była, gdy na zupełne dotarcie intereſſu wyiechał z samymże Karolem nowy Miniſter, iuż tytułem Xiążęcia Bukingam ozdobiony. Lecz nie mogąc ſię zgodzić z Miniſtrem Hiszpańſkim Hrabią Olivares, nagłym wyiazdem wszelkie ugody zerwał. Cieszył ſię z tego narod, Hiszpanow maiący w nienawiści, y Krol iuż Zięciowi swemu poſiłki gotować zaczął, ale to ſkutku nie wzięło, Bukingam Henryettę ſioſtrę panuiącego

we Francyi Ludwika XIII., Karolowi zaręczył, a Jakob wkrotce wyszedł z doczesności. 1625

Karol I. w takich czasach panować zaczął, gdy wprowadzona do Anglii wolność Religii y sentymentow, głowy wielom pozawracała, iż żadney zwierżchności nie cierpieli, y zwali ſię independenci, a w Szkocyi gorę wziąwszy, Anglikow wielu błędami swemi zarazili. Potym narod Angielſki z dawnych przywileiow wolności wiele otrzymawszy, wydatki potrzebne na toczenie woyny, w Parlamencie przetrząsa, a częſto ich odmawia. Karol chcąc z Hiszpanami woynę toczyć, domagał ſię pieniężnego pośiłku, ale gdy Parlamentowi o krzywdach narodowych mowić zaczynali, zaraz Krol Parlament kaſſował, y rozpuszczał. Miniſter Xiążę Bukingam dla odzyſkania ufności narodu, Roszellanow czyli Hugonotow, ktorych Ludwik XIII. w Krolestwie swoim gnębił, ratować chciał, ale nic nie sprawił, a potym powszechney podpadłszy nienawiści, od iednego fanatyka zabity był. Przecięż na poratowanie intereſſu Szwagra swego, wyſłał Karol 6000. pod rządem Margrabi Hamilton, ale to mało Woiewodzie pomogło y iemuż samemu bardzieyby ſię z czasem przydało. Zaczęły ſię bunty w Szkocyi, ruszył z woyſkiem Karol, a że łaſkawości iego używali buntownicy, przymierze z niemi uczynił, przez co dał im większą

śmia-

śmiałość y moc. Tym czasem Parlamenta zwoływane y kassowane były. Aż też
1640 ieden zwołany *długim* zwany był, na nim Deputaci od buntownikow Szkockich zesłani do ugody, Jzbę niższą podburzyli; Hrabię Straffort dawszy mu pozew życia pozbawili; Biskupow uwięzili y ogłosili: że Parlament bez zezwolenia sameyże Jzby nie mogł być rozpuszczony. Pod ow czas przytrafiło się, że w Jrlandyi przez nienawiść sekt Angielskich, ale też przez grubą zabobonność Rodacy tamteysi więcey niż 40000. Anglikow zabili. Buntownicy głosząc, iakoby to z poduszczenia Karola było, woysko zaciągać poczęli; Hrabia Essex od Parlamentu Generałem wyznaczony. Tym sposobem zaczęła się domowa woyna. Oliwier Kromwel woyskowy człowiek wiele miał kredytu przez swoię obłudę, y ducha independencyi; tego wziętością Lord Ferfax naywyższym Generałem od Parlamentu uczyniony, przybrał za raycę woyskowego, samegoż Kromwella. Po długich utarczkach, bitwa pod Nazeby Karolowi fatalna była. Utraciwszy bowiem wszystko uciekać musiał, a z rady Possa Francuzkiego do Szkocyi udał się. Przyiął go na oko pięknie Lezley tamteyszych woysk Generał, a lubo Krolewskiey stronie niezbywało ieszcze na woysku y obrońcach, iednak Karol w mocy nieprzyiacioł zostawał, Jzba niższa Parlamentu 400000. funtow Sterlingow, wypłaciła Szko-

Szkotom, a ci Karola do Anglii sprowadzili. Kromwel przyszedłszy do wielkiey w woyſku rangi, dawny Parlament rozpędziwszy, nowy z samych independentow uformował, z tych Kommiſſya wyznaczona, Krola swego na ſtracenie głowy potępiła, y wykonanie wyroku tego spokoynie odprawiło ſię. 1649

## BEZ-KROLEWIE.

WZiąwszy gorę independenci, Jzbę wyższą (niby Senatorſką, z Biſkupow y Lordow ſkładaiącą ſię) ſkaſſowali. Tym czasem Karol, Syn ſtarszy nieszczęśliwego Krola, w Hollandyi przebywał. Montroz na ſtronę iego w Szkocyi czynił poruszenie, Ormond w Jrlandyi. Kromwel pozbywszy ſię ludzi nayzacnieyszych, ktorych poimał na rożnych bataliach, poszedł na uspokoienie Jrlandyi. A lubo w Szkocyi Montroz haniebnie zginął, iednak trafił tam samże Karol y w woyſku Hrabi Lezleia znaydował ſię. Zbity był Lezley od Kromwella, ale Karol do Anglii wkroczył, y na 15000. iuż woyſka rachuiąc ſtanął pod Worceſter. Przyleciał niespodziewany Kromwel, y partyą przeciwną rozproszył. Naſtępca Tronu Angielſkiego ucieczką, w ktorey doznał wielkiey nędzy, ratował ſię. Francya wtedy z Hiszpanią woiowała. Pomoc Kromwella zdała ſię potrzebna Miniſtrowi Mazaryniemu, iakoż zyſkali wiele

Fran-

Francuzi z pomocą Anglikow, nadto Admirał Blak podbił wyspę Jamaikę w Ameryce na Hiszpanach. Pierwey trochę z Hollendrami zadarli Anglicy; Tromp Anglikow dwa razy zwyciężył, ale potym dwa razy od Blaka zwyciężony był. Kromwel woyſko maiąc po sobie, odmieniał y kaſſował Parlamenta iak mu ſię podobało, nareszcie od woyſkowych uczyniony był Protektorem Kroleſtwa Angielſkiego y kilka lat sztuką y obłudą potrafił ſię utrzymać przy tey uzurpacyi, ktora naywiększe pokazywała narodu upo-
1658 dlenie. Ogłoſiwszy Syna Rycharda po sobie naſtępcą umarł Kromwel, ale ten nie miał talentow, ani obłudy Oyca swego, złożył z ſiebie urząd Protektora. Jerzy Monk Szkocyą w uspokoieniu trzymał, ten zważaiąc nierząd Anglii, a maiąc moc w ręku, tak rzeczy zamięszał, że wszyscy przywrocenia Krola żądać zaczęli. Lambert chciał woynę odnowić, ale przygnębiony. Zwołano nowy Parlament, narod cały wzywał, y
1660 z wielkiemi potym okrzykami przyimował naſtępcę Tronu.

Karol II. przywrocił dawny porządek kraiowi. Narod Angielſki szczegulny był w swoich czynnościach, Kromwella ciało wygrzebawszy pospolſtwo, po ulicach włoczyło. Dzieſiąciu Sędziow z owey Kommiſſyi, ktora Karola I. dekretowała, na śmierć ſkazano. Zaczęła ſię potym woyna, o przodkowanie na morzu z Hol-

Hollendrami, los długo był oboiętny, na koniec Ruyter Admirał Hollenderſki, spalił Angielſką flottę pod Chattam, a potym ſię ugodzono. Stanęła z czasem liga między Anglią, Hollandyą, y Szwecyą, na wſtrzymanie zwycięſtw Ludwika XIV. ale potrafił Krol Francuzki przerwać ią, y owszem Karola z sobą, do nieprzyiaźni z Hollendrami namowić, przez co ſtał ſię on niejako inſtrumentem wielkości Ludwika. Na fundamencie pozwoloney wolności Religii, Jakob brat Karola oczywiſtym pokazywał ſię Katolikiem, ale nie umiał sobie wziętości iednać w narodzie. Było to pretextem, że go Parlament od naſtępſtwa oddalić chciał, ale gdy ſię z tym nie taił, kassowany był. Nareszcie przy końcu panowania swego, iuż go więcey Karol nie zwoływał, ale innemi krokami, zrobił ſię udzielnym Krol Angielſki. Dwie były fakcye w narodzie: Torys iedynowładztwu, y Wigs rządom republikanckim sprzyiaiąca. Złączył ſię z pierwszą Karol, y znacznie przeważać zaczęła, ale w tych ſtaraniach zeszedł bez - potomny. 1685

Był wyznaczony od Karola II. za naſtępcę, brat iego Jakob II., y początki szczęśliwe miał, nie tylko za Krola zgodnie uznany był, ale podnieſioną rebellią od Hrabi Argile w Szkocyi, a od Xiążęcia Montmut w Anglii przytłumił, y rozproszył; Mniemaiąc ſię iuż utwierdzonym na Tronie, idąc za radą Mini-

ſtrow

ſtrow swoich gabinetowych, gwałtownie Religią Katolicką przywrocić chciał. Powſtały szemrania w Narodzie, a z nich profitował Wilelm Statuder, czyli Rządca Rzeczypospolitey Hollenderſkiey, ktory miał za sobą Maryą ſtarszą Jakoba II. Corkę. A gdy pomnażały ſię niechęci w poddańſtwie, Statuder od niego wzywany, przybył do Anglii z flottą, Jakob polegaiąc zawsze na prywatnych radach, uciekł nieiako z własnego Pańſtwa. Parlament też zgromadzony, ogłoſiwszy Tron wakuiący, kiedy go sam Jakob opu-
1689 szczał, Wilelmowi go ofiarował.

Miał iednak sprzyiaiących sobie Jakob. Hrabia Tyrkonel w Jrlandyi, dotrzymywał wierności Jakubowi. Ludwik XIV. Krol Francuzki, ktory wygnanemu nieiako Jakubowi protekcyą dał, znaczne poſiłki ofiarował, przybył z niemi on do Jrlandyi, ale niedbałością swoią mało zyſkał, bitwę pod Boyne z Wilelmem przegrał, y naypierwszy potym z Jrlandyi uszedł, na mało ſię przydało zwycięſtwo Francuzow na morzu, Ginkel Generał Wilelma, Jrlandyą zupełnie uspokoił, partya Jakobitow przygnębiona była. Wilelm III. przez zemſtę, ſkoiarzył ligę Auszpurſką przeciw Francuzom. A lubo wchodzili do niey Leopold Cesarz, Karol II. Krol Hiszpanii, nad to Anglia y Hollandya, lubo Ruſſel Admirał Francuzką pokonał flottę, iednak znacznieysze były zwycięſtwa nad Wilelmem

lelmem pod Steinkerką y Nerwindą odniesione, a potym pokoy w ręku zwycięzcy. Wilelm wysilał się iakby portowe miasta we Francyi niszczyć, Calais bombardował, a do zniszczenia miasta S. Malo, machinę nazwaną diabelską wymyślił. Po zawartym Ryświckim pokoiu, zaczął przygotowania czynić nie przeszkadzanie domowi Burbońskiemu do obięcia sukcessyi Hiszpańskiey. Mowią o nim że był Krolem Hollenderskim, a Staduderem tylko Angielskim.

Po zeyściu bez-potomnym Wilelma, 1702
y Maryi starszey Jakoba II. Corki, spadła korona na młodszą siostrę. Anna w związku małżeńskim z Krolewicem Duńskim żyła, ta urażona na Francuzow, że po zeyściu Jakoba II. Oyca iey, Jakoba III. Brata iey, do korony Angielskiey Pretendenta Krolem uznali, w woynie o sukcessyą Hiszpańską, na stronę Austryakow, deklarowała się z swoim narodem y wiele do zniszczenia potęgi Ludwika XIV. pomogła. Xiążę Malborug Generał Angielskich woysk, wsławił się zwycięstwami pod Hochstet, Ramillią, Malplaket odniesionemi, Peterborug y Stanhop w Hiszpanii, ale kredyt Malboruga, y przemoc z czasem ustały, Anna fakcyą Torys pognębioną od Republikantckiey podniosła, a widząc żeby Dom Austryacki nadto potęgi miał, ziednoczeniem dawnych Possessyi, do pokoiu z Francuzami przystąpiła, a lubo bra-

tu

tu swemu sprzyiała, iednak go od sukceſſyi oddaliła, przyznaiąc naſtępſtwo Domowi Hannowerſkiemu, Anglicy za panowania iey zyſkali Gibraltar w Hiszpanii, y Minorkę Wyspę na morzu srodziemnym, procz tego Akadyą w Ameryce. Stanęła też za ſtaraniem tey Krolowy Unia Szkocyi z Anglią y Wyspy owe razem, Kroleſtwem Wielkiey Brytanii nazywać ſię zaczęły. Anna nie zoſtawiwszy potomka, po uspokoieniu Eu-
1714 ropy przez Traktat Utrechtſki, wyszła z tego świata, była oſtatnia panuiąca w Anglii ze krwi Stuartow.

## EPOCHA V.

### *Panowanie Domu* Hannowerskiego.

OProcz pretendenta, pięć linii bliższych do sukceſſyi na Tron Angielſki znaydowało ſię, z tym wszyſtkim za uchwałą Narodu, Dom Hannowerſki do sukceſſyi wezwany, dla tego że był Religii Proteſtanckiey. Jerzy I. rodził ſię z Zofii Wnuczki Jakoba I. Krola, a corki Fryderyka V. Elektora Woiewody Reńſkiego, y obiął spokoynie sukceſſyą, ale w początkach samych fakcyą Torys pognębił, a podnioſł Republikantow, lecz poſtanowiwszy, aby Parlament zwołany, ſiedm lat tychże Jzby niższey miał Deputatow, otworzył inną bramę do absolutności. Nie zapominał prawa swego Ja-

kob III. Pretendent, było cokolwiek nieukontentowanych z odmiany rządu, Hrabia Marr chciał ich pretensye woyſkiem popierać, lecz przekonany od Xiążęcia Argile pod Dumblain, inni w Preſton poddać ſię muſieli. Gdy karano surowo sprzyiaiących Stuartow, Hrabia Nitysdal heroizmem żony swoiey, śmierci uszedł. Tym czasem nowe na Jerzego bić zaczęły przeciwności, kupił on u Krola Duńſkiego Xięſtwo Bremeńſkie Szwedom wydarte, że Stanom iego Niemieckim przyległe było, ściągnął za to na ſiebie nienawiść Karola XII. Szwedzkiego Krola, ktory kiedy ſię zmawiał z Miniſtrem Hiszpańſkim Alberonim na zgubę Jerzego, ſtanęła troiſta przeciw zamachom Hiszpanow liga, a mocą iey flotta Angielſka wyſſana, pod kommendą Bynga, przekonała Hiszpańſką pod Syrakuzami. Zamyſł iednak zburzenia miaſta Korony, y opanowania Kroleſtwa Perou daremny był dla wiatrow przeciwnych, iako podobnie y zapęd Pretendenta do Anglii. Cesarz Karol VI. chciał koniecznie utrzymać kompanią kupiecką w Oſtendzie, Hollendrzy y Anglicy ſię temu przeciwili; Filip V. Krol Hiszpańſki, trzymaiąc wtedy z Wiedeńſkim Dworem do oblężenia Gibraltaru przyſtępował, a te kłotnie zagodzone były. Zoſtawił spokoyny y beśpieczny Tron Synowi swemu Jerzy I. umieraiąc.

Początki panowania Jerzego II. szczę- 1727

śliwe były, beśpieczeńſtwo, handel, obfitość, ugruntowane. Nie mięszał ſię Krol Angielſki do woyny, ktora z okazyi zgwałconey w Polszcze obierania Krolow wolności, między Dworem Burbońſkim y Karolem VI. Cesarzem wybuchnęła, był iednak gwarantem Traktatu Wi-
1738 deńſkiego. Ale nie długo potym Hiszpanow w Ameryce zaczęli Anglicy napaſtować. Sprzeczka o handel wszczęła ſię, aż y woyna wzaiemnie wypowiedziana była. Admirał Wernon do Anglii zaiechawszy, Porto-bello Hiszpanom wydarł, ale od oblężenia Kartageny odſtąpić muſiał. Haddok na morzu Srodziemnym darmo o Barcellonę y Maiorkę wyspę kuſił ſię. Przyczynili sobie nieprzyiacioł Anglicy, na Francuzow powſtaiąc, za Elektorem Bawarſkim, przeciw Maryi Tereſſie Krolowy Węgierſkiey woiuiącym. Stanął sam Krol Angielſki z młodszym Synem, Xiążęciem Kumberland na czele 60000. woyſka, przeciw Francuzom. Felt-Marszałek Francuzki Xiążę de Noailles, tak dobre poczynił przygotowania, żeby był samego Jerzego pod Dettingą schwytał, ale popędliwość Xiążęcia Grammont sprawiła, iż przed czasem bić ſię zaczęto, y Francuzi z placu uſtąpili. Z czasem iednak Anglicy pod Fontenoy dobrze pobici byli. Lecz burźliwsza ieszcze chmura w Anglii pokaza-
1745 ła ſię. Pretendenta Syn Karol Edward ſiedmiu tylko Officyerow maiąc, przybył do

do Szkocyi, zebrawszy pod swoie Chorągwie 500. ludzi miasto Perth opanował, y Regentem się Anglii, Szkocyi, Hibernii z ramienia Jakoba III. ogłosił. Wziął potym Edynburg Stolicę Szkocyi, a pod Preston - pan 1500. ludzi maiąc, tyleż samego poimał niewolnika; wkroczył y do Anglii, y o 30. tylko mil od Londynu znaydował się, rachuiąc iuż 8000. woyska, pod Falkirh narodowe woysko zwyciężył y dwa razy ieszcze potym tryumfował. Gotował iuż Xiążę de Richelieu 10000. w posiłku, ale okrętow Francuzom na transport braknęło. Xiążę też Kumberland z Artylleryą y bitnieyszym nadciągnął woyskiem, a do rozprawy pod Kulloden przystąpiwszy, zniosł partyą Pretendenta, ktory przez rożne awantury unosząc życie, ledwie go ocalić mogł. Więcey niż 800. ludzi potym stracono, y czterech Lordow. Admirał Waren pod ow czas dobył Luisburgu w Ameryce, Boskawen w Azyi podał na łup Francuzow Madras, Syclair daremnie portowe w Europie naiezdzał miasta. Francuzi pod Lawtet ieszcze Anglikom klęskę zadali, aż przyciśnienie Hollendrow do zgody Europę nakłoniło y zawarty Traktat Akwisgrańiski, albo d'Aix-la Chapelle. Można mowić, iż przy samym ułożeniu Traktatu 1748
tego, iuż Anglicy nową woynę na Francuzow gotowali. Zaczęto się kłocić o granice osad Amerykańskich. A gdy na oko czyniono iakieś do ugody kroki, Ge-

nerał Braddok wyiechał do Ameryki, y Zamek Duquen szturmować zaczął. Stawili mu ſię żwawo Francuzi, a 1200. tylko maiąc ludzi 1700. ubili, Braddok sam z odebranych ran umarł. Z tym wszyſtkim łapano okręty nieprzyiacielſkie y Francuzką żeglugę niszczono. Francya też o zemście pomyślała, Xiążę Rychelieu wziąwszy Minorkę, Stolicy w niey Portmachon dobył; Bing Admirał Angielſki wyſłany na pomoc Blakneiowi, nie mogł dodać poſiłku, za co potym z dekretu Admiralicyi rozſtrzelany był. Widząc Jerzy że ſię szerzyła woyna, z Krolem Pruſkim dziſieyszym ligę zawarł y co rok 18400000. Zł. Pol. dawał poſiłku; Francuzi weszli do Stanow Hannowerſkich y wygrawszy pod Haſtembek, do złożenia broni Anglikow przymuſili, według umowy w Kloſter Sewen podpisaney. Ale zwycięſtwo Krola Pruſkiego pod Rozbach, okoliczności odmieniło. Ferdynand Xiążę Brunświcki znowu poparł w tych ſtronach Krola Angielſkiego interes. Po zeyściu ſławnego Miniſtra Walpola, ktory ieszcze pod Jerzym I. wſławił ſię, nabrał wielkiey wziętości w narodzie Pitt; iego planta była iak naywięcey korzyſtać w Ameryce; iakoż puściwszy ſię z nowemi ſiłami Hawke opanował Luizburg, potym wyspę Gwadalup, na koniec Kanadę całą z ſtołecznym miaſtem Kwebeckiem. Inny Admirał Bling na Brytanią małą szarpał ſię, y do Zamku

ku S. Caſt attaki przypuszczał, ale bezſkutecznie. Nareszcie Pontychery w Azyi zaięte, a Sakwill za złe ſtawienie ſię pod Minden ukarany, Kliwe tak dobrze na swoy pracował interes, że sobie na 2,500,000. intraty zrobił. Jerzy II. apoplexyą tknięty umarł. 1760

Jerzy III. Wnuk Jerzego II. z wielką radością y okrzykami ogłoszony był Krolem, dla tego że pierwszy z panuiących familii swoiey w Anglii rodził ſię: Parlament sypał ochocze poſiłki na ciągnienie woyny; iakoż Admirał Keppel y Generał Hogdson, podbili wyspę Belle-isle przy brzegach Brytanii leżącą. Z tym wszyſtkim miano ſię do ugody: Stanley wychał do Paryża, a poſtrzegłszy nowe związki Francuzow z Hiszpanami, oznaymił to; Radził Pitt, aby na Hiszpanow zaraz uderzyć, iego ſkwapliwey rady nie ſłuchano y on niby przez zemſtę, złożył Miniſtra urząd, pensyą iednak zatrzymał, co mu przyiaźni y podziwienia umnieyszyło. Gdy iednak Bryſtol z Hiszpanii donoſił o woiennych przygotowaniach, y odnowieniu paktow familii w Domu Burbońſkim; woyna wzaiemnie wypowiedziana była, Monkton wtedy Martynikę wyspę na Francuzach podbił. A gdy Karol III. Hiszpańſki Krol woyſkami swemi uciſkał Portugallią, ile w Alliancyi z Anglikami będącą, Admirał Pokok z Generałem Albermal Hiszpańſką wyspę, Kubę w Ameryce naiechał, y Hawenę ſto-

łeczne

łeczne iey miasto zrabowali, 17. woiennych, a przeszło 100. kupieckich zaiąwszy okrętow. Jeszcze Admiral Kornisz y Generał Drappen Wyspy Manilskie odwiedzili. Gdy się tak zdawała rozszerzać woyna, wyiechał Xiążę Bedfort do Paryża, y ugody stanęły prędkie, celem podzwignienia Krola Portugalskiego. Traktat w Wersalu podpisany. Francuzi Kanady ustąpili y Minorkę oddali, a Martynikę, Gandalup, Belle-isle odzyskali.

1763

Krolestwo to przemożne niezmiernym handlem bogaci kray, żeglugą y morskiemi siłami, iako też osadami w Ameryce, ledwie nie naymocnieysze iest w Europie; w niezmiernych długach, ktore narod Angielski po większey części sobie iest winien, pogrążone znayduie się. Dla tych długow Narodowych wypłacania prowizyi, podatki wielkie nakładaią y sposoby nowe wymyślaią. W roku 1770. iuż cztery tysiące milionow takowe długi przechodziły.

# O HISZPANII.

ROzległe to Państwo Jberyą od rzeki Jberus y Hesperyą od gwiazdy tak zwaney, że na zachodzie Rzymianom było, nazywało ſię. Nieurodzaie iakiś czas trwaiące, przymuſiły Mieszkańcow do szukania innych ſiedliſk, ztąd początek Jberyi Azyatyckiey, na ich mieysce Celtowie z Galli przeszli, ztąd Celtyberowie, Feniyczycy w tamtym kraiu handluiąc, imie Hiszpanii kraiowi nadali, miaſto Kadyx y Sydon, dziś Medyna Sydonia założyli. Rodianie zaś miaſto Rozes. Na koniec Kartagińczykowie poſtawili Barcellonę y Kartagenę, y zwycięzcom swoim Rzymianom uſtąpić muſieli.

## EPOCHA I.

### *Wtargnienie* Wizy-Gotow.

GDy Cesarſtwo Rzymſkie podziałem y utratą dawney waleczności oſłabiało, Wandalowie, Swewowie, Alanie y Wi- 369
zygotowie na Hiszpanią rzucili ſię. Pierwszych ſiedliſka zoſtała pamiątka w nazwiſku Andaluzyi, przeszli potym do Afryki, na koniec oſtatni tylko przy Hiszpanii utrzymali ſię. Od pierwszego Atanaryka do Rekareda, ktory Wiarę

Ka-

712 Katolicką przyiął, mieli Krolow Wizy-Gotowie 16. Pietnaſty zaś od niego był Roderyk, na ktorym opanowali Hiszpanią Maurowie.

## EPOCHA II.

### *Zaięcie Hiszpanii od* Maurow.

GOtowie między sobą kłocili ſię, Julian Rządzca Afrykańſkiey Gotow prowincyi, przez zemſtę na Roderyka, sprowadził Arabow czyli Maurow. Ci rozszedłszy ſię po Paleſtynie, Syryi, Turkomanii, Arabii y Afryce, do Hiszpanii wtargnąwszy, w walney bitwie przekonali Roderyka bliſko Xeres w Andaluzyi, y całą prawie Hiszpanią opanowali, Chrześcianie za gory Aſturyiſkie uciekli, ztamtąd szarpiąc powoli, y napadaiąc na Maurow, powzięli odzyſkania nadzieię wszyſtkich krain. Tym czasem czasu na to trzeba było y 780. lat upłynęło, nim oſtatnie Arabow Kroleſtwo w Hiszpanii zniszczone było. Przez tak wielki czasu przeciąg rożne Kroleſtwa w rożnych czasach uformowały ſię, aż w R. 1479. wszyſtkie złączone były.

### *O Krolach* Asturyi y Legionu.

ZEbrawszy ſię w gorach Aſturyiſkich Chrześcianie, czyli Gotowie obrali za wodza Pelagiusza, ktory raził rożnemi

mi

mi wycieczkami Saracenow czyli Maurow. Adderam odnioſſszy klęſkę od Karola Martella Xiążęcia pod Tours, ſłabszy był do napaſtowania Gotow. Pelagiusz pierwszym był Aſturyi Krolem. Fawila Syn iego krotko panował, lecz Alfons I. część Gallicyi y Portugalli oswobodził. Syn iego Froila otrzymawszy zwycięſtwo, założył miaſto nazwiſkiem Oviedo. Gdy Aureli, a po nim Sylo rządzili w Aſturyi, Katalonia y część Aragonii, pod protekcyą Karola W. udała ſię. Sylona dziedzic Alfons II. podbił Luzytanią, aż do Lizbony. Pod iego panowaniem (Autor ieſt tego Ferreras) ciało S. Jakoba Apoſtoła znalezione do Kompoſtelli przenieſione. Po nim Ramir y Ordoniusz Syn, zwycięſtwami wſławili ſię. Lecz Alfons III. przezwa- 880
ny Wielki, Krolem Legionu nazywał ſię. Poſkromiwszy kilkakrotnie powſtaiące bunty y Syna ſtarszego uwięziwszy, gdy mu ſię żona y inni Synowie zbuntowali, z Hrabią Kaſtylii wtedy dosyć możnym; mogąc ich pokonać, przenioſł spokoyność nad chwałę, koronę złożył y nayſtarszemu ią Synowi oddał, a z berła ſię dobrowolnie ogołociwszy, wziął ſię do szabli y ſłuchaiąc kommendy własnego Syna, gromił Państwa y Oyczyzny nieprzyiacioł, dla tey iedney akcyi sprawiedliwie Wielkim nazwany. Dziewiąty w liczbie Krolow Legionu był po Alfonſie III. Weremond II. pod iego panowaniem z dwoch

Hra-

Hrabiow, czyli Sędziow Kaſtylii, ieden Vela z urzędu złożony, wezwał pomocy Machometa Abenamira, Wicereia Sewilſkiego, ktory dla swoich zwycięſtw Almanzorem nazwany był. Ten wygrawszy batalią, Madryt iuż od Chrześcian podbity, Kroleſtwo Legionu, Kaſtylią y Gallicyą opanował y dotarł aż do Kompoſtelli. Przecięż na oparcie mu ſię, wspomogł Weremonda Krol Nawarry y wzaiemnie zbity uciekać muſiał. Wnu-
999 kiem iego był Weremond III. y schodząc bez-dzietnie Sioſtrę swoię wydał za Ferdynanda pierwszego Krola Kaſtylii.

## EPOCHA III.

### *Założenie Kroleſtw* Kastylii, y Arragonii.

JEszcze Roku 831. Aznar Rządzca Nawarry na udzielność wybił ſię, a zawoiowaniem pewnych Powiatow, rozszerzył granice. Trzeci po nim Garzias, Krolem ogłoſił ſię. Siodmy iuż Krol San-
1000 chez albo Sanctius III. wielkim był dla swoiey potęgi nazwany; iakoż po zmarłym bez-dzietnie Hrabi Kaſtylii, ktorego Sioſtrę za sobą miał, Kaſtylią obiął w swoie panowanie, y rokiem przed śmiercią, tak sukceſſyą rozporządził: nayſtarszemu Synowi Garziaszowi IV. naſtępſtwo w Kroleſtwie Nawarry, drugi Ferdynand, dla ktorego na Kroleſtwo pod-

wyż-

wyższona była Kaſtylia, był oraz Krolem Legionu y Aſturyi po żonie swoiey, a ſioſtrze Weremonda III. oſtatniego ze krwi dawnych Krolow idącego. A ze wszyſtkim tytuł Krolewſki umieraiąc, Sanchez III. zoſtawić chciał, zaczym y Arragonia, Ramirowi dana działem, Krolow udzielnych mieć zaczęła. Szczegulna nam tu iednak mowa będzie, o Krolach Kaſtylii; Ferdynand, dwoch Krolow Machometańſkich: Toletańſkiego y Sewilſkiego zhołdował. Pod panowaniem iego zaczął ſłynąć Roderyk Diaz nazwany dla swey waleczności Cydem. Ale zbłądził ten Krol przeciw Polityce, gdy ſkupione Kroleſtwa podzielił między Synow umieraiąc. Nayſławnieyszy między niemi był Alfons VI., ktory Kroleſtwo Toletańſkie zburzył y nową podbił Kaſtyliją, a zawdzięczaiąc Henrykowi Hrabi 1085
Burgundyi zaſługi iego, Corkę swoię za niego wydał y puścił mu Portugaliją, ktorey resztę oswobodziwszy od Maurow, Henryka Syn Alfons Krolem obwołany był. Tym sposobem piąte Kroleſtwo powſtało w Hiszpanii poddaney Chrześcianom. Podobnie Cydowi, że podbił Walencyą, w dzierżawę puścił y broniła iey długo przeciw Maurom, zmarłego Cyda żona Chimena. Miał Alfons VI. drugą Corkę Urakkę, ta była Matką Alfonsa VIII. Ten Imperatorem Hiszpanii nazywał ſię. Przez długie dosyć swoie panowanie y sąſiadow y nieprzyiacioł przeciw

ciw sobie powſtaiących gromił, a przekonawszy Krola Arragonii y upokorzywszy, Saragoſſę miaſto dawniey zaięte, oddał mu, dla czego wielkomyślnym nazwany był, miał powtornym związkiem za żonę Ryxę Corkę Władyſława II. Xiążęcia Polſkiego, umieraiąc Kaſtylią zoſtawił Sanchesowi III., a Ferdynandowi Kroleſtwo Legionu: Lecz obay pomarłszy zoſtawili naſtępcow iednegoż imienia. Był to iuż w Kaſtylii Alfons IX. ſławny zwycięſtwem otrzymanym nad Maurami
1212 pod Naves de Tolose, na ktorym (iako mowią obecni świadkowie) padło 200000. Marokanow, a Chrześcian 25. Dzień ow, to ieſt: 16. Lipca, w Dyecezyi Toletańſkiey święcono, pod nazwiſkiem Tryumfu Swiętego Krzyża. Sławny ieszcze był Alfons IX. potomſtwem swoim, zoſtawił bowiem dwie Corki Swięte Berengellę y Blankę; ta była Matką S. Ludwika IX. Krola Francyi, tamta Swiętego Ferdynanda III. Krola Kaſtylii y Legionu, obydwoch Wielkich y Swiętych Krolow.

Pod ow czas w Nawarze y Arragonii (Kroleſtwach ziednoczonych pod Sanchesem V. Synem Ramira I. Krola Arragonii) Wnuk Sanchesa V. Alfons wſławił ſię rozległym panowaniem, maiąc albowiem za sobą Urakę był nazwany Alfonsem VII. Krolem Kaſtylii, chociaż w niey nie panował, był także nazwany woiennikiem, bo ze 29. batalii, ktore ſtoczył,

czył, 2. tylko przegrał. Czwarty pó nim Piotr II. do woyny Albigensow mięszał się y pod Muret we Francyi zginął. Nawarrowie po zeyściu Alfonsa woiennika oderwali się od Arragonii y swoich własnych mieli Krolow. Przeszła ta kórona do Hrabiow Szampanii, po siostrze bez-dzietnego Sanchesa VII.

## EPOCHA IV.

### *Panowanie* Ferdynanda III.

SYn Alfonsa IX. Henryk I. krotko panował, została sukcessorką brata swego Berengella, starsza siostra, ta za Alfonsem Krolem Legionu (Wnukiem Alfonsa VIII. Krola Kastylii, a Synem Ferdynanda) będąc, była Matką Ferdynanda III., ktoremu spadaiący na siebie tron odkazała, był nad to on dziedzicem ko- 1230
rony Oyca swego Alfonsa y tak ziednoczył iuż na zawsze, Gallicyą, Asturyą, Leon, obie Kastylie y Extremadurę, a podbił Krolestwa Machometańskie Korduby y Sewilli, zaczym zawoiowawszy, przyłączył ieszcze Andaluzyą zdobywszy w niey Gibraltar, Kadyx, Almeryą y Xeres, klęską Gotow sławne miasto. Był to Krol Swięty, sprawiedliwy; dał schronienie Sanchesowi II. Krolowi Portugallii, ktorego Innocenty IV. Papież, z Tronu złożył. Fundował Akademią w Salamance. Syn iego Alfons X. nazwany

ny *Mądry* dla swoich umieiętności, był
obrany od niektorych Elektorow Cesarzem
Niemieckim, celem obięcia Tronu owe-
go, mimo zabiegow Rycharda Krolewica
Algielſkiego, wielkie nakłady podeymo-
wał, a podatkami narod własny uciemię-
żał. Syn Ferdynand de la Cerda z Blan-
ki Corki Ludwika S. zoſtawiwszy potom-
kow umarł; Alfons drugiego Syna San-
chesa naſtępcą wyznaczył, o co urażony
był długo Dwor Francuzki. Tym czasem
y sam Sanchez zbuntowawszy ſię przeciw
Oycu, wydziedziczony od niego był, a
z zgryzoty umarł. On zebrał prawa zwa-
ne Las Partydas; mowią o nim że pa-
trząc po Niebie, ziemię utracił, a szu-
kaiąc Cesarſkiey korony, Hiszpańſką zgu-
bił. Sanches III. zoſtawił tron Synowi
swemu Ferdynandowi IV. ktorego zowią
zapozwanym, z naſtępuiącey przyczyny:
potępił na śmierć dwoch z Szlachty Fer-
dynand IV. niewyſłuchawszy usprawiedli-
wienia ich; ci go na sąd Boſki za dni
30. zapozwali, y ſtało ſią że w tym cza-
1312 ſie umarł Ferdynand. Coś podobnego w
tymże wieku o Klemenſie V. Papieżu,
y Filippie IV. Krolu Francyi, od Tem-
plaryuszow pozwanych, zdarzyło ſię. Na-
ſtępca y Syn Ferdynanda IV. Alfons XI.
zwany *mściściel*, ſławną bitwę wygrał na
Abutaſſanie Marokańſkim Cesarzu. Ten
wkroczywszy do Hiszpanii 400000. piecho-
ty, a 70000. konnych, 330. okrętow samych
liczył; Jeżeli mamy dać wiarę, wieku
owego

owego Dzieiopisom, padło pod Salado 200000. trupa, a z Chrześcian ledwie 50. ludzi. Zoſtawił Alfons XI. tron Piotrowi III. Ten żonę własną, Braci, Matkę y poddanych prześladował. Zprzeciwiał mu ſię nieprawy iego Brat Henryk de Franſtamare, y z pomocą Generała Francuſkiego Geſklina, z tronu go zepchnął y życia własną pozbawił ręką. Potmność mu nazwiſko okrutnego, wszak nayobrzydliwsze dla człowieka nadało. Henryk II. muſiał woiować z Edmundem Xiążęciem Jorku y Bratem iego Janem Xiążęciem Lankaſter Synami Edwarda III. Krola Anglii, ktorzy dwie nieprawe Piotra III. Corki pobrali za żony, ale ugodzono ſię Traktatami. Jan I. naſtępca Henryka II. ożeniwszy ſię z Eleonorą Corką Piotra IV. Krola Arragonii, Synowi młodszemu Ferdynandowi (iak obaczemy niżey) zyſkał nowy tron, a poymuiąc powtornym małżeńſtwem Beatryxę Corkę Ferdynanda I. Krola Portugallii, wszedł w pretensyą Kroleſtwa tego, ale po śmierci Teścia swego, nie był do obięcia sukceſſyi dopuszczony, od Jana nieprawego Brata żony swoiey, y przegrawszy pod Aljubarotta, prawa swego odſtąpił. Syn iego Henryk III. był Pan spokoyny, ludzki, dobroczynny, a poddanych swoich familią swoią nazywał. Pierwszy on noſił za panowania 1406
Oyca swego tytuł Xiążęcia Aſturyi. Ale naſtępcy iego Jana II. panowanie było dla

nie-

niego ohydą, a nieszczęśliwością dla Narodu; miał wszystkie występki słabości, ktore czasem nad zbrodnie tyranii szkodliwsze są. Naśladował go przedziwnie, w złych iego przymiotach Henryk IV. y do tego głupstwa y szczegulney odrodności przyszedł stopnia, że maiąc brata y siostrę żyiącą, corce nieprawey żony swoiey Joannie tron odkazał. Ale zgromadzone Krolestwa Stany znieść tego nie mogąc, śmiesznym obrządkiem Joannę na portrecie detronizowawszy, Jzabellę siostrę Henryka, dziedziczką ogłosiły. Ta przyiaźń Ferdynandowi Krolow Arragonii poślubiwszy, ziednoczyła wszystkie korony Hiszpańskie.

1474 Krolestwo Nawarry od Hrabiow Szampanii z Joanną Corką Henryka (był to trzeci z tegoż Domu Krol) przeszło do Krolow Francuzkich. Filip IV. poiąwszy Joannę za żonę, zostawił Synowi Krolestwo Nawarry, ale Ludwika X. Corka, wniosła go domowi Evreux, a iey Syn Karol I. przezwany *zły*, wiele we Francyi pod Janem y Karolem V. złego dokazywał. Karol II. co po nim nastąpił, dziedziczkę tronu swego Blankę wydał za Jana II. Krola Arragonii. Tego zaś corka Eleonora, wniosła pretensyą do tey korony z posagiem Gastonowi Hrabi de Foix, tenże Teścia swego uprzedził do wieczności, a Wnuk ich Franciszek Febus bez-potomny zeszedł, zaczym siostra iego Katarzyna Janowi d'Albret Mężowi

swe-

swemu prawo odkazała. Tym czasem opanował Krolestwo Nawarry zbroyną ręką Ferdynand V. mąż Jzabelli, przeto tytył tylko y prawo w familii Albret pozostało, a z niey do Domu Burbońskiego przeszło. Corka bowiem Jana d'Albret Joanna Antoniemtu de Bourbon zaślubiona, była Matką Henryka IV. Krola Francyi,

W Arragonii Jakob I. Syn Piotra II. wyspę Maiorkę y Walencyą na Machometanach podbił, z Ludwikiem IX. Traktat zamiany w Corbeil zawarł, Katalonia za Prowancyą y część Langedoku wymieniona była. Po zeyściu swoiego wyznaczonego następcy, podział uczynił między dwoch pozostałych Synow: Arragonią, Katalonią y Walencyą Piotrowi, Maiorkę, Russylon y Montpelier Jakubowi wydzielił. Piotr III. po śmierci Oyca, maiąc za sobą Konstancyą Mainfreda Uzurpatora Tronu Neapolitańskiego corkę, pomogł do owego pamiętnego zaboiu nieszpory Sycyliyskie zwanego, a przynaymniey z niego pożytkował Sycylią zaymuiąc. Lecz obruszył za to na siebie y samego Marcina IV. Papieża. Ze bowiem Krolestwo Neapolitańskie, Stolicy Rzymskiey lenne było, zaczym przysądzona Arragonia Karolowi Hrabi Walezyi, ile Siostrzeńcowi Piotra III. Utrzymywał to prawo dla Syna swego Filip III. Krol Francuzki, ale po śmietci Piotra ugodzone zawziętości. Alfons III.

 star-

ſtarszy Syn iego odzyſkał Arragonią, odſtąpieniem Sycylii, y wypuszczeniem z aresztu Karola II. Krola Neapolitańſkiego, z tym wszyſtkim Sycylia, przy Fryderyku potym Bracie Alfonsa III. zoſtała. Po Alfonſie III. Brat iego Jakob II. z Synem Alfonsem IV. y Wnukiem Piotrem IV. porządnie po sobie naſtępuiąc Tunetanow zhołdowali, y o Sardynią woiowali. Piotr IV. dwoch zoſtawił Synow y Corkę Eleonorę za Janem I. Krolem Kaſtylii będącą. Jan I. ſtarszy Eleonory brat bez-dzietnym zchodząc, młodszemu zoſtawił tron. Marcin iuż tegoż imienia Syna swego ożenił z Maryą corką Fryderyka, y dziedziczką Sycylii, ktory bez potomka zchodząc, Sycylią Oycu swemu Krolowi Arragońſkiemu Teſtamentem legował. A gdy zupełnie wygaſła na Marcinie familia, wezwano do sukceſſyi Fer-
1412 dynanda Krolewica Kaſtylii, a oſtatnich dwoch Krolow Sioſtrzeńca. Ferdynand trzech zoſtawił Synow umieraiąc. Alfons V. nayſtarszy wezwawszy do naſtępſtwa od Joanny II. Krolowy Neapolitańſkiey, mimo odmiany iey woli, utrzymał ſię przy tey koronie, a potym Arragonią, Sycylią, puściwszy Bratu, w Neapolu nieprawego Syna Ferdynanda zoſtawił naſtępcą. Jan II. brat Alfonsa V. Krol Nawarry pierwey, potym Arragonii, z Joanny Pimantel corki Admirała Kaſty-
1479 lii, drugiey żony swoiey zoſtawił Syna Ferdynanda.

Epo-

## EPOCHA V.

*Ziednoczenie* Krolestw *Hiszpańskich.*

MOgł się nazywać sprawiedliwie Krolem Hiszpańskim Ferdynand V. dzierżawy Oyca swego Arragonią, Katalonią, Walencyą, Murcyą, Nawarrę, Sycylią, Sardynią ziednoczywszy z dziedzictwem Jzabelli, to iest: Gallicyą, Asturyą, Biskaią, Legionem, Extremadurą, Kastylią dawną y nową, na koniec Andaluzyą; Odzywał się po sukcessyą żony iego Alfons V. Krol Portugallii, na ktorą dybał wziąwszy Joannę żony Henryka IV. nieprawą corkę, ale odparty zaniechał przedsięwzięcia. Jedno iuż tylko Krolestwo Grenady w rękach Machometańskich było, zniszczył go y zruynował Ferdynand, y Hiszpanią zupełnie 1492
oswobodził.

Właśnie wtedy Krzysztof Kolumbus Genueńczyk wsparty pomocą Jzabelli Krolowy, odkrył wyspy Amerykańskie y wielkie tam Hiszpani potym zdobyli kraie. Ferdynand naywięcey robił Polityką, a niekiedy y przewrotnością, zawierał ligi z Ludwikiem XII. Krolem Francyi, albo ie zrywał dla interessu; intratne urzędy ściągnął na swoię osobę, miał Syna Jana, ktory bez-dzietny zeszedł. Z czterech corek naystarsza Jzabella, Krolowi Portugalli Janowi II. w małżeństwo dana, Syna swego Michała

widziała dziedzicem Hiszpanii, ale zmarłszy z Michałem, zostawiła prawo siostrze Joannie. Ta za Filippa I. Arcy-Xiążęcia Austryi wydana, wniosła Domowi Austryackiemu koronę Hiszpańską, ale po śmierci męża, ktory przez krotki czas Krolem Kastylii był, cierpiała rozumu pomieszanie do samey śmierci, przez lat blisko 50. Inne dwie: Marya y Katarzyna, za Krolem Portugolskim y Angieskim będące, od sukcessyi oddalone. Pod panowaniem Ferdynanda, był Ministrem, Kardynałem y Prymasem Xymenes Bernardyn, ten powiat Oran w Afryce własnym nakładem podbił, a w małoletności Karola Wnuka Ferdynanda sprawował
1516 Regencyą. Umarł ten Krol zwany Katolikiem za to że Maurow zupełnie wygnał.

Dwoch zostawił z Joanny Krolewny Hizzpańskiey Synow Filip I. Karola y Ferdynanda. Karol w dziewietnastym roku życia, obrany był Cesarzem Niemieckim po śmierci dziada swego Maxymiliana I. Cesarza y był tego imienia piąty. Wspomnieliśmy w Historyi Cesarzow Niemieckich y Krolow Francuzkich, iak woiował z Franciszkiem I. z Barbeross,ą, z Dyssydentami w Niemczech, iako Krola Francyi y Elektora Saskiego poimał, iako mu się z Henrykiem II.
1556 nie wiodło y iako rozrządził po sobie sukcessyą. Ferdynandowi bratu Austryą y godność Cesarską, a Synowi Hiszpanią,

Bel-

Belgium, (to ieſt: dziſieyszą Hollandyą Belgium Katolickie, Xięſtwo Burgundyi, Franche-comté, Artezyą, Francuzkie dziś Prowincye) Kroleſtwo obyga Sycylii y nad to rozległe iuż wtedy w Ameryce kraie.

Do tey potęgi Filipa II. przydaymy, iż celem większego ieszcze zmnocnienia ſię, zaślubił sobie Krol Hiszpańſki Maryą Krolowę Angielſką, co iemu przydało dumy, a Maryi w narodzie nienawiści, na koniec przyłączył y Kroleſtwo Portugallii Filip do swoich koron, y mieli racyą ci, ktorzy mniemali: że Monarchią piątą zakładać chciał. Zaczął woiować z Henrykiem II. Krolem Francyi y miaſto S. Quentin zdobył, a z okazyi zażytego na bateryą Kościoła, Eſkuryał, Pałac y Klasztor wspaniały koło Madrytu wyſtawił. Stanęła zgoda w Cambreſis. Filip Hol- 1559
lendrow uciſkaiąc, wzburzył ich do buntu, okrucieńſtwo Miniſtrow iego, zła rządzących Polityka, poſiłki z Francyi, Anglii, Niemiec przeciw Hiszpanom otrzymane, waleczność Xiążąt d'Orange, ale naybardziey ziednoczone y iedno myślące Obywatelow umyſły Hollendrow utrzymywały przeciw tak ſtraszney potencyi. Oderwało ſię ſiedm Pułnocnych Prowincyi, a iednym węzłem ziednoczywszy ſię, bliſko 100. lat z Hiszpanami woiowały; woyna iednak aż pod Filippem IV. Wnukiem Filippa II. zakończona Traktatem Weſtfalſkim. Gdy Dragut odebrał w A-

fryce

fryce Hiszpanom Trypoli, wyſłał Filip znaczną flotę pod rządem Xiążęcia Medina Celi, ale rozsypana od Turkow z utratą 19. Okrętow y 20 galer pomnieyszych. Z czasem Penon de Velez w Afryce podbili Hiszpanie y Kawalerow Maltańſkich poſiłkowali. Zaszły potym porożnienia w Domu Filippa, Syn iego ſtarszy Karol iak mowią, myślał na czele Hollendrow ſtanąć przeciw Oycu, a maiąc wiele do cierpienia, gdy szukał oczywiście śmierci, z rozkazu (iak ieſt domniemanie) Filippa, otruty zoſtał. Odnioſł potym Krol Hiszpańſki przez brata swego nieprawego Jana z Auſtryi, dla ktorego pierwszego nazwiſko Generaliſſimi znaleziono, zwycięſtwo nad Turecką flottą pod Lepantem 30000. Turkow zginęło, 10000. liczono ieńcow, więcey iak 50. okrętow zniszczono, a 130. w zdobyczy wzięto, Chrześcianie nad 16000. nie ſtracili. Po śmierci Sebaſtyana Krola Portugalſkiego, Filip Ciotkę zabitego Maryą za sobą ma-
1580 iąc, odezwał ſię z pretensyą, a lubo zaſtawiali swoie prawa Portugalczycy, iednak mocnieyszy sąſiad przeważył, y było Kroleſtwo to 60. lat z Hiszpanią ziednoczone. Filip targał ſię na podbicie Anglii y zamieszania we Francyi utrzymywał, iakośmy widzieli. Maranow to ieſt pozoſtałych w kraiu Maurow, z kraiu
1598 wywołał, umarał przy końcu wieku szesnaſtego. Miał rozum wielki, pamięć niezmierną, wspaniałość, y okazałość,

z tym

z tym wszyſtkim, zbuntował Hollendrow przez zbyteczną surowość, osłabił kray, przez wypędzenie Maranow, a ſkarbow używał do nasycenia zemſty lub nienawiści, słowem: cała iego Polityka czyniła ludzi nieszczęśliwemi. Byłby możnieyszym, bogatszym, większym, choćby mniey troſkow y sposobow miał, ale więcey słodkich cnot, ktore Krolow czynią Oycami Oyczyzny.

Filip III. miał wiele cnot, był ludzki, pobożny, ale nie miał Krolewſkich. Spuszczał ſię na Miniſtra Xiążęcia de Lerme, a ten swego miał subminiſtra. Hollendrzy w swoich nieprzyiaźniach nie uſtawali, a za poszrzednictwem Francyi, na 12. lat przerwę woyny uczynili. Miniſterium resztę Maranow z kraiu wywołało y wyszło z Hiszpanii ludzi w ten czas, na 900,000. Pokazało to słabość rządu, że ich w powinności utrzymać nie można było, ani ukarać bez klęſki kraiu. Bedmar Hiszpańſki w Wenecyi Poseł, uknował był spisek na zgubę miaſta tego, przecięż odkryta konspiracya bez ſkutku zpełzła. Krol ten Hiszpańſki związał ſię iak naymocniey z młodszą domu Auſtryackiego linią w Niemczech panuiącą, y Ferdynandowi II. Cesarzowi do pokonania nieprzyiacioł pomagał. Ambroży Spinola sławny Hiszpańſkich woyſk Generał, Woiewodztwo Reńſkie zaiechał

Fry-

1621 Fryderykowi V. Elektorowi, ktory za Czeſkiego Krola obrany był. Umarł Filip III. w 41. roku wieku swego.

Naypierwsze Filippa IV. dzieło było, że sobie wybrał za Miniſtra, Kaspra Guzmana Hrabię Oliwares, ktory przez wdzięczność nazwiſko Wielkiego Filippowi ofiarował. Ponowione były także ligi z Cesarſkim Dworem. Smierć Xiążęcia Mantuy, iakośmy rzekli, zkłociła z Hiszpanami Francuzow Xiążęcia Newers przy dziedzictwie zmarłego utrzymuiących. Wmieszał ſię Xiąże Sabaudyi y wiele od Francuzow ucierpiał, lecz Traktatem w Querasque zagodzony. Dodawał Oliwares Hugonotom poſiłku y nadziei, y na życie Ryszelego Kardynała zmawiał ſię, ale to ſkutku nigdy nie wzięło. Tym czasem
1636 za wzięcie Elektora Trewirſkiego, ktory był pod protekcyą Ludwika XIII. woyna wyraźnie Hiszpanom wypowiedziana. W przeciągu iey Katalanie bunt podnioſſszy, Francyi poddali ſię. W Portugalii zaszła też rewolucya, Narod ſię zmowił, a Hiszpanow wypędziwszy, Krola Jana z domu Braganckiego ogłoſił. Rozrywało to niewymownie ſiły Hiszpanow, zwłaszcza, że sam Ludwik VIII. Powiat Ruſſylońſki opanował. Gdy Kardynał Rychelieu umarł Oliwaresa szczęście zachwiało ſię. Grandowie czyli możni Panowie zmowili ſię na iego

zgubę

zgubę, y złym iego rozporządzeniom kraiowe klęſki przypisuiąc łatwo go łaſki Krolewſkicy pozbawili. Zaſtąpił iego mieysce Synowiec iego Ludwik de Haro, zdało mu ſię przyzwoita korzyſtać z śmierci Ludwika XIII. Wyſłani zdoświadczonym woyſkeim Fuentes y Mello Generałowie pod Rocroy od młodego Kondeusza, pobici byli. Przecięż z 1643
Hollendrami do pokoiu mieć ſię przyszło. Cały ten zyſk Filippa II. gwałtowności był, iż Hiszpania 2,000,000. ludzi, a że dwa biliony Czerwonych Złotych wydała, y kray procz tego utraciła. Trzeba było przyznać udzielność Hollandyi Traktatem Weſtfalſkim. U- 1648
ięli sobie przez to nieprzyiacioł Hiszpani, ale też Francuzi tymże Traktatem z Cesarzem ugodzili ſię. W Neapolu też bunty uſtawne były. A mimo tego, że Kondeusz przeszedł na ſtronę Hiszpanow, że Jan z Auſtryi Francuzom w Belgium opierał ſię. Ludwik XIV. w lidze z Kromwellem wiele na Hiszpanach zyſkał, bitwa pod Dunami od Turenniusza wygrana, miaſt wiele opanowanych, Jamaika wyspa od Anglikow zaięta, namowiła do pokoiu. Stanął on na wyspie des Faisans, od Kardynała Mazaryniego y Ludwika de Haro zawarty, pod nazwiſkiem Pireneyſkiego. 1659
Warunkiem czynionych ugod, było zamęście Maryi Tereſſy Filippa Corki z Ludwikiem XIV., ktora dla ceremonii,

suk-

sukcessyi Oyca swego zrzekła się. Jeszcze Hiszpanow nieprzyiaźni z Portugalczykami nie ustawały, lubo Jan z Austryi przeciw nim woiował, Szomberg Francuzki Generał zebrawszy ochotnika, opierał się mu. Baron Watewil Francuzkiego w Londynie Possa Grabię d'Estrades affrontował, Ludwik XIV. woyną Hiszpanom pogroził y musiał Filip uroczystym poselstwem przyznać pierszeństwo Francyi.
1664 Filip IV. umieraiąc, w nędznym stanie Krolestwo zostawił.

Karol II. Filippa IV. Syn nastąpił, Regencya słaba była. Ludwik XIV. domagaiąc się posagu po żonie swoiey, a siostrze Karola II. we dwoch kampaniach Belgium Hiszpańskie y Franche-comté zaiechał, a lubo troistą wstrzymany ligą, Traktatem Akwisgrańskim, Franche-comté wrocił, iednak podniosszy woynę na Hollendrow, gdy za niemi obstawał Karol II. po rożnych klęskach Hiszpanom zadanych, toż Franche-comté podbiwszy,
1678 Traktatem Nimegskim przyłączył go do Francyi. A że Hiszpani przeciw niemu do ligi Auszpurskiey skleioney od Wilelma III. Krola Anglii przystąpili, nowe y znaczne ponieśli klęski. Krol Francuzki iednak z podziwieniem całey Europy, zwycięzcą będąc, wszystkie Hiszpanom zaięte miasta wrocił Traktatem Ryświckim, że los zwyciężonych szczęśliwszy był nad zwycięzcow. Ale było to skutkiem przemyślney Polityki: Krol Hi-

szpań-

szpańſki ſłabym zdrowiem nie obiecywał długiego panowania, a że bez-potomka schodził, ſioſtry iego po nim dziedziczyć miały: Starsza była za Ludwikiem XIV. młodsza za Leopoldom Cesarzem. Przewiduiąc zbyteczną Francuzow potęgę, iuż Dwory Europeyſkie, za dziedzica Karolowi nierozdzielney iego sukceſſyi, Xiążęcia Bawarſkiego, Leopolda z ſioſtry Karola wnuka w znaczyły. Lecz śmierć tego Xiążęcia, wrociła prawo pretendentom ſtarszeńſtwo ſioſtr, sąſiedztwo bliſkie Francuzow, nienawiść Niemcow, nakłoniły Karola, że teſtamentem wszyſtkich koron y dzierżaw swoich naſtępcą wyznaczył Filippa Xiążęcia d'Anjou, drugiego wnuka Krola Francuzkiego, a sam życie ſłabe, panowanie nieſławne y sukceſſyą Domu Auſtryackiego w Hiszpanii zakończył. 1700

## EPOCHA VI.

### *Panowanie Domu* Burbońskiego.

WEzwany na Tron Hiszpańſki teſtamentem Karola II. Filip V. wnuk Ludwika XIV. znalazł prędką pomoc od swego dziada, a ochotne przyięcie od ſtanow Kroleſtwa Hiszpańſkiego, ale Anglia urażona utrzymywaniem Pretendenta, Hollandya pamiętna niedawney woyny, Krol Portugallii y Xiążę Sabaudyi, przeciw Domowi Burbońſkiemu oświadczyli ſię. Malborug Angielſkich y Xiążę

Euge-

Eugeniusz Cesarſkich woyſk Wodzowie, odnieśli w Niemczech zwycięſtwa pod Hochſtet, Ramillią, Malplaket, w Hiszpanii Karola III. (młodszego Leopolda Cesarza Syna) pod imieniem prawnego Krola, utrzymywali; Starenberg Auſtryackim woyſkiem zawiaduiący y Stanhop, Peterborug, Ruwigni związkowe pułki dowodzący. Pierwszy wygrawszy pod Saragoſſą zachwiał mocno szczęściem Filippa V., przecię Xiążę Barwik Generał
1707 Francuzki, wygrawszy pod Almanzą naprawił interes, a Xiążę Vendome zwycięſtwem pod Villavicosa otrzymanym, utwierdził koronę Hiszpańſką na głowie Filippa V. A gdy ſię godzono Traktatem Utrechtſkim, nieprzyiaźne domowi Burbońſkiemu potencye, przyznały Filippowi Hiszpanią, Belgium y Kroleſtwo Neapolitańſkie, dla Karola VI. (ktory o Hiszpanią dobiiał ſię, a po zeyściu brata swego Jozefa I. na Tron Cesarſki wſtąpił) zatrzymawszy. Utwierdzony na Tronie Filip V. o odzyſkaniu we Włoszech utraconych Prowincyi myśląc, wszedł w myśl Alberoniego, iednego z raycow swoich, poślubiaiąc sobie Elżbietę Xiężniczkę Parmeńſką, ktora po bracie bez-dzietnym dziedziczyć miała. Uczyniony za tę przyſługę Alberoni Miniſtrem y Kardynałem, zamyślał ſtrząść całą Europą, Pretendenta w Anglii przywrocenie, zrzucenie z Regencyi Kroleſtwa Francuzkiego, Filippa Xiążęcia d'Orleans, pogodze-

dzenie Szwedow z Mofkwą, wydarcie Sardynii y Sycylii, razem w iego głowie fkleiło fię. Czworzyfta liga przeciw za- 1719
machom Hiszpanow uczyniona, zamięszała fkutek, Alberoni z łafki wypadł, potencye do zgody przyszły. Niespodziewana potym zaszła rewolucya, Filip V. koronę Hiszpańfką dobrowolnie abdykował, nayftarszemu Synowi, rządy Państwa oddaiąc. Jedyną takowego poftępku pobudką było ( mowi Desormeaux w Hiftoryi Kroleftwa tego. T. V. ) iż Filip przeświadczony o znikomości ziemfkich dobr, ftęfkniwszy sobie w trofkach panowania, spokoyney chwili zażyć chciał, nie wątpiąc, iż ftaranie zbawienia, na uftroniu łatwieysze było, niż na Tronie otoczonym obłudą ponęt niebeśpiecznych, y ciężkich przed Bogiem y ludźmi obowiązkow. Warowawszy więc sobie 3000000.
rocznego dochodu, ofiadł w rozkosznym 1724
Pałacu S. Ildefonsa od fiebie zbudowanym.

Ludwik I. w kilkadziefiąt dni żyć y panować przeftał, Ferdynand brat iego, był w niedoyrzałym do rządow wieku. Zaszły mocne proźby wszyftkich Stanow, y Filip na Tron powrocił.

Ponieważ tlały dawne nienawiści między Karolem VI. y Filipem V. przeto Baron Ryperda, nowym wynalazkiem, pogodził zawiftne sobie Dwory, Krol Hiszpańfki przyftał na Sankcyą Pragmatyczną y popieranie kampanii Kupieckiey

w Often-

w Oſtendzie, a odebrał obietnice Toſkanii y Parmy, dla Infanta Karola. Ale nie długo było tych związkow, Traktat Sewilſki przerwał Wiedeńſką ligę, a pokrzywdzenie Narodu Polſkiego, od Auſtryi y Moſkwy, obruszyło Dom Burbońſki, na Karola V. Y gdy Ludwik XV. Krol Francuzki za krzywdę Teściowi swemu Staniſławowi Leszczyńſkiemu uczynioną, woynę zaczął, Infant Hiszpańſki Karol iuż wtedy Parmeńſki Xiążę, zaſilony poſiłkiem Oyca swego Filippa
1734 V., wygrał pod Bitonto, a Kroleſtwo oboyga Sycylii zawoiował y spokoyną mu dzierżawę Kroleſtwa tego warował Traktat Wiedeńſki, on zaś Xięſtw Parmy, Placencyi y Toſkanii, uſtąpił Domowi Auſtryackiemu. Widzieliśmy w Hiſtoryi Krolow Angielſkich, iako Anglicy kłocąc handel Hiszpańſki w Ameryce z Hiszpanami y Francuzami woiować zaczęli, a Filip V. na fundamencie paktow Cesarſkich z przodkami swemi uczynionych, odzywał ſię po sukceſſyą Karola VI. Cesarza; Syna więc swego Filippa do Włoch z woyſkiem wyſłał, Generała Montemar, a potym Hrabię Gages przyłączaiąc. Lecz w tych ſtaraniach, opu-
1746 ścił doczesności, Krol wielkich talentow y wielkich cnot.

Ogłoszony Xiążęciem Aſturyi, to ieſt: naſtępcą Tronu za powtornym Filippa obięciem rządow, Ferdynand VI. wspierał brata swego Filippa y otrzymał dla niego

go Traktatem d'Aix-la-Chapelle Xięstwa Parmy, Placencyi, Gwastelli, ktoremi dziś rządzi Syn Filippa Ludwik Ferdynand. Przyłożył się potym Hiszpański Krol, do rozporządzenia wewnętrznego, Familie podupadłe ratuiąc, drogi stawiaiąc, rękodzieła rozkrzewiaiąc, w czym starania Ministrow iego Carvajal, a potym Graffa Ensenada wielce pożyteczne dla Narodu były. Ferdynand VI. zwany 1759
mądry, żadnego męzkiey płci niezostawił potomka umieraiąc.

Nastąpił w Hiszpanii po zmarłym bracie Karol III., Krol wtedy oboyga Sycylii, podbity od siebie tron Synowi swemu Ferdynandowi zostawuiąc. Europa wtedy była w zamięszaniu, Anglicy y Francuzi na morzu, Cesarz Franciszek I., Fryderyk II. Krol Pruski, Moskwa, Szwecya y Francya na lądzie woiowali. Anglicy zabrawszy wiele Francuzom w Ameryce, zanieśli trwogę aż do Hiszpanii, bał się o swoie osady Karol III. y z Francyą na wzaiemną obronę zmawiać się zaczął. Nie zcierpiała tego Anglia, woynę Hiszpanom wypowiedziała, Karol też na Portugalią ile w lidze z Anglikami będącą rzucił się. Hrabia d'Aranda zabierał Portugalczykom miasta, gdy Anglicy Hawanę rabowali. Nareszcie traktatem Wersalskim pokoy przywrocony. 1763

O SZWE-

# O SZWECYI.

COżkolwiek o dawności Kroleſtwa Szwedzkiego mowią kraiowi Dzieio-piſowie, Szwecya w pośrzod wieku trzynaſtego, znaiomszą Europie bydź zaczęła.

## EPOCHA I.

## Panowanie Waldemara.

1250 WALDEMAR obrany na Krola, Oyca swego Birgera, za Regenta, a potym za Miniſtra miał; ten Sztokolm wyſtawił, bunt Folkungerow, acz podeyściem uspokoił, y nadgrodę prac swoich, między innych podzielił Synow; lecz ow dział był naypierwey zrzodłem nieufności między Bracią, a potym kłotni y woien, ktoremi osłabiony Waldemar, mocnieyszemu y szczęśliwszemu Bratu, Tronu uſtąpić muſiał. Godzien go był: Magnus Ladelas, przez mądre panowanie, roztropne rządy, sprawiedliwość, y kochanie narodu swoiego. Syn iego: Birger z rady Miniſtra swego: Torkela, targał ſię na Sąſiedzkie Prowincye, z rodzeńſtwem walki toczył nieprzyiaźne, ktorym ofiarą padł naypierwey Miniſter, Xiążęta zchwytani,

ni, y pomordowani, a Birger Tronu wyrzekać się musiał. Magnus II. Szmek Synowiec Birgera, Norwegią y Skanią przyłączył do dawnych dzierżaw, lecz podatkami oburzywszy na siebie Szlachtę, dzielić naywyższą władzę z Synem musiał. Ale ią znowu ziednoczywszy, y ligą zmocniwszy się, gdy surowo na wolność Narodu następować zaczął, z tronu wyzuty był. Zasiadł na nim Albert Xiążę Meklemburski, ten koronę sobie ofiarowaną orężem ubeśpieczył, ale zmierzaiąc do absolutności, zniechęcił sobie poddanych, ktorzy od Małgorzaty Krolowy Danii y Norwegii zachęceni y wsparci, woynę toczyli z Albertem, zwyciężony on y schwytany tronu ustąpić, a potym wolność swoię opłacić musiał.

## EPOCHA II.

*Złączenie trzech Krolestw* Skandynawii.

MAłgorzata będąc corką Duńskiego Krola Waldemara, po śmierci Hakina Krola Norwegii męża swego, rządziła Krolestwem tym, po zeyściu zaś Oyca y Syna swego Olausa, Tron Duński dziedziczyła, nad to wezwana od Szwedow na Tron, trzy te korony pod iedno ziednoczyła panowanie. Związała nieiako te trzy narody, sławnym Unii Kalmarskiey Traktatem, lecz ubeśpieczywszy następstwo wnuczkowi Siostry swoiey, 1395

Szwedom, polityką intereſſowną raczey, niż ſłodkim panowaniem, dała ſię poznać. Eryk XIII. trzech koron dziedzic Traktatem Kalmarſkim uznany, woynę toczył o Holzacyą, a że podatki w Szwecyi z gwałtownością wybierano, powſtał bunt pod wodzą Engielbrechta; przy wzmagaiących ſię nienawiściach, Kanutson Adminiſtratorem obrany, umiał ohydzać Szwedom panowanie Duńſkiego Krola, a swoich prywatnych pozbywać ſię nieprzyiacioł, na koniec Eryk z Tronu
1438 złożony był. Myślał iuż o koronie Kanutson, ale znacznemi dobrami kontentować ſię wolal. Krzysztof krotko nad trzema panował Narodami. Po iego śmierci przemogł partyą swoią Kanutson, lecz z Kryſtyernem o tron Szwedzki woiuiącym walczyć przyszło, a potym z własnemi poddanemi, od ktorych zwyciężony, tronu wyrzec ſię muſiał. Zaſiadł na nim, z pomocą Salſtada Arcy-Biſkupa
1458 Upsalſkiego, Kryſtyern Duńſki Krol, ale gdy podatkami Narod, a aresztem Salſtada zniechęcił, powſtało nieukontentowanie; Katyl Sioſtrzeniec Salſtada, nieprzyiaźne Krolowi dowodził pułki. A że Kryſtyern z Krolеſtwa uszedł, a niektore Prowincye, przywrocenia na tron Kanutsona żądały, zaczym powtornie wezwany do korony Kanutson, że bez dołożenia ſię Katyla, więźniow Duńſkich powypuszczał, uraził go. Salſtad też wypuszczony z aresztu, y uięty, do dawnych

po-

powrocił nienawiści, znowu walki domowe nastąpiły, y Kanutson powtornie schwytany, a za przeważeniem strony iego, trzeci raz na tron przywrocony, wkrotce umarł. Sprawował potym administracyą Szwecyi, niby to w czasie bez-krolewia: Stefan Stur y nacieraiącemu Krystyernowi opierał się. Atoli za potwierdzeniem Kalmarskiey Unii, gdy uznano za Krola trzech narodow Jana, wymagał Administrator przyrzeczonych od niego kondycyi, woiował z nim potym oczywiście, na koniec poddać się musiał. Jan długo spokoynie panował, aż zniechęciwszy dawnego Administratora y nieukontentowanie w Narodzie sprawiwszy, z Krolestwa Szwedkiego uiechał. 1503

Administracya Suanta Stura krotka była; Syna zaś iego: Stenona Stura II. strasne zaczęła rewolucye. Potęga Krystyerna II. umysł wichrzący Trolla, a prywatę nad Oyczyste dobro przenoszący, niezgody Szwedow, te były żrzodła nieszczęścia kraiowego. Krystyern II. nic nie 1520
wskorawszy, przez niecnoty Trolla, ani własne naiazdy, polityką, zdradzieństwy, y okrucieństwem, dokonał swego. Ogłoszony Krolem, stał się Neronem Szwedzkim. Gustaw Waza, wymknąwszy się z więzienia y chłopstwo w Delekarlii podburzywszy zmocnił partyą Narodową, Duńczykow wygnał y Administratorem zostawszy, przysposobił okoliczności do zupełney odmiany, przez protekcyą daną He-

rezyom y Duchownych uciemiężenie; A lubo sprzeciwiał się temu, Ture Johanson, y samże Kryſtyern y Troll, tentowali przywrocenia dawnych rządow, iednak im się to nie udało, ani spisek od Lubeczanow na życie Guſtawa ſkoiarzony, więcey miał ſkutku.

## EPOCHA III.

### *Odmiana* Rządu y Religii.

1525 OBwołany Krolem Szwedzkim Guſtaw I. z Francyą ligę zawarł y unią dziedziczną dla potomſtwa swego otrzymał, Narod podźwignął y wzmocnił, Synow maiątkami obdzielił y dał się poznać z wielkich talentow y niektorych cnot. Syn iego nayſtarszy Eryk XIV. Hrabſtwa y Baronie dziedziczne poſtanowił, lecz płochością y nieſtatecznością umyſłu, uſtawnym podeyrzeniem, wzniecił kłotnie domowe z Bratem; y woyny, ktore z Danią prowadzić muſiał. Brat naypierwey Krolewſki Jan szturmowany y uwięziony, przez długi czas losu swego niepewnym był; walki też morſkie zaczęły się; pierwsza dla Szwedow, druga dla Duńczykow pomyślna była. Nareszcie mieli Szwedzi wiele pożytkow na morzu y lądzie, acz z wielą razem nieprzyiaciołami woiowali, ochyda iednak, ktorą Nils-Stura nakarmił Eryk, wiele mu Szlachty zniechęciła, luboć potkał potym o-

kro-

kropnieyszy Nils-Stura los y iego przyiacioł, ktorzy z rady Peersona, człowieka nikczemnego, a całą wziętość posiadaiącego u Krola poginęli. A gdy podobny zamach na Braci swoich czynił Eryk, dobyty od nich w Zamku Sztokolmskim, tronu wyrzec się, a resztę życia w nędzy 1568 przepędziwszy, gwałtownie umierać musiał. Jan III. Eryka Brat, maiący za sobą Katarzynę z Domu Jagielońskiego, Zygmunta I. Krola Corkę, z Danią do zgody przystąpił y czynił niektore, lubo dalekie do przywrocenia Katolickiey Wiary kroki, a że woyna z Moskwą ciągnęła się, Szwedzi pod Lod znaczną klęskę Moskwie zadali. Korzystał potym więcey na niey Krol Szwedzki, zwłaszcza że z Stefanem Batorym Krolem Polskim w lidze był. Pod pozorem utrzymania wprowadzoney od Gustawa I. Religii, czynił niektore poruszenia Karol Krolewski brat, a raczey wziętość sobie iednał; Jan Syna swego Zygmunta na Tronie Polskim uyrzawszy, zostawił mu y Oyczysty umieraiąc. Zygmunt w Polszcze iuż 1592 panuiąc, Administracyą Krolestwa do swego przyiazdu, zdał na Karola Stryia swego; zażył on tey władzy na wzmocnienie partyi swoiey y wprowadzoney luteryi utwierdzenie. Ziechał Zygmunt, ale rozporządzenia potrzebnego nieuczynił, a dał pretext Stryiowi swemu zwołania Seymu do Suderkopingi, na ktorym władza Krolewska określona była. Podniosł po-

tym

tym oczywiście broń y niektore mnieysze ſtoczył walki. Nagły Zygmunta ze Szwecyi wyiażd Tronu Oyczyſtego pozbawił go, Karol koronę sobie ubeśpieczył y od Szwedow za Krola uznany y
1604 przyięty był.

Zaszła z tey okazyi woyna, Karol IX. pod Kilcholmem y w innych mieyscach od żołnierſtwa Polſkiego pobity, utrzymał ſię iednak na Tronie y Synowi go
1612 swemu odkazał umieraiąc. Guſtaw II. Adolf, lubo obiąwszy rządy, z Polſką y Danią w ugodę wszedł, z tym wszyſtkim pretensye Zygmunta wkrotce potym Szwedow z Polakami porożniły; a gdy z Moſkwą Krol Szwedzki pogodził ſię, Inflanty na Polszcze zawoiował y do Prus walki przenioſł nieprzyiaźne. Na koniec za pośrednictwem Francyi, Anglii y Hollandyi, wrociwszy Prusy, Inflanty do Szwecyi przyłączył. Związawszy ſię potym z Panami Niemieckiemi, ktorzy przeciw Ferdynandowi II. Cesarzowi woiowali, urażony od niego osobiście, waleczność Szwedzkiego oręża dał poznać całey Europie. Do owego czasu Szwecya sąſiadom tylko znaioma była, od panowania Guſtawa II. zaczęła wpływać do intereſſow Europeyſkich. Krol Szwedzki Pomeranią, Brandeburgią zaiąwszy, woyſkom Cesarſkim pod Lipſkiem, gdzie Tylli dowodził, klęſkę zadał, a potym Saxonią, Swewią y Frankonią, opanował, przyszło y do drugiey walney bitwy pod Lu-

Lutzen, gdzie Gustaw Adolf na bitwie
trupem legł, ale Szwedzi zwyciężyli. 1632
Krystyna Gustawa Corka w małoletności
była, gdy Regencya Sewzdzka widząc potrzebę ciągnienia woyny, powod
iey rozrządzenie Oxenstyernowi, Kanclerzowi Krolestwa powierzyła; znaczne
były woysk związkowych korzyści, wyiąwszy że Szląsk męstwem Walsteina odzyskany był. Bitwa potym pod Nortlingą przegrana, znacznie związkowych uszkodziła, nic iednak na stronę Domu Austryackiego nie decydowała. Banier, Konigsmark, Weimar, Torstenson, Wrangel, wsławili się ze strony Szwedzkiey umieiętnością woienney sztuki. Zysk ten był nakładow woiennych, iż Szwecya, procz sławy z poratowaney wolności Rzeszy Niemieckiey 5000000. talerow. Pomeranią niższą, Xięstwa: Bremeńskie y Werdeńskie, Wizmar portowe w Meklemburgu miasto y nad to wstęp do Seymowey w Niemczech Izby dla siebie Traktatem Westfalskim wyrobiła. 1648

## EPOCHA IV.

### *Potęga* Szwedow.

ZNaydowało się wtedy Krolestwo Szwedzkie w wielkim stopniu potęgi y chwały, panowanie Krystyny słynęło, z tym wszystkim, inne iuż wtedy miała przedsięwzięcia, to iest: w takiey znayduiąc się

do-

dostoyności koronę złożyć. Nie dała się odwieść od takowego zamysłu, ani perswazyą, ani prożbą; ale zasmakowawszy w prywatnym życiu, a obcowaniu w Narodach polerownieyszych, abdykowała koronę, y następcą po sobie, ciotecznego brata wyznaczywszy, wyiechała ze Szwecyi, wiarę Katolicką przyięła, y w cudzoziemskim umarła kraiu. Karol X. Gustaw, dwoch mostow Xiążę, dla wznowionych pretensyi od Jana Kazimierza Polskiego Krola, woiował z nim y w przeciągu trzech miesięcy, całą prawie Polskę przebiegł, Jana do ustąpienia z Polski, nieiako przymusił, złączył się potym z Fryderykiem Wilelmem Elektorem Brandeburskim y Rakoczym Xiążęciem Siedmiogrodzkim, lecz gdy Elektor, Traktatem Welaskim zaspokoiony został, a Rakoczy wkroczenie swoie odżałował y Krol Duński, do Stanow Niemieckich Ka-
1658 rola X. wszedł, wyniosła się woyna z Polski do Niemiec, a że zima tęga była, kazał Krol Szwedzki działa ogromne po lodach morskich toczyć y wyspy niektore opanował. Grożąc zaś Kopenchadze, stołecznemu Duńczykow miastu, wymusił na nich Renszyldcki Traktat zbyt uciążliwy, ale widząc że wykonanie iego dla nieznośnych kondycyi niepodobne było, sam go zerwał, Hollendrzy też za Duńczykami obstaiąc, pomogli im do wygrania bitwy pod Nyburgiem, a z Polski wcale Szwedzi wypędzeni zostali. W takich

dla

dla siebie niepomyślnościach umarł Karol 1660
X. zostawiwszy w młodych leciech następcę swego.

Pod czas młodości Karola XI. Szwedzi pokoy z Polakami w Oliwie podpisali, z osobliwszym względem Inflant warunkiem, toż z Danią, Moskwą y Hollendrami nastąpiło, z ktoremi potym ligę uczynił Szwedzki Krol, na wstrzymanie zwycięstw Ludwika XIV., a wkrotce z tymże Ludwikiem XIV. przeciw Hollendrom związał się y kraie Elektora Brandeburskiego, Rzeczypospolitey broniącego attakował; Powodziło się z razu Szwedom w Brandeburgii, ale ich ztamtąd Elektor, przyleciawszy na obronę kraiow własnych wygnał, zwyciężywszy pod Ferbellinem, a Krol Duński miast kilka w sameyże zaiechał Szwecyi, Hollendrzy też pod wyspą Oland, bitwę morską wygrali; Gdy się Krolowie sami, dowodząc swoie woyska ucierali w Szwecyi, w Pomeranii nieprzyiacielskiey Brandeburczyk wszystko zaiął y z Prus Szwedow wyparował. Przecię wspaniałość Ludwika XIV. poparła interes Krola Szwedzkiego, Elektor ściśniony potęgą Krola Francuskiego wszy- 1679
stkie miasta Szwedom zaięte przywrocić musiał. Zaszła potym odmiana rządu wewnętrznego, gdy Krol przez ustanowioną Kommissyą, do ktorey możnieyszych pożywano y podwyższeniem ceny w monecie zniszczywszy bogatszych, Seymy podług woli swoiey naznaczał y wszystko

samowładnie dysponował; A lubo potym przeciw Francyi taiemnie dawał pośiłki Karol, iednak swoie do ugody pośrzednictwo ofiarował y przyięte było do Traktatu Ryświckiego. Lecz nie widział
1697 skutku medyacyi swoiey schodząc z tego świata.

Głośne y osobliwsze było Karola XII. panowanie. Zacząwszy sam (mimo ostatniey woli Oyca swego) z rady Pipera rządzić, Xiążęcia Holsztyńskiego Szwagra swego, na ktorego się Krol Duński rzucił był, pośiłkował, a z woyskiem do Danii wyśiadłszy, w sześciu tygodniach zakończył interes, Traktat w Trawendalu podpisał y los Szwagra swego ubeśpieczył. Chcieli korzystać z młodości iego, August II. Polski Krol y Piotr Alexieiowicz Car Moskiewski; ten obległ Narwę, tamten Rygę. Poszedł Karol na Moskwę y mało coś więcey nad 8000.
1700 maiąc woyska, samego trupa na 30000. położył, a zostawiwszy Generała Schlippenbach w Inflanciech, woyska Saskie rozproszył y wtargnął do Polski, z partyą Augusta pod Kliszowem bitwę wygrał, a wkrotce potym Generała Saskiego Stenau pod Pułtuskiem poraziwszy, miastom Pruskim znaczną nakazał składkę, a zadosyć czyniąc nieubłaganey swoiey zapalczywości Stanisława Leszczyńskiego na Tro-
1704 nie Polskim posadził. Z tym wszystkim Szulemburg w Wielkiey Polszcze Szwedzkim woyskom opierał się, a Car Mo-

skie-

ſkiewſki w Inflanciech ſię rozpościerał. Naſtąpiło potym mężne bronienie ſię Elfsburga w Łowiczu y zwycięſtwo Lewenhaupta pod Nitawą. A gdy Renszyld inny Szwedzki Generał pod Wschową 7000. z partyi Auguſta ubił, tyle drugie w niewolą poimawszy, Karol do Saxonii wtargnął, Traktat Alt-Ranſtadcki wymuſił z uciążliwemi dla Auguſta kondycyami, Patkula srodze ſtracić kazał y obwarowawszy dla Dyſſydentow wolności w Szląſku, powrocił do Polſki, Cara z grodna wypędził y partye iego w rozmaitych poraził czasach. Ruszył ſię potym Krol Szwedzki na Ukrainę nadzieią podbicia iey od Mazeppy Hana Kozackiego uczynioną, omamiony; ale tam ściśniony niedoſtatkiem żywności y sprzętu woiennego, gdy nad to Lewenhaupt, pięć kroć od Cara attakowany, utracił prowiant, iedyną Szwedow nadzieię, przyſtąpił Karol do oblężenia Połtawy, bitwę przegrał y utracił 1709
zyſk dziewięcioletnych zwycięſtw, a ledwie życie ocaliwszy, do Państw Tureckich uchodzić muſiał. Auguſt y Krol Duńſki, natychmiaſt odwołali ſię na wymus uczynionych Traktatow, Duńczykowie do Szwecyi wpadli, ale ich Steinbok, chłopſtwo uzbroiwszy wypędził y zgromił, Pomerania na czas ieszcze ocalała, lecz Inflanty od Cara podbite były. Aż też nakłoniona Porta, woynę Moſkwie wypowiedziała, był w krytycznym dla ſiebie razie Piotr, przecię Traktatem Pruckim

po-

podźwignął się. Zaczęli w reszcie Pomeranią attakować nieprzyiaciele Karola, gdy przykrzeysze zamachy na niegoż samego powstały; gdy nie chcąc wychodzić z Tureckich Państw od 27000. Turkow attakowany, z 300., a potym z 60. tylko ludźmi bronił się y kilkaset Muzulmanow ubił, nareszcie iednak wzięty był. Wyiechał na koniec do Stralzunda y walecznie go przeciw szturmuiącym bronił,
1715 na wyspie Rugen walkę odważną stoczył, y wśrzod oczywistego niebeśpieczeństwa powrocił do Szwecyi; Siostrę swoię Ulrykę wydał za Fryderyka Landgrafa Hassyi, proiekt Barona Gortz do zamięszania Europy podpisał, do Norwegii po nieprzyiacielsku wkroczył y dobywaiąc fortecy
1718 Fryderykshal, kulą armatną zabity został w roku życia swego 36.

## EPOCHA V.

### *Skrocenie* Jedynowładztwa.

NAprzykrzyło się Szwedom, absolutnym Krolow swoich ulegać rozkazom, zwłaszcza: że ich dway ostatni, na wyniszczenie Narodu zażywali. Chwycili się więc pogodney pory, po zabiciu Karola XII. do przywrocenia dawnych wolności. Pozostała ostatniego Krola Siostra Ulryka, iuż za Landgrafem Hassyi będąca, z tą kondycyą na Tronie siadła, aby przywileie Narodu potwierdziła. Baron Gortz

padł

padł ofiarą nienawiści kraiowey, a Ulryka z Anglii, Danii y Prus, Krolami ugodziwszy się, z małżonkiem swoim tron Szwedzki podzieliła. Pierwsze Fryderyka 1720
I. dzieło było, dokonanie pokoiu z Moskwą, Traktatem Neystadzkim, podniesienie potym rolnictwa y handlu, kraiowe wzmocniło siły; kompania Indyiska, w Gotenburgu założona, nabyła przy brzegach Chińskich, własnością wyspy. Aż też nowe z Moskwą wyniknęły nieprzy- 1741
iaźni; o przeięcie kuryera y mięszanie się do rządow kraiowych, urażeni Szwedzi, woiować zaczęli, lecz niepomyślnie Wrangel naypierwey pod Wilmanstradem zniesiony, Lewenhaupt potym uszedł przed nieprzyiacielem, a doścignionу bez bitwy poddał się, za co ochydnie skarany był. Gdy się iuż z obcym nieprzyiacielem umawiano o pokoy, znalazł się wewnętrzny. Pospolstwo w Dalekarlii bunt podniosszy, pod Sztokolm seymuiący podstąpiło, ale y rozruch ustał y Traktat z Moskwą, w Abo zawarły. Czynił potrzebne kroki, na utrzymanie mocy polityczney, y uszczęśliwienie kraiu Fryderyk, aż zeszedł z tego świata bez-potomny. 1751

Jeszcze za życia Fryderyka, wyznaczony był dziedzicem Tronu Karol Piotr Xiążę Holsztyński, Wnuk Jadwigi Siostry Karola XII. Ale ten, że był Siostrzeńcem Carowy Elżbiety, zaczym wezwany od niey za następcę w Moskwie, opuścił dalsze do Tronu Szwedzkiego prawo. Adolf

Fry-

Fryderyk więc, po Cecyli ieszcze Guſtawa I. Corce y Kryſtynie Karola X. Sioſtrze, a swoiey Babce maiący prawo, nad to od Narodu Szwedzkiego za dziedzica obrany, wſtąpił na Tron. Pod iego panowaniem poprawę Kalendarza przyięli Szwedzi, Akademia napisow y nauk wyzwolonych uſtanowiona była, ale zamach na odmianę rządu nie był ſkuteczny, dwoch Senatorow, ktorzy taiemne do tego kroki brali, ſtracono; a Krol nieiako był
1756 przynaglony woiować z Krolem Pruſkim, ktorego ſioſtrę za sobą miał; lecz na mało ſię przydały Alliantom poſiłki Szwedzkie; nareszcie y te wymuszone nieprzyiaźni, Traktatem powszechnym zagodzone. Krol ten wiele pożytecznych kraiowi poczynił rzeczy, zoſtawił Synowi Tron
1771 umieraiąc.

Guſtaw III. dziś panuiący, poiął w dożywotnią przyiaźń, Zofią ſioſtrę Chryſtyana VII. Duńſkiego Krola y w początkach zaraz panowania swego, rząd w narodzie swoim odmienił, w czym wielkiey roſtropności y biegłey polityki dowod dał, cel y zamierzenie takowego dzieła, czas naylepiey odkryie y pokaże.

O MO-

# O MOSKWIE.

GDy początki wielu w Europie Państw, cieniami niewiadomości uwikłane są; Moskiewskiego y niepodobne do wynalezienia y niepotrzebne do roztrząsania być się zdaią. Przez długi bardzo czas, nieumieiętność, zabobonność, grubiaństwo, w odludne przymioty Obywatelow kraiu tego przybierały; koło śrzodka wieku X. Wołodymir, odmianą Religi, dał się poznać, a potym złą polityką, dzieląc rozległe dosyć Państwo między Synow. Xiążę Kiiowski między innemi wygurował, a od Polakow y Tatarow nayczęstsze klęski ponosił. Nareszcie część wielka Rusi orężem od Kazimierza Wielkiego Krola Polskiego zdobyta, szczęśliwszego potym losu doznawać poczęła, a Stolica Xiążąt Moskiewskich, do Moskwy przeniesiona. Tam panował Jwan Bazylewicz, od ktorego pierwszą Epochę znaiomszey nam o Moskwie Historyi stanowiemy.

## EPOCHA I.

### *Rozszerzenie granic Moskiewskich.*

WYgurował Jwan Bazylewicz y założycielem nieiako Państwa Moskie-

wskie-

wſkiego był nazwany, dla przyłączonych srogim orężem wielu Prowincyi; ten z srogości y okrucieńſtwa naybardziey, poddańſtwu swemu dawszy ſię poznać, umarł
1505 na początku wieku szesnaſtego. Bazyli Jwanowicz Syn iego pierwszy Carem nazwał ſię; bunt Glińſkiego wspieraiąc, ściągnął na ſiebie klęſki, ktore od Polakow odebrał, Tatarom opłacać ſię muſiał. Syn iego Jwan II. Bazylewicz, ſławny tyran pierwszy o Inflanty pokuſił ſię, a z tey okazyi rożne ze Szwedami y Polakami woyny toczyć muſiał. Przyciśniony walecznością Stefana Batorego, zażył obłudy na wſtrzymanie zwycięſtw tego woiennika. Pierwszy on Orła dwoiſtego za herb używać począł; Kazan, Aſtrachan y Syberyą zchołdował, a nayſtarszego zabi-
1564 wszy Syna, dwoch zoſtawił umieraiąc. Fedor lub Teodor po nim rządził, ale to raczey Borysa Gudenow, teścia iego było panowanie, ktory sobie dalsze ubéśpieczaiąc Dymitra naymłodszego Carowica sprzątnąć potrafił. A gdy Fedor bez-po-
1597 tomnie schodząc, Nikitę Romanzowa wyznaczył naſtępcą, umiał Borys sposobami godnym ſię Tronu ſtać y na nim ſię ubeśpieczyć; aż ſię obłudne zaczęły impoſtury. Znalazł ſię filut nazwiſkiem Hryczka Otrapiew, ktory zmyśliwszy ſię być Dymitrem, ktorego zguby szukał Gudenow, znalazł protekcyą y pomoc u Panow Polſkich, wtargnął do Moſkwy z woyſkiem, prawym ſię naſtępcą ogłoſił; ſiły

ły przeciwnika swego przekonał y Carem 1605
się koronował.

Zdawał się ubeśpieczonym mniemany Dymitr, Corkę Mniszka Woiewody Sendomirskiego za żonę poiął, lecz porywczo wielkie odmiany chcąc wprowadzać, zraził poddaństwo. Szuyski od dawnych idące Carow, uczynił spisek, a Dymitra Tronu y życia pozbawił. Uznany sam Carem Szuyski, iako mocnieyszy, miał przeciwnika w drugim impostorze. Hrehory Szakopski uniosszy Cesarską pieczęć, Dymitrem prawdziwym być się głosił; a lubo od Tatarow opuszczony y zabity był, Zygmunt III. Krol Polski zwycięstwem nad Moskwą y Szwedami, przez waleczność Zołkiewskiego Hetmana, pod Kluzynem odniesionym, obalił fortunę Szuyskiego, ktory w więzieniu życia dokonał. Boiarowie to iest Dzierżawcy możnieysi Władysława Polskiego Krolewica wzywali na Tron; opieszałość Zygmunta y spalenie Moskwy od Polakow temu przeszkodziła.

## EPOCHA II.

### *Panowanie Familii* Romanzow.

WZięty na Tron Michał Federowicz 1613
Romanzow, Arcy-Biskupa Rostowskiego Syn, Szwedom kilka Powiatow ustąpił, lecz z Polską woiować chciał, że mu się iednak na woynie z Władysławem IV. Krolem nie wiodło, Wodzow

swoich karał, a Smoleńſka y Czerniechowa Krolowi Polſkiemu uſtąpił. Jeszcze ieden Dymitr pod panowaniem iego ziawił ſię, lecz zagarnąwszy kilka miaſt, na haku życie zakończył.

Po Michale, Syn iego Alexy Michałowicz, zdawszy ſię na rządy Miniſtra swego, dał okazyą rozruchow, ktore w sameyże Stolicy wybuchnęły. Jakoż w nim Pleſſow y Trochaniſtow poginęli. Potym Stanko-Racyn bunt w Kozactwie podnioſſ y długo ſię utrzymuiąc schwytany y ſkarany był. Nad to ieden ieszcze zwodziciel, Synem ſię Szuyſkiego uczyniwszy, Europę całą obleciał, przekonany w swoiey obłudzie, haniebnie zginął. Targnął ſię potym Alexey na Inflanty, lecz od Szwedow wypędzony zoſtał. Pożytkuiąc z zamieszania w Polszcze pod panowaniem Jana Kazimierza, dobył Smoleńſka, lubo woyſka iego w Litwie potym, pod Połońką y na Ruſi pod Czudnowem, do upadłey zbite były; Zaczął Alexey torować drogę reformie Narodu Moſkiewſkiego, acz bardziey przez to ſławnym zoſtał Syn
1676 iego. Umarł Alexey zoſtawiwszy trzech Synow; nayſtarszy Fedor albo Teodor, lat 6. tylko panował, umarł bez-dzietny y młodszego brata Piotra wyznaczył naſtępcą.

Znalazł pomoc ſtarszy od Piotra brat, Jwan w ambicyi Sioſtry swoiey Zofii, ktora Chowańſkiego, Wodza Strzelcow, przeciągnąwszy na swoię ſtronę, łatwo tego

go w zamieszaniu dokazała, iż Jwan do wspolnictwa rządow, a ona do Regencyi Państwa była przypuszczona. A gdy iuż Chowański nie był potrzebny, z rady Galliczyna nowego Ministra w areszt wzięty, nieszczęśliwie zginął. Powiększały się nieufności między bracią, gdy Jwan w nadziei oddalenia Piotra od Sukcessyi, ożenił się; lecz ten sposobiąc się na mądrego Rządcę, a czas na nauce y ćwiczeniu trawiąc, z rady drugiego Galliczyna, Ministra swego, potrafił pod pretextem dania kommendy, nad woyskiem przeciw Turkom idącym, oddalić od Stolicy Państwa, przeciwnego sobie Ministra. Na dwoiakiey wyprawie, Galiczyn źle się stawił y gdy wpadł w niełaskę u Piotra, rozumiała Zofia, że nowym, na życie brata swego uknowanym spiskiem ratować przynależało. Uięty tym celem Tekelawitaw, Wodz Strzelcow, iuż miał ruszać na wykonanie zamysłow swoich, gdy rzecz cała odkryta, srogość losu na niegoż obrociła. Zginął podobnie iak Chowański, a Zofia w Klasztorze osadzona. Piotr od owego czasu tytuł dzielił z bratem swoim, ale sam iednowładnie panował.

## EPOCHA III.

### *Poprawa Narodu.*

ZAczął rostropnie Piotr od reformy grubego Narodu y tryb woienny sposo- 1689

 bem

bem Cudzoziemſkim wprowadziwszy, ſkarb rozporządził, nauki y handle zaszczepiał. Pomogło mu do tego, wezwanie Cudzoziemcow, między ktoremi Lefort Geneweńczyk, w ściſſey z Piotrem przyiaźni był. Dotrzymuiąc zawartey z Cesarzem y Krolem Polſkim, przeciw Turkom ligi, sam ćwiczone kształtem Europeyſkim pułki, na nieprzyiaciela prowadził, a dobywaiąc Azowu, potrzebę poſtrzegł ſił okrętowych; wyſtawiwszy więc flottę y dowozom poſiłkow nieprzyiacielowi przeszkodziwszy, miaſto Azow poddać ſię muſiało; a Piotr wiazd tryumfalny do Stolicy swoiey odprawił.

1696 Kiedy iuż Piotr przez śmierć Brata swego Jwana, iednowładnym widział ſię Carem, a niespokoyny Sioſtry swoiey Zofii umyſł, ieszcze raz uspokoił, wyiechał w prywatnym charakterze, na zwiedzenie cudzych kraiow, Poselſtwo do rożnych Monarchow wyprawiwszy, w ktorym głową Leforta poſtanowił. Znaydował ſię też w liczbie Poſłow Moſkiewſkich y Menżykow, ktorego Car z podłey wyiąwszy kondycyi, do naywiększych potym zażywał urzędow. Odwiedziwszy Rigę, Krolewiec, Gdańſk, porzucił Piotr Poselſtwo swoie, y udał ſię do Hollandyi, gdzie w miaſteczku Sardam, kilka mieſięcy sam koło okrętow ſiekierą robił. Ztamtąd ruszył do Anglii, potym do Wiednia, ſkąd dla odebraney o powſtaiących w Moſkwie rozruchach nowiny, śpieszno do Oyczy-

ſtego

ſtego powrocił Państwa y Strzelcow do reszty zagubił, gdyż ich wiele pod miecz katowſki poszło. Piotr sam z swemi Boiarami, (mowi (c) Lacombe) ucinał głowy winowaycom. Mała cząſtka, ktorych życiem darowano, na zaludnienie Syberyi wyſłana. Tym sposobem ubeśpieczył wewnętrzną spokoyność, do ktorey zamieszania ieszcze ſię raz Zofia przykładała.

Początek wieku naszego, woyną prawie generalną był zakłocony. Gdy bowiem sukceſſya Kroleſtwa Hiszpańſkiego, Imperium, Francyą, Anglią, Hiszpanią, Sabaudyą, Portugallią, Hollandyą, do woyny pociągnęła, z drugiey ſtrony Szwecya, Dania, Polſka y Moſkwa woiowały. Luboć był Karol XII. Szwedzki Krol zaczepiony, a Piotr przy reformie y przeiſtaczaniu nieiako Narodu swego, nie był bez ambicyi; attak Narwy, Szwedzkiego miaſta, otworzył bramę dalszym nieprzyiaźniom. Powiedziało ſię w Hiſtoryi Krolow Szwedzkich, o klęſkach y zwycięſtwach oboiey ſtrony. Ułożenie woiowania, wielkie Carowi przynioſło pożytki, gdy na Inflanty całą ſiłą bił, a potym miaſto tam nowo od swego imienia Petersburg zwane założył, przez co początek żeglugi, potrzeba nieiako 1700

zwy-

[c] Historya od Lacombe napisana, tłomaczona przez X. Kniażewicza pag. 56.

zwycięstw, osłabienie Sąsiedztwa nieprzyiacielskiego, nastąpiło. Sławna iest iuż skądinąd, wygrana od Moskwy bitwa
1709 pod Pułtawą, pamiątka y błędow Szwedzkiego Krola y skutecznych zabiegow Cara Moskiewskiego, przez poprzedzaiącce zwycięstwo, nad Lewenhauptem, Szwedom żywność prowadzącym otrzymane. Już potym bespieczniey Piotr zdobywał Inflanty, do Rygi y Wiburgu szturm woienny przypuszczaiąc; zwłaszcza że Duński Krol, Szwedzkie rozrywał siły, a pieniądze Cara, w Turczech stronę iego przeciw Karolowi XII. utrzymywały. Apraxym Admirał, wyspy podbiiał, Finlandyą naieżdzał, y morza Baltyckiego czynił się Panem.

Aż też przecię ustawnemi namowami Karola XII. poruszeni Turcy, woynę Moskwie wypowiedzieli. Pobudką iey było złamanie Karłowickiego Traktatu, ze strony Moskwy y trzymanie woyska Moskiewskiego w Polszcze. Przeciągnął na swoię stronę Car Moskiewski, Kantymira Hospodara czyli Xiążęcia Multańskiego, lecz przez czułość Turkow, toż zyskał z iego alliancyi, co Karol XII. z Mazeppą. Obskoczony nad Prutem od woysk Tureckich, gdy przez niedostatek żywności y desperacyą, iuż prawie ginął, łakomstwo Wezyra Baltagi, ugody dało mieysce. Wyszedłszy z tak krytyczney bardzo dla siebie sytuacyi Car,

łączył

łęczył siły swoie z Saskiemi y Pruskiemi woyskami, na zawoiowanie Pomeranii Szwedzkiey, a potym Duńskiego Krola posiłkował y w nowe się siły opatrzywszy, lądem y morzem naieżdżał Finlandyą zabranym plonem nowo założone bogacąc miasto. Nareszcie zdobyta cała prawie Finlandya, ułatwiła wysłanie posiłkow Wizmaru dobywaiącym. Wtedy wydał Piotr Synowicę swoię Katarzynę, za Xiążęcia Meklemburg Szweryn. Wkrotce potym w Gdańsku, Order Swiętey Katarzyny ustanowił; y zezwoliwszy na ułożenie polityczne zamieszania Europy, ktorego Gortz Szwedzki Minister Autorem był, do zwiedzenia Francyi wyiechał. Za powrotem swoim, zdawał się czekać skutkow taiemnego swego przymierza z Karolem XII. ale Rycerz ow poległ ofiarą lekkomyślności swoiey; Po 1718
iego więc śmierci dawnieysze nienawiści ożyły y woyna Moskwy ze Szwedami nie ustawała.

W pośrzod takowych okoliczności, Alexey Petrowicz, następca Cara wyiechał z kraiu, nayprzod do Wiednia, potym do Neapolu, wpadł w podeyrzenie, że chciał dawnych trzymać się zwyczaiow, lecz sprowadzony od Oyca, od następstwa oddalony był wyrokiem Sądowym. Piotr y na tym przestaiąc, szukał (iako mowi Lacombe k. 105.) nowych występkow w życiu Alexego, dla ktorych na śmierć skazany, w strasziliwych konwulsyach umarł.

marł. Po tey domowey Tragedyi, dał się namowić na ugodę ze Szwedami y
1721 Traktat w Neyſtadzie zawarł: Inflanty, Eſtonią, Ingermanią, część Karelli sobie waruiąc, a dwa miliony rublow, wyniszczoney Szwecyi y wrocenie Finlandyi ofiaruiąc.

Zaszła potym z Persami woyna, gdzie raczey Car Moſkiewſki, z zamięszania w Kroleſtwie tym pożytkował y Powiat Derbent nad morzem Kaspiyſkim, do kraiow swych przyłączył; rozkazał potym rznąć kanały, na złączenie wielkich rzek, spławu towarow ułatwienie. Smierć Szafirowa Pod - Kanclerzego, na ktorego ſkarżył Menżykow, wielką plamę w życiu tego Prawodawcy uczyniła, gdy ludzi tak swemu kraiowi pożytecznych, iedney kochanka swego nienawiści ofiarował. Aż też po długim y ſławnym panowaniu, przez ktore zaſłużył na Piotra Wielkiego nazwiſko, hołd śmiertelności wypłacić przyszło. Wyznaczywszy po sobie na Tron, Ka-
1725 tarzynę Zonę swoię wyszedł z doczesności.

Katarzyna I. dwie lecie po nim panowała y na pierwszym poſiedzeniu Akademickim w Petersburgu znaydować się chciała. Wreszcie domyśleć się nie można pobudki, dla ktorey minąwszy corki swoie, nieszczęśliwego Alexeia Sy-
1727 na Piotra naſtępcą po sobie wyznaczyła. Ten pod imieniem Piotra II., lat

trzy

trzy nie zupełnie panował. Familia Kniaziow Dołhorukich, wielkiey pod panowaniem iego nabyła wziętości, a z rady iey wezwana do sukcessyi, od bezdzietnego Piotra II., Anna Corka Jwana, a Synowica Piotra I. wtedy po Frederyku Xiążęciu Kurlandyi Wdowa.

Anna z domem Austryackim w ścisłcy trwaiąc lidze, pomogła do włożenia korony Polskiey na głowę Augustowi III. Stanisław Leszczyński, od Francyi utrzymywany do Gdańska, a stamtąd do Krolewca uchodzić musiał. Munich Generał Moskiewski szturmował Gdańsk. Jeszcze skutkiem teyże samey ligi było toczenie woyny z Turkiem, ktorzy że całą siłą Cesarskim woyskom opierali się, a Moskwie Tatarow tylko z kilkunastą tysięcy Arnautow zastawili, opanowali Moskiewscy Generałowie Lewandal, Munich, Lascy, Multany, Wołosztzyznę, Bessarabią y Tartaryą małą, ale to wszystko traktat Belgradzki, do ktorego nieiako przynaglony był Karol VI. Cesarz, wrocił Porcie Ottomańskiey, bez naymnieyszey iako się zdaie dla Moskwy korzyści. Podała rękę Anna Ernestowi Birenowi, y wyniosła go na widok publiczny, staraiąc się naypierwey o Xięstwo Kurlandzkie dla niego, a potym czyniąc go Regentem Państwa Moskiewskiego w małoletności Jwana, ktorego następcą wyznaczyła, że był Synem

iey

iey Siostrzenicy, za Xiążęciem Brunświ-
1740 ckim będącey. Ale iak prędko Anna z tym się pożegnała światem, tak zaraz rzeczy się odmieniły. Naypierwey Xiężna Brunświcka czuiąc się Matką Cara Jwana, cierpieć nie mogła tey dependencyi, do ktorey ią testament Anny przynaglał, z Ostermanem Ministrem, y Munichem naradziwszy się, Birena wysłała na Syberyą, lecz ruszaiąc gwardyą z Petersburga, nową wznieciła rewolucyą. Officyerowie y starszyzna woyskowa, obawiaiąc się Niemieckich rządow, Elżbiecie Corce Piotra I. tron ofiarowali, y ieden tydzień wszystko w Moskwie odmienił.

Elżbieta była to Pani pięknych przymiotow, y wielkich cnot, ze Szwedami woynę toczyła pomyślnie, y traktatem w Abo zawartym ugodziła się. Dwa razy Domowi Austryackiemu posiłki dawała, ktore iednak na ostatniey woynie przez sekretne Siostrzeńca iey Piotra Xiążęcia Holsztyńskiego, y następcy wyznaczonego, z Krolem Pruskim porozumienie się, nie były skuteczne. Z powszechnym Alliantow, Sąsiadow, y Narodu swego żalem, Ca-
1762 rowa ta zeszła ze świata.

Piotr III. krotko panował; Zona iego Katarzyna II. z Domu Anhalt Zerbst, uznana iest za wielowładną Carową. Rzeczpospolita Polska przyznała iey tytuł Im-
1764 peratorowy całey Rossyi, a wzaiem o-

trzy-

trzymała upewnienie nayuroczyſtsze, solennego warunku całości granic swoich. Dzieła iey dadzą obszerną pisania materyą Dzieiopisom kraiowym, Sąſiedzkim y Zagranicznym.

# O PRUSACH.

DOm Brandeburſki dziś w Pruſiech panuiący, idzie od Hrabiow Hohenzollern, z ktorych pierwszy Taſſylon, żył koło Roku 800. Ery Chrześciańſkiey.
1200 Z iego potomkow szedł Konrad pierwszy Burgrabia Norymberſki, szoſty od Konrada porządkiem, Fryderyk iuż tego imienia IV. był przydatny Ludwikowi V. Cesarzowi, przeciw Xiążęciu Auſtryi, czwarty po nim Fryderyk V. zoſtał od Karola IV. Cesarza, Xięciem Państwa Niemieckiego uczyniony. Tego zaś Syn, Fryderyk VI. był nayprzod Rządzcą Marchii Brandeburſkiey, a potym obiął ią y rozrządzał dziedzictwem. Ten to pierwszy ieſt Elektor Brandeburſki z Domu Hohenzollern.

Marchia Brandeburſka od rożnych Narodow poſiadana była. Henryk I. Ceſarz pierwſzego Margrabię poſtanowił. Familię panuiące: Sasow, Walbeck, Stade, Pleck, nie były ſławne. Pierwszy z Anhaltyńſkiego Domu Albert zwany Niedźwiedź, od Fryderyka I. Cesarza Elektorem był kreowany koło R. 1100. wygaſła y ta linia w R. 1332. Zaczym Ludwik V. Cesarz Synowi swemu Marchią puścił, ktorego naymłodszy Brat Otto, przedał ią Karolowi IV. Ceſarzo-

wi

wi z Domu Luxemburſkiego. Karol dwoch miał Synow, Młodszy Zygmunt Marchią, godność Elektoralną, y urząd Podkomorzego W. Państwa Niemieckiego konferował Fryderykowi. 1415

## EPOCHA I.

### *Elektorat* Brandeburski, *w Domu* Hohenzollern.

FRyderyk I. Elektor Brandeburſki odzyſkał od Xiążąt Pomeranii Marchią pograniczną, ſtarszemu Synowi Elektorat, a młodszemu dzierżawy Frankońſkie, to ieſt: Margrabſtwa, Bareut y Anspach oddał. Fryderyk II. od Krola Czeſkiego w Luzacyi wiele zyſkał, y na fundamencie otrzymania kiedyś Pomeranii, Meklemburgu, Panem kraiow tych nazywać ſię zaczął; widząc ſię bez-potomka, wezwał z Frankonii Brata za naſtępcę. 1469 Albert dla swoiey dzielności Achillesem nazwany, gdy ieszcze był Margrabią Bareut y Anspach, wiele odwagi pokazał; Zażywał go Fryderyk III. Ceſarz, iakby swego generalnego Namieſtnika; Elektor ten umowę naſtępſtwa z Familią Saſką y Haſſyi uczynił, a ſkupione maiątki między trzech podzielił Synow. Jego Corka Barbara, Xięſtwo Kroszyńſkie Domowi Oyczyſtemu wnioſła. Nayſtarszy Alberta Syn, Jan Elektor, Cyceronem zwany, w rozprawie o Szląſk

arbitrem

arbitrem był, y Joachimowi zostawił Elektorat. Joachima II. potym spokoyne było panowanie, aczkolwiek na czasy Karola V. Cesarza przypadło. Elektor ten przyiął sektę Luterską, y otrzymał od Zygmunta II. Polskiego Krola prawo następstwa w Prussiech; gdzie iuż wtedy Dom Brandeburski panował. Jan Jerzy, y Joachim Fryderyk, przez lat 37. rządzili w Marchii. Jan Zygmunt, wszedł w pretensyą do Sukcessyi Xięstw Kliwii, po żonie swoiey Annie, Xiążęcia Pruskiego Alberta II. z Eleonory (nayftarszey zmarłego bez-dzietnie Xiążęcia, Siostry) Corce, y tymże prawem nastąpił w Xięstwie Pruskim.

Prusacy, narod Pogański y dziki, często wycieczki y rabunki, w Mazowszu, y Kujawach sprawowali. Konrad Xiążę Mazowiecki, sprowadził Kawalerow Zakonu Niemieckiego. Ci Prussy podbili; ale że ie uciemiężali, część zachodnia Kazimierzowi IV. Krolowi Polskiemu poddała się, y Krzyżacy po długiey woynie, uroczystym traktatem iey ustąpili; reszta zaś, to iest: część wschodnia Prus, Mistrza czyli Szefa podług zwyczaiu obierała. Albert wnuk Alberta Achillesa, Elektora Brandeburskiego, a Syn Fryderyka Starego, Margrabi Anspach obrany od Krzyżakow na Mistrza, nie chciał oddawać hołdu, iako się traktatem Toruńskim, Przodkowie iego obowiązali, woiować tedy musiał z Zygmun-

gmuntem I. Krolem Polſkim. Lecz duſaiąc w pokrewieńſtwo, że był Zygmunta Sioſtrzeńcem, wziął inne myśli, przyſtąpił do ugody, Religią Luterſką przyiął, y otrzymał erekcyą Prus na Xięſtwo, a iednowładnie go rozrządzaiąc, zoſtawił Synowi dziedzictwem po sobie naſtępſtwo. Albert II. Fryderyk, cierpiał rozumu pomięszanie, a nie zoſtawiwszy potomka męzkiey płci, naſtępſtwo po sobie w Pruſiech, y pretensye żony swoiey, odkazał Zięciowi swemu, był to Jan Zygmunt, Elektor Brandeburſki, ale wkrotce po obięciu nowych Poſſeſſyi umarł. 1619

Obiął rozszerzone Państwo po Oycu Jerzym Wilelm, ale nie maiąc potrzebnych talentow, w tak delikatnych, iak były na ow czas okolicznościach, nie umiał ani ſię z mocnieyszym łączyć, ani z okazyi pożytkować. Szwedzkie y Auſtryackie woyſka zarowno mu dokuczały, wtedy gdy zdawał ſię on bydź przyiacielem Ferdynanda II. Cesarza, y Guſtawa Adolfa Szwedzkiego Krola, ſłowem ślepym na radzie podſtępnych Miniſtrow swoich poleganiem pomnożył nieszczęśliwości kraiowych. 1640

Fryderyk Wilelm, Syn iego nazwany Wielkim Elektorem, obiąwszy rząd Państw Oyca swego, y hołd oddawszy z Prus Władysławowi IV. wziął ſię do odzyſkania dzierżaw, y onych rozporządzenia. Nie mogł iednak zabieżeć:

aby

aby Pomerania dalsza, Szwedom ſię nie doſtała; ale w nadgrodę otrzymał Biſkupſtwa: Halberſtad, Minden, Kumin, a Xięſtwa przeformowane. A gdy Karol X. Szwedzki Krol, podnioſł woynę na Polakow y Prusy Polſkie opanował; był nieiako przymuszony Elektor, do zawarcia z nim ligi obraźliwey y odporney w Krolewcu, y bitwę pod Pragą wygrał, iednak potym uważaiąc przemoc Karola, a ligę Duńczykow y Cesarza przeciw niemu, z Janem Kazimierzem Krolem Polſkim,
1657 przez Traktat Welawſki ugodził ſię y od hołdu lenności uwolniony zoſtał. Obrocił potym oręż swoy na Szwedow y w Holzacyi rownie, iak y w Pomeranii gromił ich; A że Wrangel na obronę Pomeranii Szwedzkiey zbiegłszy, znacznie zbliżał ſię do Brandeburſkich kraiow, przybył na obronę własnych dzierżaw Elektor, nareszcie zaszła śmierć Krola Szwedzkiego, ułatwiła zawarcie Oliwſkiego Traktatu. Po zawartym pokoiu, do polepszenia losu poddańſtwa swego przykładał ſię Fryderyk Wilelm ratuiąc podupadłych, miaſta, Zamki reparuiąc, łącząc Odrę y Sprę, dla łatwieyszych spławow, ſłowem czynił powinności dobrego Rządzcy. Przy wzmagaiącey ſię Ludwika XIV. potędze, wszedł w ligę przeciw niemu Elektor Brandeburſki, ale potym sam Hollendrow poſiłkował, za co Kliwia od Francuzow zaięta była. Poiednał ſię na iaki czas Fryderyk, ale z woyſkiem Cesarſkim powtornie

nie złączywszy się, dla kłotni y niezgod wodzow Cesarskich, nic korzystać nie mogł, Bournonville dobrey rady nie słuchał, a Tureniusz z tego pożytkował. Tym czasem też Francya Szwedow przeciw Elektorowi podbudziła, y Wrangel wkroczył do Brandeburgii; Przyleciał na obronę kraiow swoich Elektor y pod Ferbellinem nieprzyiaciołom klęskę zadał, a z Brandeburgii ich wypędziwszy, miast wiele w Pomeranii Szwedzkiey opanował y z Prus wygnał nieprzyiacioł, przyśpieszaiąc marszu w zimowy porze saniami. Utrzymywał Allianta swego Krol Francuski 30000. woyska do Kliwii wysłał, 10000. do Xięstwa Mindeńskiego wtar- 1679
gnęło. Nie mogł aczkolwiek waleczny Elektor woiować z taką potencyą, y zamowiwszy sobie pieniężny u Krola Francuskiego posiłek, wrocił Szwedom zabrane miasta y tym zakończył woienne dzieła. Był potym pośrzednikiem między Krolem Danii y miastem Hamburgiem, Xięstwo Magdeburg w swoią obiął Possessyą 20000. wywołanych z Francyi Hugonotow w kraiach swoich osadził y rożne czynił na uszczęśliwie kraiu rozporządzenia.

Fryderyk III. Elektor Brandeburski, 1688
dał się w początkach zaraz namowić na nieprzyiaźń z Francuzami y z Wuiecznym Bratem swoim, Wilelmem III. Krolem Anglii łączył się.

EPOCHA II.

*Początek Tytułu* Krolewskiego.

OKoliczności czasu wygodziły bardzo ambicyi Fryderyka, iż zachęcony przykładem Wilelma III., ktory z Statudera Hollenderſkiego, Krolem Angielſkim zoſtał, Saſkiego Elektora, ktory na Tron Polſki wzięty y Erneſta Auguſta, Xiążęcia Hannowerſkiego, dla ktorego nowy Elektorat świeżo kreowony był, obiecawszy Leopoldowi Cesarzowi poſiłek przeciw Francuzom, był od niego y woiuiących wtedy z Domem Burbońſkim mo-
1701 carſtw uznany Krolem Pruſkim, pod imieniem Fryderyka I. Po zeyściu Wilelma III. o Sukceſſyą iego dopominał ſię Krol Pruſki, iako po Matce swoiey należącą. Aczkolwiek potym chciał zachować oboiętność, między woiuiącemi na pułnocy mocarſtwami, iednak dla ubeśpieczenia nowego Kroleſtwa, w ligę odporną z Karolem XII. wszedł. Poſiłki dawane na woynie o Sukceſſyą Hiszpańſką, przeciw Domowi Burbońſkiemu, w zwycięſtwach pod Hochſted, Turynem, Malplaket, cząſtkę miały. A lubo po przegraney Karola XII. na Ukrainie, mogł łączyć ſię z iego nieprzyiaciołmi, z tym
1713 wszyſtkim dotrzymał spokoyności, aż do śmierci.

Pożytkował z dawnych od Oyca swego poſiłkow Fryderyk Wilelm y ubeśpiecze-

czenie Xięſtwa Neuchatel y Geldryi, w spadku po Babce swoiey otrzymał Traktatem Utrechtſkim, iako y uznanie tytułu Krolewſkiego, od godzących ſię z sobą wtedy potencyi. Reforma potym Dworu y rozrządzenie kraiowego porządku naſtąpiły. A że pułnocne Narody w woynie ieszcze z sobą zoſtawały, ofiarował Fryderyk Wilelm wziąść w sekweſtr Pomeranią Szwedzką, ale okoliczności namowiły go, iż w alians wszedł przeciw Szwedom, częścią celem zabieżenia ruinom Narodu swego, częścią dla niedopuszczania w sąſiedzkim kraiu obcych woyſk. Prusacy więc oczywiście woiować przeciw Szwedom zaczęli, wyspę Rugen opanowali, na ktorey attakował sam Karol XII. Generała Anhalt, lecz z własną ſtratą uſtępować muſiał. Znaydował ſię potym osobą swoią Krol Pruſki przy dobywaniu Stralzundu, y to w zyſku zabiegow y nakładow swoich odnioſł, że część Pomeranii Szwedzkiey, przy nim zoſtała, z Szczecinem Stołecznym Miaſtem y Traktatem Stokolmſkim ubeśpieczona była. 1721
Aczkolwiek pracował w tym uſilnie Fryderyk Wilelm, aby Państwo swoie, poſtawić w ſtanie dania odporu naiazdom nieprzyiacielſkim, woyny iednak potym żadney nie toczył do rozporządzenia wewnętrznego naybardziey ſię przykładaiąc; Salburczykow 20000. osadził w Pruſiech, zmiarkował podatki, zakładał rękodzieła w Potzdamie; ktore miaſteczko rozko-

szne niewymownie ozdobił, założył Szpital na 2500. Zołnierſkich dzieci. Prawda że o granice z Krolem Angielſkim Jerzym II., ile był Xiążę Hannowerſki, zaszła kłotnia tak, że woyſka ruszać zaczynały, iednak ugodą zakończona. Czynił ten Krol rożne ligi z Anglią y Francyą, potym z Wiedeńſkim Dworem, lecz ſkutkow takowego przymierza nie było widocznych. Słowem rozsądną polityką y kraiowym rozporządzeniem naybardziey ſłynął. Zoſtawił 60000. woyſka y ſkar-
1740 by wielkie Synowi, umieraiąc.

Przy wſtępie na Tron Pruſki Fryderyka II. dziś ieszcze panuiącego, śmierć Karola VI. Cesarza, dała mieysce nowym rewolucyom. Maiąc on ćwiczone po Oycu woyſka, wſkrzeſił dawne prawa Elektorow Brandeburſkich, do niektorych Szląſklich Xięſtw y naypierwszy woynę przeciw Krolowy Węgierſkiey podniosł. Generała Cesarſkiego Neuperga pod Molwitz zbił, opanował Brzeg y inne miaſta. Wszedł potym do Morawy y ſkładki
1742 wszędzie nakazywał y wygrał ieszcze na Auſtryakach bitwę pod Czaślau; Zaląkł ſię takową nieprzyiacioł swoich pomyślnością Dwor Wideńſki, zwłaszcza że Francuzi z Bawarczykami zniosſszy ſię Pragę wzięli, a zatym do ugody z Krolem Pruſkim przyſtąpiwszy Traktatem Wrocławſkim uſtąpił całego Szląſka, wyiąwszy trzy Xięſtwa y Hrabſtwo Glatz; Ale nie długo było tego pokoiu; Zaſtraszony bo-

wiem

wiem Pruſki Krol Traktatem Wormackim, ktorym ſię Krolowa Węgierſka z Anglią y Krolem Sardyńſkim sprzymierzyła, podpisał nowe przymierze w Frankforcie z Cesarzem Karolem VII. Francyą y Krolem Szwedzkim; ile Landgraffem Haſſyi, w 80000. woyſka do Czech wtargnął y Pragę w ktorey było 16000. garnizonu opanował, a potym wygrał pod Friedberg, Sorą, Keſſeldorf, splondrował Sąxonią y Luzacyą, wszedł do Drezna, zwyciężywszy z pomocą zeſtarzałego iuż na woynach Xiążęcia d'Anhalt, pod bramami tego miaſta Auſtryakow y Sasow, y tam przebywaiąc, w tydzień Traktat Drezdeń- 1746
ſki zawarł, bez dokładania ſię w tey mierze Francyi y otrzymał potwierdzenie Traktatu Wrocławſkiego.

W dzieſięć lat potym nowe pokazały ſię nieprzyiaźni. Zaſtraszony Krol Pruſki nową ligą Dworow: Wiedeńſkiego, Wersalſkiego, Drezdeńſkiego y Petersburſkiego, uprzedził wszyſtkie wkroczeniem 1756
do Saxonii y wzięciem Lipſka, Drezna. W tym roku przy wſtępie do Czech, bitwę na Auſtryakach wygrał pod Lowozitz, po ktorey rozprawie 13000. Saſkiego woyſka zagarnął pod Pirną. A gdy Moſkwa, zaiąwszy Prusy Brandeburſkie, wyszła z nich, Krol Pruſki ciągnął na Karola Brata Cesarſkiego, y z Braunem pod Pragą bitwę ſtoczył. Auſtryacy przegrawszy z resztą do Pragi uszli, szturmował ich tam Frederyk, ale zeszedł go tam

Daun

Daun Generał Austryacki; Siedm razy uderzyli Prusacy na woysko Dauna, ale koło 25000. w pobitych, ranionych y zbiegach utracili. Bitwa ta odprawiła się blisko Pragi, pod Kolinem. Tym czasem też Generał Haddyk do Berlina niespodzianie wpadł y znaczną wybrał kontrybucyą.

Już Francuzi pod rządem Felt-Marszałka d'Etrées y Xiążęcia de Richelieu, przymusili do złożenia broni Hannowera-now, gdy Xiążę Soubise z Francuskim woyskiem ściągał na Krola Pruskiego; a że Francuzi pod nazwiskiem posiłkowego woyska znaydowali się, zaczym musieli iść za powodem Xiążęcia Hildburghausen,
1757 ktory woyska Imperii rozrządzał; zatym stoczono bitwę pod Rozbach y Fryderyk znaczne nad nieprzyiaciołami odniosł zwycięstwo. Ruszył stamtąd do Szląska, gdzie woyska iego pobiwszy Austryacy Szwidnicę y Wrocław opanowali y pod Lissą utarczkę dla siebie pomyślną miał; od oblężenia iednak potym Ołomuńca ustępować musiał. Laudon bowiem, ktory się na tey woynie potężnie wsławił Austryacki Generał, idące z żywnością dla woyska Pruskiego posiłki zagarnął. Na koniec bitwy pod Kustrynem y Torgau sławnieysze były. Szwedzi y Moskwa nie naywięcey szkodzili Prusakom; aż też śmierć Carowy Elżbiety, wiele Fryderykowi pomogła; nietylko bowiem Piotr III. następca
1762 iey, nie bił na Prusakow, ale owszem z

Kro-

Krolem Pruſkim, ktorego mundur noſił, trzymać chciał. Lecz wkrotce naſtąpił pokoy w Hubertzburgu mieście Saxonii między Auſtryą, Francyą y Krolem Pruſkim podpisany. Uznany potym był od zgromadzonych Rzeczypospolitey Polſkiey Stanow Krolem Pruſkim Frederyk II. 1764 oświadczywszy pierwey uroczyście iako pod tym pretextem, żadney sobie pretensyi do Polſkich Prus formować nie będzie, y owszem całości granic Rzeczypospolitey przeſtrzegać y dawnieyszych Traktatow będzie dotrzymywać.

KONIEC PIERWSZEY CZĘSCI.

# CZĘSC DRUGA

Zamyka w sobie: myśli y Uwagi Polityczne nad Historyą dawną y teraźnieyszą.

JAKO nam wielce wiadomość Historyi y do rządow publicznych y rozporządzenia prywatnego życia potrzebna iest, abyśmy dostatecznie poznali; dosyć nam rzucić oko, na wszystkie polerownieysze w Europie Narody, w ktorych ta część umieiętności ludzkiey, do wielkiego doskonałości przyszła stopnia. W niey iednak nie same tylko czyny uważać mamy. Na nicby się albowiem nie przydało wiedzieć, iż Alexander Wielki, lub Cezar na świecie byli, że Monarchia Grecka na ruinach Perskiey ustanowiona, Rzymowi potym w łup dostała się; ale dochodzić przyczyn wzrostu lub upadku wielkich Państw, przeglądać wielkich ludzi obyczaie, uważać iaki był początek sztuk y wynalazkow do życia szczęśliwszego służących; postrzegać w wszystkich ludzkich odmianach y przypadkach rząd władaiącey światem Opatrzności, to iest: co się treścią, isto-

tą

tą y nieiakąś duszą Historyi nazwać powinno.

*O Rządach Opatrzności.*

PIerwsze tedy względy obracam na uważanie tych rządow Opatrzności, ktore aczkolwiek miałkością rozumu ludzkiego niedocieknione są; wszędzie iednak postrzegać się daią.

Bog wybranego od siebie ludu, sam prawodawcą być chciał, aby się w nim nieprzerwane y nienaruszone prawd nadprzyrodzonych podanie zachowało. A iako do ukarania go za częste grzechy Assyryiskich y Babilońskich; tak do podniesienia ięczącego w niewoli Persow, potym Alexandra y iego zażywał następcow. Chciał potym doświadczyć uśpioney nieiako w pomyślnościach cnoty, wzbudził przeciw niemu Antyocha, a na utrzymanie całości y beśpieczeństwa przeciw Krolom Syryi, dał mu tychże Rzymian, ktorzy znowu instrumentem zapalczywości Boskiey byli, na zniszczenie y rozproszenie Narodu, ktory się nayniegodziwszey, zabiiaiąc własnego Zbawiciela, dopuścił kaźni.

Uchodził Jakob Patryarcha przed gniewem zapalczywego Ezawa, ale tam z rządzenia Boskiego uchodził, gdzie potym znacznych nabył maiętności. Przedaiąc Jzmaelitom Jozefa zawistni Bracia, pewnie się tego niespodziewali: że ow nie

ludzki

ludzki ich postępek, do wywyższenia Józefa miał być okazyą. Ucisk anie Jzraelitow w Egipcie na to się przydało: aby mogli poznać z iakiey niewoli za łaską Boga wychodzili y do iak rozkosznego dążyli kraiu. Wyniszczenie Narodow w około Palestyny iawnie nam pokazuie, że lud Jzraelski instrumentem był sprawiedliwości Boskiey, na ukaranie w nieprawościach pogrążonych Narodow. Gdzie adorować należy niedościgłe wyroki Boga, gdy bowiem iedne Narody chciał ukarać, innym daną uiścił obietnicę.

Nie pamiętali Jzraelitowie na łaski, szczegulniey sobie od Boga świadczone, wpadali w bałwochwalstwo, dostawali się rozmaicie w niewolą, aż znowu powstawali z pośrzod nich tacy, ktorzy powracaiący do Boga lud z cięzkiey wybiiali Tyrannii. Dał nayiawnieyszy dowod szczegulney opieki ludowi Jzraelskiemu, kiedy słabey Judycie nad pysznym Holofernesem, Esterze nad Amanem tryumfować dopuścił. Oświadczył moc y siłę Wszechmocności swoiey, gdy 185000. woyska zuchwałego Sennacheryba przez iednego Niebieskiego Mocarza do szczętu wyniszczył. Uchybił teyże pomocy pod Manassessem, pod Sedecyasem, bo ich ukarać chciał. Jzraelskie iednak Krolestwo, że w szkaradnieysze wpadało zbrodnie y owszem w początkach samych, od czci prawdziwego Boga odstąpiło, y nieszczęśliwsze było y prędzey w niewolą dostało się y z niey nie wyszło. Zda-

Zdało ſię: że zawziętość Krolow Babilońſkich w wiecznym poddańſtwie Krolestwo Judzkie trzymać miała, ale taż sama Monarchia, iuż koniec wzięła pod Labinitem, czyli iak go Pismo Swięte zowie Baltazarem. Powſtał w nieſſychaney potędze Cyrus, Jzraelitow z niewoli wypuścił, a to Prorocy przepowiedzieli. Przychodził do pierwszey powagi Narod Zydowſki y długo widoczney nad sobą doznawał opieki Boga, aż nareszcie poczuł rękę gniewu Naywyższego.

A w utwierdzeniu prawowierney Religii, niepokazuież ſię nayoczywiściey dzielność Wszechmocności? krotko wspomnę: zmyſſy, polityka, zwyczaie, interes, niewiadomość, prześladowania, wszyſtko to walczyło przciw Kościołowi, ktory iednak pomoc swoię na prawdzie, cnocie y Bogu pokładaiąc, ze wszyſtkiego tryumfował. Chciał Bog wiekuiſtość prawey okazać Religii; Rzym, ktory był głową świata, Stolicą ſtał ſię Kościoła Katolickiego, z tąż rożnością, iż co ſię tycze doczesnego rządu, zdawał ſię co raz odſtępować od swego doſtoieńſtwa, gdy prawowierna Religia wzmacniała ſię. Doſtał ſię na łup nie raz grubym y okrutnym Narodom, ale ſtało ſię, że iak niegdyś zwyciężoney od ſiebie Grecyi przyiął poler y nauki, tak potym zwyciężcom swoim świątobliwość prawowierney Religii kommunikował. Ugłaſkały ſię owe srogie y niedotkliwe serca, Re-

ligia

ligia nie tylko nad niemi, ale y nad całym światem swoią prawdą y niezbitością tryumfowała.

Ale na co nam iawnieyszego wywodu nad ten, iż prawie wszystkie znacznieysze w Państwach odmiany od Prorokow przepowiedziane były? Trzebaby być bardzo nierozsądnym, aby przeczyć rzeczywistości tego, co poważna starożytność z iednostayną usilnością zachowała. W tych Proroctwach nie tylko odmiany y rewolucye wybranego Narodu były przepowiedziane, ale też upadki y następowania innych Państw; Widzieć w nich można naywyraźniey Nabuchodonozora, wyznaczonego na ukaranie niewdzięcznych y wiarołomnych Bogu Jzraelitow. Widziemy w nich, iż Cyrusz własnym nazwiskiem wzmiankowany iest 200. lat przed swoim narodzeniem, iako ten, ktory wypuścić miał z niewoli lud Jzraelski, a poniżyć pychę y zuchwałość Babilonu. Klęska Niniwy nie mniey iaśnie przepowiedziana. Daniel w swoich przecudownych widzeniach, nie wystawiaż nam Państw Babilończykow, Medow, Persow, Alexandra y Grekow? bluźnierstwa y okrucieństwa Antyocha nie sąż uprzedzone, iako podobnie cudowne zwycięstwa ludu Bożego nad tym nielitościwym prześladownikiem? Widzieć w nich można iako owe sławne panowania, iedne po drugich następowały y upadały, a iako nowe Krolestwo Chrystusa, tak wła-

właściwemi znamionami oznaczone ieſt, iż iemu tylko samemu ſłużyć mogą.

Lecz na co nam ſię rozwodzić w tak iawney, widoczney y oczywiſtey prawdzie? Rządzi y zawiaduie z wysokości Niebios, Bog Wszechmocny Ziemſkiemi Kroleſtwami, trzyma w mocy swoiey serca y paſſye ludzkie. A chceli mieć woiownikow? posyła przed niemi ſtrach y okropność. Chce-li mieć Prawodawcow? oświeca ich mądrością swoią, iż baczne względy obracaią na to wszyſtko, co kraiom ich prawdziwie pomodz, a co zaszkodzić może. Ma przeyrzaną miałkość rozumu ludzkiego, a przeto gdy Narod iaki ukarać chce, własney go tylko zoſtawia niedołężności. Gotuie od wiekow ſkutki nayodległeyszych przyczyn, przez ktore Narod iaki upaść, lub powſtać ma, iuż wtedy nieomylne w radach zamięszanie, ſłabość w woyſku y pewna zguba naſtępuie. A chce-li upokorzone podnieść Kroleſtwo, wzbudza Rycerzow y Bohatyrow w pośrzod nędzy y uciſku, w pośrzod generalnego od wszyſtkich opuszczenia wtedy, kiedy iuż wszyscy pewney y nieuchybney zguby spodziewaią ſię, wzbudza mowię walecznych ludzi: Judę Machabeusza w Jzraelu, Xantyppa w Kartaginie, Gilippa w Syrakuzach, Milcyadesa w Grecyi, Arata w Achai, Kamilla, Fabiusza w Rzymie, Geſklina we Francyi, Hunniadę w Węgrzech, Czarneckiego y setnych w Pol-

szcze, tyſiącznych innych przykładow w Hiſtoryi doczytać ſię możemy.

## *Wzroſt Monarchii Assyryiskiey y iey upadek.*

ACzkolwiek nam osnowę naſtępuiących po sobie Państw y Monarchii wyſtawia Hiſtorya, iednak pożytecznieyszą dla nas ſtaie ſię, gdy nam ſtopnie, ktoremi do wielkości przyszły, czyli od niey odſtępowały, przypomina: początki panowania między ludźmi takie były. W onych pierwiaſtkach, czyli że tak rzekę dziecińſtwie Narodu ludzkiego Oyciec w Familii swoiey był naywyższym Rządcą, Sędzią wszczynaiących ſię swarow, Prawodawcą poddanego sobie społeczeńſtwa, obronicielem wszyſtkich tych, ktorych pokrewieńſtwo, wychowanie, przysposobienie y ſłabość pieczy iego powierzyły. A lubo władza ta Oycowſka zdała ſię absolutna, iednak ſłodka była y pomiarkowana. Cel ieden wszyſtkich troſkow, rad y zabiegow był, uszczęśliwienie społeczności. W proporcyi iako ſię każda Familia zwiększała y wzraſtała, ſtanęły z czasem wioſki y miaſteczka; Stało ſię, iż w rozszerzonych osadach, wiele razem Familii znaydowało ſię, między ktoremi ponieważ znowu niezgody zachodziły, trzeba było rząd takowego miaſta iednemu powierzyć, ktoryby w zachodzących godził y rozsądzał porożnieniach. Lecz nie

nie wyſtygła pamięć Oycowſkiego rządu y zbawienne onegoż doświadczenie wzbudziło w dobrych ludziach tę zbawienną chęć, iż takiego (d) obierali, ktorego Oycowſkie ku całemu Obywatelſtwu przymioty, naybardziey zalecały. Tym sposobem każde miaſto miało swego Rządzcę, ktory tchnąc publicznym dobrem, bacznieyszy był na utrzymanie szczęśliwości w Narodzie swoim, niż na rozprzeſtrzenienie Państwa swoiego.

Kłotnie prawie nieuchronne między sąſiadami, zazdrość przeciw możnieyszemu, nie spokoyny niektorych umyſł, ſkłonności w innych woiownicze pragnienie zbogacenia ſię y pokazania światu srogich talentow, były podnietami naſtępuiących woien, ktore częſto zawoiowaniem y podbiciem iednego zawoiuiących Narodow kończyły ſię. Zmocnione nowym nabyciem ſiły, czyniły iednego, drugim ſtrasznieyszego. A znalazł-li ſię dumney wynioſłości swoiey dogadzaiący Rządzca? ten każdym zwycięſtwem y wygraną czynił ſię sposobnieyszym do dalszego podbicia. Nie kontentuiąc ſię tedy granicami własnego Państwa, targnął ſię na Sąſiedzkie, niewinne y ſłabsze Prowincye, zaymuiąc wszyſtko, nakształt powodzi, połykaiąc, iż tak rzekę Kroleſtwa y Narody,

[d] Hos ad faſtigium, non ambitio popularis, sed spectata inter bonos moderatio provehebat. *Juſtinus.*

dy, a chwałę na złupieniu poſtronnych Xiążąt, na puſtoszeniu sąſiedzkich krain, na dawaniu srogości y okrucieńſtwa dowodow, błędnym mniemaniem pokładaiąc.

Taki był początek oney Monarchii Asſyryiſkiey, ktora gruntuiąc moc y potęgę swoię na ſłabości innych Państw, łatwo do tego wielkości sprzyszła ſtopnia, iż za Prowincye Kroleſtwa rachować mogła. Nemrod, pod pozorem bronienia ludzi, od napaści drapieżnych zwierząt, ćwiczył Młodzież do woyny, wszyſtkim do ſiebie ſię garnącym dawał ucieczkę, ochraniał ſłabych, niewinnym pomocy nie odmawiał, przeto ziednał sobie taką wziętość w pogranicznych Narodach, iż prawie wszyſtkie pod tak ſłodkim y beśpiecznym panowaniem zoſtawać chciały. Ta iego dobroczynność tak wielkie wyrazy na umysłach ludzkich sprawowała, iż go iak Boga adorowali. Założona potęga takiey Monarchii, dała łatwość Ninusowi do podbicia ſłabszych kraiow, zawoiował niezmierną rozległość, ktora odtąd Aſſyryi hołdowała y wzraſtaiącego Państwa była utwierdzeniem. Kiedy iuż do tey wielkości przyszło Aſſyryiczykow panowanie, zaczęła Semiramis rozporządzać go y ozdabiać. Cożkolwiek bądź, lubo nam zbywa na dokładnych świadectwach, iednak co ſię pospolicie mowi o wspaniałości onych twierdź Babilońſkich, o zawieszonych ogrodach, o zwroceniu Eufratu y iegoż obar-

cze-

czeniu bez fundamentu mowić ſię nie może. Niniasz przeciwną rządzenia przedſięwziął maxymę, Semiramis niewiaſtą będąc, w boiu woiennym odważnie ſtawała, Niniasz wszyſtko przez swoich sprawiał Urzędnikow, sam ſię niewidzialnym ſtawszy poddańſtwu, ukrywał ſię w pałacach, a wyraźniey mowiąc, zwaliwszy ciężar panowania na swoich Miniſtrow, uciech tylko y wygody przeſtrzegał. Ztąd poszło to w zwyczay u wszyſtkich prawie Oryentalnych Monarchow, że ſię poddańſtwu rzadko pokazywali, czyli dla większey ziednania powagi Maieſtatowi, czyli też dla uniknienia mniemaney przykrości w przyimowaniu y wyſłuchaniu ſkarg uciśnionego Narodu.

Po Niniaszu niezmierny upłynął czas, iako nam Dzieiopisowie żadnych nie wspominaią w Aſſyryi Monarchow, czyli przez fatalność czasow owych, ktore w niewypolerowanym Narodzie Pisarzow nie miały, czyli przez gnusność panuiących, ktorzy nic godnego pamięci nie uczynili. Rzecz iednak do wierzenia podobna ieſt, iż z iedney ſtrony przywykłe do noszenia niewolniczego iarżma umyſły, nie bardzo ſię ochotnie z podpanowania wybiiały, z drugiey ſtrony zbywało na wielkich woiownikach, ktorzy tę naydzikszą mieli ambicyą wſławienia ſię przed światem, przez obfite krwi ludzkiey potoki. Aż też przychodziemy do onego Sardanapala, ktory podobnie iako Heroſtrat przez zapalenie

naywspanialszego Diany Efezkiey zboru, wsławić się przed światem chciał, podobnie mowię, przez nayospalsze lenistwo, y szukanie tylko nieprzyzwoitych mężnemu człowiekowi uciech pamiętnym został. Był on głową y przewodźcą wszystkich tych, ktorzy ku swemu tylko pożytkowi wszystko obracaiąc, niegodziwie Tron osiadaią. Był on poprzednikiem tych wszystkich wieku naszego mędrkow, ktorzy z Hobezyuszem, Bailem, Spinozą, swego prywatnego, a czasem mniemanego dobra, choćby z naywiększym społeczności uszczerbkiem szukać każą. Zyiąc w nayochydliwszey y nayrospustnieyszey obyczaiow rozwiozłości, zdawszy rządy Państwa na swoich Urzędnikow Sardanapal, w niegodziwey pogrążył się rozpuście y niepamięci; za godną takiego Monarchy pochwałę poczytuiąc następuiącą maxymę, (e) na własnym ią nadgrobku wyrysować kazał:

„ *Co z iadłem y com wypił, to mogę*
„ *zwać moie,*
„ *O inne rzeczy wcale na świecie nie*
„ *stoię.*

Zamyśliwszy się nad tym Arystoteles, takie dał zdanie (f) *Cożbyś innego w nad-*

---

[e] Hæc habeo quæ edi, quæqué exsaturata libido
Hausit, at illa jacent pulcra, & præclara relicta. *Ennius.*

[f] Quid aliud inquit *Aristoteles* in bovis non

*nadgrobku wołu iakiego napisał: Chełpi ſię umarły tym, czego nawet żywy nie miał, tylko wtedy gdy używał.*

Niewiem: ieżeli iaki inny oczywiſtszy znayduie ſię dowod, na pokazanie: iako Rządzca nie tylko nie maiący przymiotow potrzebnych do zawiadywania Kroleſtwem, ale też w ohydliwey gnusności pogrążony, kray swoy cały zgubić y utracić może. Tak niegodne zleniałego Monarchy życie, wzbudziło szlachetnieysze umyſły, iż za hańbę poczytały pod tak niegodziwym zoſtawać panowaniem. Nie widział innego ratowania ſię sposobu Sardanapal nad ten, aby ze wszyſtkiemi swemi rozkoszami, w zapalonym umierał ſtoſie. Państwo Aſſyryiſkie na dwoie podzielone, Medya oderwawszy ſię ſłodkiey wolności doznawać poczęła.

Salmanazar nowemi podbiciami zmocnił w Niniwie będące panowanie. Jzraelſkie Kroleſtwo na łup onemuż doſtało ſię. Naſtępca iego zawoiowawszy Egipt, zdawało ſię, iż połknąć chciał szczupłe owo Kroleſtwo Judei, atoli doznał ręki Bożey. Nabuchodonozor I. przytłumił powſtaiącą Medow potęgę, złupił Ekbatanę, a wbiwszy ſię w dumę y wynioſłość, posłał na ukaranie pogranicznych Narodow



in Regis sepulcro inscriberes. Hæc mortuum se habere dicit, quæ ne vivus quidem diutius habuit, quam fruebatur. *Cicero.*

dow Holofernesa, ktory od niedołężney ręki, gdy się tak Bogu podobało, sromotnie zginął. Przypłacił srogości y wyniosłości Oyca swoiego Sarakus, pod ktorego panowaniem zburzona od Medow Niniwa, panowanie Assyryiczykow do Babilonu przeniosła.

Pokarana pycha Niniwitow nie była przestrogą dla Babilońskich Monarchow. Powstał ow wielki Nabuchodonozor, ktory iako z iedney strony, okrutne w zawoiowaniu Judei, Tyru, potęgi swoiey zostawił dowody, tak z inney strony podniosł się wyniosłością, aż do tego głupstwa stopnia, że się poddaństwu za Boga czcić y adorować rozkazał. Ukarał go Bog tym sposobem: iż ten, ktory się Bogiem czynił, człowiekiem przez odięcie rozumu być przestał; aliści Nabuchodonozor z pomiędzy ludzi wygnany, siedm lat naksztalt bestyi, trawą się żywić, y od społeczności ludzkiey stronić musiał. Powrociwszy na koniec z owego wygnania uznał potęgę naymożnieyszą ręki Boskiey. Ale nie pożytkowali z tak okropnego przykładu następcy iego, tąż wyniosłością z sąsiedzkiemi obchodzili się Narodami, że ie łatwo przeciw sobie obruszyli. Lecz iakież były twierdze przy końcu Monarchii Assyryiskiey? niezmierna rozległość kraiu? ale ktora zgubę Monarchii przyśpieszała; rozliczność Narodow? ale ktore z niechęcią iarzmo poddaństwa nosiły; gromadne woyska? ale ktore na ozdobie

stroiu

ſtroiu y okazałości oręża, nie na cnocie y bitności waleczność swoię pokładały; liczba obronnych miaſt? ale ktore rozpuſtnych miały Obywatelow. Y dziwićże ſię trzeba, że temi ſtopniami nakłonione do upadku Pańſtwo, ktore samo rozerwaniem zginąć miało, od walecznych Persow zawoiowane było? Stanął iuż Cyrus z wyćwiczonym w sztuce woienney żołnierzem, pod ſtołecznym Aſſyryiczykow miaſtem, iakież na odpędzenie nieprzyiaciela pod murami ſtoiącego sposoby przedſięwzięte? iaka pilność w daniu potężnego odporu? oto Labinit bankiet rozkoszny sprawował.

Widziemy tedy oczywiście, oglądaiąc ſię tylko na wewnętrzne przyczyny, iako Monarchia ta, ktora na ſłabości poſtronnych Narodow zasadzaiąc gruntowność y niewzruszenie swoie, podbiciem mnieyszych Pańſtw wzmocniona, częścią przez oderwanie niektorych Prowincyi osłabiała, częścią też mocnieyszemu w cnocie y dzielności od ſiebie Narodowi, w zdobycz doſtała ſię.

### *Przyczyny wielkości Monarchii* Perskiey *y iey upadku.*

PRzypatrzmy ſię iuż pilnie nowey Monarchii, ktora upadkiem pierwszey zmocniła ſię. Persow Narod zdawna w szczupłych zamykał ſię granicach. Dobro powszechne y pożytek społeczności były

celem zbawiennych praw. Wychowanie Młodzi naypierwey niemi obostrzone y opisane było. Niespuszczano się w tey mierze na troskliwość Rodzicow, ktorych ślepa częstokroć miłość, ku pobłażaniu naygorszych wiedzie występkow. Do urzędu należało wglądać y dopilnować przyzwoitego Młodzi wychowania, iako szczegulnego narodowey szczęśliwości zrzodła. A tak wszystko prawem publicznym warowano: mieysce y czas ćwiczenia, rodzay pokarmu y napoiu, liczba nauczycielow, kara y nadgrody. Szkoły to były ogolnie mowiąc żołnierskie y obywatelskie. Nad to podzielone według rozmaitości wieku klassy, przyzwoite latom zabawy miały. A co było niepoślednim Narodu Perskiego uszczęśliwieniem, iż postanowiono surowe prawo, aby się nikt urzędow publicznych siągać nie ważył, ktoryby swego w tych Szkołach nie miał zalecenia. Poszło za tym, iż godności y urzędy, cnotliwym tylko y biegłym ludziom dostawały się. Ztamtąd na Pułkownikow y Hetmanow, ztamtąd na Sędziow y Urzędnikow wybierano.

Z tey Rycerskiey Szkoły wyszedł wielki ow Cyrus, ktory napiwszy się zbawiennych względem pomiarkowanego życia y prawdziwey człowieka chwały zdań, lubo w doraſtaiącym wieku na dwor Astyagesa dziada swego przybył y tam niewidziane ieszcze okazałości uyrzał, nie tylko się za niemi nie uwiodł, zwyczaiem lekko-

komyślnych umysłow, ale też umiał w pośrzod takiey nowości, przy dawnym utrzymać się stanu. Taki życia fundament obiecywał dla Cyrusa chwałę, dla Narodu szczęśliwość. Jakoż ćwicząc według praktykowanych na sobie reguł, woyska w odwadze, karności y męstwie, łatwo mogł gromić naylicznieysze nieprzyiacioł gminy. A tak zwyciężywszy Kreza, uspokoiwszy Armenią, przyłączywszy Medyą, dobywszy Babilonu, owę niezmierną założył Monarchią, ktora drugie w starożytności, porządkiem, potęgą y obszernością, trzymała mieysce.

Tak tedy założona przez Cyrusa Monarchii Perskiey wielkość uważaymy, iako się daley utrzymywała. Przypatrzywszy się Persom, pod chwalebnym Cyrusa panowaniem, poiąć nie można, iako nagle y porywczo ledwie co powstawszy pod nim, pod iego następcami upadać zaczęli. Ale zawsze gruntowna to była prawda, że rozwiozłość obyczaiow w Narodzie, niecomylną Państwa zgubę ściągać zwykła. Jakoż łatwo postrzegać można cztery naygłownieysze przyczyny zaszłych między Persami odmian y upadku.

Za naypierwszą ia kładę zbytek y okazałość. Jakoż coż innego czyniło niezwyciężonym Cyrusa woysko, ieżeli nie życie trzeźwe y pracowite, karność y posłuszeństwo? Przykład sam Rządcy, ktory innych przechodził w ostrosci życia, pro-

sto-

ſtocie odzieży, znoszeniu prac y znoiow, wielkim był do dobrego zachęceniem. Taki był Cyrus w początkach panowania swoiego. Ale podbiwszy Aſſyryą, sam przez tę powierzchowną okazałość y pompę, z ktorą uroczyſty odprawił tryumf, nie byłże podnietą onego zbytku, ktory z czasem naſtąpił? Od owego czasu naypierwſi y naypoważnieyſi Urzędnicy mniemali: iż na powierzchowney ubiorow okazałości, zaszczyt doſtoieńſtwa ich był zasadzony. Zaraza ta, ktora początek swoy miała na dworze Krola Perſkiego, ogarnęła w krotkim czaſie cały Narod. Przyszło do tego, iż w pośrzod obozu zamiaſt porządku, cnoty y męſtwa, niezmierne garderoby, śpiżarnie, fraucymery mieszczone były. Ale był tego zepsucia początek w samymże spoieniu, tak przeciwnych sobie w obyczaiach Narodow.

Coż mam mowić, o owey ſłużbie Persow niewolniczey, y podłym uniżeniu? Atoli iednak sam Plato tę naznacza upadku Persow przyczynę. Jakoż zbawiennie sądził *Homer: iż człowiek wolność tracący, połowę cnoty traci.* Niegodziło ſię u Persow inaczey z Monarchą rozmawiać, tylko pierwey trzeba było paść na oblicze, y to prawo sprawiedliwie Seneka Perſką niewolą nazywa. *Perſicam Servitutem.*

Tak niewolnicze umyſły mogłyż ſię zdobyć na iaką odważną akcyą bez przymusu? Dziwił ſię Xerxes, iakim sposobem

być

być mogło, iż Grecy w wolności wychowani tak ochotnie na spotkanie ſię z nieprzyiacielem lecieli, gdy Persow do tego nękać trzeba było.

Miała ieszcze początek swoy ruina Persow w złey Krolow swoich edukacyi. Y owszem może ſię to nazwać iedyną upadku iey przyczyną. Obwiniaią naypierwey w tym Cyrusa, iż doświadczywszy na sobie samym, iak zbawienne dla Narodu należyte Xiążąt wychowanie, tego iednak w naſtępcy swoim czynić zaniedbał, albo raczey zapomniawszy na Oycowſkie obowiązki Krolewſkim tylko zadosyć czynił. Matka Kambizesa rodem z Medyi, wszyſtkiego mu pozwalała; aż oto urosło owe ſtraszne okrucieńſtwa y głupſtwa ſtraszydło, ow Kambizes, zacięty y uporczywy w swoim zdaniu, prożny y wyniosłości pełen, okrutny y szalony. Oyciec zoſtawił mu rozległe Pańſtwo, niezmierne bogactwa, rozliczne woyſka, ale go tym wszyſtkim rozrządzać nie nauczył. O iako przeciwnego w tey mierze zdania był ieden wieku naszego Potentat, ktory zapatrzywszy ſię z podziwieniem na ſtatuę Kardynała Rychelieu, żałosnym odezwał ſię głosem: *Wielki Miniſtrze! czemuż cię czasow moich nie dały Nieba, uſtąpiłbym ci połowę Pańſtwa, abyś mię drugą połową rządzić nauczył!*

Podobne Kambizesowi miał Xerxes wychowanie, przetoż widziemy, iaką nieszczęśliwością był kraiu swoiego.

Na

Na koniec, iako niektorzy z początku zwłaszcza, pałali ambicyą podbicia sąsiedzkich Narodow, tak inni w gnuśności y lenistwie pogrążyli się. Przyświadcza to widocznie w wielu mieyscach Historya. Zawoiowanie od Kambizesa następcy Cyrusa Egiptu, bitności woysk iego przypisać należy. Daryusz I. większym rozmysłem zawiadował tak rozległą Monarchią, ale znowu nienasyconą ambicyą pałaiąc, rozprzestrzenienia granic Państwa, lekkomyślną na Scytow przedsięwziął wyprawę, nie uważaiąc ani na to, co tracić mogł przez swoię w kraiu nieprzytomność, ani na to, czego zyskać nie mogł w tak ubogim Scytow kraiu. Taż chciwość granic nieznaiąca Xerxesowi z nieprzeliczonym woyskiem do Grecyi wtargnąć kazała, a potym procz nienadgrodzonego skarbow Krolewskich wycieńczenia, hańbę y nayohydliwszą klęskę w zysku przyniosła.

Artaxerxes doznawszy mocy sprzymierzoney Grecyi, unika dalszych woien, ale przez nayhaniebnieyszy dla siebie traktat; zdaie potym na Ministrow swoich staranie Państwa, sam się w niegodziwym pogrąża proznowaniu. Umieli niektorzy Persowie przytępiać tey potęgi Grekow, ktora Persyi naybardziey szkodzić mogła, przez podniety y zwaśnienia samychże Grekow, ale się te sposoby tyle udawały, ile sami zawistni swoicy chwale y beśpieczeństwu Grecy pomagali. Ale y

w tych samych Urzędach nie upatrywano częstokroć zdatności y zasługi; Dosyć było zalety u Dworu Krola Perskiego: być ze krwi Krolewskiey pochodzącym, do utrzymania buławy, ktora iednakowoż talentow zawsze, y doświadczoney biegłości potrzebuie.

## *Zrzodła wielkości* Grekow.

JEżeli iakie w starożytności panowanie całey naszey uwagi y pilności bardziey godne iest, to szczupła ona wprawdzie w granicach swoich, ale narodami, czynami, ludźmi, prawami, wynalazkiem rozmaitych sztuk wsławiona Grecya, ktorey trwałość na cztery nieiako czasy wybornie dzielić można. Nie mam ia myśli zastanawiać się nad onemi baiecznemi Grecyi początkami, ktore wiadomą dobrze wszystkim woynę Troiańską poprzedziły. Czas ten był to dla Grecyi, iż tak rzekę, dziecinności wiekiem. Po woynie Troiańskiey, aż do panowania w Persyi Daryusza I. Grecya kształtu czyli ozdoby nabierała, a właśnie iakby w młodości swoiey wzrastała, wzmacniała się, sposobiła się do owych wielkich czynow, ktore ią sławną w całym uczyniły świecie.

Grecy, według rozsądney Politykow uwagi, z przyrodzenia dowcipu pełni, wiele zwyczaiow przeięli od Słobod Egipskich, ktore po rozmaitych Grecyi osiadły-

szy

szy mieyscach, poler y obyczayność do niey z sobą wprowadziły. Ztamtąd przeszły one ćwiczenia ciała, pasowania się, gonitwy, iazdy y inne widoki, ktore przez nadgrodę, ktora się na publicznych igrzyskach dawała, zachęcone, do wysokiego doskonałości przyszły stopnia. Lecz co naylepszego do Grecyi Egipcyanie sprowadzili, to było: iż przysposobili do tey powolności Grekow, y rządzenia się przepisanemi dla dobra powszechnego prawami. Nie rządzili się oni prywatą tych, ktorzy własnych tylko potrzeb przestrzegaiąc, w publiczne albo wglądać nie chcą, lub tyle się tylko do nich mięszaią, aby grożące swoim familiom nieszczęście, od własnych głow odwrocić mogli. Grecy przyzwyczaieni byli uważać domy y familie, iako cząstki owey powszechney Oyczyzny, ktora się ze wszystkich w Grecyi składała Narodow. W tym pospolitym mniemaniu wychowana młodzież, wpoione zdania potomności dochowywała.

Tak tedy wypielęgnowani Grekowie, sami sobą rządzili. Powstało wiele Miast, ktore się w kwitnące Rzeczypospolite przemieniły. Rozmaita postać rządu, ieden cel wszędzie miała y iakoby duszę zasilaiącą wolnością; ale wolność ta była rozumna, y zawsze poddana prawu. Pożytek z takiego rządu ten był, iż Obywatele tym bardziey powszechnego uszczęśliwienia przestrzegali, że się y w pospolitości wzaiemnie rządzili, y że wszystkim

dro-

droga do honorow przez zasługę otwarta była. Stan zaś prywatnych Obywatelow, do ktorego wracali się ci, ktorzy z Urzędow schodzili, bronił złego zażycia tey władzy, ktora im dla tego samego odięta być mogła. Jakož z drugicy strony, ta, ktora żadnego nie zna wędzidła, na długiey y nieprzerwaney zasadza się trwałości; powaga, y zuchwałą, y gwałtowną, y niesprawiedliwą bywać zwykła.

Zakochanie się w pracy odwracało występki te y namiętności, ktore zwyczaynie są przyczyną upadku Państw. Grecy prowadzili życie pracowite y zabawne, mieli w szacunku y poważeniu uprawę roli, y wydoskonalenie rzemiosł, te zaś nie czyniły wstrętu do obięcia naypierwszych w Oyczyznie dostoyności. Utrzymywała się między niemi rowność, ponieważ strzeżono się pompy, zbytku y okazałości. Ten, ktory iednego roku hetmanił w woysku, lub inny naycelnieyszy w Stanach sprawował urząd, w następuiącym odbywał powinność miernego Subalterna, ani się wstydził tego, ktorym pierwey rządził, ulegać rozkazom.

Znamie właściwe wszystkich miast Greckich było iż w szczegulnym poważeniu, mieli ubostwo y pomiarkowane dochody, kochali się w prostrocie budowli, ozdob, ubiorow, sprzętow y stołow oszczędnosci. Dziwić się trzeba nad tak szczupłemi nadgrodami, za naypracowitsze w Oyczyznie zasługi. Obostrzył na zawsze prawa-

mi

mi mądry on Prawodawca Likurgus, owę złotę pomierność we wszystkim, w Spartańskiey Rzeczypospolitey; wymierzona rownym wydziałem Lakonia zdawała się być dziedzictwem rodzonych Braci. Zabieżono zbytkom, a wypływaiącey z nich obyczaiow rozwiozłości, ustanowieniem oszczędnych y pospolitych obiadow, wywołaniem z kraiu złota y srebra, potrzebną dla młodzi edukacyą. Zgoła tak głęboko zaszczepiona y zasadzona była Republikantska u Spartańczykow cnota, iż pewnego czasu, gdy Pedaretes starał się, aby się przy pewnym Urzędzie, ktorym 400. ludzi ozdobiono utrzymał, a tego otrzymać nie mogąc, z niewymowym ukontentowaniem do domu powrocił: Ciesząc się z tego, *iż Sparta* 400. *poczciwszych y cnotliwszych nad niego znalazła Obywatelow.*

Solon surowe zbyt Drakona ułagodził ustawy; lecz że Ateny nie były tak dalekie od zbytku, iako Lacedemon, miał to umartwienie Solon, iż ieszcze za życia swego oglądał ięczącą w kaydanach Pizystratesa Tyrannii Oyczyznę.

Przyszły też wreszcie owe czasy tak zbawienne y tak chwalebne dla Grecyi, iż wzmocniona temi domowemi prawami, światu, z podziwieniem następuiącey w długie wieki potomności, widzieć się dała. Był to doyrzały iuż w Grecyi stan, iakoż zasługi y cnoty Grekow w szczupłych tylko własnych miast pokazywały

się

ſię granicach. Lecz aby ſię iey moc y władza, na cnocie, prawach, ubośtwie, y pomierności zasadzona w naywiększym pokazała doſtoieńſtwie, trzeba było iakiey osobliwszey okazyi, w ktoreyby Grecya, od potężnego nieprzyiaciela szturmowana, do oſtatnich przywiedziona hazardow, przymuszona nieiako była wyiść z własnych obrębow, y szczupłych granic, a pokazać światu dzielność swoię. Przyśpieszyła te okoliczności zawiaduiąca obrotami Kroleſtw Opatrzność, w ktorych początki nayiawnieysze zwątlenia Perſkiego Mocarſtwa, a zaszczytow y rozprzeſtrzenienia ſię Grecyi gotowała.

Wtargnęli Persowie nayprzod pod Daryusza, potym pod Xerxesa panowaniem do Grecyi. Azya cała, wszyſtkiemi wschodnich Państw uzbroiona ſiłami, nakształt nawałney powodzi wydała niezliczone woyſka, przeciwko garstce ludzi. Zdawało ſię, iż tak niezmierna zgraia szczupłe one kraie pochłonąć chciała; tym czasem dwa miaſta nie bardzo wtedy rozległe, nie tylko zaſtawiły ſię ſtrasznym owym woyſkom, ale na nie ochotnie uderzyły, poraziły, wygnały y wyniszczyły. Tak pomyślne ſkutki, y właśnie do wiary nie podobne ſkądże wynikały? Coż Grekow tak bitnych, tak mężnych, tak walecznych poczyniło? ſkąd owa odwaga, ow dowcip, owa biegłość woiowania? iakim przyczynom tak znaczne woiownikow swoich zwycięſtwa winni byli? Ale nam w tey dłu-

go zoſtawać nie trzeba wątpliwości; iawna y oczywiſta rzecz ieſt, iż wlane zwychowaniem, wpoione z uſtawicznych domowych przykładow, wyryte z powszechney w Narodzie wziętości maxymy y zdania to sprawiły. Początki mowię y twierdze niewzruszone dzielności y szczęśliwości Grekow były, poważanie mierności y uboſtwa, wzgarda bogactw, nie pamięć na prywatne dobrze ſię mienie, ſtarunek o dobro publiczne, pragnienie chwały, miłość Oyczyzny, w utrzymaniu wolności nienaruszoney Obywatelſka gorliwość, ktorey ani naywiększey groźby zaſtraszyć, ani nayiaśnieysze niebeśpieczeńſtwa y ſtraty przygaſić nie mogły, nienawiść wrodzona poddańſtwa y Tyrannii, te Grekow kupiły do bronienia ſię, te wzaiemne zwaśnienia, przy wiszącey y nadchodzącey nawałności obcych Potencyi zamachow, rozſtrzygały, te umyſły, czasem sobie nayprzeciwnieysze, godziły, spaiały, ziednaczały. Rożniły ſię w potędze, prawach, rządzie, Greckie Miaſta, ale w utrzymaniu wolności wszyſtkie ſię zgadzały; wszyſtkie iednym wolności y publicznego uszczęśliwienia tchnęły duchem.

Stany dawney Grecyi nie miały tey ambicyi, ktora podnieca tyle woien w Jedynowładztwach. Nie myślały korzyſtać z klęſki Sąſiadow. Starania ich były uprawiać rolę, y od drapieżney innych napaści bronić. Naymnieysze miaſteczka spokoyne

ne w dzierżeniu okolicy swoiey, nie bały się nagabania potężnieyszych. Y dla tego taka była mnogość Miast Rzeczypospolitych, ktore swemi prawami, zwyczaiami rządziły się.

Kiedy roztrząsamy z pilnością obroty onych Narodow, ich ziazdy, naradzania się, do ratowania się kroki przedsięwzięte, nie możemy się dostatecznie wydziwić, rozsądności y skuteczności rządow ich. Pytamy się sprawiedliwie: skądże się tedy wzięła, w onych Mieszczanach Ateńskich y Spartańskich owa wielkość duszy, owa szlachetność zdań, owa wspaniałość sentymentow, owa wysmażona rostropność, owa tak ogolna, tak głęboka sztuki woienney umieiętność, czyli to w wynaydywaniu y robieniu woiennych machin, czyli to w szturmie y bronieniu Miast, czyli to w szykowaniu woyska do potyczki, owa przenikliwość w Polityce, ową biegłość w żegludze?

Widziemy na tym mieyscu, iako Grecya pokonawszy tyle razy Persow, zabranemi w zdobyczy skarbami nie uwiodła się. Naybogatsze sprzęty na nieprzyiacielu zyskane, skarb publiczny bogaciły, Obywatele chwałę y wolność, ktorey obronili, nad wszystko przekładali. Podbite tyle razy wyspy, ktore iuż okazałość y wyniosłość od Persow przeięły, nie zaymowały tą słodką zarazą Greckich Miast, y dla tego widziemy: iż po sławnych owych zwycięstwach, taż

wolność, też cnoty, taż waleczność długo trwały.

## Przyczyny upadku Grekow.

LEcz co nam odkrywa ſkazitelność y odmianę doczesnych rzeczy, ieſt upadek naymocnieyszych Państw. Przypatrzywszy ſię iuż owym twierdzom, ktore nieporuszone (zdaie ſię) że wiekowaćby powinny, patrzmy z iakich przyczyn, koniec y upadek swoy miały.

Ja za naypierwszą y pryncypalnieyszą przyczynę kładę osłabienia, a potym upadku Grecyi: rozterki, niezgody y zaszłe w naſtępuiących czasach między samemiż Grekami poroźnienia. Te zaś same wzniecone były, przez odmianę w Rządzcach; zaczęła powoli oſtygać, iak są zawsze nieſtateczne ludzkie rzeczy, owa cnota mierności. Sparta zaraz po owych ſławnych zwycięſtwach, zazdrościła potęgi morſkiey Ateńczykom, broniła pod pozorem politycznym, powſtania murom Ateńſkim, zaczęły ſię owe walki o pierwszeńſtwo w Grecyi, aliści dwie nayokazalsze w Grecyi Rzeczypospolite, w zatargach y wzwaśnieniu między sobą, pociągnęły ruinę ſłabszych Miaſt.

Odpadłszy od owey ſtaroświeckiey cnoty, Greccy Rządzcowie, łatwo ſię dawać, uymować, y za ponętą maiątkow pomnożenia, iść zaczęli. Persya doznawszy własnemi klęſkami, iako w iedności

ści zoſtaiąc, Grecy niezwyciężonemi byli, wszelkie swoie baczności y uſiłowania na to obrociła, aby było zaszczepić niezgody, y uſtawne zatargi w pośrzod Grecyi. A tak ſtało ſię, iż ktorych żelazo y oręż pokonać nie mogły, tych złoto y srebro zwyciężyło. Tym sposobem uymowano naypierwszych Urzędnikow, aby wewnętrzne niezgody zaſiewali. Znalazł ſię on pierwszy Pauzanias, ktory nie uważaiąc na ow przykład poczciwego Obywatela, ubogiego wprawdzie, ale walecznego Aryſtydesa, za ktorego pomocą bitwę pod Plateami na Persach wygrał; Pauzanias, mowię, z wieczną dla ſiebie sromotą y nayohydliwszym u wszyſtkich wolność y cnotę kochaiących wspominaniem, dla podłego wziątku własną Oyczyznę zdradzać chciał.

Y owszem chciwość owa nienasycona pierszeńſtwa z naynieprzyiaźnieyszemi Grecyi Persami, Spartańczykow przeciw Atenom łączyła y iednoczyła. Oſłabienie to Greckich Miaſt, dało mieysce nowym podeyściom ze ſtrony Krolow Macedońſkich. Te domowe niesnaſki otworzyły bramę Filipowi, do przytłumienia wolności Greckiey. Mocarze Macedońscy, aby byli Grekow do poddańſtwa y niewoli przyuczyli, wzięli pretext mszczenia ſię za nich na dawnych nieprzyiaciołach. Ale ſtali ſię szkodliwszemi Obrońcy nad nieprzyiacioł. Nie maiąca więcey związku Grecya, ani ſił, ani rady, łatwo ſię w te

ſidła uwikłać dała. Włożone od Alexandra na Persow niewoli iarżmo, y z karkow Greckich nieschodziło.

Ożywiała ſię niekiedy Grecya, przypominaniem dawney chwały, nieśmiertelne owe Przodkow czyny budziły ią częſto, z owey gnuśney nieczułości. Uſiłowała czasami powſtawać do pierwszego ſtanu, ale to były mdłe ſtarania, płonne zabiegi, głosy prawda odzywaiącey ſię, ale oraz y konaiącey nieiako wolności, y ktore innego nie miały ſkutku, tylko, że ią w głębszey pogrążały niewoli. Wzywani na iey ratunek obronicicle, częſto ſię iey ſtawali tyranami. A tak odmieniaiąc tylko niewolą, z więzow do więzow przechodziła.

Rzymianie na konicc podbili ią, lecz tego po ſtopniach y z wielkim obrotem dokazali. Posuwaiąc uſtawnie zwycięſtwa, zrozumieli dobrze: iż znaydą wielką trudność w ſkutkowaniu tak wynioſſych zamyſſow; Macedonia wtedy porężna y przez bliſkie Sąſiedztwo, y przez wygodne kraiu położenie, y przez ſławę oręża swoiego, y przez swoich sprzymierzeńcow, niezwyciężoną tamę Rzymianom kładła do podbicia Grecyi. Dali ſię uwieść Grecy powabnym wolności przywrocenia pozorem, tym bałwanem uwiedzieni, dopomagali Rzymianom do podbicia Macedonii, aż też sami potym zdobyczą chytrego przyiaciela zoſtali, y tak Grecya Rzymowi doſtała ſię pod nazwiſkiem Achaii.

Po-

Pokazywali iednak zawsze Grecy swoie przywiązanie y miłość ku wolności. Gdy w Państwie Rzymskim niezgody między Obywatelami zaczęły nakłaniać straszną owę potęgę do upadku, gdy się świat prawie cały podzielił między strony Cezara, y Pompeiusza, Grecya za wolnością z Pompeiuszem obstawała. A lubo zwycięzcy doznała łaskawości, iednak pokazuiąc w iakiey nienawiści miała tyrannią, Brutusowi y Kassyuszowi statuy publiczne, koło owych obrońcow Ateńskiey wolności: Harmodyusza, y Arystogitona wystawiła.

## *O Przyczynach Wielkości* Rzymian.

NAysławnieysza była w Ssarożytności, y rozległością panowania swoiego, y dziełami wielkich ludzi, Rzymska Rzeczpospolita. Z tym wszystkim obzieraiąc się na szczupłe Rzymu początki, mogłże się kto spodziewać, że miasto od zbiegow, y steku nayniegodziwszych ludzi osadzone, stać się głową świata, a nie tylko Europie, ale Azyi y Afryce prawa dawać kiedyżkolwiek miało? Babilon y Niniwa w naywyższey Krolow swoich potędze zakładane były; Ekbatana, Zuza, Persepolis, wtedy, kiedy potęga Medow, Persow, iakożkolwiek iuż utwierdzona była; Rzym nikczemny w początkach swoich, y między wszystkiemi we

Włoszech Miaſteczkami naymnieyszy, wyniosł ſię nad inne: Polityką, orężem, y cnotami.

Naypierwsza była szczęśliwość Rzymu, że takich miał w początkach Krolow (mowi Monteſkiusz, ktorzy y walecznością do gromienia nieprzyiacioł, y rządem domowym ſłynęli. Przeymowali zaraz w początkach Rzymianie cokolwiek lepszego w sposobie rządzenia, woiowania, choćby u nieprzyiacioł nawet samych widzieć mogli. Z tym wszyſtkim Senat mianował Krolow. Pod Tarkwiniuszem pysznym trzy zaszły odmiany, ktore nam dowodnie pokazuią, że wielkie rewolucye zbyt nagle bywać nie zwykły. Nie był wezwany od Senatu Rzymſkiego do korony Tarkwiniusz, ſiągnął po nię na fundamencie pokrewieńſtwa, zaczym panowanie Krolow pod nim dziedziczne być zaczynało, on go ieszcze uczynił absolutnym, ta była druga w rządach rewolucya, aż Tyrannia, y zbrodnie Syna iego, do zniszczenia Monarchii dały okazyą. Uſtanowienie rocznego Konsulatu zabiegło ambicyi możnieyszych. Jakoż przed samym dopiero upadkiem Rzymu widzieć było, uſtawnych Dyktatorow y Konsulow.

Polityka w tym Senatu Rzymſkiego była: że zabiegaiąc wewnętrznym niezgodom, pospolſtwo uſtawną zabawiał z obcemi woyną, tym sposobem lud Rzymſki boiem zaprzątniony, y do dalszego pod-bicia

bicia sposobił się, y kray własny zabranym plonem bogacił, lub podbitemi zwiększał powiatami, y pokoy wewnętrzny ubeśpieczał. Polityka w tym była Senatu Rzymskiego, Rzeczpospolitey arcy pożyteczna, że podbite Narody do związku Obywatelstwa przypuszczono, że prawa y przywileie Rzymskiego ludu im nadawano, że w zdobytych mieczem Prowincyach, Kolonie Rzymskie osadzano, z czego troiaka korzyść wynikała: naypierwey bowiem zasłużonym w żołdzie weteranom, z takiego wydziału sprawiedliwą obmyślano nadgrodę; powtore kraie owe od Rzymu dalekie, przez to samo w wierności y posłuszeństwie utwierdzały się; że zagęszczonych Rzymskich miały Obywatelow, Stolica na koniec Rzym niepożytecznych pozbywał się ludzi. Polityka w tym była Senatu Rzymskiego, że się naywiększemi nigdy nie zrażał klęskami, w czym przeciwną wcale od Kartagińczykow rządził się maxymą. Zbity do upadłey był pod Kannami od Annibala Terencius Varro, winien w tym, że nie słuchał rady mądrego kollegi Pawła Emiliusza, winien w tym: że nie pamiętał na świeżo poniesioną klęskę koło ieziora Trazymenu, winien: że wszystkie nieiako Rzymu siły hazardował, z tym wszystkim ściągnąwszy z niedobitkami, uroczystą od Senatu odebrał deputacyą z dziękczynieniem publicznym, że o losie Rzymu nie zdesperował. Była ieszcze y w tym Poli-

tyka

tyka Rzymſkiego Senatu, że mocnych Krolow między sobą waśnił y kłocił, słabszym pomoc y protekcyą ofiarował, z wielą nieprzyiacioł maiąc do czynienia, z słabszemi ſię naypierwey godził, zwycięſtwa swoie na dalszy czas ubeśpieczaiąc. Była ieszcze y w tym Rzymſkiego Senatu Polityka, że Stolice podbitych burzyli y niszczyli, iako Weiow Miaſto, Kartaginę, że wszyſtkie zaraz sposoby dalszego powſtania przecinali, wielkiego podatku od zwyciężonych Krolow domagaiąc ſię, aby ich przez to w ohydę u własnych wprawić poddanych, y nadmorſkiey Potencyi palenie okrętow nakazuiąc, że w zaſtawę pokoiu Braci y Synow Krolewſkich zabierali, ktorych potym mieli za inſtrument zakłocenia wewnętrznego; że Sprzymierzeńcow swoich ſiły, umieli obracać na pokonanie swych nieprzyiacioł, y na osłabienie tychże samych Sprzymierzeńcow; ale trzebaby wszyſtkie Polityki przetrząsać maxymy, a całą Rzymſkiey Rzeczypospolitey przywodzić Hiſtoryą, aby Konsulow y Senatu Rzymſkiego sposoby y obroty opisać doſtatecznie.

Rzymianie dzielnością oręża przyszli do tey okazałości y wielkości Państwa swoiego. Umieiętność owa, ktora przez nieszczęśliwość świata potrzebną ſię ſtała ludziom, u Rzymian w wielkim była szacunku y doſkonałości; sposobiono Obywatelow do wytrzymywania wszyſtkich woien-

iennych trudow w pokoiu, czym ſię działo: że woyſka Rzymſkie w nayodległeyszych kraiach zoſtaiące, odmianą powietrza, y żołnierſką pracą, nie niszczały. Dla utrzymania zaś woyſkowey karności y poſłuszeńſtwa, ſkazał na śmierć Manlius własnego Syna, że z uchyleniem ſię od wyraźnych zakazow, śmiał uderzyć na nieprzyiaciela, lubo mu klęſkę zadał. Do tego nie byli to naiemni y podli ludzie, ktorzy życie na zyſk podaią, ale Obywatele broniący fortun y swobod swoich. Umieli korzyſtać z wiadomości samychże nieprzyiacioł, w broni y sposobie woiowania ich naśladuiąc; Zgoła (iak twierdzi Jozef Zydowin) woyna była dla nich nauką, pokoy zaś ćwiczeniem. Jeżeli Narod ktory miał co znakomitego, czyli to z uſtaw, czyli z powziętego zwyczaiu, nieodwłocznie to Rzymianie przeymowali: a tak o konie rącze z Numidyi, Strzelcow Kreteńſkich, Procarzow Balearſkich, okręty Rodyiſkie, pałasze Hiszpańſkie ſtarali ſię. Tym sposobem przyszli do tey potęgi, y mocy, iż nie tylko ſąſiedzkie we Włoszech Narody, ale nayodległeysze zawoiowali Prowincye.

Czym ſię iednak Rzym wſławił, y utrzymywał, to były zapewne wielkie cnoty: Ow to Brutusa pierwszego wolności Rzymſkiey Fundatora heroizm Obywatelſki, że własnych Synow na przykład zachowania praw Oyczyſtych sakryfikował;

cnoty Patryotyczne owego Kwincyusza Cyncynnata, ktory od lemiesza do buławy, y godności Senatorſkiey przechodząc, z iednakowąż oboiętnością y cnotą, na czele Rycerſtwa Rzymſkiego ſtanąwszy raził nieprzyiacioł, y za pługiem chodził; owego Kuryusza, ktorego naypowabnieysze Samnitow upominki, od poczciwości y uboſtwa odciągnąć nie mogły; owego Fabrycyusza, ktory nad publicznym Oyczyzny nieprzyiacielem, zdradą y podeyściem mścić ſię nie chciał; owego Regula, ktory dla dotrzymania danego ſłowa nieprzyiacielowi, na dobrowolne powrocił męki; owego Kamilla, ktory zapominaiąc na niewdzięczność Obywatelow, spieszył na ratunek ich wtedy, kiedy go naybardziey potrzebowali; owego Scypiona, ktory w rzeſkiey młodłości, Obywatelſkiey odwagi, heroiczney cnoty y wſtrzemięźliwości niepłonne dał dowody. Ale na co ſię mam rozszerzać w tak iawney oczywiſtości, raczey poznamy to lepiey, że Rzym przez cnoty Obywatelow swoich do tey wielkości przyszédł, gdy dowiedziemy, iż nie tylko poſtradał dla zepsucia y ſkażenia obyczaiow rozległości swoiey, ale też ſławy, potęgi y wolności.

*Zrzo-*

*Zrzodła upadku Rzeczypospolitey.* Rzymskiey.

JAkoż trzy znowu naypryncypalnieysze przyczyny upadku Rzymſkiey Rzeczypospolitey miarkować można ; zepsucie obyczaiow , niezgody , y samaż wielkość Rzymu , Rzymowi zaszkodziła. Przedłużone kommendy woyſk y Prowincyi , zbytecznie niektorych Obywatelow bogaciły ; zbytek ktory przechodził z Azyatyckich Miaſt do Rzymu , wprowadził chciwość , wymyſł y okazałość ; aliści kreſki w elekcyach przedayne być zaczęły, Patron naybogatszy był nayniepoczciwszy , a tak nieprawość pierwszemi władała Urzędami , y Rzymem trzęſła , a iak prędko Rzymianie podłym wziątkiem unoſić ſię zaczęli , tak zaraz o bliſkim upadku wolności wieszczyć można było. Doznał tego oſłabienia Rzymſkiey Rzeczypospolitey Jugurta gdy wyieżdzaiąc z Rzymu zawołał: *O! Urbem venalem ſi emptorem invenerit.* Y iakaż okazałość y pompa nie wkradła ſię do Rzymu ? iaka wytworność y delikatność w odzieży ? iakie koszta w widowiſkach ? iakie wymyſły w iedzeniu ? Rozsądnie mowił Kato: *Ægræ Civitatis indicium eſt , ubi pluris piscis , quàm bos veniat.* Czegoż ſię spodziewać można było od takich Obywatelow , ktorzy ambicyą , y podłym zyſkiem uięci , nayzbawiennieyszych dla Oyczyzny odſtępowali zamyſłow ? A co naywiększym ieſt

ſta-

słabości Rzymu przeświadczeniem, iż przy tak skażonych obyczaiach, ginąć koniecznie musiał. Jakoż upadek, słabości iuż wzruszonego z fundamentow Państwa, nie ambicyi Cezara przypisywać należy.

Druga była przyczyna upadku Rzeczypospolitey Rzymskiey ustawne wewnątrz niezgody. Po wypędzeniu zaraz Krolow, chcąc Senat głęboko w pospolstwie zaszczepić nienawiść iednowładztwa, zbyteczną w nim wolności zapalił żądzę. Widzieli Plebeiuszowie rząd Państwa Rzymskiego w mocy Senatu y Patrycyuszow, y zawsze nowych domagali się przywileiow. Ustanowienie Trybunatu gminnego było zachęceniem dalszych krokow, y często instrumentem zakłocenia wewnętrznego, trzeba było z czasem pozwolić tymże Plebeiuszom wzaiemnego z możnemi pokrewieństwa, pomnożyć wszystkich Urzędnikow, przypuścić nareszcie do Konsulatu, aliści owe porożnienia, y wrodzone iakieś w Familiach nienawiści, słowem: dwie były w Rzymie Rzeczypospolite w ustawnych z sobą zwaśnieniach y niepokoiach. Chciał kto Senatowi Rzymskiemu wyrządzić sztukę, Trybunem gminnym zostawał, y o podział między pospolstwo podbitych Ziem domagał się. Walki owe zwyczaynie publicznym uciśnieniem y kraiową klęską kończyły się: Tak Grachowie padli ofiarą kraiowych nienawiści. Tak Sylla, Maryusz, Karbon strumie-

mieniami krew Obywatelſką przelewali dla wygurowania. Tak potym pozyſkawszy pospolſtwa kredyt Pompeiusz, do naywiększych robot szczegulnie był zażywany; tak y Cezar zaufany przez swoie upominki, o sprzyianiu Trybunow gminnych, a zatym y pospolſtwa Rzymſkiego, śmiało ſię targnął na zgubę własney Oyczyzny. Lecz w obſitości oczywiſtych tey prawdy dowodow przy końcu Rzeczypospolitey doczytać ſię można.

Alec na koniec y sama wielkość Państwa do upadku mu pomogła. Podbiiali nowe Prowincye y Króleſtwa Rzymianie, nie wiedząc o tym, że przez to samo do ruiny własnego Państwa pomagali. Posyłać w tak odległe Prowincye pełnych ambicyi y wyniosłości woiownikow, przedłużać im kommendę woyſk, było to uzbraiać przeciw sobie własnychże Obywatelow, oddaleni bowiem od Stolicy swoiey Rzymianie, o intereſſach Oyczyzny zapominali, Hetmanom swoim bardziey sprzyiaiąc, niż Rzeczypospolitey; do tego przeſtronnym traktowaniem, lub podarunkami Generała swego uięci, życie za niego łożyć gotowi byli, tym sposobem rząd cywilny, w żołnierſki powoli odmienił ſię. Stało ſię potym, iż Rycerſtwo Cesarzow obierało, iako w Galbie, Ottonie, Wespazyanie y tam daley widzieć można. A tak ow Kolos, owe rozległe Państwo Rzymſkie przyszedłszy Polityką, orężem y cnotą do tey potęgi, że Swiatu prawie

ca-

całemu zwycięſtwy swemi poznać ſię dało, przez zbytek y ambicyą, przez zepsucie y ſkażenie obyczaiow, wolność, chwałę, panowanie utraciwszy, w iednego Obywatela tyranią doſtało ſię.

Rozpatrzywszy ſię tak w Polityczney Swiata Hiſtoryi, ten nayszacownieyszy uſiłowania naszego pożytek być powinien, abyśmy pewne, wielkiey wagi, wnieśli z niey konsekwencye. Uważaiąc tak rozmaite w Pańſtwach y Monarchiach obroty, y przemiany, patrząc na one naſtępowania, przypatruiąc ſię owym ludziom, ktorzy częścią chciwości swey y paſſyi dogadzaiąc, częścią broniąc daney sobie od Stworcy wolności, iedne niszczyli Kroleſtwa, inne wzmacniali y gruntowali, pamiętaiąc na to: iako wszyſtkie znacznieysze przypadki, w Proroctwach przepowiedziane były, iako zażywał Bog iednych woiownikow do ukarania innych; uważaiąc mowię to wszyſtko, niepowinniżeśmy nayserdeczniey wyznawać, nayuroczyściey y nayſtateczniey twierdzić: *że Bog przenoſi z Narodu do Narodu panowanie*, ale
Eccl. 10. 8. nayczęściey to czyni dla ukarania *gwałtow y niesprawiedliwości.* A ieżeli mądrego y oświeconego w pogańſtwie Rzymianina to zdanie było: *iż tym wszyſtkie przewyższali Narody, że doszli tego: iako wszyſtko w rządach Opatrzności zoſtaie:* iako bardziey tak widocznemi dowodami przekonani my mowić powinniśmy!

Nie wspominaymy tu tedy o mniemanych,

nych,

nych, y w czczey tylko imaginacyi uknowanych szczęścia, hazardu, przypadku, nazwiſkach. To co naszym miałkim y ograniczonym rozumkom, szczerym ſię zdaie trefunkiem, ieſt to ſkutek oney wszechmocney woli, y przedwieczney mądrości, ktora przyczyny y ſkutki w iednymże przechowuie porządku. Niechay co chcą mowią nierozsądne Libertynow zdania, w całey iednak ſtarożytności y potomności nieomylna to prawda była y będzie: iż Bog wszyſtkim rządzi, Bog wszyſtkim zawiaduie.

Bliſkie upadku w Pańſtwach przyczyny, y łacniey y prędzey poſtrzegamy, atoli nayodległeysze częſtokroć naybardziey do zepsucia pomagaią Złączenie Medow y Persow to sprawiło, iz z samego zaraz początku zaraza zbytkow y wytworności, ktorą ſię Medowie chlubili, cnotę Perſką nadwątliła. Jſkierki tylko onego pożaru, ktorym spłonęło z czasem Pańſtwo Rzymſkie, tlały y wtedy, gdy Patrycyuszow y Plebeiuszow klaſſy dzielono. W kilka set lat dopiero ſkutek ow dał ſię widzieć.

Poſtrzegamy y to oczywiście: iż ci kraiowi, Oyczyznie naypożytecznieyſi byli, ktorzy byli naycnotliwſi. Waleczny ow Cyrus, łaſkawością, pomiarkowaniem, życiem trzeźwym y pracowitym znakomity. Sprawiedliwy ow Aryſtydes y ſkarb zbogacił, y pod Plateami Persow zgromił y naywyższe piaſtował Urzędy, y wielkim wprawdzie, ale mniey sprawiedliwym Po-

lity-

litykom zaſtawiał ſię. Ow Cymon, ow Rodzic iego Milcyades, ow Temiſtokles, ow Perykles, iacy ludzie! Ow Kamillus, niewdzięczną Oyczyznę broniący, ow Scypio zwycięzca Kartaginy, iaką wſtrzemięźliwością, życiem domowym rownie iak zwycięſtwy wſławiony! Ow, że go iuż ledwie Swiętym nie nazwę Epaminondas. Ma ten zaszczyt, y po wszyſtkie wieki mieć będzie Grecya, iż nie tylko była szkołą naywybornieyszych dowcipow, ale też wizerunkiem naywiększych w Pogańſtwie cnot.

A co nam iuż na końcu uważać przychodzi: że wszyſtkich naymocnieyszych Państw y Rzeczypospolitych upadku naygłownieyszą zawsze przyczyną były zbytek y rozwiozłość obyczaiow. Kiedyż oſłabiona Aſſyrya? oto wtedy, gdy Rządca iey Sardanapal w naygnuśnieyszey pogrążony był rozwiozłości: Kiedy dobyty Babilon? gdy w nim bieſiady sprawowano. Coż Persow zgubiło, ieżeli nie rozpuſta, zbytek, leniſtwo? Pokiż Grecya niezwyciężona była? poki w swoim trwała uboſtwie; Sparta, gdzie takowe zrzodła zepsucia prawem Likurga uprzątniono 700. lat w swoiey trwałości zoſtawała. Naypierwey Jonia te złe zwyczaie od Persow przeięła, y naypierwey podbita była. Weszła potym okazałość y do Aten, a przeto y częściey y znaczniey upadały. A Rzymianie poki mieli Kuryuszow, Fabrycyuszow, obawialiż ſię iakiego nieprzyiaciela,

iaciela, ſkoro zabrane w Macedonii, Syryi, Koryncie bogactwa, zbytek Azyatycki wprowadziły, iuż wtedy mimo tey rozległości y potęgi, do ktorey przyszło Państwo Rzymſkie, nayzdrowſi y naymędrſi o bliſkim iey upadku wieszczyli. Taka to wielka, y niezbita prawda ieſt, iż zbytek y zepsucie obyczaiow, iedyną prawie tylu Państw zgubą nazywać ſię powinny!

# WSTĘP

## Do Historyi teraźnieyszych.

### *O Rządzie wewnętrznym, prawach, y obyczaiach Europy.*

DWie odmiany w Stanie politycznym y obyczaiach Narodow Europeyſkich uważać można. Jedna potęgę, druga upadek Rzymian wprowadziły. Gdy Rzymianie duchem podbicia, zwoiowali zachodnie Narody, iż wszyſtko przed ich potęgą, y umieiętnością sztuki woienney płaszczyć ſię muſiało, w nadgrodę niby odebraney wolności, swoie sztuki y umieiętności, mowę y obyczaie, podbitym nadawali Narodom. Zdawać ſię to mogło ubeśpieczeniem szczęśliwości dla grubych (iak oni mniemali) Narodow; z tym wszyſtkim dla zdzierſtwa Urzędnikow, y uſtawiczności nieznośnych podatkow, los ich był daleko nieszczęśliwszy. Związki społeczności w tak gwałtownym ſtanie trwać długo nie mogły. Procz wewnętrznych zepsucia początkow, y obce nieiako przyczyny do upadku wiele pomogły; gwałtowne wtargnienia Gotow, Wandalow, Hunnow, y innych, przyśpieszyły upadku Rzymſkiego Pańſtwa. Twierdzić z fundamentem można: iż nie dla wielkie-

go zaludnienia, lecz przez chuć rabunkow, ruszyły się z siedlisk swoich Narody, a że przez spustoszone od siebie kraie powracaćby do Oyczystey przyszło ziemi, wolały raczey osiadać urodzaynieysze zwłaszcza nad swe znayduiąc grunta. Tym sposobem opanowana: Tracya, Pannonia, Gallia, Hiszpania, Afryka, na koniec Włochy, y sam Rzym. Tym sposobem obalona owa wielkość, ktora przez ośm y więcey wiekow rosła. Luboć odmiana maxym w rządzeniu, wygasła karność woyskowa, a poddaństwo uciemiężone, ułatwiły opanowanie Państwa obcym Narodom. A gdy ieszcze z iedney strony wzrastał zbytek y wyniszczenie, na drugą odwaga y bitność przenosić się zdały, trzeba było na reszcie Cesarzom Rzymskim przyiąć w żołd niektore Narody, aby ich zażyć przeciw napaści drugich, lecz ta Polityka za kwitnącey Rzeczypospolitey udać się mogła, a przy upadku Państwa, do zguby iego przyczyniła się. Nastąpiły zatym owe okropności y spustoszenia, iakie dzikości grubych y niewypolerowanych Narodow y okrucieństwa, srogim być mogły skutkiem. Naynędznieyszy (zdaie się) los Europy był od śmierci Teodozyusza W. aż do Lombardow; Wodzowie oni sprawcy nieszczęścia ludzkiego, biczem Boskim, lub zburzycielami Narodow przezwani byli. Lecz nic nam bardziey nie może pokazać zniszczenia zupełnego pod ow czas Europy, iako general-

na odmiana: poſtaci, rządow, praw, obyczaiow, ubiorow, ięzykow, a nawet imion ludzkich. Wszakże być to nie mogło bez wielkiego wyniszczenia kraiow; a zaczym do poznania rządu dziſieyszego, w owym nieiako odmęcie, y zamięszaniu szperać nam potrzeba.

## *O rządzie* Lennym.

NIe tylko pułnocne Narody wolnością ſię zaszczycały, ale nawet Hunnowie, y Alanie, chociaż byli (mowi Monteſkiusz) z kraiu niewoli. Opanowane więc grunta dzielić między nie potrzeba było. Z nowego podziału wypłynął nowy rodzay rządu dotąd nieznaiomego, a dziś rządem lennym, czyli hołdowniczym przezwanego. A lubo rożne to były Narody, y rozmaitych czasow osady swoie utwierdzały, rząd iednak feudalny czyli lenny, po całey niemal Europie był przyięty. Jakoż była to uſtawa nayprzyzwoitsza okolicznościom, trzeba było ubeśpieczyć nowe nabycia, przeciw tym, ktorzy byli podbici, y ktorzyby chcieli podobnego tentować losu. Rząd lenny dawał grunta pod obowiązkiem ſtawania do boiu w potrzebie. Krol albo Wodz obszernieyszą maiąc sobie własność wyznaczoną, mogł iey udzielać wiernym swoim, y do szczegulney samego ſiebie intereſſować obrony; Za przykładem Wodza poszli potym możnieyſi Panowie, ztąd początek Baro-

Baronetow. Ale ieżeli ułożenie rządu hołdowniczego tak się dobrze przydało na obronę społeczności, przeciw obcym attakom, nie mogło iednak ubeśpieczyć porządku y wewnętrzney spokoyności. Nayprzod między Jednowładnością y Możnorządztwem żadney pośrzedniey nie było władzy, ktoraby ie w rowni, y w granicach sobie opisanych utrzymywała. Możni hołdownicy dziedzictwem to wyrabiali, co się zasługom tylko należało; Otrzymawszy własność Ziem z następstwem dla swych potomkow, prerogatywy sobie naywyższey władzy, iako to: moc sądzenia, bicia monety, woyny wypowiadania przywłaszczali; aż też y Szlachta wyżey patrzeć zaczęła, y według swego przemożenia chciała wyrownać możnieyszym. A ztąd nierząd, anarchia, bezprawia, zaiazdy. Powstały Zamki y Kasztele, nie na wstrzymanie postronnych nieprzyiacioł, ale na obronę przeciw Sąsiadom; pospolstwo, owa naylicznieysza y naypożytecznieysza każdego stanu cząstka, w okropney niewoli y poddaństwie pogrążone. Krol odarty ze wszystkich przywileiow, nie mogł ani karać winnego, ani bronić niewinnego. Taki był stan Europy od od wieku siodmego, aż do iedenastego. Nic znakomitego nie przypadło, utarczki tylko y walki raczey, niż woyny Baronow nie były głośne, za zerwaniem związkow iedności wyniknęła niemoc generalna. Prawda że Karol Wielki przez swo-

ie talenta orzeźwił nieiako tę uśpioną moc naywyższey władzy, y czyny iego nie tylko ciekawości, ale y podziwienia godne są, z tym wszystkim była to gwałtowna y przesilona sytuacya, trwać długo nie mogła, a przynaymniey do utrzymywania się, wielkiey głowy zarownie potrzebowała. Jeszcze ow lenny nierząd wiele wpływał do przygaszenia dowcipu w ludziach y przemyśłu. Dziwna rzecz: że ledwie sto lat upłynęło od wtargnienia grubych Narodow, a iuż dawnych nauk Rzymskich, obyczayności naymnieyszey prawie w Europie nie było poznaki. Ludzie dostoieństwy ozdobieni ani czytać, ani pisać nie umieli, ledwie się w zakątkach Klasztornych znalazł taki, ktoryby nieokrzesanym stylem co zanotował, na koniec cnoty moralne ze szczętem zaginęły.

### *Początek odmian* z Krucyat *wypływaiących.*

LEcz iest pewny stopień wysokości, lub poniżenia (mowi Hume) do ktorego gdy przyidą rzeczy ludzkie, daley lub niżey nie mogą postępować. Do tego iuż punktu przyszedł nierząd, że się odmienić nie mogł, tylko na lepsze. Tym wiele okoliczności do tego pomogło. Nikt tego przeyrzeć, ani się tego spodziewać mogł, aby z Krucyat krwawych owych woien na wyzwolenie Ziemi Swiętey prowa-

wadzonych, tak wielkie pożytki dla Europy spłynąć mogły. Ci, ktorzy pod znak Krzyża zaciągali się, przechodzili przez kraie więcey uprawy rolniczey, poleru, y obyczayności maiące. Pospolicie do Włoch iak na umowione zgromadzano się mieysce, Wenecya, Piza, Genua, iuż te miasta handlem się wtedy bogaciły. Konstantynopol czyli Carogrod był wtedy iedynym składem wydatkow Indyi wschodnich, a nawet w Azyi znaleziono większą umieiętność, y większe, iż tak rzekę cnoty. Przebiegłszy tyle kraiu, przypatrzywszy się tylu rozmaitym zwyczaiom, niepodobna było nowego nie nabierać światła. Y owszem łatwo to postrzegać można, że przez dwa wieki nie ustawało to zachodnich Narodow z wschodniemi obcowanie, wiele tym kanałem wpłynęło nowych do Europy praw, pokazała się większa na dworach Europeyskich Panow okazałość, wspaniałość w publicznych obrządkach, więcey wytworu w uciechach. Nayznacznieyszy y nayprędszy skutek był takowych Krucyat w ubespieczeniu własności, maiątkow y władzy. Szlachta bowiem potrzebuiąc znacznych summ na takowe wyprawy, nie mogła nowych nakazywać podatkow, maiąc do tego przeszkodę w samymże ustanowieniu hołdowniczym; musiała więc przedawać byle za co własności swoie, z tym większym pośpiechem, że w imaginowanym podbiciu Ziemi Swiętey, nowe siedliska znaleść

mia-

miała. Zaden z Krolow na pierwszą nie pisał się Krucyatę, a poſtaremu wszyscy chwycili się tak pogodney pory do przyłączenia znacznych dobr. Do tego wielu Baronow, czyli Lennikow bezdzietnie schodzili na owych wyprawach, ich więc maiątki prawnie do swego wracały się Lennodawcy, a to wzraſtanie władzy y mocy niszcząc Aryſtokracyą, przymnażało potęgi Jedynowładztwu; kłotnie też nieuſtaiące przynaymniey na czas uſtały, a sprawiedliwość do iakiegoś ładu przychodziła. Do tego Krucyaty takowe pomogły niewymownie handlowi, naymowanie samo okrętow wiele Wenetom, Pizanom, Genueńczykom przynosiło, nad to rozmaite w podbitych kraiach przywileie pozyſkali, a za opanowaniem Carogrodu znaleźli łatwość Wenetowie podbicia sobie Morei, y przeciągnienia do siebie wszyſtkich żył handlu y kupiectwa.

## *Uſtanowienie* porządku *w Miaſtach.*

O Tymże prawie czasie Miaſta uformowały związek polityczny, co pomogło naybardziey do uſtanowienia porządnych Zwierzchności. Włoſkie Miaſta naypierwey rzuciwszy się do handlu, y uznawszy pożytki z niego wypływaiące, wybiły się z iarzrma niewolniczego swywolnych Panow, a rząd gminowładny wprowadziły. Sprzyiały im okoliczności, kiedy Cesarze Niemieccy zabawni kło-

tniami

tniami uſtawnemi, nie mieli czaſu, ani ſpoſobności zabieżeć y przeſzkodzić wzraſtaiącym coraz bardziey w ſiły ( że ich tak nazwę, ) Rzeczompospolitym. Kiedy tak iedne Miaſta mocą utrzymywały ſię, drugie ſię podobnego losu u Cesarzow dokupywały, ktorzy chętnie to złotem ważyli, czego zabronić nie mogli, niektore na koniec darmo otrzymały. Zgoła przykład niektorych Miaſt tak był ſkuteczny, że przed końcem ostatniey Krucyaty, wszyſtkie znacznieysze Miaſta Włoſkie wiele przywileiow liczyły y prerogatyw. Korzyſtał z tego przykładu Ludwik VI. Krol Francuſki, a podnieſieniem takowym wolności miaſt, założył fundament oſłabienia rządu hołdowniczego, a wzmocnienia Monarchii. Skutki takowey odmiany widoczne były, pospolſtwo wychodziło z ciężkiey y nieznośney niewoli, miaſta prawami rządzić ſię, a dla obrony powszechney ſtawiać twierdze, y szańcować ſię, utrzymywać płatnych ludzi na odparcie nieprzyiacioł zaczęły; Szlachta przez to traciła, ich bowiem Zamki były zaniedbane. Procz tego panuiący mogł zażywać tych woyſk na obronę powszechną, a wreszcie mieć pomoc z dobrowolnych ſkładek, kiedy intereſſował ſię do ocalenia wspoł-ziomkow swoich, bo w ich całości y ubespieczeniu osobiſte pożytki upatrywał. Nareszcie owe Miaſta przypuszczone były do uczeſtnictwa Legislacyi przez swoich Deputatow, zmnieyszy-

ło

ło to Baronow władzy, ziednało Narodowi obronicielow praw y wolności swoich, stało się pośredniczą władzą między Monarchią y Aryſtokracyą, prawa też wcale odmienne być zaczęły, bo dobro powszechne celem ich było.

## *Poprawa* Sądow.

ALe naywięcey do takowey odmiany rządu pomogła roforma Sądow, y czynienia sprawiedliwości. Nie będę ia się tu rozszerzał, nad obszernym wywodzeniem zdań pierwiaſtkowych społeczeńſtwa, w grubiańſtwie zoſtaiącego, nad sprawiedliwością; dosyć mi wspomnieć, iż niewiadomość sposoby owe wymyśliła doświadczania prawdy, ktore się dziś bardzo dalekie od zamierzonego być zdaią kresu; do tego było to przeciw sprawiedliwości, że o fortunie, szczęściu, honorze drugiego adres ieden, los, czyli hazard, miał decydować. Potyczka Sądowa y inne na to wymyślone sposoby tegoż gatunku, były to słabe y nieſkuteczne środki przedsięwzięte do utrzymania od złego Obywatelow, a rozeznania sprawiedliwości. Trzeba było całey powagi panuiącego, y Duchowieńſtwa, aby tak wkorzenione wyniszczyć nałogi, a wiekow, aby takowe uprzedzenia z głow ludzkich wypędzić. Z czasem nie kontentowano się wyrokiem Sądowym, w Trybunale Barona otrzymanym, ale odwoływano

się

ſię do naywyższego w Pańſtwie Trybunału, gdzie y sami Baronowie, czyli możni Lennicy kłotnie swoie roztrząsali, przydało to wszyſtko powagi Maieſtatowi, czyli naywyższey władzy, iakimkolwiek nazwiſkiem ozdobioney. Znalezione przypadkiem prawo Rzymſkie oświeciło rozumy, odkryło sposob decydowania, y pewne prawidła sądzenia ſię pokazało, aż też y nowa uroſła umieiętność Jurisprudencyi. Zaczęto z błędnego wychodzić mniemania, że iednym tylko orężem Oyczyznie ſłużyć można było, odkryły ſię inne moralne cnoty y cywilne, nie mniey dobru społeczności użyteczne.

## *Uſtanowienie* Kawaleryi, *y rozkrzewienie* Nauk.

JDźmyż ieszcze do innych zrzodeł, z ktorych te tak pożyteczne dla Europy odmiany wypłynęły. Uſtanowienie Kawaleryi, lubo dziwactwa wiele, w młodych osobliwie, sprawiło głowach, przecięż y na wiele ſię przydało: a że krotko myśl moię wyrażę, wpaiało pewne Szlachetne y cnotliwe sentymenta, wkładało pewne obowiązki honoru y poczciwości, przeciw ktorym wykroczyć, człowiek dobrze urodzony miał sobie za naywiększą hańbę y ohydę. Ale też światła z nauk pochodzące naywięcey do odmiany obyczaiow Europeyſkich przyczyniły ſię. Rzymianie po upadku Pańſtwa swoiego ſtracilić wprawdzie

wdzie ten guſt y delikatność w naukach, ktory dzieła Przodkow ich czynił wzorem y celem naśladowania potomności, z tym wszyſtkim zatrzymali zakochanie ſię w naukach, y iakieś do nich przykładanie ſię. Grube y dzikie Narody dalekie były od dziwienia ſię tym doſkonałościom, na ktorych ſię nie znały, lub ktoremi gardziły, ieszcze do tego ſtanu społeczeńſtwa nie doszły, w ktorym rozum ludzki zaczyna używać władzy swoich nad wyrazem imaginacyi y guſtu. Nie znano tych potrzeb, ktore rodzą wynalaſki dowcipu, a nie szacuiąc ani zaſługi, ani pożytku nauk, niszczono z takąż uſilnością kosztowne zabytki, iakiey poźnieysze czasy używały na odkrycie ich, lub zachowanie, wyſtępki, ktore wprowadzili do rządu, gaſiły przemyſł y dowcip w ludziach. Przecie za powrotem wolności, orzeźwiły ſię nieiako umyſły ludzkie, poczęły myśleć, y dochodzić, że oświecenie z nauk idące wiele do uszczęśliwienia kraiu pomoc może. Na koniec handel prawie ogolnie przyięty, lubo nie iednego czasu, wprowadził inne troſki y maxymy. Naypierwey Włoſkie Miaſta, dla swego z Carogrodem sąſiedztwa, bogacić ſię zaczęły, poſłużyło im do tego odkrycie igły Magnesowey. Wenetowie procz rękodzieł założonych, towary rożne Indyiſkie, z Egiptſkich portow biorąc, po Europie rozwozili; a gdy tak na południu kwitnął handel, na pułnocy też uformowało ſię towarzyſtwo Miaſt

An-

Anzeatyckich, ktore po morzu Baltyckim, y pławnych Pańſtwa Niemieckiego rzekach obce y kraiowe wydatki roznoſiły, aż y Lombardowie do Brugi zaieżdżali, przywożąc Indyiſkie towary, a biorąc w zamian pułnocne; Belgowie rzucili ſię do wydoſkonalenia swoich Manufaktur wełnianych y płociennych. Co widząc Edward III. Krol Angielſki pomyślił także o dobyciu w Anglii podobnych zrzodeł obfitości. Skutki takowych przemyſłow, iawne y widoczne były, handel bowiem wprowadza znaiomość, y obcowanie rożnych Narodow, łagodzi ludzkie obyczaie, iednocząc ich związkiem naymocnieyszym, to ieſt chęcią wygodzenia wzaiemnym potrzebom, ſkłania ich do pokoiu, oddala szkodliwe handlowi woyny, y nieprzyiaźni, zgoła sposobi do tey iedności umyſły, ktora ieſt zakładem y fundamentem szczęśliwych społeczności.

## *O wzroście społeczności względem ſił y mocy Narodowey*

JAkożkolwiek wyrażone dopiero przyczyny wpływały do odmiany rządu, y ułagodzenia dzikich obyczaiow, z tym wszyſtkim rząd nie miał tey ieszcze gruntowności, ktora w Pańſtwie wszyſtkie iednoczy ſiły na ſkutkowanie przedſięwziętych zamyſłow. Przy początkach wieku piętnaſtego, zasady polityczne Kroleſtw nie były ieszcze w swoiey doyrzałości, y lu-

lubo niektorzy Krolowie rozszerzyli granice władzy swoiey, ścieśniaiąc Szlachty przywileie, iednak powaga ich bardzo ieszcze była określona. Dochody też zwyczaynie panuiących okrągłe były, na wykonanie zamysłow wielkich nie wystarczały, trzeba się było udawać do ochotnych składek, ktore nie zawsze takie były. W takowey szczupłości nie można było woyska wystawić, trzeba było na tym przestawać, ktore prawa lenne nakazywały, to iest: niećwiczone, od skinienia Baronow dependuiące, a pospolicie z iazdy składaiące się. Rzymianie piechocie swoiey zwycięstwa winni byli, a gdy Cesarze iazdę przenosić zaczęli, nadzieię nawet zwycięstwa utracili. Dziwna rzecz, że owe Narody swoie zwyczaie zarzuciwszy, zwyciężonych od siebie Rzymian naśladowały, piechoty zaniedbuiąc. Potwierdziła to powszechne mniemanie ochota do sztuk y igrzysk kawalerskich, ktore się konno za zwyczay odprawiały; za nic miano Infanteryą, ktora była stekiem pospolitego ludu nie dobrze w broń opatrzonego, y źle ćwiczonego. Działo się przy tym, że Państwa Europeyskie nic z sobą nie miały związku y porozumienia, sąsiedzkie interessa, za obce y nic nie interessuiące poczytuiąc. Nie było tey ostrożności, aby zdaleka zapobiegać goruiącey potędze, nie było tey polityki, że wzmocnienie sąsiedzkiego kraiu, było własnego osłabieniem. Jakoż widzieć to można

żna w onym razie, gdy Anglicy całą niemal Francyą opanowali, pod panowaniem w Anglii Henryka V. tyle to inne poruszało Potencye, iak gdyby owa rewolucya w Chinach dziać się miała. Takowa bezczynność w panuiących nie pochodziła wprawdzie z tego, aby nie mieli poznawać dostatecznie potrzeb swoich, y wypływaiących przewidywać konsekwencyi, ponieważ rozsądek y przezorność do wszystkich wiekow ludzi należy, lecz że nie używali dzisieyszey polityki, ktora uprzedzać każe oddalone niebeśpieczeństwo, a pierwiastkowym zaraz zastawiać się przywłaszczeniom; ta iedyna tylko przyczyna była, iż niedoskonałość rządu nie pozwalała użyć wszelkich środkow, ktore się zdawały być użyteczne.

W pietnastym dopiero wieku zaczęto przecierać oczy nad tą potrzebą, powstały zbawienne związki na wzaiemne poratowanie się, pokazała się w swoiey oczywistości pożyteczna maxyma: potrzeby nieuchronney utrzymywania wagi polityczney, w interessach Europeyskich, ktora iedynie bespieczeństwo powszechne utwierdzić mogła. Przyczyny do ustanowienia tey zbawienney planty w Europie nie tayne są. Naypierwszy przypadek, ktory pociągnął za sobą odmianę interessow Europeyskich, było przyłączenie do korony Francuskiey tych obszernych lenności, ktore Anglicy posiadali. Poki połowa większa Francyi, w ręku nie tak

Len-

Lennikow, iako raczey śmiałych przeciwnikow zoſtawała, miał Krol Francuſki związane ręce do własney ſkuteczney obrony, a tym bardziey do ratowania innych, a ktorzy na obronę Oyczyzny ſtawać powinni byli, częſtokroć przeciwko niey woiowali; Y mogłaż Francya w takowym ſtanie ważyć co w intereſſach Europeyſkich? Należało iey pierwey dźwignąć ſię z własney niemocy, a dopiero na potrzeby innych obzierać ſię. Przecież po śmierci Henryka V. ſłabość długiey małoletności, kłotnie wewnętrzne, ktore ſię na Dworze Angielſkim zaięły, brak tey ſtałości y zgody, ktora do utrzymywania rozpoczętych wielkich zamyſłow potrzebna ieſt, wszyſtko to szkodziło Anglikom, a Francuzow ratowało; szczęściem! że chciał, y umiał pożytkować Karol VII. z podaiącey ſię okazyi, Anglik w ciasnych tylko granicach Powiatu Kaletańſkiego mieścić ſię muſiał. Powiększone dzierżawy y dochody Krola Francuſkiego ułatwiły mu inny sposob ubespieczenia ſię na dalszy czas. Pod pozorem, iż zawoiowane świeżo na Anglikach Prowincye lenne, nieuchybney woyny dalszey spodziewać ſię kazały, Karol VII. odważył ſię (pomnożoną zwłaszcza maiąc intratę) płatne woyſko ſtatecznie utrzymywać, były to iuż pułki ćwiczone, y tryb woienny dobrze rozumieiące, a tak ſtało ſię, że w R. 1445. iazdy 9000. a 16000. piechoty w żołdzie Krolewſkim

zoſtawało; Milicya lenna, ktorą Baronowie zaciągali, nie mogła poyść w porownanie z tym komputowym żołnierzem; z początku więc wzgardzona, a potym y wcale zaniedbana była. Tym sposobem Karol VII. wyſtawuiąc naypierwsze regularne w Europie woyſko, ubeśpieczył kray, wzmocnił potęgę, przydał do iedynowładztwa, a rządowi hołdowniczemu śmiertelne zadał ciosy. Aż też widoczne z takowego uſtanowienia wyniknęły pożytki, aby go sąſiedzkie naśladować nie miały Potencye. Rzucono ſię wszędzie do zaciągow, y przez długi czas, ta iedna polityka bardzo Gabinety Europeyſkie zabawiała. Do tego śrzodka przymnożenia iednowładney potęgi, przydał Karol VII. inny niemniey ſkuteczny. Przez długie woyny, ktore z Anglikami wieść trzeba było, Panowie Francuzcy broniąc walecznie Oyczyzny, intratki swoie pozmnieyszali, częścią przechodami y walkami woyſk nieprzyiacielſkich, częścią własnym na ratunek Oyczyzny wyniszczeniem, niektore Familie zubożały, niektore wcale wygaſły; Była to pogodna dla Krolow Francuſkich pora do znieſienia lenney aryſtokracyi, Karol VII. na ruinach iey buduiąc Monarchią, odważył ſię po ſtopniach y na to, czego żaden z Przodkow pomyśleć nie mogł. Nakazał własnym domyſłem bez naradzenia ſię Stanow generalnych, podatki kraiowi. Zmocniło to niewymownie Krolewſką potęgę, y Karol VII. ktory ze

wszyſtkich Przodkow, przy wſtępie swoim na Tron, naymniey władzy miał, przy końcu panowania był naypotężnieyszy.

Jeźli dobrze zaczął Karol VII. to Syn iego Ludwik XI. aż nadto kończył napięte zamyſły, frant, okrutnik, bez sprawiedliwości, y dotkliwości, nie uważał na nic, tylko na swoy interes; Stan Szlachecki nie tylko osłabił, ale znieważył y zhańbił, podatki pomnożył, woyſka przyczynił, pierwszy wiedział co ſię gdzie indziey działo, y cokolwiek zawsze dla zyſkania przykładał ſię, a nie tylko wzmocnił wewnętrzną Kroleſtwa moc, ale y rozszerzył granice Państwa. Rouſſilon kupił, Prowancyą darowizną otrzymał, a Burgundyi Xięſtwo y Franche-Comté wydarł. Przykład iego bardzo był iasny, aby nie miał pociągnąć do naśladowania innych Krolow, ale Henryk VII. w Anglii, nie śmiał tak odważnie powſtawać, bo w innych znaydował ſię okolicznościach, z tym wszyſtkim taiemnemi sposobami, tak dobrze rzeczy przygotował, że Syn iego znalazł utwierdzoną, iż tak rzekę, dla ſiebie absolutność. W Hiszpanii także złączenie Aarragonii, y Kaſtylii, a podbicie Grenady dało pozor potrzeby trzymania woyſk, y rozszerzenia Krolewſkiey władzy; a lubo większe zoſtały zabytki lennego rządu w Hiszpanii, niż indziey, z tym wszyſtkim obrot Ferdynanda V. poradził temu, y ułatwił wielkich za

gra-

granicą wykonanie zamyſłow. Tym czasem nowe wyniknęły okoliczności w Europie. Znaczne y okazałe dziedzictwo Xięſtwa Burgundyi, wszyſtkich oczy na ſiebie pociągnęło. Ludwik XI. Krol Francuſki z wielu miar mogł y powinien był oderwane niegdyś od Francyi kraie pozyſkać, lecz wykręty Polityczne, ktoremi ſię lubił udawać, do tego mu przeszkodziły, a założyły potęgę w Domu tym, ktorego rywalności doznawała przez długie czasy Francya. Naſtąpiła potym wyprawa woienna do Włoch Karola VIII. Krola Francyi, maiąc moc y potęgę od Oyca zoſtawioną, posunąwszy granice Państwa aż do Oceanu, ślubną umową z dziedziczką Brytanii, zagrzany ambicyą y chęcią wſławienia ſię, dał ſię nakłonić namowom Sforcyusza, y o Kroleſtwo Neapolitańſkie teſtamentem Oycu swemu z Prowancyą odkazane odezwał ſię. Nie było Potencyi, ktoraby ſię Francuzom oprzeć śmiała, Florencya, Piza, Rzym bramy swoie pootwierały, Krol Neapolitańſki przeſtraszony tak spiesznym nieprzyiaciela krokiem, ieden umarł, drugi koronę złożył, trzeci uciekł, Karol spokoynie opanował Kroleſtwo. Ochłonąwszy z swoiego podziwienia Włoſkie Mocarſtwa, widząc nieudolne ſiły każdey z osobna Potencyi, wzięły ſię za ręce, y woyſka ziednoczyły, ſtanęło 30000. Francuzom na przeprawie. Przebił ſię Karol VIII. y do swego powrocił kraiu, ale

niespodziewana ztąd w ułożeniu Politycznym wypłynęła konsekwencya, był to początek w Europie owego wzaiemnego na odparcie, obronę, lub wspolne natarcie przymierza, ligi, alliancyi, dało to wiele wagi w intereſſach, każdy Rządca według okoliczności, grożącey sobie acz z daleka przemocy, zawczasu do losu Sąſiada lub Allianta intereſſował ſię, tak urosło owo powszechne porozumienie ſię, y szukanie wzaiemney pomocy, zabieganie wczesne prepotencyi; poznano ſię na potrzebie piechotnego woyſka, przyięły doświadczeniem nauczone, ten woiowania tryb Włoſkie Państwa. Doznali takowego zmowienia ſię naypierwſi Wenetowie, ktorych liga Kameraceńſka zaledwie nie do oſtatniey przywiodła zguby, ale zażyli potym teyże Polityki do rozerwania iey, a ſkłocenia sprzymierzonych z sobą Krolow, wszakże ten ſkutek był: iż Cesarz, Papież, Krol Angielſki, y Hiszpańſki przeciw Francuzom, ktorzy pierwſi upadku Wenetow Autorami byli, ſiły swoie obrocili.

Uważywszy tak ſtopnie po ktorych naſtępowała odmiana rządu wewnętrznego, a wzraſtała moc Narodowa, pomowmy co w szczegulności o niektorych Państwach. Uwagi nad Hiſtoryą Francuſką, w obszernieyszym Kroleſtwa tego traktowaniu znaydą ſię. O Polszcze, Anglii, Szwecyi, Moſkwie, y Prusach, niżey mowić nam przyidzie, o Hiszpańſkich

ſkich więc Kroleſtwach, nieco namieniemy.

Wandalowie y Gotowie, ktorzy zniszczyli potęgę Rzymſką, opanowawszy Hiszpanią, uſtanowili w niey rząd, y prawa podobne, iako y w innych Narodach Europeyſkich. Tymże prawie sposobem wrzaſtał ſtan społeczności, gdy wtargnienie Maurow, czyli Saracenow dalszym iey rozkrzewieniom przeszkodziło. Zwycięzcy wprowadzili do kraiu Machometańſką Religią, ięzyk Arabſki, y obyczaie wschodnich Narodow, ale oraz guſt do nauk wyzwolonych, zbytek y wytworność, ktora iuż od Kalisow dawniey była zaszczepiona. Zbiegło ſię do gor Aſturyi, co srogości nieprzyiacielſkiego oręża uniknąć mogło, ci nayprzod przez zemſtę napadali, aż też utrzymawszy dawny rząd y Religią, o odzyſkaniu ſtraconych krain pomyśleli. Maurowie zerwawszy porozumienie ſię z swemi ziomkami Afrykańſkiemi, y na wiele małych Kroleſtw Hiszpanią podzieliwszy, ſłabſi nieiako byli od tych, ktorzy za wiarę, wolność, y Oyczyznę obſtawali. Z tym wszyſtkim według pompatycznego ſtylu Dzieiopisow kraiowych, ośm wiekow nieprzerwanie ciągnęła ſię woyna, a 3700. ſtoczono batalii, nim oſtatnie Kroleſtwo Maurytańſkie podbite być mogło. A ponieważ rożne podbicia rożnych czasow przypadały, zaczym powſtało wiele nowych Kroleſtw, ktore przez los zwyczayny zamęścia, zle-

wku,

wku, lub zdobycia, w iedno połączyły śię: że śię tym sposobem dwa znakomite uformowały Kroleſtwa Kaſtylii, y Aragonii; ale y te ziednoczone przez maryaż Ferdynanda V. z Jzabellą, dały mieysce nowego uſtanowienia. Tym czasem tak wkorzenione były dawnego rządu, obrządkow sądowych, naradzenia śię, zgromadzenia śię, zwołanych Stanow (Kortes zwanych) zwyczaie, czyli przez wielkie do nich przywiązanie, czyli raczey przez odrazę do uſtaw Machometańſkich, że śię prawie nic nie odmieniły. A lubo rząd feodalny przy zupełności swoiey utrzymał śię, iednak nad zamiar tak Krolewſką określił władzę, iż panuiący cień tylko naywyższey władzy zachowywał. Szło zatym: że gdy Hiszpanie od boiaźni attakow zagranicznych wolni byli, prawie uſtawnie męszali wewnętrzny pokoy. Dosyć mi tu przywieść na dowod prawdy tey, rozruch Xięſtwa Katalonii, ktore przeciw Janowi II. Krolowi Arragonii bunt podnioſſszy, a przyśięgę poſſuszeńſtwa odwoławszy, na wolną Rzeczpospolitą wybić śię chciało. Powtore pod nieſſawnym Henryka IV. panowaniem, Szlachta Kaſtyliiſka zgromadziwszy śię do Miaſta Avila, obrządkiem nayuroczyſtszym, detronizacyą Krola swego odprawiła. Na wielkiey płaszczyznie zbudowano teatrum, Tron na nim był wyſtawiony, posadzono posąg ubiorami Krolewſkiemi ozdobiony; Za przeczytaniem pierwszego punktu oſkar-

ſkarżenia Arcy-Biſkup Toletańſki przyſtąpiwszy zdiął koronę, za drugim punktem Hrabia Plezancyi odpasał szpadę, za trzecim berło wydarł Hrabia Beneventu, za oſtatnim inny Urzędnik zwalił figurę z Tronu na ziemię, y Alfonsa Brata Henrykowego Krolem Kaſtylii ogłoszono. Nigdyby do tego przyiść nie mogło, gdyby powzięte o rządzie lennym maxymy takowych krokow nie usprawiedliwiały w umyſłach Obywatelſkich.

W Arragonii aczkolwiek rząd zdawał ſię wcale Monarchiczny, iednak duch y maxymy pierwiaſtkowe były wcale Republikantckie, Stany lub Kortes zatrzymywały iſtotę naywyższey władzy, do nich należało, ſtanowić taxy, nakazywać podatki, woyny wypowiadać, monetę bić. Przez kilka wiekow takowe ziazdy co rok ſię odprawiały, ale w początku 14. uchwalono, aby tylko co dwie lecie mieysce miały. Ale iak prędko zaczęły ſię Seymowe poſiedzenia, nie miał Krol mocy ani ſkracać, ani przedłużać ich, nad dni czterdzieści. Atoli nie przeſtaią y na takowym obarczeniu Krolewſkiey władzy, nie spuszczaiąc ſię nawet na czuyność Seymow Narodowych, uſtanowiono naywyższego Sędziego, pod imieniem Juſtyza. Był to Urzędnik maiący iąkieś podobieńſtwo do Eforow Spartańſkich, oświadczał protekcyą pospolſtwu, y był Strażnikiem przywileiow Narodowych, Osoba iego była poświęcona, władza granic nieznaiąca,

tło-

tłomaczył y wyłuszczał prawa; nie tylko Sędzie, ale Krolowie sami w wątpliwych przypadkach radzić się go powinni byli, y na iego zdaniu polegać. Wolno mu było sprawę każdą do swego wywołać Sądu, przeglądać Krolewskie postępki, roztrząsać nowe obwieszczenia, oddalać od Urzędu własną powagą Ministrow, a on samym się tylko zgromadzonym Stanom z Urzędu swoiego sprawiać mogł. Słowem tak była opisana panuiących w Arragonii moc, że przy oddawaniu nawet wierności przysięgi, Justyza imieniem zuchwałych Baronow mawiał do Krola; *My, z ktorych każdy tyle może, co Krol, a wszyscy razem daleko więcey, obiecuiemy być posłusznemi twemu rządowi, ieżeli utrzymywać będziesz nasze prawa y przywileie.* Arragończykowie tak byli do tych praw przywiązani, iż w przemowie do pewnego prawa oświadczyli, że ponieważ nieurodzayność gruntow ich, y ubostwo Obywatelow wielkie było, zaczym gdyby sobie nie nadgradzali wolnością y swobodami pospolstwo, bez wątpienia, szczęśliwszeyby y żyznieyszey osady szukać wyszło.

Kastylia nie miała żadney w swoim rządzie nad inne Europeyskie Narody szczegulności. Moc prawodawcza zostawała przy Kortesach, to iest: przy Stanach z Szlachty, Prałatow Duchownych, y Deputatow Miast składaiących się. Y tam w ciasnych granicach Krolewska władza opisana była. Natężali niektorzy Krolo-

wie przemysłow swoich na zwiększenie władzy, ale do tego trzeba było głębokiego przenikania, do ułożenia śrzodkow wiele czynności, y sposobow w prowadzeniu dzieła, nakoniec wiele stałości w wykonaniu. Znalazł się z temi przymiotami Ferdynand V. celem pierwszym Krola tego aż nadto wyrafinowaney Polityki używaiącego było; wprawić w karby sprawiedliwe goruiącą w przywileiach Szlachtę. Pod rożnemi więc pozorami czasem gwałtem, czasem mocą wyrokow sądowych, poobdzierał Baronow z tych dzierżaw, ktore z nieuważney szczodroty dawnych otrzymali Krolow, albo na słabych wymogli. Urzędy dotąd samey Szlachcie właściwe, niższego urodzenia ludziom rozdawał, y bez dokładania się Ministrow Koronnych, często rzeczy wielkiey wagi decydował, wprowadził pewne na Dwor Hiszpański obrządki, y nieznaiome do owych czasow Hiszpanom zwyczaie, przez co przydał trochę zewnętrzney Tronowi powagi, y względności dla panuiących; nad to zwalił na swoię Osobę trzy wielkie Mistrzostwa Zakonow Kawalerskich, S. Jakoba, Kallatrawa, y Alkantara, Urzędy znakomitą powagę y wielkie dochody maiące. A gdy tak zmnieyszał powagę Szlachty, a okazałości y potęgi Tronowi przydawał, w pośrzod trzynastego wieku, na zabieżenie bezprawiom z nierządu wypływaiącym, powstały związki Miast przednieyszych pod imieniem Swię-

tego

tego Bractwa. Składano ſię na trzymanie płatnego woyſka do powszechney ſłużącego obrony, y Sędziow obierano, ci bez względu na przywileie Baronow, schwytanych winowaycow karali. Było to intereſſem Dworu, aby takowe związki utrzymywać, ktore potężnych Baronow władzę osłabiały, y chwycił ſię tego mocno Ferdynand; a tak utorował, że tak rzekę, drogę wnukowi swemu, a bardziey ieszcze prawnukowi Filippowi II. do absolutyzmu y iednowładności.

# UWAGI
## POLITYCZNE
### Nad Dzieiami Oyczystemi.

TEn nayiſtotnieyszy ludzkich umieiętności cel y ſkutek być powinien, ażeby iak naywięcey pożytkow y uszczęśliwienia z nich na Narod ludzki spłynąć mogło. Ma ten zaszczyt okazały rownie, iako y rzetelny Hiſtorya, że przypominaiąc czyny wielkich ludzi, y publiczne Państw dzieie roztrząsaiąc, nietylko chwalebne prywatnego życia, ku naśladowaniu prawidła wyſtawuie, ale też uczy w Obywatelſkiey społeczności być użytecznym. Ma ona prawo ſławić cnotę y zaſługi, zbrodnią potępiać y wyſtępki, wydobywać z cieniow prywatnego życia owe heroizmy, ktore ſię zdaią oſtatnim serca ludzkiego dla cnoty wyſileniem, zbrodnią zaś, aczkolwiek niekiedy blaſkiem Maieſtatu okrytą, znaczyć piętnem nieſławy y obrzydzenia. Ma mowię prawo pozywać do Sądu potomności owych Bohaterow, ktorzy pod pozorem rozprzeſtrzenienia Oyczyſtych granic, wynioſłości swoiey dogadzaią, gdy ſtrumieniami leią krew ludzką; owych Krolow y Monarchow, ktorzy w nieczułości y niepamięci

na potrzeby poddanego sobie Narodu zatopieni, słyszeć nie chcą głośnych nędz, do samego Tronu zbliżaiących się; owych Obywatelow, ktorzy błędnym mniemaniem, dobro powszechne na prywatnych zyskach zakładaiąc, przedayną maią Oyczyzny miłość y cnoty Patryotyczne. Dochodzić nad to ieszcze z niey można, iakie były zrzodła wielkich w Państwie odmian y rewolucyi, iak dalekie lub bliskie przyczyny kraiowego nieszczęścia, czym się Narod dźwignął w uciśnieniu, co go ratowało od upadku, ktore do powstania przedsięwzięte kroki, nie były skuteczne.

A ieżeli obcey Historyi przetrząsanie iest zrzodłem prawdziwey Polityki, nauką rządow, prawidłem spraw, daleko bardziey Oyczyste dzieie być powinny początkiem Obywatelskiey umieiętności. Przypatruiemy się w nich chwalebnym Przodkow naszych usiłowaniom na utrzymanie wolności przeciw zamachom Krolow, na zachowanie granic Państwa, przeciw naiazdom nieprzyiacielskim, na ubeśpieczenie swobod Narodowych, przeciwko samymże wyrodnym Oyczyzny Synom, a do podobnych naśladowania dzieł zachęcamy. Lecz co naybardziey kochaiącego Oyczyznę Obywatela cieszyć może, to iest: że przeglądaiąc dawne dzieie, poznaie w nich początek niby ogniwem spoionych nieszczęśliwości, a zatym prawdziwe odkrywszy zrzodła, życzyć y radzić

wspoł-

wspoł-Ziomkom, nayprędsze ich oddalenie. Jstotna to powinność, słodki obowiązek, szczęśliwe usilności, chwalebne natężenia, z ktorych powszechność korzystać może. A godziż się tego naydroższego edukacyi zysku zaniedbywać? Aczkolwiek zas sprawiedliwe uwagi, y prawnie wypływaiące konsekwencye, żadney uprzedzaiącey nie potrzebuią przestrogi, oświadczyć iednak to powinienem, iż daleki od owego tonu prawodawczego, szukam dla Szlachetney Młodzi oświecenia w następniącym dzieiow Oyczystych przetrząsaniu.

## *Wzgląd Policzny, nad Historyą Oyczystą.*

ZAstanowiwszy się nad przypadkami Oyczystych dzieiow, wiele osobliwych do uwagi przychodzi rzeczy: Początki naypierwey rownie, iako y innych Krolestw, owego czasu albo dawniey założonych, cieniami niewiadomości uwikłane są; rozprzestrzenione granice zwyczaynie także orężem były. Przyszła Polska pod panowaniem Bolesława I. do tey rozległości, że od morza czarnego aż do Niemieckiego rozciągała się. Gdyby Bolesław do woiowniczych talentow, łączył był chwałę Prawodawcy, pewnie podbicia iego dłużeyby pod panowaniem Familii zostawały; Karola W. trzeba było naśladować, a poddane Narody rozrządzić, utwier-

twierdzać, ubeśpieczyć. Lecz co się mocą nabyło, przez słabość utraciło się. Podobnie Bolesław III. tenże błąd popełnił, co przed nim Ludwik I. Cesarz, a dawniey Klodoweusz y Klotaryusz, a dawniey ieszcze Wielki Teodozyusz, dzieląc między pozostałych potomkow Państwo swoie; Coż bowiem za tym poszło? oto naypierwey osłabienie każdego w szczegulności, a potym niezgody wewnętrzne, iakoż widziemy to nayprzod pod panowaniem Xiążąt: Władysława, Bolesława y Mieczysława, potym iż kiedy Kazimierz sprawiedliwy, ziednoczył rozerwane Prowincye, do gromienia postronnych nieprzyiacioł był sposobnieyszy. Były z tym wszystkim pod ow czas znaczne Xięstwa. Konrad sprowadził Krzyżakow na zasłonienie Mazowsza, ale zakon woyskowy na pomoc ściągaiąc, tego się spodziewać powinien był, iż się z czasem dzielić z nim własnym maiątkiem przyidzie. Nie byłoć tey u nas okropności iaka była we Włoszech za przybyciem Lombardow, w Brytannii wielkiey Anglosasow, w Kalabryi Normandow, iednak mieli dosyć Krolowie nasi do czynienia z Sąsiadem co raz się bardziey wzmacniaiącym. A że nie było prawem opisaney Sukcessyi, trwała przez długi czas Anarchia po śmierci Leszka VI. Łokietek kilka razy znaydował się na Tronie, y przecię Synowi go swemu dochował. Kazimierz III. prawdziwie wielki Krol, ale dla tego raczey

czey porządku, ktory do kraiu wprowadził, niż dla zwycięstw swoich nad Xiążętami Ruskiemi otrzymanych, zasiadłszy na Tronie spokoynym y utwierdzonym, do szląska wszelkich wyrzekł się pretensyi. Xiążęta Szląscy od Władysława II. Xiążęcia Polskiego idący, rozgniewani, że do uczestnictwa panowania w Polszcze nie byli przypuszczeni, Krola Czeskiego, za swego uznali Lennodawcę, a tak Szląsk złą Polityką Xiążąt naszych odpadł od Polski. Ugruntowane było następstwo w Familii, po Kazimierzu zmarłym, Ludwik Siostrzeniec iego uznany za Krola był. Ten obcemi zatrudniony woynami wiele nadał przywileiow, ktore były fundamentem wolności Narodu Polskiego. Aż też przyłączenie Litwy do Korony, prawdziwie wzmocniło kraiowe siły. Jagiełło osiadłszy Tron Polski mocnieyszym był do gromienia Krzyżakow, do wykupienia Spizkiego Hrabstwa, y przyłączenia Podola; Początek Seymowania Narodowego iemu winniśmy. Kazimierz IV. Syn iego przyłączył zachodnie Prusy, a wchodząc z Albertem II. Cesarzem w kolligacyą, pozyskał dwa Trony domowi swemu, ktore potym znowu przeszły do Austryakow; Następcy Kazimierza pomnożyli przywileie Narodowe. Aż też przyszła do swoiey potęgi pod panowaniem Zygmunta I. Polska, kiedy walecznością Narodu strasznym się stawszy Sąsiadom Krol, nad to z wielkiemi w

Euro-

Europie zkolligacił się Domami, y gdyby nie zbyteczna trofkliwość widzenia w Koronie potomka swego, nie uleganie naganne Krolowy Bony, a naoftatek nie danie w lenność Prus Albertowi, całeby Zygmunta I. panowanie dla Polakow szczęśliwe było, ale ta ieft powszechna niedola, iż przywary panuiącego wiele do powszechnego wpływaią nieszczęścia. Ligi naypierwey, a potym poddanie się Jnflant Zygmuntowi II. rozszerzyłoć w prawdzie granice Pańftwa, ale niebespiecznym y ledwie niefatalnym Sąfiedztwem Szwedow, wiele przyniofło złego Narodowi.

Wygaśnienie Familii Jagiellońfkiey było początkiem tego trybu elekcyi, iaki od owego czasu był wprowadzony, czas z opłakanego pokazał doświadczenia, niefkuteczność uftaw elekcyinych, wfzakże iuż od owego czasu porożnienia y scyffye w obieraniu być zaczynały; Stefan y Maxymilian, inny znowu Maxymilian y Zygmunt III., Auguft II. y Koncyusz, Auguft III. y Leszczyńfki widocznym tey prawdy dowodem są. Zołnierfki wtedy u Rzymian rząd był, gdy woyfka Wodzow swoich za Cesarzow obierały. Otto, Witelliusz, Wespazyan, y wielu innych orężem fięgali Pańftwa; w Niemczech pod czas Anarchii Alfons X. y Rychard w scyffyach obrani, podobnie Ludwik V. y Fryderyk Auftryacki, y ieczcze Karol IV. y iego konkurrenci, tym czasem u Gotow

w Hi-

w Hiszpanii Tron elekcyą w początkach szedł, a tych kłotni nie było; dziś we Włoſkich Rzeczachpospolitych Rządcow obieraią, a przecie nie bywa rozdwoienia. Było głośne Stefana Batorego panowanie, uſtanowienie porządku sprawiedliwości, y kraiowey milicyi iemu winniśmy. Rządy Zygmunta III. byłyby nayſławniey-sze, gdyby, albo z podaiących ſię okazyi korzyſtać umiał był, albo nie tak był oboiętny w utrzymaniu właściwych inte-reſſow. Nayznacznieysze Polakow zwycię-ſtwa pod nim przypadły, dosyć ieſt wspo-mnieć tu wygranie pod Kilcholmem y Klu-zynem (imiona godne aby ſię obok znay-dowały z zwycięſtwami w Kronikach świa-ta nayſławnieyszemi) na pokazanie, iako waleczność Narodu, miała w owym wie-ku swoie cuda y heroizmy. Niezdrowa Polityka z czasem woyny domowe y obce ściągnęła, bunty Kozackie choćby bez przyczyny wszczynały ſię, iednak za-wszeby to złego rządu nayiawnieyszym by-ło przeświadczeniem. Rozliczność iednak nieprzyiacioł, przy ziednoczoney Obywa-telow ſile, tak szkodzić nie mogła Naro-dowi, aby ſię bronić nie miał, Szwedom wet za wet w Pomeranii oddaliśmy; Mo-ſkwa pod Połonką, y Czudnowem do opa-dłey zbita, wtargnienie swoie do Sąſiedz-kiego kraiu opłakała; Kozactwo uśmierzo-ne. Ledwie nie więcey kraiowey nieszczę-śliwości woyſkowe związki, y niezgody domowe ściągnęły; Fakcya Krolowy Lu-

dwiki, ktorey się sprzeciwiał Lubomirski, nową zaięła wrzawę, ale sprawiedliwość y nad Krolewską tryumfowała potęgą. Wiązały się na podźwignienie prześladowaney niewinności Wielko-Polskie Woiewodztwa. Zazdrość, ktora zwyczayna iest, skoro kto w Narodzie wolnym nad rowność Obywatelow wyniesiony, kłociła panowanie Michała Wiszniowieckiego, a przy domowych rozterkach, łacno było pogranicznemu nieprzyiacielowi pożytkować, aż męstwo Sobieskiego, iako z iedney strony nieszczęściom kraiowym zabiegło, tak z drugiey drogę mu do korony utorowało. Wsławił dzielność oręża Polskiego Jan III. lecz nieskuteczne w Polityce brał kroki. Zamysły iego prywatne w rozporządzeniu Familii, wiązały go z potrzeby z domem Austryackim, od ktorego się w żądaniach swoich postrzegł na koniec ułudzonym. Zona iego odnowiła ow niegodziwy Jzabelli Bawarskiey, Karola VII. Krola Francuskiego Matki przykład, staraiąc się z usilnością o oddalenie od Tronu własnego Syna. Aż też wiek nasz zaczął się z panowaniem Xiążąt Saskich. August II. iuż w podzieloney dobrze sentymentami y interessami Rzeczypospolitey, przez bliskie Sąsiedztwo łatwo przemogł partyą Koncyusza swoiego konkurrenta, luboć y Francya słabo popierała stronę Xiążęcia swoiego. Wprowadził nam wspaniałość y pompę August, ale iuż w napiętych u siebie zamysłach

wstą-

wſtąpił na Tron, y wkroczenie do Inflant bez prywatnego nie było celu; Naſtąpiły też owe czasy, gdy w oczywiſtym nieprzyiacielu Allianta nam przyiaznego przyſługę uznawać nam trzeba było, a za uciśnienia kraiowe, uroczyſte dzięki czynić. A lubo zachwiał ſię Tron pod Auguſtem, lubo zwycięſkim Karola XII. orężem przymuszony był wyrzec ſię Korony Polſkiey, iednak wymuszona gwałtem Tronu abdykacya poty ważyła, poki woyſkom Karola sprzyiało szczęście. Obalony ow filar pod Pułtawą ſtarł dalsze nadzieie Leszczyńſkiego, ktorego obranie pod bronią obcego woyſka nieszczęśliwe z czasem ściągnęło na Narod konsekwencye. Z przywroceniem na Tron Auguſta ożyły dawne iego zamyſły, Konfederacya Tarnogrodzka do uſtąpienia Sasow z Polſki namowiła, lecz Seym niemy, ktory ią rozwiązał, bardzo prędko intereſſa Oyczyſte konkludował. Aż też zagraniczne potrzeby Tronem Polſkim dysponować zaczęły. Obrany od małey bardzo partyi Auguſt III. z pomocą woyſk zagranicznych, przeważył prawną elekcyą Staniſława Leszczyńſkiego. Sankcya Pragmatyczna ubespieczona była oderwaniem Lotaryngii, y Kroleſtwa Neapolitańſkiego, ktore ſię Domowi Burbońſkiemu doſtały, lecz krzywdy wolnemu Narodowi uczynioney nikt nie nadgrodził. Nierząd, ktory ſię potym ugruntował na fundamencie bezradności, tak głęboko za-

szczepiony był, iż wszystkie nieszczęśliwości Kraiowe z niego obficie wyniknęły. Przez całe Augusta III. panowanie ieden szczegulnie Seym Pacyfikacyi doszedł, a czegoż się dobrego spodziewać można, przy iawnym nierządzie y Anarchii? Naypogodnieysza do poratowania upadłych Oyczyzny interessow pora była; kiedy Sąsiedzkie Potencye z sobą walczyły? Lecz zaśpiono tak pogodney chwili, aż się wszystkie nieszczęścia wywinęły. Nacya blisko 300. mil rozciągaiąca się, wzgardzona nie tylko od dalekich, ale y Sąsiedzkich Potencyi y upodlona, bez sił, bez rady, bez pomocy, stała się łupem y zdobyczą każdego iakieżkolwiek siły maiącego; Nacya związku z sobą niemaiąca, z prywatnych interessow rozerwana, y na fakcye podzielona, gdy całości, bespieczeństwa utrzymać nie może, na ustawiczne klęski y nędzę Obywatelow patrzyć musi, patrzyć musi na upadek, ruinę, y zgubę swoię.

### *O Zrzodłach Kraiowego nieszczęścia.*

WIele ia znayduię przyczyn kraiowych nieszczęśliwości. Istota sama rządu bezradności y Anarchii sprzyiać zdaie się: Po wygaśnieniu Jagielońskiey Familii, zaczęły się elekcye, bardzo zbawienna w Demokracyi rzecz, ale kiedy w obrębach przepisanych praw dzieie się. Po wypędzeniu Krolow z Rzymu, obierano Magi-

ſtraty, ale na czas; Konsulat, Pretura nad rok; Dyktatura nad 6. mieſięcy nie trwały; Archontowie u Ateńczykow, Eforowie w Lacedemonie do pewnego czasu byli. Dziś Doża Genueńſki, dwa roki naywyższą piaſtuie władzę. Jedna tylko Wenecka Rzeczpospolita dożywotnich obiera Rządzcow; ale gdzież z większą oſtrożnością zabieżono złemu zażyciu naywyższey władzy? Doża Wenecki Urzędow wielkich nie rozdaie, bo te elekcyą idą, od Familii swoiey wsparcia nie ma, bo ta od wszelkich Magiſtratur przez całe familianta swego panowanie oddalona; z poſtronną Nacyą traktować ſkrycie, to kryminał. Sposob tam elekcyi prawem opisany, żadnego wpływania nie maią Cudzoziemcy, nic nie waży zalecanie Monarchow. U nas iak okropne pod czas każdego prawie bez-krolewia ſkutki!

Lecz daymy, że wolnie obrany Pan w spokoyności zacznie sprawować rządy Pańſtwa, iakież ma do uszczęśliwienia kraiu sposoby? Konferowanie naypierwey Wakansow, niepodobna, żeby między ludźmi zazdrości nie sprawiło, bo chociażby za powszechnym idąc żądaniem, godnym tylko y prawdziwie zaſłużonym ludziom rozdawał nadgrody, choćby ſię cnotą raczey y celem powszechnego dobra, niż Polityką lub prywatą rządził y dyrygował, iednak y tak niepodobna, żeby wszyſtkim dogodził. Dobrze mawiał

Lu-

Ludwik XIV. Krol Francuzki w podobnym razie: „ ile razy Urząd iaki konferuię, „ czynię zawsze iednego niewdzięcznika, „ a sto nieukontentowanych. „ To Zborowskich ku Stefanowi Krolowi zniechęciło, to Xiążęcia Radziwiła Cześnika Litewskiego, do rokoszu Zebrzydowskiego przeciw Zygmuntowi III. nakłoniło. Potym sposob obradowania taki u nas, iż nayusilnieysze Dworu zabiegi płonne y y daremne do utrzymania go, skoro prywatne interessa wpływać zaczną. Mamy tego przykład w roku 1750. a iak okropne takowey bezradności konsekwencye? z nieszczęściem naszym doświadczamy. Jedna tylko w kronikach Narodu ludzkiego Polska Nacya, ktora zwyczaynego obradowania sposobu utrzymać nie może. Do tego przeciąg czasow przynosi koniecznie odmianę maxym politycznych, y zwyczaiow. Jzraelitowie przez długi czas żadney ligi z innemi nie czynili Narodami, sami się bronili bez zażywania cudzey pomocy. Była to Nacya nic, albo mało, z innemi związku nie maiąca, a obrządkami, Religią wcale rożniąca się, a przecież czasy sprawiły, iż w ligę z Rzymianami, y Spartanami weszła przeciw Krolom Syryiskim. Miał y Narod Polski ten zaszczyt, iż do roku 1630. żadnego obcego posiłku do gromienia swoich nieprzyiacioł nie potrzebował, y wtedy 7000. przybyło Niemcow, pod rządem Arnheima, przez wzaiemność dane-

go

go w Lisowczykach sukkursu ; We dwadzieścia kilka lat potym, mieliśmy także kilkanaście tyſięcy Cesarſkich woyſk, ale w większey daleko liczbie, y krytycznieyszych okolicznościach Wiedeń poſiłkowany. Z tym wszyſtkim, gdy tę od kilku wiekow maxymę polityczną przyięła Europa, iż każde Państwo na dzielności Alliantow swoich, połowę właściwey zasadza mocy, nie godzi ſię z uszczerbkiem publicznych intereſſow iey zaniedbywać. Nie potrzebowała przed laty Anglia, do zaiechania połowy Francyi w pomyślney dla ſiebie pod panowaniem Karola VI. porze, obcey pomocy, ale w poźnieyszych czasach, ile Politycznych nie było związkow na zgubę, lub zachowanie iakiego Państwa? były y u nas takowe ligi, gdy za czasow Jana Kazimierza odporną y obraźliwą zawarliśmy z Duńczykami przeciw Szwedom alliancyą, mocą ktorey Czarnecki y Opaliński wtargnęli po nieprzyiacielſku do Pomeranii, y kraie Duńſkie zaſſaniali. W poźnieyszych czasach Jan III. dla swoiey Famili pracował, gdy ſię z Auſtryą wiązał na podbicie Wołoszczyzny, Piotr Alexiewicz raczey Auguſta II. przyiacielem był, niż Rzeczypospolitey. Lecz cożby teraz naszę alliancyą zalecić komu mogło? Nie mamy Poſłow po Dworach Cudzoziemſkich, dla porozumienia ſię; ſił, y mocy dla zaſtraszenia; ſkarbow, dla zakupienia obcych poſiłkow. W takowym opuszczeniu czekać

kać tylko musiemy losu naszego, mocnemi otoczeni Sąsiadami, ani się podnieść z klęsk naszych nie umiemy, ani radzić sobie w tey ostateczności.

Ale daymy: że w uciśnioney Oyczyznie nie schodzi na poczciwych Patryotach, ktorzy nie daiąc się ustraszyć naywiększemi przeszkodami, lecą na obronę Oyczyzny; lecz iakiż u nas ratowania się sposob? Podniesienie Konfederacyi, iest to skoiarzenie ścisłego związku Obywatelow iedno myślących; Prawda, iż wiele sobie obiecywać można z takowego ziednoczenia, gdzie każdy niesie fortunę, przemysł, zdrowie, y życie, na obronę powszechney Oyczyzny, staiąc się cząstką milicyi narodowey. Z tym wszystkim niekarność woyskowa, ktorey między rownych, a trybu woyskowego nie znaiących wprowadzić ciężko, a utrzymać niepodobna, wystawia podobne tłumy na widoczne niebespieczeństwo; gdy zwłaszcza z zagranicznym żołnierzem dobrze w sztuce woienney wyćwiczonym spotkać się przyidzie; gdzież potym potrzebne dla ludzi woyskowych opatrzenie? gdzie porozumienie się, y wzaiemne posiłki? gdzie dyryguiąca temi cząstkowemi poruszeniami, a dobrze się na trybie woiennym znaiąca zwierzchność? Pozwalam, że w Narodzie tak bitnym, iak są Szwaycarowie, ławieysze nierownie y prędsze zaciągi, gdy wyćwiczony w pośrzod pokoiu w zakątkach domowych Obywatel, rozumieiący dobrze

swo-

swoie żołnierſkie obowiąſki, bronią y żywnością opatrzony, wychodzi ſłuchać ordynansu tego, ktorego zawsze przełożonym w woienney uznawał sztuce. Za trzecim tam z armaty bliſkiey wyſtrzeleniem, lub daniem znaku do powszechney trwogi, przez zapalone na gorach ognie, iuż Obywatel iak do spotkania wychodzi, a w kilka godzin do tyſiąca kamratow swoich rachować może, dopiero od Stanow generalny Kommendant wyznaczony, kwaterę zebranym pułkom w własnymże ich Powiecie zapisuie, chyba że bliſkim wkroczeniem grożący nieprzyiaciel, ſkupienia ſił obywatelſkich wymaga, y potrzebuie. U nas takowe związki, bez uciśnienia kraiowego dziać ſię nie mogą, a w podzieloney intereſſami y sentymentami Rzeczypospolitey, łatwo znaydzie ſię taki, ktory zdradziecko własnych wspoł-ziomkow kroki, lub zamyſły donoſi nieprzyiaciołom. Coż zatym naſtępuie? Oto wzaiewne dyffidencye, ruiny, niszczenia. O! iak wielu maiąc moc w ręku, zapominaią na Obywatelſkie powinności, a w klęſkach publicznych nayplugawszego szukaią zyſku? O! iak wielu, ktorzy prywatnych dochodząc uraz, po nieprzyiacielſku z Obywatelami poſtępuią, iż naywiększe ich zwycięſtwa nayochydliwszą ſtaią ſię zbrodnią. Do tego iakież schronienie w przypadku, iaka pomoc w potrzebie, iakie powſtania y ratowania ſię sposoby? Na koniec spuszczać ſię na ratunek Sąſiedz-

ſiedzkich Potencyi, zasadzać ſię na maxymach politycznych, ktore partykularny interes, iako chce, tłomaczy, coż to innego ieſt, ieżeli nie mrużyć oczy znayduiąc ſię nad przepaścią, a losu swego Panem tego czynić, ktory przez interes swoy szkodzić nam zawsze chce, a przez naszę ſłabość zawsze może? Doznaiemy podobno z opłakanego doświadczenia prawdę tę, ktora ſię nadto poznawać daie.

Lecz nie nayposlednieysza ieſt nieszczęśliwości naszey przyczyna, niezgody wewnętrzne. Radźmy ſię w tey mierze nadprzyrodzoney prawdy wyrokow, znaydziemy przedwieczney mądrości ſtraszliwy dekret: *Omne Regnum in se divisum desolabitur.* Szukaymy w rozumie ludzkim przyczyn, tyſiącami ich, znayduie ſię. Przetrząsaymy naypoważnieyszych Statyſtow, naybiegleyszych Politykow pisma, iednomyślność ich w tym mniemaniu zobaczemy: że przez niezgody naymocnieysze Państwa upadaią. Ale rzućmy oko na dzieie ſtarożytności, przebiegniymy myślą Polityczne przypadki, a o tey prawdzie zoſtaniemy przekonani. Grecya mi tu zaraz na myśli ſtaie. Coż tego za racya? że wytrzymawszy impet tyſiącznych attakow, y milionowych woyſk, zaſtawiwszy ſię odważnie naiazdom Persow, y ich pokonawszy, sama potym zaginęła? oto poki iedność trwała między Miaſtami Greckiemi, poki nie było inney ambi-

bi-

bicyi, tylko pilnować dobra powszechnego, inney emulacyi, tylko przewyższać w męstwie, zassudze, cnocie, słowem: poki zgodna iedność łączyła Obywatelow umysły, na odpędzenie powszechnego nieprzyiaciela, Grecya kwitnęła w wolność, w swobody, w bespieczeństwo, w chwałę rozlicznych cnot. Wiemy iakie potym domowe woyny, y wzaiemne zniszczenia nastąpiły między Spartą y Atenami? Wiemy iako upodleni Grecy pensyą od Filippa Krola Macedońskiego brali, aby własną zdradzali Oyczyznę. A możnaż się było spodziewać, przy tak podłych y rozdwoionych umysłach, powstania y ratunku? A Rzym przez coż zginął? owe wieczne niezgody Patrycyuszow y Plebeiuszow, owe rozruchy Grachow, owe proskrypcye y zaboie Maryusza, y Sylli, owa Koniuracya Katyliny, y Szermierzow, owe na koniec woyny domowe Sertoryusza, Cezara, Antoniusza, Rzym zgubiły, owe fakcye Hannona y Barki, zniszczyły Kartaginę. Francya dwie naypamiętnieysze epoki rachuie swoiego nieszczęścia, iednę: gdy rozerwana na partye Burginionow y Armaniakow pod panowaniem Karola VI. stała się zdobyczą y łupem Anglikow. Drugą: gdy przez lat kilkadziesiąt domowe woyny z okazyi wszczętych kacerstw y ambicyi Gwizyuszow pod panowaniem potomkow Henryka II. nie tylko niszczyły wzaiemnemi klęskami Krolestwo

to, ale też sąſiedzkiey Hiszpanow Potencyi wrota otwierały. Anglia sama w zaciętych owych Familii Lankaſter y Jorku walkach, y pasowaniach ſię lat przeszło 100. nie doznawałaż teyże okropności? Coż Szwecyą naypierwey pod Tyrannią, a potym pod absolutność wpędziło, ieżeli nie scyſſye Obywatelow? Jakich nieszczęśliwości nie doznało Krolelſtwo Węgierſkie od śmierci Ludwika II. aż do naszych prawie czasow? Ale na co nam daleko zachodzić myślą, y pożyczać (iż tak rzekę) z obcych Hiſtoryi tey prawdy dowodow. Mamy, y bodaieśmy nie mieli, domowe, y opłakane doświadczenia; Coż kłociło początek panowania Zygmunta I. ieżeli nie rebellia Glińſkiego, koniec zaś fakcya Krolowy Bony? Co pod Synem iego Auguſtem tak wielkie wzniecało rozruchy? ieżeli nie rozdwoienie umyſłow dla wprowadzonych Herezyi? Pod Henrykiem y Stefanem fakcye Zborowſkich y ich przeciwnikow; Pod Zygmuntem III. Zebrzydowſki zakłocił wewnętrzny pokoy; Pod Władyſławem IV. poruszenia Haydamackie zaczęły ſię; sprowadził nieprzyiaciela na wspoł-ziomkow swoich Radzieiowſki pod Janem Kazimierzem, a potym byli tacy, ktorzy ſławnego Lubomirſkiego, dla tego, że przy swobodach y przywileiach Oyczyſtych obſtawał, zgubić chcieli. Trzeba było pod panowaniem Michała podnieść Konfederacyą Gołęb-

łębſką, na zaſtawienie ſię imprezom niektorych Obywatelow. Były scyſſye między domami Ogińſkich y Sapiehow pod Auguſtem II. z ktorych nieprzyiaciel korzyſtać umiał; a teraz iak fatalnych tego rozdwoienia nie doznaiemy ſkutkow? Tak nieszczęśliwe są dla każdego Narodu z niezgod wypływaiące konsekwencye. A przeciwnym sposobem iak ſłodkiego wspomnienia zgodney iedności owoce? Mogł wytrzymywać wszyſtkie ſiły Porty Ottomańſkiey waleczny Skanderberg w szczupłey krainie, bo nie było wewnętrznego zakłocenia. Mogli Hollendrzy y powſtać, y bliſko lat 100. woiować, y utrzymywać ſię, y ieszcze tryumfować nad tak ſtraszną, iaka była wtedy, Hiszpanow potencyą, bo w kilku owych Prowincyach wszyscy iedno trzymali, wszyscy iedno rozumieli, na iedno wszyscy zgadzali ſię. A przecię kray nie wielki, nie bogaty, nie urodzany, ale zdraycow w nim nie było. Na koniec iakichże fundatorow czci po dziś dzień Szwaycarſka wolność, oto trzy Powiaty związały ſię, y cała Auſtryacka potencya, iuż w tedy dosyć mocna, nie tylko ich przekonać nie mogła, ale owszem znaczne ponioſſszy klęſki, tyrańſkie odmienić muſiała przedſięwzięcie. Dawnać to wprawdzie, ale srogim tylko Tyranom właściwa maxyma była: *Divide & impera*, aby w rozdzielonych ſiłach ſłabsza była moc do opierania ſię. Nie wiem:

ieżeli

ieżeli nie płonne to ieſt Politykow zdanie, ktore scyſſye w kraiu ma za śrzodek ubespieczaiący kraiową wolność; że bowiem przeciwne z sobą paſſuią ſię ſtrony, zyſk ten (powiadaią) odnieść można, iż ciekawiey wglądaią w sprawy przeciwnikow swoich, ktoreby powszechności szkodzić mogły. Lecz do takowego ułożenia, nie trzebażby obmyśleć sposobu w rowni zawsze walczących ſtron utrzymania? Skoro bowiem ktora przeważać zacznie, tak zaraz niknie mniemane dobro na takowych sporkach zasadzone. Trzeba więc Magiſtratury y władzy, aby wspolne intereſſa w przyzwoitych utrzymać obrębach; a komuż tak wiele importuiący przyznamy urząd? W Anglii, na przykład, Dwor korzyść swą nieomylną w przeważeniu iedney partyi upatrywać będzie, Narod na części, iak ſię nam wierzyć chce, zoſtanie podzielony, Parlamentu część za natchnieniem Dworu, druga przeciw Dworowi ſtanie, gdzież tedy Trybunał do utrzymania tey wagi Polityczney? Ci ktorzy na Angielſkiego rządu zwyczaiach fundować ſię chcą, gdy tę maxymę ſtanowią, niech zayrzą w dzieie Kroleſtwa tego, obaczą, że takowe kłotnie y niezgody z innych wcale przyczyn pochodziły. Do tego emulacya potrzebna w każdym kraiu, wcale ſię od niezgod wewnętrznych rożnić powinna.

Przy końcu iuż uwag Politycznych

nad

nad Hiſtoryą Oyczyſtych dzieiow, przychodzi mi roztrząsać owę nieprzełamaną w sobie prawdę, ale ktora przez wymyślną wieku naszego delikatność, nie modną y nienawisną ſtała ſię, że złe y ſkażone Narodu obyczaie, ledwie nie iedyną kraiowych nieszczęśliwości przyczyną bywać zwykły. A lubo naymocnieysze wywody, y ſtwierdzenia takowey propozycyi, w nauce Chrześciańſkiey mieysce znaydować powinny, uważać ie tu iednak potrzeba, iako zrzodło Polityczne, z ktorego los doczesney Państw szczęśliwości wypływa. Takowy wzgląd na powadze godnych wiary Dzieiopisow ufundowany, ugruntuie nas w mocnym rozumieniu, ktore ſię na Boſkich y ludzkich świadectwach zasadza. Nieprzeſtępuiąc więc granic umieiętności naszey, nie przywodząc tego, co w tey mierze naybiegleyſi Politycy y naypoważnieyſi Statyſtowie napisali, nie zaciągaiąc świadectw z mądrych pism, przebiegniymy tylko myślą Hiſtoryą Narodu ludzkiego, znaydziemy bez wątpienia, że naypożytecznieyſi zawsze ci kraiowi byli, ktorzy byli naycnotliwſi, że wszyſtkich na świecie rewolucyi, y nieszczęśliwości, naypierwszą y nayoſtatnieyszą przyczyną zbrodnia była y przeſtępſtwo. Poſtawmy ſię tedy myślą w nayodlegleyszych czasach, uczyńmy (niech mi ſię tak mowić godzi) rewią kwitnących Państw. Naypierwsza ſię zaraz ſtawi Grecya, iako

nay-

nayſławnieysze owo chwały y cnoty w Pogańſtwie teatrum. Gdybym chciał baiecznych zaſiągać czasow, powiedziałbym: iż Troia dla zbrodni ogniem spłonęła, pokolenie Atreusza w nieszczęściach pogrążone było; Lecz mamy dosyć pewnych przykładow, na ktorych fundować ſię można. Aryſtydes y Epaminondas dway to byli Mężowie, ktorzy do chwały Rycerſkiey, cnoty Obywatelſkie przyłączyli; powſtawszy z drugim Tebanie nagle upadli, bo w naſtępuiących czasach podobnego nie mieli. Ateny walecznością pierwszego obronione, chciwości Alcybiadesa ulegaiąc, moc y dzielność, a potym wolność y chwałę ſtraciły. Żył Focion, żył Demoſtenes, y ieszcze w Grecyi były wolne Miaſta; żył Aratus y Filopemen, Rzymianie w niey panować nie mogli. Mieli Rzymianie Fabrycyusza, y zamorſkich beſtyi nie bali ſię. Spalili Rzym Gallowie, ale był choć na wygnaniu Kamillus, ow drugi Oyciec Oyczyzny swoiey; Zwyciężył pod Kannami Annibal, ale nie desperowali Rzymianie, widząc rzeźwo ſię do obrony Oyczyzny biorącego Scypiona. Jakoż ow Scypio, co to w rzeſkiey młodości, w kwiecie lat zoſtaiąc umiał ſię powściągnąć y zwyciężać, był potym filarem Rzymu, a gromem y zniszczeniem Kartaginy. Podobnie imiona Solonow, Likurgow, Tytusow, Traianow, Probusow, Konſtantynow, Teodozyuszow ſławniey-

wnieysze są y znaiomsze, niż aby o nich wiele mowić trzeba było. Idźmyż teraz po wszystkich polerownieyszych Narodach, zobaczemy gromadę wielkich ludzi, ale ktorzy nie tylko zwycięstwy nad nieprzyiacielem, nie tylko ubespieczeniem porządku kraiowego, ale też chwałą prywatnego życia słynęli, bo na coż ia tu wspominać mam owych Swiętych y wielkich Krolow, Ludwika, Ferdynanda, owych Ottonow, Sankcyuszow, Zygmuntow, y innych setnych, owych Skanderbergow, Hunniadow, Gesklinow, Bayardow, Turenniuszow, Montmorancych, Dagussonow, owych Zamoyskich, Zołkieskich, Potockich, Lubomirskich, Czarneckich? Nie rozwodzę się w tak iawney oczywistości, bo iednoż iest dowodzić, że cnota zawsze była użyteczna społeczności, iako y to: że zbrodnia, w naywiększych nieszczęściach pogrążyła rodzay ludzki. Wroćmy się ieszcze raz do Grecyi, miłość Oyczyzny swoiey przymusiła Kodra, ostatniego Ateńczykow Krola, iż się dla Narodu swego na oczywistą śmierć sakryfikował; lecz ambicya y nieludzki umysł iednego Obywatela Pizystratesa, w ciężką znowu Tyrannią wprawiła Ateńczykow; bronili tey wolności odzyskaney waleczni Rycerze, aż znowu dla chciwości młodych y w namiętnościach zatopionych Rządcow, trzeba było woyny domowe toczyć, za morze woyska wysyłać, aby tam ginęły;

na koniec tracić wolność, ozdoby, cnoty. Coż Grecyą w powszechności zgubiło? zbrodnia naypierwey Pauzaniasza, ktory dla brzydkiego wziątku, przeciw własney sprzyfiągł fię Oyczyznie, a gdy taż podłość y niegodziwość opanowała serca Ateńczykow, łatwo było Krolowi Macedońfkiemu wiedzieć o wszyftkich Grekow rezolucyach, unikać wymierzonych na fiebie ciosow, zabiegać powftaniu y ratowaniu fię. Coż nieprzyiazne Wolfkow pod Rzym ściągnęło kupy, ieżeli nie świętokradzkie targnienie fię Koryolana na własną Oyczyznę? Jakimże zapałem spłonął Rzym od Gallow wzięty? oto ogniem niesprawiedliwości. Złamali prawo Narodow Fabiuszowie, gdy w Poselfkim ziechawszy charakterze, po nieprzyiacielfku sobie poftępowali, a w naftępuiących czasach, coż tyle krwi Obywatelfkiey wylało, ieżeli nie ambit, chciwość, chęć przodkowania? To nayświętsze targało związki, to nayziadliwsze sztychy do własnych obracało wnętrzności, to ftrumieniami krew Obywatelfką przelewało, to ftraszne owe mordy, profkrypcye, zaboyftwa, pod Syllą, pod Tryumwirami nakazywało, to kwitnący w fławę, swobody, ozdobę, cnoty Rzym, w naycięższą wprawiło Tyrannią. Daremne iuż były Katona, Brutusa zabiegi, na przywrocenie wolności Rzymfkiey, kiedy zmiękczona cnota, rozwiozłe obyczaie, potrzebney nieiako ie-

dno-

dnowładności wymagały. Coż owe grube Narody z siedlisk swoich poruszyło, co ie w tygrysie y niedźwiedzie przymioty przybierało, ieżeli nie chciwość, łakomstwo, zemsta? Zwyciężyła waleczność Narsesa Ostrogotow, ale zbrodnia iego Lombardow wprowadziła. Coż Maurow do Hiszpanii wciągnęło, ieżeli nie występek Roderyka? Przypłaciła Hiszpania tey Krola swego winy 700. przeszło lat opłakuiąc zbrodnią iego. O ile ludzi na Krucyatach poginęło? Wyciągnęła się na koniec niesprawiedliwość, aż do drugiego świata, wspomnienie samo owych okropności w Ameryce, razi y przeymuie, tracono ludzi milionami dla złota, puszczano się w nayodleglejsze krainy dla chciwości. Czuła Francya okropność losu swoiego pod Walezami, ale poczuł ią y sam Franciszek I. za przeyściem zdradzieckim na stronę nieprzyiakielską Generała swoiego. A Hollendrzy czego nie wycierpieli, dla przewrotney Krola Hiszpańskiego Polityki. Mamy my nieśmiertelny dowod kary niegodziwego zdradziectwa. Naypierwsze dzisiay w Senacie świeckim krzesło, przypomina nam zbrodnią owego Skarbimierza, ktory y w dziedzicach godności swoiey skarany iest. Zprowadził nam Szwedow ow Polski Koryolan, Podkanclerzy Radzieiowski, ktorzy długo gnębili Oyczyznę iego, a tyle woien domowych z Kozakami, iakieyże inney przypisać racyi,

ieżeli nie zbyteczney poddańſtwa uciążliwości?

Lecz nieſkończyłbym uwag moich, gdybym ſię nad zrzodłem każdego nieszczęścia zaſtanawiać chciał. Wątpić o tym, ieſt to rozrywać nayſłodsze związki ludzkiey społeczności, albo niechcieć nigdy poznać prawdziwych przyczyn powszechney niedoli. Nie godzi mi ſię roziątrzać żalow Obywatelſkich przypominaniem publicznych nędz, ale oraz nie godzi mi ſię zamilczeć generalnego tych uciążliwości zrzodła. Owa to nazbyt wytworna (kiedy ią tak nazwali) Filozofia, ktora o nayświętszych rzeczach zbyt wolnie decyduie, za impetem rozumu choćby błędnego unoſi ſię, iednemu człowiekowi, iakiegożkolwiek życia y reputacyi, byle wolnie mowiącemu, wierzyć każe, Patryotyzm w sercach Obywatelow wytępiła, przytłumiła miłość Oyczyzny, prywatnych tylko maiątkow, choćby z nay większym dobra powszechnego uszczerbkiem szukać; imiona Swięte sprawiedliwości, ludzkości, miłości Narodu ludzkiego w uſtach mieć, y oświadczać, a nayoczywiſtszych gwałtow dopuszczać ſię; brżmić wszędzie sentymentami Patryotyzmu, a ſkrycie zdradzać Oyczyznę; wielbić cnotę, y prawą zaſługę, ale iey nie praktykować, radzi, y pozwala. Nie ieſt to potwarz, ani obelga, bo widziemyż w ktorym wieku iawnieysze niesprawiedliwości? mamyż gdzie więcey przy-

kła-

kładow szkaradnego na głowy ukoronowane targania się, niewinnych ucisłkania? Tak iest, wolność ta sentymentow wydaie się w obyczaiach, od ktorych, że szczęśliwość Państw zawisła, z niewymownym żalem y niedolą naszą doświadczamy.

WZGLĄD

# WZGLĄD
## POLITYCZNY
### Nad Historyą Krolestwa Angielskiego.

FUndament uwag moich Politycznych nad Stanem Kroleſtwa Angielſkiego w czasach rozmaitych, ieſt pilne tylko Hiſtoryi Narodu tego przetrząsanie. Naypierwey poſtrzegam: iako kray ten potęga Pańſtwa Rzymſkiego pochłonęła. Zgadzało ſię to z pychą wynioſſych Woiownikow, iż ledwie zayrzawszy do kraiu, iuż go między Prowincye Rzymſkiego Pańſtwa, podatek nakazuiąc, liczyli. Plaucius pod Klaudyusza, Agrykola pod Wespazyana panowaniem, więcey trochę trudow ponieśli, niżby w obięciu zawoiowaney iuż Prowincyi ponoſić należało. Przeczyć tego, chyba przez oſtatnią niewdzięczność Brytonowie nie mogli, iż obyczayność y poler od swych zwycięzcow przeymuiąc, to w zyſku mieli, iż ze swego grubiańſtwa wychodzili. Wiemy co panowanie Rzymian w Brytanii zniszczyło. Słabość Cesarzow zaledwie bliższe Rzymu Prowincye utrzymać mogła, Brytonowie pułki Narodowe na obronę ich wyſſać muſieli, ogołacaiąc z niey własną Oy-

Oyczyznę. Nie mogli inaczey poradzić naiazdom Piktow, tylko obce woyſka sprowadzaiąc. Ponowiono tedy przykłady dawnych uzurpacyi, Normandowie z czasem modę tę od Sasow przeięli. Walczyli długo Brytonowie z swoiemi Opiekunami, ale wreszcie uciekali przed okrutnym Narodem, zabieraiąc z sobą wieczną nienawiść.

Saſi zwyczaiem wieku y kraiu swego, rząd Monarchiczny, y Aryſtokratyczny uſtanowili. Siedmiu rząd trwał lat 261. Egbertowi do ziednoczenia tych Kroleſtw wiele cnota y waleczność, wiele ſłabość innych pomogły. Zdawało ſię tedy, że Anglia nową poſtać szczęśliwości przywdziewała, gdy Duńczykowie, y inne połnocne Narody nawiedzać ią zaczęły. Alfred, ktoremu chwalebne ſtarania, y Oycowſkie w uszczęśliwieniu Narodu sobie poddanego troſki, szacowne dały Wielkiego nazwiſko, sprawiedliwey, niż spuſtoszenia sąſiedzkich krain, y wylania krwi ludzkiey, mniemanym Rycerzom, a raczey rozboynikom dawać zwykły; Alfred mowię, czynił wszyſtko to, co czynić dobry Krol powinien. Naywiększa iego chwała ieſt, iż Anglią Oyczyznę swoię, mądrą, bogatą, szczęśliwą czynił. Ale ią znowu po nieiakim czaſie ſłabość Etelreda II. w nędzy pogrążyła. Duńczykowie splądrowawszy Anglią, zaſiedli na Tronie Kroleſtwa tego, Kanut y Synowie iego, poki żyli, panowali. Powrociło do

pra-

prawa swego Egberta potomſtwo, ale nie na długi czas. Wilhelm bowiem Xiążę Normandyi wygrawszy bitwę pod Haſtings, prawem oręża panować zaczął. Twarde było Wilhelma panowanie, z tym wszyſtkim iuż Anglia pogranicznym Narodom dawała ſię poznawać. Henryk I. Syn iego, do większey przyszedł w Europie wziętości, iuż to krewniąc ſię z Cesarſkim Domem, iuż to z Francuzami mierzaiąc ſię. Jego Corka powtornym zamęściem wydała Henryka II. głowę Domu Plantagenetow. Ale coż w tey pierwszey części według podziału naszego Hiſtoryi Angielſkiey poſtrzegać można? Oto: że rząd, maxymy Polityczne, zwyczaie, sposoby woiowania, prawie iedne w Euroyie były. Frankowie Gallią, Anglowie Brytannią, Gotowie Hiszpanią, y część Włoſkiey Ziemi opanowali. W proporcyi bliſkości Narodu, y obcowania z Grekami, lub Rzymianami, bardziey grubiańſkie, lub polerowniewsze Narody były, większa moc y ſiła tryumfowała, między mocnemi, walecznemi Krolami, byli y ſłabi, w pośrzod srogości y okropności nie ugłaſkanych obyczaiow, byli ludzie mądrzy, święci, obywatelscy, iak Alfred, Beda, Anzelm, Dunſtan, y Lanfrank.

Zdawała ſię pod Plantagenetami Anglia wychodzić z ciemności swoich, a być Europie znaiomszą, y widocznieyszą: handel cokolwiek bardziey rozciągniony, granice

nice zamorſkich Prowincyi pomknięte, liczne woyſka z pośrzod niey wyszedłszy, w Syryi, Paleſtynie, Sycyli, Cyprze, Afryce, Tronami ztrzęſły. Henryk II. naypierwey dziedzic obszernych krain, powiększył ie podbiciem Jrlandyi, przyłączeniem Akwitanii, przywłaszczeniem Andegawu. Monarcha ten wyborem Miniſtrow, walecznością oręża wſławił ſię, y byłby Monarchą wielkim, gdyby ſię chciał w granicach świeckiey utrzymywać władzy, a Oycem szczęśliwym, gdyby był nie dawał okazyi domowego zakłocenia. Rychard woiować umiał, szukaiąc ſkarbu, iak częſto między ludźmi trafiać ſię zwykło, znalazł śmierć. Jan ſtawszy ſię niewolnikiem namiętności, ktore szkaradzą Krolow, a poddanych nieszczęściem napełniaią, pokazał ſię ze wszyſtkiemi Tyrana zbrodniami. Panowanie iego trzy miało epoki fatalności; Woynę z Filippem Auguſtem, na ktorey dziedzictwo Macierzyſte utracił; poróżnienie z Innocentym III. ktorego ſię potym uczynił hołdownikiem; y uciśnienie Baronow, ktore mu Tron odebrało. Nie był lepszy Syn iego Henryk III. też nieszczęśliwości y niepokoie w Narodzie zoſtawały. Podnioſł przyćmioną Kroleſtwa chwałę Edward I. gromieniem Szkotow, a uspokoieniem Wallii. Lecz Syn iego zdawał ſię na to wſtępować na Tron, aby go ochydził; woyny toczył nieszczęśliwe, przymierza haniebne zawierał, a

pa-

panowanie iego było raczey służebniczą Monarchy niewolą, a rządem Fawory-tow. Inną wcale wzięła postać Anglia pod Edwardem III. Zwycięstwa nad Francuzami otrzymane, Krolowie Francyi y Szkocyi w areszcie, morza od napaści rozboyniczych uwolnione, Korona Cesarska ofiarowana, a nie przyięta, te są dowody chwalebnego, y Narodowi pożytecznego panowania, mogłbym przydać y sławy nieśmiertelney, gdyby ostatnie lata do pierwszych podobne były. Rychard II. z uprzedzeniem o swoiey zdatności, łączył prożność, rozrzutność, y podłość, pokazał przez swoie występki: iż można nayznacznieyszą krew niepięknemi upodlić przymiotami; y niegodnym był Tronu tym bardziey, im większe miał w własnym Oycu, y chwalebnieysze do naśladowania przykłady; a przeto dziwić się nie trzeba: że na nim dosiedzieć nie mogł. Henryk IV. przez zbrodnią nabyte berło, okrucieństwem ubespieszczał. Szczęśliwszy nad niego Syn Henryk V. osłabił Francyą przez zwycięstwa, dzielił przez poroźnienia. Pod panowaniem Henryka VI. ambicya Regentow ułatwiła Francuzom odzyskanie straconych krain, walki y pasowania się Domow Lankaster, y Jorku fatalne były oboiey stronie, Narodowi, y Henrykowi, Edward IV. świadomszy boiu, niż rządzenia sposobu, wstąpił na Tron, aby go utraciwszy, powtornie losem woiennym odzyskał. Syn

iego

iego Edward V. nie znalazł litości u własnego Stryia, ktory zdaie się, iż dla tego na Tronie zasiadł, aby zbrodnie iego Swiatu widocznieysze były. Na nim wygasła Familia Plantagenetow. Widzieć y uważać w tey drugiey części możemy, iako dla ustawney prawie alternaty dobrych y niegodnych Monarchow, Anglia ani długo y statecznie szczęśliwa była, ani też wcale pomyślność iey upaść nie mogła. Dawna to, bo od Rzymian iescze z Mitrydatem praktykowana Polityka, porożnienia czynić w samymże Domu panuiącego, Filippowi z Henrykiem II. Krolem Angielskim, Henrykowi V. z Karolem VI. udała się. Maxymy polityczne właśnie inne były, każdy całości granic swoich pilnował, nie interessuiąc się do tego, co się w odległych Potencyach działo. Rząd hołdowniczy, y wzrastaiące Parlamentu Angielskiego wolności, dawały łatwość domowych woien, ktore nayżwawsze y nayczęstsze w Anglii były. Dziwić się można, y z iaką łatwością Henryk V. zawoiował Francyą, y z iaką słabością następca Jego utracił ią, był to przykład osobliwy, ale nie iedyny, przy ustawnych na tym świecie alternatach, przemiiaiącey z czasem pomyślności, że Henryk ten VI. ktory z Francyi wyganiał Karola VII. prawego iey dziedzica, nie mogąc się potym przy własnym utrzymać Tronie, żebrał od niego pomocy y zasilenia. Henryk mowię VI.

kto-

ktory urodził się dwoch Krolestw dziedzicem, umarł prywatnym człowiekiem.

Nareszcie, po tylu wylewach krwi Obywatelskiey, po tak długich walkach nienawistnych sobie Familii, po tylu zniszczeniach, y spustoszeniach kraiowych włości y fortun, odetchnęła Anglia pod Henrykiem VII. Ten wstąpił na Tron, ktorym niezgody mocno zatrzęsły. Podeyścia y obłudy pod nim przypadłe na to się przydały, aby się rostropność, y przenikanie Henryka iawniey pokazały. Niesprawiedliwie iednak Warwika, ostatniego krwi Plantagenetow zabytku zaboystwo, podobno celem politycznym, to iest często niegodziwym, dla skoiarzenia intratnego maryażu, uczynione, niewiem ieżeli nie ze sprawiedliwych wyrokow opatrzności, tak nieszczęśliwe na dalszy czas pociągnęło skutki. O ambicyo y łakomstwo! czego nie dokazuiesz w chciwych y wyniosłych umysłach? Z tym wszystkim podniosła się do znacznego dzielności stopnia Anglia, przez mądre Henryka VII. ustawy, zachęcenie handlu, ukrocenie iuż wychodzącey z obrębow wolności Parlamentowey. Znalazł liczne woyska, obfite skarby, Narod powolny Henryk VIII. y byłby szczęśliwym, gdyby Henryk chciał być szczęśliwym. O ile przykładow w Historyi, podłego Monarchow na radzie podstępnych Ministrow ulegania, Ambit Wolseia, y

nie-

niegodziwe ſłabościom Pryncypała swego podchlebiania, pierwszą były przyczyną tak ſtrasznych rewolucyi; namiętności, te zrzodła nieszczęścia ludzkiego, tak Henryka zaślepiły, że naywiększą rozpuſtę łączył z naysroższym okrucieńſtwem, druga dla Anglikow fatalność; ſłowem: niktby wiary nie chciał dawać tak szczegulnym przypadkom, gdyby nie wiedział, że do takiey podłości y okrucieńſtwa wynalazkow, miała Anglia Henryka VIII. Krola, a Kranmera Prymasa. Edward VI. rządzony od Wuia swego, pierwey zaczął niejako być niesprawiedliwym y zaboycą, niżeli wiedzieć mogł: co cnota? a co wyſtępek? Młodość iego ułatwiła wprowadzenie się do Anglii wszelkim kacerſtwom, y nayniegodziwszym rozwiozłościom. Marya do gorliwości chwalebney o przywrocenie prawowierney Religii, nie łączyła roſtropnych y Chrześciańſkich sposobow. Związek z Hiszpanami pomnożył nienawiść ku niey w Narodzie. Elżbieta podała do wiekopomności nieśmiertelną ſławę swoię, wyniosſszy się nad płeć mnogością talentow, y wspaniałością umyſłu. Założywszy chwałę panowania na szczęśliwości Narodu sobie poddanego, w ſtałym bespieczeńſtwie, oglądała się bez trwogi na ſtraszne zamachy Krola Hiszpańſkiego, a bardziey ſkuteczną, puſtoszeniem Ameryki, y wspieraniem Hollendrow dźwigaiących się z opreſſyi, zemſtę oświadczała. Jednakowoż życie

na-

nazbyt Polityczne, owszem Polityka do samych wykwintow pomknięta nie obeszła śię bez zbrodni, śmierć Stuarty ieſt niezmazaną dla niey ochydą. Elżbieta była oſtatnia ze krwi Henryka VII.

W tym trzecim podziele naszym Hiſtoryi Angielſkiey, mało, ale ſtrasznych wypłynęło rewolucyi; Narod zalękniony dawnemi Familii kraiowych klęſkami, ieden tylko krok uczynił, od nayśmielszey zuchwałości, do podłości nayniegodziwszey. Niezbywałoć prawda na wielkich ludziach, ale ci umierać tylko za prawdę umieli, iako Morus y Fischer. Wygurował między złoczyńcami Kranmer zbrodniarz pierwszego rzędu, według samegoż Burneta. Anglia w politycznym ſtanie pod Elżbietą do wysokiego doſkonałości ſtopnia podnieśiona, nowemi osadami wzmocniła śię, y do tey przyszła w Europie wziętości, w iakiey ią teraz poſtrzegamy.

Zaczęła wreszcie panować nad Anglią krew Stuartow, w Iakobie I. wielu z niey było niezdatnych y nieszczęśliwych. Jakob trwoniąc na bogacenie Fawórytow ſkarby swoie, nie uznawał swego obowiązku, aby Zięcia ratował; dał śię ułudzić Domowi Auſtryackiemu, y nie miał wziętości u Anglikow, a swoim małym przenikaniem, przygotował niciako owe nieszczęśliwości, ktore pod panowaniem Syna iego Karola w oſtatniey nędzy Narod pogrążyły. Luboć nie był y Karol

bez

bez nagany. Naypierwey zbyteczną dobrocią w tak zuchwałym Narodzie, podniecił nieiako większe śmiałości, nie dostawało mu tey tak potrzebney panuiącemu stałości; pokazał się niegodnym takich przyiacioł, iakim był Strafford, kiedy ich szacować nie umiał. Można było naypierwey pożytkować z przestrachu Szkotow, a gotowości Anglikow do gromienia ich; powtore z rozsianych w Londynie wieści o zwycięstwie iego, z tylu na koniec wygranych, nie należało pozwalać wzmacniać się Independentom, Szkotow przypuszczać do rozmowy z Jzbą niższą. Ale Opatrzność zawiaduiąca obrotami Krolestw, przesłała ślepotę na tego Monarchę, iż wszystkie iego kroki znamionem nierostropności znaczone były. Przyszedł przez obłudną Politykę do tey wziętości Kromwel, iż nayśmielszemi powodował zuchwalcami; do tey zbrodni, iż Monarchę swego, ktoremu z praw Boskich y ludzkich posłuszeństwo winien był, zwyczaiem nayokrutnieyszego y nayniesprawiedliwszego Tyrana, w katowskie oddał ręce. Trzeba grubiańskie barbarzyńcow wartować kroniki, aby podobny znaleść przykład; cała starożytność cień tylko podobieństwa, w zabiciu Agisa Spartańskiego Krola prezentuie. Atoli dopuścił Bog z niepoiętych wyrokow swoich, aby zbrodnia tak głośna y widoczna, przynaymniey według mniemania pospolitego, szczęśliwa była. W naywię-

kszey

kszey iednak obyczaiow rozwiozłości, ma cnota sprawiedliwość; prawda, Klientow swoich. Jerzy Monk dobry Obywatel, porządek kraiowi przywrocił, a mogąc być takim okrutnikiem y uzurpatorem, iakim był Kromwel, wolał raczey być cnotliwym. Znowu zuchwałość Anglikow w podłość przemieniła się. Karol II. nie rozumiał obowiązku swego, ani go nędza nauczyć nie mogła. Pożytkował z podłości Narodu, ale umysł znakomitszy bardzieyby na swoię chwałę, a szczęśliwość Narodu pożytkować mogł, Jakoba II. nierozsądne Minstrow rady zgubiły; zdawało się niektorym Pisarzom, że nie godzien był odzyskać tych zaszczytow, ktore utracił. Mocnieyszy Wilelm nie był nayszczęśliwszy, aż pod panowaniem Anny, sława, dzielność, powaga, handle Narodu pamnożyły się. Anglia pierwszy raz przeważać Europeyskie interessa zaczęła, albo przynaymniey wpływanie iey pod panowaniem Henryka VIII. bez skutku, pod Wilelmem III. nie bardzo znaczne było. Anna wzięła za Politykę zatrudniać Anglikow obcą woyną, aby wewnątrz Krolestwa spokoyność była. Zdawał się Malborug władać pełnomocnie Narodem, przez swoię wziętość y pokrewieństwa, trzeba było orzeźwić przyduszone nieiako fakcye iedynowładztwu sprzyiaiące, a ztrzymać impet wzbiiaiącey znowu z Malborugiem Republikantow partyi.

Aż też zaczął panować w Anglii Dom Hannowerańſki, naybliższe prawo maiący do sukceſſyi, przez nienawiść Anglikow ku Stuartom, y boiaźń śmieszną przywrocenia w kray Wiary Katolickiey. Czego ani Plantagenetowie, ani Stuartowie, rzadko w zamyſłach swoich szczęśliwi, dokazać nie mogli, tego dokazał Dom Elektorow Hannowerſkich. Inne maxymy Polityczne, inne sposoby do ukrocenia tak częſto wybiegaiącey z obrębow swoich wolności Narodu Angielſkiego przedſięwzięło. Jerzy I. zaczął od podnieſienia przyduszoney niby partyi Republikantow, Ormond, Bollinbrok uchodzić z Oyczyzny muſieli, uſtępuiąc przeciwnym nawałnościom, y doświadczył przeciwnego losu pozoſtały Oxford. Wiedział Jerzy, że tym mnieyszą miał u Dworow Europeyſkich wziętość, im bardziey wolności Narodu rozprzeſtrzeniał. Zaczym iedno wziął za cel, drugie za śrzodek uſkutkowania zamyſłow swoich. Parlament do ſiedmiu lat przedłużył, aby zakupione raz kreſki dłużey pożytkowały, koniuracye uſtawne wymyślał, aby ſię pozbyć mogł podeyrzanych osob, a doſtatki Narodu przez częſte poſiłki do swego ſkarbu ściągnąć. Jerzy II. trzy ciężkie woyny toczył, ktore wiele Anglią kosztuiąc, w niewybrnionych długach ią pogrążyły. Narod omamiony podbiciem Ameryki, y uprzywileiowaniem handlu w Europie z exklu-

zyą Francuzow, ktorych żeglugę wyniszczył, sypał z ochotą ſtraszne pieniądze, ciesząc nayczęściey przyszłą nadzieią odebrane klęſki. Zadrżał Tron pod Jerzym II. zwycięſtwami walecznego Karola Edwarda ztrząśniony. Pokazało ſię iawnie, że Anglia gotowa ieszcze przyiąć Stuartow za Panow, byle panowanie nad tak krwawego przyrodzenia Narodem, mocą oręża nabyte było.

Pasuią ſię dziſiay y uſtawnie mierzaią z sobą dwie przeciwne w Anglii partye, Dworſka, y iey przeciwna. Miniſterium wzięło za maxymę być nieporuszonym w ſtałości swoiey, Narod rozmaite do zabieżenia tey Miniſtrow absolutności kroki przedſiębierze. Pitt, ſławny niegdyś Miniſter, teraz Republikant, zagrzewa partyą swoią popieraniem przywileiow Narodu. Zwaśnienia wzaiemnie wzraſtaią. Zachodzą te przeciwności y do Ameryki, Osady Angielſkie ſił y odwagi nabieraią. Znaiąc własności Narodu, y ieżeli ſię godzi z dawnieyszych przypadkow wnoſić co o przyszłych, zdaie ſię, iż bez lekkomyślności twierdzić można: iż w Anglii na iakąś zabiera ſię rewolucyą. Nie mam przedſięwzięcia, ani ſił, wdzierać ſię gwałtownie do Gabinetu Angielſkiego, przeglądać ukryte taiemnice, dociekać trzymanego między Miniſtrami sekretu; ani mi też należy zapędzać ſię daley, niż zamierzenie moie, czas, y okoliczności wyciągać mogą.

O wła-

*O własnościach Narodu* Angielskiego.

BYłoby to z wielką pochwałą Narodu Angielſkiego, gdyby ſię doſtatecznie o Geniuszu Nacyi prawdziło, co pewny Cudzoziemiec Xiążęciu Aurelii, Regentowi Francyi, pytaiącemu ſię o charakter, właściwość, geniusz, y przymioty osobliwe rozmaitych w Europie Narodow? odpowiedział: „ Jeden widzę sposob krotkiey odpowiedzi, to ieſt powtorzyć pierwsze pytania, ktore w rozmaitych Pańſtwach o człowieku na widok publicznego świata wychodzącym formuią ſię: w Hiszpanii, przydał on, naypierwey pytaią ſię ieżeli to Grand z pierwszey klaſſy? w Niemczech: ieżeli ſię może mieścić w Kapitule? we Francyi: ieżeli ma wziętość u Dworu? w Hollandyi: iak bogaty? w Szwaycarach, wiele ma sztuk bydła? w Anglii, co za człowiek? „ Z tym wszyſtkim twierdzić można, iż Narod ten obſituie w rozsądnych ludzi, głębokich Politykow, subtelnych Matematykow, ludzkich, obyczaynych, y prawdziwych Filozofow, biegłych marynarzow, odważnych woiownikow; Nieśmiertelne są imiona: Lok, Newton, Pop, Walpol, Ormond, Malborug, Anson, Young; że kilku wieku naszego wspomnę, tyſiącznych innych pominąwszy.

Anglicy szczegulniey zawsze w wolności kochali ſię. O ile było rewolucyi

z boiaźni utracenia iey wypływaiących, ta była przyczyna zuchwałego na ſamych Monarchow targania ſię; Kto ſię za wolnością odzywał, Narod, choćby przeciw panuiącemu, za ſobą miał; to Janowi, Henrykowi III. Edwardowi II. dwom oſtatnim Rychardom, Karolowi, Jakubowi II. albo Tron, albo y życie odbierało. Naſzych czaſow dość iawnie kilkakroć widzieć ſię dało do iakiego punktu wolności ſzacunek między Anglikami przyſzedł: 40. z okładem lat ieſt: iako pewny Anglik, *Gordonowi* Autorowi Piſma: *Wigs, od nikogo nie dependuiący*, wſzyſtkie maiątki teſtamentem legował. Za naſzych czaſow Wilkes imie iuż prawie w uſzach dla uſtawiczności ſpowſzedniałe, wiemy do iakiey wziętości przyſzedł. Henryk Walton, bliſki zgonu te własną ręką w teſtamencie wyraził ſłowa: *Zapisuię Janowi Wilkes* 5000. *funtow Szterlingow*, (naszych przeszło dwakroć ſto tyſięcy Złotych) *w nadgrodę odwagi iego, ktorą broni wolności Oyczyſtych, a zaſtawia ſię niebespiecznemu wzmaganiu ſię władzy Jedynowładney.* Szczegulgulność zaś charakteru Angielſkiego ztąd dobrze poznawać można, gdy wychodzącemu z aresztu Wilkesowi, konie z poiazdu wyprzęgano, chcąc tę niby attencyą obronicielowi wolności uczynić, aby nie od zwierząt, ale od własnych wspoł-Obywatelow wieziony był; gdy inni izbę tę przepłacali, w ktorey ten mniemany Zbawi-

wiciel Anglii przebywał, gdy ostatni Gbur małey przysługi oddać wzbraniał się temu, ktorego przeciwnego Wilkesowi zrozumiał. Słowem: mogą mowić Anglicy dziś, iak niegdyś Rzymianie: *Aliæ gentes servitutem pati possunt, Romanorum propria libertas est.*

Tego iednak poiąć, y pogodzić trudno, iak się to z sobą łączyć może, tak wielki szacunek wolności, aż do zuchwałości podstępuiący, z taką podłością umysłu y zaniedbaniem. Ledwie wierzyć można: żeby to ciż Anglicy byli, ktorzy tyle pod Henrykiem III. Edwardem II. Rychardem II. y III. Karolem I. y Jakobem II. dokazywali; a pod Henrykiem IV. Edwardem IV. Henrykiem VII. y VIII. Karolem II. Jerzym I. głowy podnieść nie śmieli. Trzebaż było większych gwałtow, bezprawia, y okrucieństwa nad te, ktore panowanie Henryka VIII. ochydziły? trzebaż było słabszego Rządcy nad Karola II.? a przecież iarzmo niewoli przy końcu iego panowania przyięli. Ale na co mam przebiegać myślą całe kroniki; owiż sami independenci pod Kromwelem, co to głowy Krolom swoim z flegmą toporami ucinali, uczyniliż naymnieysze poruszenie przeciw iawnemu Uzurpatorowi, y hipokrycie, krory ich z ostatnią sromotą, y gwałtownością z Parlamentu powytrącał? Na tym fundamencie godzi mi się podobno bespiecznie mowić, iż Anglik z daleka ieszcze niebe-

spie-

spieczeństwo dla siebie widząc, srożeie iak lew, ale gdy ie bliskie przed sobą ma, z boiaźnią milczy. A przeto słowy *Tacyta* znowu zakończyć: *Nec totam libertatem, nec totam servitutem pati, possunt.*

Dwie ia ieszcze inne w Anglikach postrzegam przeciwne sobie własności. Będąc z przyrodzenia temperamentu melancholicznego, iako z iedney strony, Anglicy sposobni są do nauk y umieiętności, do głębokiego zawiłości przenikania, tak z drugiey strony, gdy trochę zdrożą od prawdy, nieuchybnie w fanatyzm, dziwactwa, zawziętości, wpadaią. Raz zdaią się być ludzcy, dotkliwi, przyiacielscy; drugi srodzy, okrutni, y właśnie wściekli sposobem osobliwym. Wspominamy prawda w Historyach z okropnością straszne owe, y w samym wzmiankowaniu coś nie miłego maiące, Gotow, Lombardow, Hunnow, Maurow, Herulow, Tatarow imiona, ale przynaymniey te naydziksze dla Sąsiadow swoich Narody, srogości y okrucieństwa nad swemi nieprzyiacioły, nie na ziomkow wywierały.

Ode 7. Ep. *Neque hic lupis mos, nec fuit leonibus.*

*Unquam, nisi in dispar feris.* Mowi Horacyusz, Grecya był to ieden kray, ale rozmaite Państwa, Rzeczypospolite, rządem, ustawami, zwyczaiami odmienne, zamykaiący, nie tak wielki dziw, że

że czasem części swoie z sobą walczące widziała. W Kartaginie, iak po wielu innych wolnych Narodach, fakcye były nie woyny. Rzym bliſki iuż upadku domowe walki miał, Francya, Szwaycary, z okazyi błędow Kalwińſkich podobnym nieszczęśliwościom przez iaki czas podpadała. Szwedzi na oppreſſorow wolności swoiey porywali ſię. Ale Anglia ziednoczona, w prawowierney Religii trwaiąca naywiększą część, ile woien domowych ztoczyła? ile nayzaciętszych y naykrwawszych bitew odprawiła? Podobno mało od prawdy wyboczę, gdy powiem, że w Anglii, zacząwszy od Szefa Plantagenetow, to ieſt: Roku 1154. przeszło 40. domowych woien odprawiono, na ktorych więcey niż 1500000. Anglikow, Anglicy wyrznęli, głow ukoronowanych 10. padło z owey zaiadłości, Miniſtrow y Xiążąt krwi Krolewſkiey bliſko 200. wściekłość owa pochłonęła, pod samym Henrykiem VIII. 77. zacnych Prałatow, 3. Xiążąt, 1. Kardynał, 12. Hrabiow, 18. Baronow miecz zgładził ze świata w pośrzod pokoiu. Możnaż te lwie iakieś y tygryſie zawziętości pogodzić z ludzkością, dotkliwością, y Obywatelſtwem? Wiem, że zazdrość y zemſta kilka tyſięcy Francuzow w Sycylii pochłonęła, wściekłość fanatyzmu kilka tyſięcy Hugonotow we Francyi; ale y w tym rozdzaiu okrucieńſtwa Anglia dyſtyngwować ſię muſiała, Irlando-

wic

wie przeszło 40000. Anglikow wytracili. Nie wiem iakimby przyczynom tę dzikość, y niezwykłą odrodność Anglikow przypisać można? nie dawnym Sasom, z ktorych kolonie na tey wyspie osiadły, bo ani w Niemczech, ani w Siedmiogrodzie podobnych szczegulności nie widziemy. Czyli dla tego, że ow kray od lądu oddalony, w przymiotach, obyczaiach, y skłonnościach samych, od reszty Europeyczykow rożnić się powinien, czyli na koniec, śmieszney sobie trochę pozwalam myśli, że wyspa owa nie maiąc drapieżnych zwierząt, wygubiwszy nawet w kraiu swoim wilkow, coś srogiego y nieludzkiego, w własnościach Obywatelow zatrzymała. Przydać na koniec można: iż Anglicy są niespokoyni, do buntow skłonni, y właśnie z wrodzoną dla Francuzow emulacyą, zazdrością, y nienawiścią.

## *O Parlamencie Angielskim.*

OBzieraiąc się na pierwiastki Parlamentu Angielskiego, zasiągamy myślą owych czasow, kiedy ledwie nie cała Europa hołdownicze, czyli lenności rządy przyięła. Jakoż Parlament sam Angielski w początkach był podobny do owych Ziazdow Narodowych we Francyi pod Merowinami. Przednieysi Panowie od dawnych w Monarchii czasow byli uczestnikami władzy prawodawczey, czyli

co

co na iedno wychodzi, mogli wykładać, tłomaczyć, odmieniać, y ſtanowić prawa. Zgromadzili ſię na pewne mieysce od swego Szefa wyznaczone, y owe towarzyſtwo Wittena - Gemot, albo Rada mądrych nazywała ſię. Biſkupi, Opaci, Xiążęta, Hrabie y Barónowie, mogli sami zaſiadać w takich zgromadzeniach aż do Henryka III. z dwoiakich przyczyn, nayprzod na poprzyſiężenie hołdu lenności swoich, potym na utrzymanie przywileiow pospolſtwa. Wprowadzenie Jzby niższey Kommunow, czyli pospolitych iak ią nazywaią, dopiero koło Roku 1264. pod panowaniem Henryka III. naſtąpiło. Każde Hrabſtwo czterech Deputatow wysyłało dla pilnowania ſię w przywileiach. Pod naſtępcą iego krokiem wyżey Kommunowie poſtąpili, nabyli bowiem innego prawa, aby bez ich dołożenia ſię żadnego podatku wkładać nie można było. Ztąd wypłynął ow przymus dla panuiących, żebrania o poſiłki zgromadzonego w Parlamencie Narodu. Krol Angielſki muſi w licznym owym zgromadzeniu wyłuszczać iſtotę rzeczy, dowodzić, iż dawniey użyczonych sobie summ dobrze zażył, ſłuchać roztrząsania tey prawdy, y przeciwieńſtwa, ktore czasem wyraźnym odmawianiem kończą ſtę, a częſto nie miłą ſłyszeć spraw swoich krytykę, odbierać potym adreſſy, suppliki, remonſtracye nalegaiące o odmianę Miniſterium. Parlamenta w początkach rzadsze

były.

były. Egbert zwołał pierwszy, na ktorym prawo ſtwierdzono, aby Brytannia Anglią ſię nazywała. Edward wyznawca pozwoliwszy niektorych przywileiow, y pewne prawa uſtanowiwszy, do przyięcia ich zwołał Parlament w Roku 1040. Te to są ſławne przywileie, do ktorych ſtokrotnie potym Anglicy odwoływali ſię. Szczegulnieysze miały tytuł wielkiey Karty, y te są, że Krol, ni iego Urzędnicy nie będą mogli opanować maiętności ſieroczych y wdowich; że żadnego podatku nie będzie można nakładać bez dozwolenia Parlamentowych; że każdy przez swoich rowiennikow sądzony będzie; że Kościoł utrzymywany będzie w wolności obierania swoich Urzędnikow, &c. Pod Normandami absolutność przydusząła głos wolności Parlamentowych. Pod Edwardem III. porządek taki, iaki dotąd trwa między Jzbami, wprowadzony. Jeszcze od Jana, Parlament swoie przymioty iednoſtaynie pokazywał. Zaſtraszony bowiem potęgą licznych woyſk, zdawał ſię raczey ubiegać do iarzma niewoli, niż myśleć o iego oddaleniu. Podłość ta odmieniła ſię raptownie w zuchwałość pod ſłabemi Krolami, Henryk III. rozumiał, iż wielki affront Lordom zrobi, gdy Deputatow do Parlamentu przypuści, ale inny cale przeciwny żądaniom Henryka naſtąpił ſkutek. Lordowie bowiem widząc przeważaiącą Jzby niższey potęgę, z Dworem nayczęściey łączyli ſię. Wyniknęło

z cza-

z czasem innych wiele pożytkow dla Narodu, o ktorych Henryk III. ani myślał; chęć dyſtyngwowania ſię sposobiła Deputatow do obyczayności, krasomowſtwa, nauk, y umieiętności, więcey w Narodzie oświeceńszych y polerownieyszych było ludzi. Do tego to sądu iuż wzmocnionego Edwardowi II. y Rychardowi, pozew dano. Walki domowych Familii zdały ſię być upadkiem y zniszczeniem przywileiow Parlamentowych, umilkła powaga Edyktow przed blaſkiem oręża, nie ſłychać ich było przy hałaſie woiennych wrzaw, Lordowie właśnie oniemieli, iak niegdy w Rzymie Senatorowie pod czas Tryumwiratu. Nie było to wtedy owe poważne zgromadzenie, ktore zaſtawiało ſię odważnie absolutności Monarchow, y ktore dla wſtrzymania biegu niesprawiedliwości, większe gwałtowności y bezprawia popełniało, ale to było zgromadzenie osob boiażliwych, podłych y nikczemnych dusz, drżących przed męſtwem, y iuż to domowi Jork, iuż to domowi Lankaſter przychylnych, to ieſt zawsze na ſtronie zwycięzcy, albo częſto niesprawiedliwości, y tak ze zwyczaiu poszło to w maxymę Parlamentu, trzymać z mocnieyszemi. Dowiedli tego Parlamentarze pod Henrykiem VII. y tego naſtępcą, przedawszy ſię bez wſtydu chuciom Dworu; nie radzili ſię tylko woli panuiącego, a dla uniknienia zapalczywości, dopuścili ſię oſtatniey zbrodni,

dni, Religią, ow Swięty depozyt, ktoremu przydawać albo uymować co, iednakie w oczach Boſkich przeſtępſtwo, Religią mowię, dla podchlebſtwa odmieniaiąc. Ludzie tak szczodrzy w materyi Religii, nie ſkąpili pośiłkow pieniężnych, iakożkolwiek nakazywanie ich Narodowi uciążliwe było. Przyczyną tego wszyſtkiego była pod Henrykiem VIII. podła y niegodziwa boiaźń, y odwaga śmiercią wielkich ludzi zalękniona, pod Elżbietą pragnienie nowości, pod Karolem Parlament zuchwały, pod Kromwellem ięczący, pod Karolem II. raz powſtaiący, drugi upodlony, pod Jakobem II. nayniesprawiedliwszy, pod Anną zabawny, pod Krolami z Domu Hannowerſkiego, przedayny, rozrzutny, własne niszczący przywileie, y prerogatywy. Szczęśliwy y mądry rząd, gdzie panuiący do czynienia dobrze moc y władzę ma granic nie znaiącą, a ręce nieiako związane do szkodzenia. Ale czy taki ieſt rząd Angielſki; gdzie godności y szarze są dla wyniosłych, ſkarby dla łakomych? bo aby śię nie dać uwieść tym ponętom, cnoty w ludziach potrzeba. Krol Parow mianuie y naznacza, a iak między ludźmi trafiać śię zwykło, częſto śię w obraniu omyli, iż tego zaszczyca doſtoieńſtwem, ktory mu raczey, choćby z krzywdą pospolitego dobra, niż Oyczyznie usługi oddaie, nie bez tego, aby bez umownych kondycyi czasem nie obeszło śię. Rozumiałby tedy

kto,

kto, że wybor zaszczytow Narodowych zasiada w Parlamencie, że w uściech ich sama prawda brzmi, że Narod w nich ma nayżwawszych wolności swoiey opiekunow, alić gdy przyidzie do zbierania sekretnych kresek, podłość y obłuda w zupełności swoiey pokażą się. Obrocić wreszcie oczy na Duchowieństwo: iest to widzieć Osoby nieme, albo tak się tylko odzywaiące, iako go własnego interessu sprężyny nakręcaią. Dla tego ława Biskupia od samychże Anglikow *ławą milczenia*, albo iak Lokiusz głową zowie umarłą, *Caput mortuum* nazywa się. Jest się raczey czemu dziwić, że y Kommunowie przeciw swemu interessowi tak często żądaniom Dworu ulegaią, ale od dawnegoż to czasu Polityka Krolow Angielskich w osłabieniu tego wolności filaru pracuie. Autor Listow o Anglikach procz pospolitych przyczyn z Lordami, uczestnictwa szacunku łask Krolewskich dwie inne upatruie, pierwsza: że Miasteczka teraźnieysze, ktore niegdyś kwitnęły, a teraz mniey maią Obywatelow, więcey iednak z dawnego zwyczaiu Deputatow posyłaią, wnosi, że Miasta Londyn, Westminster, y Sutfark, z Hrabstwem Midlessex piątą bez mała część Nacyi zamykaią w sobie Obywatelow, a przecię 10. tylko posyłaią Deputatow, ktory ledwie pięćdziesiątą cząstką całego są Parlamentu. Nad to Dwor się stara, aby uboższych obierano, kto-

rych.

rychby snadniey uiąć y przekupić można.

*Ze wiele złego w prywatnym y Cywilnym rządzie, z zrzucenia iarzma Religii w Anglii wypłynęło.*

CI wszyscy, ktorzy w dziełach Boſkich, niewypowiedziane mądrości naydoſkonalszey dowody widzą, a moim zdaniem są zdrowi, rozsądni, sumienni y sprawiedliwi Politycy, na to ſię ogolnie zgadzaią, iż uſtanowienie prawowierney Religii, w ktorey zoſtaiemy, iako dziełem ſtworzonego, a zatym granicami opisanego dowcipu być nie mogło, tak nie tylko wiecznego dla nas uszczęśliwienia zrzodłem, ale doczesnych nawet y nayprawdziwszych dla człowieka pożytkow; pokoiu, prawdy, cnoty, miłego pożycia początkiem ieſt y przyczyną. Pamiętam ia: że szczupłe tego dzieła granice, y cel trochę niby z materyi wyboczaiący, w tak święte myśli zapuszczać ſię nie pozwalaią. Uwagą ſię iedną odbędę, ieżeli iakie zdawały ſię z niey wynikać mniey rozsądnym umyſłom zdrożności, te ludzi y czasy pokazywały. Iſtota prawowierney Religii raz dzielnością wszechmocnego Boſtwa między ludźmi uſtanowiona, naymnieyszey nigdy odmiany nie poniosła. Bardzo ſię mylili zawsze ci, ktorzy mniemali, że prawa tak święte albo nie dla wszyſtkich ludzi, albo nie

dla

dla wszyſtkich wiekow uſtanowione były. Zamierzenie tylko moie ieſt, wnieść sprawiedliwie, że utrzymywanie prawowierney Religii, do ſtałey Pańſtw szczęśliwości, y porządku w nich politycznego zachowania pomaga, aby dla nas z doſtatecznieyszym być mogło pożytkiem, nieszczęścia, ktore w Anglii z zrzucenia iarzma Religii wypłynęły, przetrząsanie. Nie mam ia naypierwey myśli wywodzić, iakie pobudki miała reforma Kościoła Angielſkiego, dosyć mi do moiey namienić materyi, iż nie miał za cel uszczęśliwienia Narodu. Paſſyom y zemście swoiey Henryk VIII. dogadzać chciał, gdy odszczepieńſtwa autorem był; a kiedyż zbrodnia co dobrego kraiowi przynieść mogła? Nie wchodzę ia potym w owe sposoby reformacyi, ktore do Dzieiopisow Kościelnych swoim prawem należą, ale ſię tylko pytam, co za pożytki dla Narodu wypłynęły? ieżeli pierwiaſtki owey mniemaney reformy przetrząsamy? pokażą ſię zdzierſtwa y złupienia Klasztorow, zabranie ofiar, ktore Bogoboyność czci Stworcy przez wiekow kilka poświęcała, a zabranie na ſkarb Krolewſki, y wsparcie podchlebnych zausznikow, zaboyſtwa ludzi nayświątobliwszych y naymędrszych, dla tego iednego, iż naynieprawdziwszey na świecie rzeczy, Supremacyi Krola Angielſkiego uznać nie chcieli. *Niedowierzałbym sobie sam, mowił ow wielki człowiek Morus, gdybym był ieden w rozumie-*

*zumieniu przeciwny Parlamentowi*, *ale ieżeli przeciwną sobie widzę wielką Radę Angielską*, *mam za sobą cały Kościoł wielką Radę Chrześciańską*. Zdawało się sprawiedliwie, że z odszczepieństwem tyrannia nastała, męstwo y odwaga w Narodzie wygasły, honor z poczciwością zginął, zbrodnia szacunek miała, ow Kranmer człowiek podstępny, zdradliwy, poczciwości y sumienia nie maiący, podchlebca Tyrannii, oto Fundator y Patryarcha nowego Kościoła Angielskiego. Ale coż po Henryku nastąpiło? Wcisnęły się wszelakie rozwiozłości, rozpusta obyczaiow gorę wzięła. Anglicy tysiąc Sekt, a z niemi milion błędow albo przyimuią, albo wymyślaią, ale iakichże Sekt? oto nayfatalnieyszych spokoyności Państwa. Bo lubo każde poroźnienie w Religii, iedności się nawet politycznych sentymentow sprzeciwi, iednak takie nayszkodliwsze, ktore za istotne maxymy przedsięwzięły, przewracać z gruntu wszystkie zbawienne maxymy, nie cierpieć żadney zwierzchności y powagi, znosić to, co prawem Boskim, a podaniem ludzkim, od czasow iak naydaley myśl nasza zasiągnąć może, było postanowione. Parlament edykta wcale sobie sprzeciwiaiące się wydawał, umysły Obywatelow wybiwszy się z iarzma Religii, a co za tym nieodstępnie idzie, podzieliwszy się na Sekty, nie tylko wolność wierzenia y obyczaiow, ale też chęć wy-

wra-

wracania utrzymywanych między rozsądnemi Politykami maxym wprowadziły, obłuda y filuterya obywatelſkich obowiązkow mieysce wzięła, ledwie ſłychanym w świecie sposobem, Tron we krwi tonący, to ieſt: prawa nayświętsze zgwałcone. Częſte prawda w Anglii nieszczęśliwych Monarchow przykłady, lecz passye możnych Miniſtrow, lub ſłabość Rządcow naywięcey dokazywała. Ale żeby Narod cały tak wyuzdane na wszyſtko szaleńſtwo opanowało, trzeba było: mniemaney na to reformy obyczaiow, to ieſt: żc wyraźniey powiem, Religii, zdań rozsądnych, zdrowych y zbawiennych maxym zepsucia generalnego. Bo proszę, coż innego dało ſię widzieć pod panowaniem Karola I.? Duch independencyi wszyſtkich prawie opanował. A na coż to zrzucenie Subordynacyi przydać ſię mogło? chyba iedynie na rozſtrzygnienie owych związkow społeczności, ktore ludzi do cnotliwszego y polerownieyszego przywiodły życia. Znieśmy bowiem powagę Maieſtatu lub Zwierzchności, kto będzie ſtanowił prawa dobru pospolitemu użyteczne? Każdy udzielnym ſię być rozumieiąc, wszyſtko do swego pożytku naciągać będzie, a tak wroci ſię owo piekielne Hobezyusza Rzeczypospolitey ułożenie. Będzie wolno łotrowi bezkarnie zabiiać, bo to z iego pożytkiem ieſt; Fanatykowi nayświętsze poſtanowienia gwałcić, że ma przewrocony w głowie

X mozg

mozg, y zacięta w błędnym iego rozumieniu uporczywość, to za chwalebną wyſtawia akcyą, co być może nayochydliwszego. A ktoraż ſię cnota w tak pospolitym szaleńſtwie Swiatu bespiecznie pokazać może? Y coż mi to będzie za społeczność, gdzie dzikie y zwierzęce przymioty, ſtado raczey drapieżnych tygrysow, a nie rozumnych ludzi prezentuie? y nie odchodzę od mego zamierzenia; Coż bowiem w Anglii widzieć ſię dawało, ieżeli nie uſtawne zaboyſtwa, rzezi własnych Obywatelow? Nie przepuszczono Duchowney Zwierzchności, nie darowano Koronie samey, ale na koniec, sam ow Parlament tchnący duchem independencyi, w niewolnicze iednego Tyrana goruiącego pôdał ſię łyka; Karności w woyſkach nie było, ale śmiałość y zuchwałość rozpuſtą zagrzewano. Mowmy, co chcemy, mnie ſię bardzo sprawiedliwe zdaie Autora iednego zdanie. Kiedy pozwolono Anglikom być arbitrami wiary swoiey, dano im przez to moc ruynowania wszyſtkiego. Na koniec, zawsze świątobliwość Religii y iedność, była twierdzą spokoyności wewnętrzney Obywatelow, utrzymaniem praw Narodowych, zrzodłem bespieczeńſtwa, obroną niewinności y cnoty. Gdybym nie widział opłakanych we Francyi, Niemczech, Szwaycarach, y tam daley podobney rożności ſkutkow, zgadzałbym ſię z wielu wieku tego Politykami, że nieśmiertelney pa-

pamięci Krol Ludwik Wielki zbłądził przeciwko Polityce, gdy tylu Obywatelow dla Religii z Oyczystego wywołał kraiu. Ale milionowe utraty, y tysiączne nieprzyiaznych Narodow przez to opatrzenia, nie są takie, żeby mogły poyść w porownanie z pożytkami, spokoynością, y wiecznym, że tak rzekę, z tey miary bespieczeństwem iakiego Narodu. Tak to nieprzełamana prawda iest, iż na ubespieczeniu Religii pomyslność y szczęśliwość Krolestwa zasadza się.

# WZGLĄD
## POLITYCZNY
### Nad Historyą Krolestwa Szwedzkiego.

NIe iednego to Narodu Dzieiopisow przywara była, że w nayodległeyszych czasach od ciemney ſtarożytności zaszczytow zaſiągali. Początki Miaſt Egipſkich, Greckich, y samego Rzymu ſtrasznemi baykami ozdobione były, a że Juliusz Cezar możny był, y Rzymem władnął, zaczym wyprowadzano iego rodowitość od Julusa Syna Eneaszowego, ktory bliſko tyſiąca lat dawnieyszy był. Lecz dyſtyngwowali ſię naybardziey w tym rodzaiu prożności ludzkiey Szwedzcy Dzieiopisowie, Krolow swoich od potopu świata rachuiący. Co być nie mogło: nayprzod, że w pierwiaſtkach owych Narodu ludzkiego pierwey Azya, niż Europa, a w Europie pierwey Ziemia ſtała, niż wyspy y połwyspy, iaką ieſt Szwecya, zaludnione były. Potym uſtanowienie rządu znaczy w Narodzie obyczayność, y polor, czego w odległych owych czasach znaleść trudno. Na koniec znaczneby być muſiały rewolucye. Ale nie trzeba nam innych wywodow nad

ten, iż żadni wspoł żyiący o tym nie wspominali Autorowie. Prawda ieſt, że odkryte Indya, y Ameryka w poźnych dosyć dla Europy czasach, zdaią ſię utwierdzać to mniemanie, że y inne Narody od dawnego podobnie czasu rządzić ſię mogły; lecz prawa, obyczaie, rząd, wynalazki rozmaitych sztuk potrzebnych, lub pożytecznych u Chińczykow, pokazuią Narod w związku Społeczności będący, a zaczym w pewnym iuż od nieiakiego czasu zoſtaiący rozporządzeniu. A Szwecya przez coż znaioma Europie być zaczęła, oto przez nadchodzenie Państwa Rzymſkiego, ale w tyſiąc przeszło lat po założeniu Rzymu, y to wygnańcy nieiako kraiowi Gotowie, dali ſię poznać; w przeszło pięćset dopiero potym lat nowym sposobem rabowania, Normandowie Francyą y Anglią naieżdżali, gdy Karola Wielkiego plemie w pierwszym, a Egberta w drugim Kroleſtwie panowało. Potym zkądżeby ta pewność była, tak porządnego Krolow Szwedzkich naſtępowania? nie z kraiowych Dzieiopisow, ktorych nie było w Narodzie grubym y niewypolerowanym, umiejętność całą na rabunku y zdzierſtwach pokładaiącym. Bespieczniey więc twierdzić można, że Szwecya nierychło po uſtanowionych Frankow, Sasow, Gotow, w Hiszpannii Kroleſtwach, prawami rządzić ſię zaczęła, a być znaiomą Europie przez domowe rozrządzenia koło śrzodka wieku trzynaſte-

naſtego. Lubo w początkach elekcya była, miano iednak wzgląd na prawo ſukceſſyi, to ieſt: tych obierano, ktorzy z urodzenia, Tronu naybliżſi byli. Waldemar, że od niego zaczniemy, był Sioſtrzeniec Eryka XI. podobnie y Magnus Ladelas, Birger II. po Oycu, Magnus Szmek po Stryiu na Tron wzięty, Albert naſtępca iego z Sioſtry iego rodził ſię, Małgorzata za Krolewicem Szwedzkim była, Eryk XIII. poprzednicy swoiey, z Sioſtry iey wnukiem był, Krzysztof z Sioſtry Eryka zrodzony, bliższy był obrania, y panował. Kanutson z dawnych pochodził Krolow, Kryſtyern I. prawda że żadnego prawa nie miał ze krwi, ale przynaymniey wdowę Krzysztofa za sobą miał. Jan II. y Kryſtyern II. po nim panowali. Naſtąpiła potym dziedziczna unia, a zaczym prawo obierania przyduszone zoſtało. Guſtaw Waza miał y ten prawo z Przodkow swoich, ale umiał mu dać głos y ſkuteczność przez swoie talenta y zaſługi. Dzieſięciu Krolow mocą unii dziedziczney naſtępowało. Aż znowu ożyło prawo elekcyi po śmierci Karola XII. z tym wszyſtkim Sioſtra iego Tron oſiadła, a że bez-potomnie schodziła, zaczym drugiey Sioſtry za Xiążęciem Holsztyńſkim będącey wnuk Karol Piotr za naſtępcę wezwany, że chciał bliższego prawa po Matce obiąć sukceſſyą, zoſtawił swoie do Tronu Szwedzkiego pretensye drugiey

Hol-

Holsztyńſkich Xiążąt linii, a mianowicie Adolfowi ze krwi Wazow po Matce idącemu. Zdaie ſię, że to zaraźliwa dla Europy choroba była, rząd lenny czyli hołdowniczy, uſtanowienie iego Autarykowi Lombardow Krolowi przypisuią, opanował on Włochy, Niemcy, Francyą, Anglią, Polſkę, Hiszpanią, opanował y Szwecyą. Nie powtarzam tu ſkutkow okropnych iego w materyi Politycznej, też zapewne były, iak y gdzie indziey, to ieſt: uſtawne woyny domowe, mało związku między Obywatelami na oparcie ſię poſtronnym naiazdom, oſłabienie panuiących, y częſte ſkładanie z Tronu; ſłowem nierząd y Anarchia.

Panowanie Małgorzaty zdaie ſię być szczegulną Epochą w Hiſtoryi Kroleſtwa tego. Złączenie Danii, Szwecyi, y Norwegii pod rządy iedney Monarchini, przeszło 400. mil kraiu rozciągaiącego ſię, morze Baltyckie y Niemieckie, handel, żeglugę, przenieſienie poſiłkowych woyſk ułatwiaiące, trzy Kroleſtwa iedno z drugim graniczące, Narod pracowity, bitny, woiowniczy, Sąſiedztwo ſłabe, ziemia potrzebne do życia rzeczy wydaiąca, y nadto, kiedy ieſt przemyślnie uprawiona, to wszyſtko czyniło Małgorzatę pułnocną Semiramidą, a gdyby tey mocy, tey potęgi na uszczęśliwienie ziednoczonych pod swoie panowanie Koron zażyć chciała, nieśmiertelną. Widzielibyśmy może do dziś dnia Narod

szczęśliwy, ambicyą podbicia cudzego gardzący, swoich pilnie przeciw naiazdom Sąſiedzkim pilnuiący granic, cudze zwyczaie y wynalazki, tyle szacuiący y do kraiu swoiego przyimuiący, ileby do wydoſkonalenia obyczaiow, nauk, handlu, mocy, ſłowem kraiowey pomyślności pomagały. Cisnęłyby ſię z nayodlegleyszych Pańſtw gromadne osady, aby do owego bespieczeńſtwa, spokoyści, y obfitości uczeſtnictwa przyiść mogły. Odrodziłaby ſię nieiakim sposobem w rzeczywiſtości, nie w imaginacyi tylko samey, uknowana Platońſka Rzeczpospolita; odkryłyby ſię w Europie nowe, y tak bardzo od Poetow zachwalone wyspy Fortunackie. Byłby to złoty y iedyny dla Szwedow wiek, gdyby z niego korzyſtać umieli. Cesarſtwo Niemieckie wtedy pod nieſławnym Wacława zoſtawało panowaniem. Francya ſłabości polityczney w chorobie Karola VI. doznawała; w Anglii walki kraiowych Familii zaczynały ſię; Hiszpanią ieszcze Maurowie z Gotami dzielili; Cesarſtwo Wschodnie niszczało; Polſka prawda pod Jagiellonem kwitnęła; Moſkal y Cara ieszcze nazwiſka nie noſił. Gdyby był wtedy Ludwik S. albo Karol Wielki, albo Ferdynand III. Krol Kaſtylii, albo Leopold Xiążę Lotaryngii, albo ktory z Swiętych Filozofow unią Kalmarſką ſkoiarzył, pewnieby ſię tego spodziewać można. Ale wtedy panowała Małgorzata Pani wielkie-

go

go dowcipu, talentow, ale y ambicyi. Y przez iakąż ſię fatalność przytrafiać zwykło, że ſię wszyſtkie nayzbawienniey-sze do uszczęśliwienia Narodu ludzkiego zamyſły o ten ſkopuł namiętności ludzkich rozbiiać zwykły? Fatalne paſſye są zrzodłem nieszczęścia ludzkiego! Trzy były kardynalne punkta Kalmarſkiey unii: I. aby 40. Deputatow z każdego Narodu wybierano, ktorzyby prawo mieli obierania Krola. II. Aby obrany Krol alternatę w mieszkaniu zachowywał, a dochody Kroleſtwa trawił w tymże Kroleſtwie. III. Aby Urzędy kraiowe rodakom samym rozdawane były. Zabieżono przez to nieszczęśliwym ſkutkom domowych niezgod, ubespieczono wolność Narodową w exkluzyi Cudzoziemcow. Gdyby celem kraiowego uszczęśliwienia unia Kalmarſka ſkoiarzona była, możnaby ſię było spodziewać trwałości takowych uſtaw; ale owszem przeciwnie zdaie ſię, że Małgorzata tę wzięła Politykę, y swoim ią naſtępcom w dziedzictwie zoſtawiła, aby Szwecyą, y Norwegią hołdowniczym nieiako Danii uczynić Państwem. Bo coż innego pod dalszym iey, y tych co po niey naſtąpili, panowaniem widzieć ſię dało? Krolowie Duńscy, mowić ſię może, po samę tylko Koronę do Szwecyi zieżdżali, a na to godzili, aby Szwedom iarzmo niewoli narzucić mogli. Te były przyczyny ułtawnych zamachow Dworu Kopenhagſkiego, a mężnego ze ſtrony

Szwe-

Szwedow zaſtawiania ſię. Te były przyczyny złożenia z Tronu Eryka XIII., Kryſtyerna, Jana. Słowem unia owa Kalmarſka, to ieſt, ziednoczenie Państw Skandynawii pod iedno berło, na to ſię tylko przydała, aby ukazać światu zbawienny proiekt uszczęśliwienia trzech Narodow, aby oświadczyć nieſkuteczność przewrotney Polityki, ktora pod pretextem powszechnego dobra, na prywatny, a szkodliwy społeczności pracuie interes, aby przez lat 112. kilkanaście milionow ludzi w nieszczęśliwościach domowych woien, zdzierſtwa y spuſtoszenia pogrążyć, aby pomnażać y trzymywać nieufności nieuſtanne, y zawiści między Tronem y Nacyą. Tak ſię to nayczęściey przez nieszczęśliwość przytrafiać zwykło, że to, coby szczęśliwości zrzodłem dla Narodu ludzkiego być powinno, ſtaie ſię przyczyną nędzy y nieszczęścia.

Jeżeli Polityka Krolow Duńſkich nie była ſkuteczna w dopięciu natężonych zamyſłow, była iednak zrzodłem nieszczęścia kraiowego; albo raczey, żadneyby ieszcze y tak nie miała ſkuteczności, gdyby z trzech naſtępuiących przyczyn korzyſtać nie chciała. Owe to zawsze każdemu faltalne kraiowi scyſſye Obywatelow y poroźnienia, owa rozmaitość sentymentow y obyczaiow, owe na koniec niecnoty naybardziey do klęſk Narodowych pomogły. Familia Trollow wielkie dobra w Dani poſiadała, publiczny interes

res

res z prywatnym tam ſię, tylko łączyć zwykł, gdzie prawdziwa cnota zaſługą y ozdobą ieſt. Był to tedy łatwy inſtrument do zakłocenia wewnętrznego, a pewna zawsze podpora Krola Duńſkiego intereſſow. Dwie tedy uważać trzeba w owych czasach w Szwecyi fakcye: Patryotyczną, y partyą niby Kalmarſkiey unii, a w rzeczy Duńſkiego absolutyzmu. A ſkoro w kraiu iakim zachodzą wewnętrzne niezgody, tak iuż wszyſtko ginąć, muſi. Przypomniymy sobie owe Jzraelitow ginących partye; owe Hannona y Barki w Kartaginie kłotnie, owe walki całemu głośne światu Pompeiusza y Cezara; a w poźnieyszych czasach Burginionow y Armaniakow we Francyi; Lankaſter nayprzod, y Jorkanow, a potym Torys y Wigs w Anglii; Arminiſtow, y Gomaryſtow w Hollandyi; ale gdzież takowe niezgody nie były dobru powszechnemu fatalne? Miał czym zachęcić y zaſtraszyć Duńſki Krol, iak ſkoro przemożną Trollow poruszał Familią. Z tegoż zrzodła rozmaitość sentymentow wypływała, gdy zwłaszcza podłym umyſłem prywatny tylko kierował interes. Troll Arcy-Biſkup na porędze Krola Duńſkiego Domu swoiego pomyślność zakładaiący, przypominał uſtawnie Kalmarſką unią, zbawiennie ułożony na uszczęśliwienie Narodow trzech proiekt, pragnąc niby do ſkutku przyprowadzić. Ale godziłoż ſię poczciwemu Obywatelowi o

nim

nim y wspominać, gdy zawszę niepomyślne dla Szwedow sprowadzał ſkutki? Grzeszy naybardziey y przeciw powszechnemu dobru wykracza ten, ktory nieznaiomego dobrze charakteru Osoby na publiczne wysadza funkcye. Z chwałą y pożytkiem Narodu swoiego sprawował adminiſtracyą Kroleſtwa Stenon Stur II. coż potym, kiedy otworzył nieiako wrota nieszczęściu publicznemu wynieſieniem Trolla? o iak ſię częſto naypoczciwſi Krolowie mylą, ludzi z Polityki tylko, a nie w gruntowności cnotliwych wywyższaiąc! Ale przypadło, to bardzo do myśli y intereſſow Kryſtyerna II. że sobie tak możnego, a co było więcey, prywatę nad Oyczyſte dobro przenoszącego znalazł w Trollu pomocnika. O iakby mało Krolowie mogli, gdyby niepoczciwych ludzi do wykonania zbrodni swoich nie znaydowali! Przychodziemy więc do owych w Szwecyi czasow, kiedy podeyście, chytrość, zdradziectwo, zbrodnia, nad ſłusznością y niewinnością tyrańſko przewodziły. Ow to Kryſtyern II. pułnocny Nero (bo w tym iednym wyrażeniu, wszyſtkie iego pochwały y zaszczyty znayduią ſię) pokrewieńſtwem Karola V. Cesarza napuszony, Machiawelſką rządzący ſię Polityką, to ieſt: Religią za inſtrument niegodziwych zyſkow swoich poczytuiący, na Tyrańſtwie y srogości zakładaiący iſtotę panowania, ow Kryſtyern, hańba y ochyda Tronu,

nie-

nieſſawa y nędza Narodu ludzkiego, lał ſtrumieniami krew ludzką, ale z podniety, porady, y pomocy samychże Szwedow. Leciały od miecza katowſkiego głowy Senatorſkie w pośrzod Stolicy Krolestwa, y Szwedzi na to patrzyć mogli suchym okiem, y tą serca oboiętnością, ktora ſkamieniałość, y wyzucie ſię z nayinnieyszey dotkliwości, cnocie tylko przyzwoitey pokazuie! Takim sposobem, to ieſt: przez zbrodnie samychże Obywatelow, upadły Szwedow wolności, y swobody zniknęły, wygaſſa pamięć chwalebnych czynow, pamięć tylko pozoſtała oſtatniego okrucieńſtwa, ktora umyſſy Szwedow do znoszenia iarzma absolutności przysposobiła.

Wzięła inną poſtać Szwecya, po zrzuceniu z ſiebie iarzma Duńſkiego panowania. Oswobodzenie od Tyranni zagraniczney winna Guſtawowi Wazie, ktory y swoie krzywdy, y Domu swoiego klęſkę, y srogie wspoł-ziomkow uciśnienia w pamięci maiąc, robił co mogł, y pierwsze iego czynności Patryotyczne idą w porownanie z cnotliwemi dziełami Temiſtoklesow, Scypionow, Fabiuszow. Byłby zapewne większy, gdyby był na własne nie pamiętał intereſſa. Lecz daruymy to ludzkiey ułomności, że publicznego dobra z prywatnych czasem szuka względow. Chwalebniey było (iako potym wkrotce uczynił Dorya w Genueńſkiey Rzeczypospolitey) poratować upa-

dłe

dłe Oyczyzny intereſſa, ale sobie samemu nie płacić, czekać raczey nadgrody od tey potomności, ktora w doſkonałey sądząc o rzeczach przeszłych bezſtronności, naysprawiedliwszą do nieśmiertelności kreſkę dawać zwykła. Zdaie ſię, że Guſtaw Waza oswobodziwszy szczęśliwie Oyczyznę swoię od iarzma sąſiedzkiego, polityką ſię raczey rządził, niż cnotą. Wszakże wprowadzenie odmiany Religii y rządu, iawnie nas o tym przeświadcza, y oczywiście to pokazuie. Prawda ieſt, że wiele do nieszczęśliwości kraiowey pomogł ow, co go bez zadrżenia Patryotyczne serce wspomnieć nie może, Guſtaw Troll, y niektorzy inni wspolnicy iego; ale coż to innego potępiać może, ieżeli nie złe ludzi obyczaie? Nie szkodzi to świątobliwości Religii, że częſto wielcy zbrodniarze y złoczyńcy w niey ſię znayduią, gdy do tego swemi opisami nie sposobi, gdy tego nie przykazuie; Y w Apoſtolſkim zgromadzeniu zdrayca znalazł ſię, y w nayświętszych społeczeńſtwach niepoczciwi bywać zwykli. Miał okropnieysze dalekо ſkutki fanatyzm w niezdrowych głowach, pod czas owey ligi, niegodziwie Swiętą nazwaney, we Francyi, kiedy na samych ſię targał, y porywał Krolow, a przecię wielki ow Krol Henryk IV. nie tylko nie zwalał tego na iſtotę Religii, ale sam błędy swoie odwoławszy, przyſtąpił do iedności Kościoła. Nie czynił

tego

tego Edward I. Krol Angielſki. Chciało ſię prędkiego maiątkow pomnożenia, konfiſkacya dobr Duchowieńſtwa łatwą, lubo niesprawiedliwą, do tego celu dawała drogę.

Unia dziedziczna zabiegłać wprawdzie bezprawiom elekcyi, ale szczęśliwości nie ubespieczyła kraiowey, zaraz po Guſtawie, Eryka XIV. panowanie y dziwackie y tyrańſkie, y dla kraiu było uciążliwe. Przyznać iednak potrzeba Guſtawowi, że wiele przyczynił kraiowey mocy wewnętrznym rozporządzeniem. Żegluga Szwedzka pod naſtępcą iego w woynie z Duńczykami prowadzoney z chwałą y odgłosem tryumfow Europie ſłyszeć ſię dała, zaczęto też granice Kroleſtwa rozprzeſtrzeniać. Z tym wszyſtkim nie znać było Guſtawa Synow na Tronie, wyiąwszy naymłodszego, ktoremu ſię iednak dla tego naybardziey powodziło, że z Zygmuntem miał do czynienia; korzyſtać umiał z błędow Synowca swego, y ta iego naywiększa chwała była. Zdaie ſię iednak, że Narod Szwedzki przeiſtoczony był, po utracie dawnych wolności, cnoty Obywatelſkie w przymioty woiownicze odmienione zoſtały; powaga Krolow zwiększała ſię, a Narod podobno do poddańſtwa z natury przysposobiony, tym naybardziey rzemiosłem Europie znaiomym być zaczął.

Przyszły nareszcie owe czasy, gdy Szwecya wyszła nieiako z granic własnych,

snych, y Europie potęgę y waleczność swoię poznać dała. Trzeba było na to niespracowanego woiownika, dobrego Krola, mądrego Rządcy, y był takim Gustaw Adolf. Przystępny, wspaniały, dobroczynny, kochaiący sprawiedliwość, znaiący dobrze y pełniący swoie obowiązki, dyktował on potrzebne Narodowi prawa, orzyźwiał y zapalał w poddaństwie przemysł, zasługę y talenta pożyteczne szacował, znał się na ludziach, y umiał zażywać zdatności ich, kochał honor y y poczciwość, y godzien był Tronu. Zaprawiał się Gustaw w woiennym rzemieśle, z Duńczykami walcząc y Polakami, ale znalazł obszernieysze waleczności swoiey teatrum, Domowi Austryackiemu, ktory wtedy wygorował, nieprzyiaźń wypowiadaiąc. Była to bardzo pomyślna dla Gustawa pora, nayprzod oczywiste Szwecyi niebespieczeństwo ztąd wynikało, że Ferdynand Baltyckiego morza Panem być zaczynał. Nadto był osobiście pokrzywdzony, że go prawym Szwecyi Krolem uznać nie chciał; miał pomoc z samychże Niemieckich Panow, iuż od Cesarza upokorzonych, miał wsparcie z Francyi, zawsze goruiącego Mocarstwa nieprzyiazney, Hollendrzy z Hiszpanami w zatargach pożyteczną dla Szwedow czynili dywersyą. Narod pracowity y bitny pod rządem dobrego Generała, właśnie żądał popisywania się okazyi. Przymuszony tak Gustaw niebespie-

spieczeńſtwem iawnym Narodu swego, tknięty własną krzywdą, zapalony pragnieniem chwały, z podźwignienia upadłey Rzeszy Niemieckiey intereſſow, ducha woiowniczego pełen, wtargnął do Niemiec, potęgę Domu Auſtryackiego przełamał, y do samego Wiednia puścił ſtrach y trwogę, ale zwycięſtwa swoie przypłacił śmiercią. Umarł iednak po Rycerſku oręż maiąc w ręku, rozkaz w uściech, a zwycięſtwo w imaginacyi.

Padł Guſtaw ofiarą waleczności swoiey, ale Szwecya o loſie swoim nie desperowała, wszakże też ligi, y poſiłki trwały, tenże interes utrzymywał ſię. Wiele iednak przypisać potrzeba Oxenſtyerna Kanclerza roſtropności, y biegłey Polityce, wiele mocy potężnych Alliantow. Nie będę ia tu przetrząsał owych Kampanii, ktore przez nieszczęśliwość ludzką ſtaią ſię celem woyſkowych umiejętności, a ta ſię sztuką szkodzenia innym, y z naywiększą gwałtownością wydzierania życia nazywać powinna, ieżeli co było dla Szwedow naychwalebnieyszego, to zapewne zkoiarzenie Traktatu Weſtfalſkiego. Ten to ieſt fundament zasady y mocy Pańſtw Europeyſkich; Hollandyą y Szwaycary za wolne uznano Rzeczypospolite, Cesarſką w Niemczech opisano władzę, a do społeczniſtwa dzierżaw y prerogatyw Niemieckiey Rzeszy, Szwecyą niby to Gwarantkę y Autorkę

powszechnego pokoiu przypuszczono. Lecz nie odchodźmy od materyi. Zyſkała Traktatem Weſtfalſkim Szwecya Pomeranią, Bremeńſkie Xięſtwo, Wizmar portowe na Morzu Baltyckim w Meklemburgu Miaſto, wrocenie honiesionych wydatkow. Była wtedy Szwecya w nayzszym potęgi y chwały ſtopniu. Ale przypatrzmy ſię iey z troſkliwością. Naypierwey tak bardzo upragniona do intereſſow Europeyſkich influencya nie pomnożyłaż Kroleſtwa potrzeb? za przyczynieniem kraiu, pomnożenie Urzędnikow, woyſka, y związkow politycznych naſtępować muſi. Przyczynia prawda mocy ſił kraiowi, ale niech mi ſię spytać godzi, co podobnego Guſtawowi naſtępca iego ktory uczynił? Karol X. niepomyślnie z Duńczykami woiował, y z Polſki nic nie zyſkał, a poſtaremu miał Pomeranią; Syn iego zaczął utracać te kraie, ktorych zdaie ſię, że pod panowaniem swoim utrzymać nie mogł, a Wnuk iego ledwie nie zeszczętem utracił, aczkolwiek był to Karol XII. Nie znałby nieprzyiaźni Brandeburczykow Tron Szwedzki, gdyby Pomeranią z niemi nie graniczył. Porachowawszy więc co Szwedzi ſtracili na woyſka, ligi, pomocy, chcąc ſię utrzymać przy nabytych Prowincyach, zdaie ſię, żeby kilka takowych Prowincyi nabyć mogli, a ocalenie krwi Obywatelow, uszczęśliwienie kraiu w prowizyiby przychodziło. Zawsze duch pod-

bicia,

bicia, szkodliwy raczey niż pomocny kraiowi zdaie się. Przeleciał Sezostrys Egipski Monarcha wiele krain, podbił rozległość znaczną, wszystko to z nim zniknęło. Nigdyby byli tak śmiertelnych ciosow nie ponieśli Ateńczykowie od Lizandra, gdyby ich była chciwość podbicia Sycylii nie ogarnęła. Macedonia, Rzym teyże prawdy smutnym są przeświadczeniem. Zapomniała iuż prawie potomność o dziełach Tamerlana, y Gengiskana; Szwecya procz nabytey Pomeranii, Inflant, Ingryi, ieszcze się Finlandyą: to iest, własnym Państwem z nieprzyiacielem podzielić musiała. Tak to prawda iest, że nabycie nowego kraiu nie zawsze wzmacnia kraiowe siły, ale ie częściey osłabia, ruynuie, a czasem przywodzi do upadku.

Przetrząśniymy iuż panowanie ostatnich trzech Krolow z Familii Gustawa Wazy; Karol X. dwoch Mostow Xiąże w nieprzyiaźnych walkach z Janem Kazimierzem szczęśliwy był, ale pomogły mu do tego Kozackie bunty, a potym ligi z Brandeburskim Elektorem, y Xiążęciem Siedmiogrodzkim, iako podobnie przeciwny allians tegoż Brandeburczyka z Krolem Polskim, y Duńskim ztrzymał zwycięstwa iego. Panowanie Karola Gustawa było polityczną apparycyą, waleczność iego nakształt błyskawicy świata się ukazała, ale zniknęła bez żadney korzyści. Siedmnaście lat siedział na Tro-

nie Szwedzkim naſtępca iego, y znaczną miał w intereſſach Europeyſkich influencyą, więcey iednak było ſławy Szwedzkiego Krola, niż czynności, ieden Elektor Brandeburſki ztrzymał ten poſtrach Europy, a ieden Krol Duńſki ſtatecznie opierał ſię mu. Głośnieysze Karola XI. kroki były, ktoremi zmierzał do iednowładności y absolutyzmu, y połowy podobney tyrannii nie dopuszczali ſię Krolowie Eryk, Jan, Krzysztof, a z Tronu zepchnięci. Coż więc tego za przyczyna, iż nie sarkali Szwedzi na tak oczywiſte praw y przywileiow swoich gwałcenie? wygasła podobno dawnych swobod pamięć, odmiana sentymentow y obyczaiow, zagubienie samego wolności nazwiſka to sprawiło. Lecz zgaſił wszyſtkich Poprzednikow swoich, y okazałością zwycięſtw, y klęſk swoich nieszczęśliwością Karol XII. Zaden Krol więcey ani zyſkał, ani ſtracił. Trzech Krolow sprzymierzonych zwyciężyć, iednego w kilka mieſięcy, drugiego w kilka lat, przymuſić nieprzyiaciela swego do wyrzeczenia ſię nawet tytułu Krolewſkiego, ośmią tyſiącami zbić ośmdzieſiąt, naywiększą pomyślnością nie wynoſić ſię, naysmutnieyszemi przypadkami nie dać ſię zaſtraszyć, zimno, głod, niewygodę iednymże znoſić umysłem co y roſkoszy, do rządow y troſki Krola, łączyć oſtrość życia puſtelniczego, chcieć we wszyſtkim być osobliwszym, pasować ſię nieiako

z sa-

z samym że tak rzekę przyrodzeniem, y naturę samę zwyciężać, chwytać się niepodobieństwa, a często imaginowanego heroizmu, iest nayprawdziwszym Karola XII. wyobrażeniem.

Lecz daymy mu pozew do sądu potomności, przygaśmy tego blasku okazałości, ktory trzymaiąc w podziwieniu umysły nasze nad zwycięstwami, okrywał y ćmił niedoskonałości Bohatera. Przypatrzmy się człowiekowi, a nie uważaymy woiownika. Naypierwsza to, naysłodsza, nayistotnieysza powinność panuiącego, poddanych uszczęśliwiać. Spytaymy się Karola, czy miał w troskliwey pamięci ten Krolow uroczysty obowiązek? Pierwsza to do sądu kategorya, ale ktora sprawiedliwą ciągnie kondemnatę. Staie tu Instygatorem cały Narod Szwedzki, uciśniony absolutyzmem, podatkami niezmiernemi wyniszczony, przywodzi za iasne dokumenta sprawy swoiey, swoię nędzę, głod, niedostatek, krew tylu obywatelow przelaną, zgubę tylu ludzi, ktorzy za granicą poumierali, nie dla obrony Oyczyzny swoiey, ale dla mniemanego heroizmu, a bardziey dla zaciętości Krola swoiego. Coż z tego za korzyść dla Narodu Szwedzkiego wyniknęła, że wysławiał cuda woienne pod Narwą, pod Nitawą, pod Rygą, pod Kliszowem, pod Pułtuskiem, pod Wschową, a chleba Obywatelow ponosił niedostatek? Czymże się na koniec owe sławne,

wne, y niewychwalone zwycięſtwa zakończyły dla Narodu? naypierwey więzieniem niejako Krola swego, potym lekkomyślną iego śmiercią, potym utratą Pomeranii, Bremeńſkiego, Werdeńſkiego Xięſtw, Finlandyi części, Eſtonii, Inflant, Karelii, a kraiu oſtatnim wyniszczeniem. Co zyſkały zwycięſtwa Guſtawa Adolfa, to, że tak rzekę, zwycięſtwa Karola XII. utraciły. Luboć przetrzyimy ieszcze raz oczy, przetrząśniymy bez parcyalności y same zwycięſtwa iego, uchylmy tego podziwienia, niech nas blaſk ten y okazałość nie razi. Młody był Karol, gdy woiować zaczynał, y nie dziw że przyſtępnym ſię Zołnierſtwu czyniąc, trudy woienne znosząc, miał woyſka bitne, y od Przodkow swoich do waleczności przysposobione, miał ochocze, y własnym do wytrzymania prac zagrzane przykładem. Tak Cyrus, Alexander, Tamerlan, Gengiſkan, Xiążę czarny Edward, Wielki Kondeusz, Turenniusz, y dziſieyszy Pruſki Krol tryumfowali. A tak Karol XII. nie był w tym gatunku iedyny. Potym iakichże miał nieprzyiacioł? Duńſki Krol naypierwszy odurzony raczey y omamiony był, widząc młodego Karola, po ktorym ſię nic takiego nie spodziewał, lecącego na pomoc Szwagrowi swemu, widząc karność woyſka, ślepe Subalternow poſłuszeńſtwo, umieiętność w Generale. Zapewne wiele na umyśle ludzkim może pierwsza oka-

załość

załość głębokie po sobie zostawuiąca wyrazy. Lecz zakończmy owe pierwiastki chwały Karolowey Traktatem Trawendalskim; Następuią walki z Moskalem. Zdaie się to cudem, że 8000. ludzi pod Narwą zwyciężyło 80. ale ledwie mowić można, aby to z Zołnierstwem Karol sprawę miał, do tego ieżeli to ma być cud, przyznaymy, że nie był iedyny, poprzedziły daleko prawdziwsze Alfonsow, Ramirow, Ordoniuszow, Sanchezow, w Hiszpanii z Maurami, poprzedziło zwycięstwo Polakow nad Szwedami pod Kircholmem, kędy 9000. samego trupa nieprzyiacielskiego rachowano, a z naszey strony nie było tylko 2500. Zbił pod Kluzynem Zołkieski ośmią tysięcami przeszło 40. Moskwy y Szwedow, zbił Moskwę Stanisław Potocki Hetman pod Cudnowem, y 36000. trupa położył, y połowy nie maiąc, zbił Xiążę czarny Jana Krola Francuzkiego pod Maupertuis y 8000. przekonał 60000. klęska pod Azinkourt niemniey sławna y sto innych. Zaczym nie iedyny był Karol, a do tego z Moskwą sprawę miał. Puściwszy raz postrach y trwogę przed sobą, nie dziw, że aż do batalii Pułtawskiey szczęśliwy był. Ale co go naybardziey hańbi, że od tychże Moskalow, ktorych tak łatwo gromił, śmiertelny odebrał cios. Miał ieszcze przeciwnika Augusta, ale w Polszcze panuiącego, gdzie porożnienia, nieprzyiaźń Prymasa, bar-

dziey

dziey to wszyſtko inrereſſom iego szkodziło, niż pomagało. Prawda ieſt, że miał bitnego Żołnierza Karol, ćwiczonych dobrze Generałow y biegłych, y na to dosyć rozumiem wspomnieć: Elfsburga, Renszylda, Lewenhaupta, Steinboka, ale ieden tylko im opierał ſię Szulemburg, y ten za świadectwem samegoż Karola raz zwyciężył Szwedow; lecz gdyby y tym z Kondeuszem, Turenniuszem, Luxemburgiem, Malborugiem, Eugeniuszem, Laudonem woiować przyszło, nie wiem czyby ſię nie zachwiał los szczęścia woiennego. Ale kończę tym, czym zacząłem, że przynioſł kraiowi chwałę, ale y zgubę Karol XII. ozdobił go odgłosem woiennych aplauzow, ale y zruynował. Gdyby był Karol z taką uſilnością pracował w uszczęśliwieniu poddanych, z iaką ſię uganiał za chęcią zemſty, byłby ze łzami, iak Henryk Wielki, wspominany; ale teraz sprawiedliwie mowić możemy z Monteſkiuszem, iż Karol był dobrym Żołnierzem Alexandra, lecz nie był Alexandrem, y dodaymy: że miał wiele cnot ledwie nie heroicznych, ale nie miał tych, ktore mu iſtotnie potrzebne były, umiał szykować do batalii, ale panować nie umiał, mogł pięć dni całe nie ieść, ale nie mogł ſię przełamać w zaciętości, na koniec panowanie iego głośne było, ale nieszczęśliwe.

Po zabiciu Karola XII. chwycili ſię Szwedzi pogodney dla ſiebie pory do przy-

wro-

wrocenia dawnych swobod, a opisania Krolewſkiey władzy. Ponieważ Karol bez-potomnie zchodził, nie było ſię komu o przywileie iednowładztwa upominać; Senat maiąc w żywey pamięci ową zniewagę, gdy mu dawano bot za Prezydenta, zemścił ſię krzywdy swoiey, ſkracaiąc moc panuiącego. Stanęły więc nowe uchwały graniczące Krolewſką potęgę. Z obrania Narodu ſiadła Ulryka Sioſtra Karola XII. na Tronie, y za tegoż Narodu zezwoleniem Małżonka swego na nim posadziła. Leczył Fryderyk śmiertelne Kroleſtwu zadane ciosy, Szwecya dawnemi obarczona była granicami, utraciwszy nabyte Prowincye, ale oraz wprowadziwszy odmianę rządu. Jakoż mowić można, że chwała Kroleſtwa tego wygaſła y zaginęła. Inni to Szwedzi byli pod Fryderykiem y Adolfem, co pod Guſtawami y Karolami, naſtępuiące woyny albo klęſkami haniebnemi od Moſkwy odnieſionemi, albo nieczynnością znaczne były. Przeczyć tego nie można, że wiele niezgody wewnętrzne, wiele obce y sąſiedzkie influencye, do tak znaczney odmiany przyczyniły ſię. Lecz uważam ia ieszcze rzeczy pod innym względem, zdaie ſię, że każdy Narod ma pewną własność z osobliwości geniuszu, zwyczaiow, przymiotow ziemi, y samego powietrza pochodzącą, pewne prawa, pewne wynalazki, y pewny rząd ieſt mu przyzwoitszy. Miał racyą mowić Statyſta Rzymſki,

ſki, *aliæ Gentes servitutem pati poſſunt, Romanorum propria libertas eſt.* Niewiem ieżeli tego z fundamentem twierdzić nie można, że Narod Szwedzki pod iednowładnością szczęśliwszy był. Przynaymniey z Hiſtoryi Kroleſtwa tego, łatwo to poſtrzegać można, że pod Krolami z Familii Wazow, ktorzy rząd Monarchiczny utrzymywali, więcey miał chwały, ubespieczenia, y rozległości. A ieżeli go iednowładność do tego ſtopnia y potęgi przywiodła, zaczym prawdzić ſię muſi maxyma Polityki: *Cadere oportet Regna & Imperia, niſi iisdem conserventur, quibûs ſtetêre principiîs.* Wiemy iako w Rzymie Decemwirow panowanie kłotliwe było, y trwać długo nie mogło. Wiemy iako Lacedemońſka Rzeczpospolita za zdaniem Cycerona, 700. lat temiż prawami y zwyczaiami rządziła ſię. Wiemy iaki nierząd był u Lombardow pod imieniem Aryſtokracyi po śmierci Alboina. Ale naywiększym tey prawdy przeświadczeniem niech będzie Anglia pod Kromwellem, co to tam zaszło rewolucyi po nieszczęśliwym ſtraceniu Karola I.? Rzeczpospolita mniemana Angielczykow, przywrocić na koniec przymuszona była Krolewſką doſtoyność. Jeszcze Dania do panowania Fryderyka III. ſłaba y prawie nie znaioma Europie, wyiąwszy owego szczęśliwego Uzurpatora Kanuta, a po uſtąpienia iedynowładztwa, kray ten we wszyſtko obfituie. Nie mogłżebym podobnie

b[illegible]twierdzić, że tenże los ieſt Szwecyi[illegible] ktorego zdania kiedy ia widzę fun[illegible]nt, nie chcę z drugiey ſtrony być [illegible]nem, y nieiako Adwokatem absolu[illegible] y Tyranii, ponieważ pożądańsza [illegible] kraiu szczęśliwość y bespieczeń[illegible]iż chwała y okazałość.

[illegible]wić nam na koniec przychodzi o [illegible]ch teraźnieyszych, Guſtaw III. po [illegible]rci Oyca swoiego, zaſiadłszy na Tronie Szwedzkim, dopełnił powszechnych żądz, dokazał tego w iednym mieſiącu, co było robotą lat kilkunaſtu. Gdyby to było dziełem podſtarzałego w czynnościach swoich Miniſtra, doświadczonego Polityka, byłoby ſię czemu dziwić, coż dopiero, kiedy to uczynił Guſtaw lat 26. maiący, ledwo co wziąwszy w rząd rozległe Pańſtwo, ledwie ſię rozpatrzywszy w Narodowych intereſſach, a uczynił z takim przemyſſem, z takową spokoynością, bez poruszenia wielkich machin, bez długiego przygotowania, bez żadney obcey pomocy, iakże ſię temu nie dziwić można? Dzieło tak wielkie odmiana rządu wewnętrznego, z celu y intencyi większego ieszcze nabywa szacunku. Oświadczył on chęci swoie Obwyatelſkie, wſtępuiąc na Tron, a przez to czyniąc ſię godnym tey Korony, ktorą na głowę kładł, oświadczył ią w zachodzącey potym rewolucyi, gdy dla uszczęśliwienia kraiu zwiększał Krolewſką władzę, aby mogł więcey dobrze czynić. Dalsze iego

go panowanie, kroki iego naylepiey usprawiedliwić potrafi. Z tym wszystkim, ieżeli się godzi rzucić oko na wypływaiące z takowey odmiany konsekwencye, spodziewać się można, że powstanie niniey ko Szwecya, otrząśnie się z dawney bnieczułości, przypomni sobie, że pod Gustawem nie tylko Sąsiedzkim Narodom, ale y goruiącym Mocarstwom dawała prawa, że zechce może zatrzeć poniesione pod Pułtawą, pod Wilmanstradem zniewagi, zechce może podnieść chwałę woiennych czynow. Allianci Krolestwa prawdziwszą y prędszą pomoc znaydą, Sąsiedzi większą boiaźń y ostrożność, mogą ożyć pretensye do utraconych przez los woienny Prowincyi, a w iednymże wieku mogą być odzyskane. Ale takowe koniektury czas ieden prawdzić, a tysiączne okoliczności przeszkadzać im zwykły. Wiele iednak obiecywać sobie można po tym, ktory ugruntowaną przez 61. lat Demokracyą nadwerężył, a istotę rządu powszechnego odmienił. Będzie umiał układać y kartować proiekta do uszczęśliwienia kraiu swoiego, ieżeli ta odmiana iest skutkiem iego przemysłu, a ieżeli tylko dowodem obrotu, będzie umiał z okoliczności pożytkować.

WZGLĄD

# WZGLĄD

## POLITYCZNY

### Nad Historyą Państwa Moskie-skiego.

PAństwo rozległości swoiey z wschodu na zachod 615. mil rachuiące, a z południa na pułnoc 1090. po części Europeyſkie, po większey części Azyatyckie, przed lat 100. ani w Europie, ani w Azyi znane było. Wyiąwszy Sąſiadow, ktorzy nierząd, ſłabość, grubiaństwo Narodu tego widzieli, dla reszty Europeyczykow Moſkwa, iednoż to było, co Państwo Monomotapa, albo niedoſtępne piaſki Etyopii. Już Piotr Alexiewicz panował, iuż uroczyſte do cudzych Kraiow wysyłał poselſtwo, gdy Francya z iednakowym podziwieniem Moſkiewſkich, co y Syamſkich Poſłow przyimowała. Tatarow iarzmo Moſkalom ſtraszne w długim y haniebnym poddaństwie Narod ten utrzymywało, a po wydobyciu ſię z takowey niewoli, domowe Tyrannie naſtąpiły. Zdawało ſię bydź nieszczęśliwym tego kraiu losem, naytwardszych despotyzmu doznawać ſkutkow. Gwałtowność y okrucieństwo z pomnożenia mocy, ſił y wzroſtu nabierały; tak dalece, że potym

Xiążę

Xiążę czyli Car, naysroższym poddaństwa swego zdawał się prześladowcą. To wszystko pokazuie, że Narod ten długo nie znał związkow społeczności, swobod towarzyskiego obcowania, przymiotow y cnot Obywatelskich. Ale też nadto się być zdaie, co mowi *Filozow bez troskow* ( T. II. k. 12. ) że w ięzyku Moskiewskim żadnego nie było wyrażenia, ktoreby znaczyło *honor y poczciwość*. Prawda, że wiekow całych trzeba było, aby Rodacy poznali dzikość swoię, a naywiększey Tyrannii, aby ią sobie ochydzili.

Lecz nie trzeba się długo rozwodzić w wynaydowaniu przyczyn tak powszechnego zaniedbania, despotyzm przytłumiał dowcip, gnębił industryą, nie cierpiał oświecenia, nie lubił cnot, obyczayności nienawidził. Jwan Bazylewicz, Bazyl Jwanowicz, y znowu Jwan Bazylewicz, srogością y okrucieństwy naypamiętnieysi byli. Nie dziw, że potym tak częste impostury y obłudy udać się mogły; A lubo sławne są Smerdesa w Persyi, Baldwina we Flandryi, Symnela y Perkina w Anglii, mniemanego Sebastyana w Portugallii, a naszych czasow Jwana czyli Stefana u Montenegrytow awantury, iednak nigdzie częstsze y głośnieysze, iak w Moskwie fałszywych Demetryuszow Historye. Aż po rozmaitych rewolucyach przez lat przeszło 16. trwaiących, w ktorych Moskwa ani uznać, ani utrzymywać

wać

wać swego Cara nie umiała, wezwana do Tronu Familia *Nikity Romanzowa w Michale Fedorowiczu*, wzięła proiekt reformy grubego y dzikiego Narodu. Dziwićby fię temu należało, że ta naypierwsza, nayświętsza, nayuroczyftsza panuiącego powinność, ftarać fię o dobro poddanego sobie ludu, przeftrzegać pożytkow powszechności, gruntować Narodu bespieczeńftwo, tak długi czas w oftatnim u Carow Mofkiewfkich była zaniedbaniu, ale fię dziwić nie będziemy uważaiąc, iako zabobonność, grubiańftwo, niewiadomość, rownie Panuiącego, y Narod cały w ciemnościach utrzymywały. Znać iftotne obowiązki, sposobić fię do życia towarzyfkiego, rozumieć fię ftworzonym do społeczności, ieft to fkutek należytego w Narodzie oświecenia, ale chcieć fię do powszechnych przykładać pożytkow, zyfk naypodchlebnieyszy w publicznym dobru upatrywać, emulować zafługami w Oyczyznie, ieft to znakiem wkorzenionych Obywatelftwa cnot.

Przyszedł wreszcie czas zbawienny dla Mofkwy, gdy trofkliwym Piotra Alexiewicza ftaraniem, z grubiańftwa swego podźwigniona, Europie poznać fię dała. *Ośmdziefiąt lat ieft* ( mowi Walpol ) *iak w Europie rozumiano, iż to wielki był dla Mofkwy honor, że ią razem z Tatarami y Kozakami wspominano. Powftał ieden człowiek, ktory zaszczycił Tron Mofkiefki, Narod swoy oświecaiąc.* Mo-

narcha

narcha ten, ktory umiał z stępować z Tronu dla uczenia się rządzenia sztuki, zadziwił się swoiey razem, y potędze, y niemocy. Piotr Wielki obszernieyszym nieiako, niż rozległe iego Państwa, od szczęśliwego przyrodzenia obdarzony rozumem, y wielkością umysłu, ani przeciwnościami nieustraszonego, Narod swoy z grubości otarł, obyczayność wprowadził, nauki zaszczepił. Mądry ten Pan dał poruszenie sprężynom politycznym w machinie, ktora od wiekow kilkunastu zaniedbana była; Ale co szczegulnym Piotra zaszczytem było, że sam przykładem swoim Narodowi swemu przyświecać chciał; Do wprowadzenia potrzebney w pułkach swoich karności, przechodził przez wszystkie woyskowych stopnie, do nauczenia żeglugi y marynarstwa, sam w cieślow okrętowych wpisawszy się regestr, siekierą robił pracowicie, do zachęcenia poddaństwa, sam się pierwszy wszystkiego chwytał, z ktorey miary, żaden z nim Prawodawca rownać się nie może.

A gdy umieścił Piotr Alexiewicz imię swoie z Minosem, Solonem, Likurgiem, Zaleukiem, pierwszy oraz był Narodu swego woiownikiem. Nie wspominaiąc tu bowiem owych raczey burzycielow, niż Wodzow, ktorzy zgraią ludzi, nieumiejętność nadgradzali; nie przywodząc y tego, iako sam z poniesionych klęsk woiować nauczył się, nic niemowiąc nare-

szcie

szcie o tym, że zwyciężywszy Zwycięzcow swoich Szwedow pod Pułtawą, sam zaledwie wszyſtkich nie utracił zyſkow pod Prutem, ułożenie woiennych obrotow rozsądne y ſkuteczne było. Zdobycie Inflant, y założenie Petersburga, w sąſiedztwie osłabionych nieprzyiacioł, ubespieczyło nowe zyſki, y potrzebne uczyniło z tamtey ſtrony utrzymywanie morſkiey żeglugi. Umiał Piotr pożytkować z szczęśliwego kraiow swoich położenia; gdy bowiem z iedney ſtrony rozległe puſtynie, y dziczyzny Syberyiſkie zupełne czynią zaspokoienie, z drugiey ſtrony od Europy, Polſka y Szwecya Narody podupadłe, Tatarowie w Azyi sektami, rządem podzieleni granicą; słowem założył fundament tey potęgi, ktora ſię wkrotce w Europie pokazała.

Nie mam ia tu myśli przetrząsać uſtaw tego Prawodawcy Narodu swego, trzeba respektować pamiątkę wielkich ludzi, y wtedy, gdy nam ſię ich kroki zdaią oboiętne; nie chcę ia ſię wdzierać gwałtownie do Gabinetow, ktore ſkrytey Polityki w tym zwłaszcza wieku naybardziey używaią, mowić iednak z fundamentem mogę, iż iakożkolwiek Piotr wielkim ieſt, byłby ieszcze nierownie większym, gdyby czasu y władzy, na osłabienie Sąſiadow swoich użytey, na polepszenie rozległych y dzikich krain, był obrocił. Przybyłoby wiele potęgi Moſkwie; bez wy-

niszczenia innych Narodow, a prawdziwey chwały, y wewnętrznego uszczęśliwienia nierownie więcey. Mieć kilkaset przeszło mil rozległości kraiu, było celem ambicyi wielu woiownikow, ale mieć szczęśliwe poddaństwo, obfitości przy bespieczeństwie zażywaiące, nie było tylko wielkich dusz zamierzeniem. Nie wiem, ieżeli tego naywiększą wieku naszego nieszczęśliwością nazwać nie powinienem, że przy takim wzroście y pomnożeniu światła rozumu, przy tak chwalebnym nauk rozkrzewieniu, przy tak szczęśliwym ustaw pożytecznych wynalazku, sposoby do uszczęśliwienia kraiu, te się zdaią nayprzyzwoitsze, ktore są kraiowi naycięższe; Bo czy nie można sprawiedliwie nazwać, chorobą Dworow Europeyskich zaraźliwą, że tyle woyska utrzymuią wśrzod pokoiu, iak gdyby się inwazyi y wkroczenia nowych Herulow, nowych Wandalow obawiały? Prawda że potrzebna iest w kraiu obrona, dla ubespieczenia własności Obywatelow, ktorą skoro kray iaki, przez nawiększe dla siebie nieszczęście ma niedostateczną, chciwości łakomego Potentata, nayokropnieyszych skutkow doznawać musi; ale puł-trzeciakroć sto tysięcy regularnego woyska utrzymywać, czasem szkodzi, a nie zawsze pomaga prawdziwym Narodu interessom. Do tego po Traktacie Neystadskim, piędzi ziemi Moskwie nie przybyło, a przecie pięć woien, dzisieyszey nie

nie rachuiąc, odprawiło się. Coż za zysk dla Rossyi ztąd wyniknął, że woyska swoie nad Ren wysyłała, przeszło 500. mil Narodowemu żołnierzowi marszu naznaczaiąc, procz chwały z danych Alliantowi posiłkow? Podchlebney bardzo sobie pozwolę myśli, gdy powiem, że naywięceyby zyskała Rossya, gdyby skutecznie do powstania Szwedzkiemu y Polskiemu pomogła Narodowi, a wiecznym y nierozerwanym ziednoczenia węzłem swoię własną, y sąsiedzką szczęśliwość ubespieczyła.

Ustanowione od Piotra Wielkiego prawo, względem odrzucenia lub przysposobienia Następcy, zdaie się z iedney strony ubespieczać kraiowe swobody, lecz z drugiey bramę do niepewności otwiera, miesza prawo następstwa, ktore w samowładztwie wiele waży, intrygom gabinetowym daie mieysce, zapala domowe woyny, zgoła Narod w nieszczęśliwości pogrążyć może. Prawda że są szczęśliwe przykłady na Traianie, Antoninie, Konstantynie, Teodozyuszu, ale że o iednym Neronie wspomnę, wiele było y nieszczęśliwych adopcyi. Nagłe też y raptowne potęgi Państwa powstanie, niepodobna aby mu nie tylko podziwienia, ale y zazdrości w obcych nie iednało Potencyach. Ledwie do Roku 1709. Sąsiadom swoim Moskwa znana była, gdy Pułtawska bitwa, zwycięstwo Piotra nad Szwedami głosić w Europie zaczęła. Je-

szcze mowy o woienniku nie ustawały, aż iuż Prawodawca y założyciel Petersburga słynąć zaczął, wnet Moskiewska flotta na morzu Baltyckim nową y niewidzianą dotąd Banderę rozwinęła, aż y woyska do Pomeranii, Meklemburgu, Holzacyi zawitały, na koniec do teyże daty należy proiekt detronizowania Krola Angielskiego, przynaymniey podpisany. Jedna to tylko w starożytności była Tebańska Rzeczpospolita, ktora raptownie wygorowała, ale iey zaszczyty z śmiercią Epaminondy y Pelopidesa zaginęły. Ateńczykowie od śmierci Kodra do Bitwy Maratońskiey sto lat liczyli; Rzym 700. przeszło lat wzrastał, y stopniami pomnażał potęgę swoię; Hollandya blisko całego wieku o wolność woiowała; Wenetowie nie zaraz tey potęgi y bogactw nabyli, ktore dziś posiadaią; Szwaycarowie 300. przeszło lat uznania udzielności swoiey czekać musieli. Karola W. Tamerlana, Gengiskana potęga raptowna, ale y krotka była. Z tym wszystkim pokazuie to wielką moc Narodu, gdy w tak małym czasie, tak znaczne skutki stać się mogły.

# UWAGI
## POLITYCZNE
### Nad Historyą Pruską.

JAkożkolwiek niektorzy Genealogiſtowie Dom Hrabiow Hohenzollern od Kolumnow, Witykinda, y Gwelfa, wyprowadzaią, takowe wynaydywania ma *Filozof bez troſkow* za niepodobne, y niepotrzebne, *ludzie wszyscy* mowi on, *są rownie dawnego plemienia.* Tom I. kar. 2. Fryderyk I. Elektor Brandeburſki z Domu Hohenzollern zoſtawiwszy nayſtarszemu Synowi, ktory ſię Alchimią bawił, Powiat pewny, y Alembik do dyſtyllowania, obdzielił innych dziedzictwem swoim. Sprawiedliwość ta przyrodza, ktora wyciąga, aby Oyciec rownym działem rozporządzał dzieci swoie, miała swoie mieysce w owych dawnych czasach. Poſtrzeżono potym, iż co było naymłodszych uszczęśliwieniem, ſtało ſię zrzodłem upadku Domow. Otwierała ſię Fryderykowi II. droga do przyłączenia Luzacyi, Xięſtwo to, pod czas zakłocenia Czech, pod panowanie Fryderyka oddało ſię. Tym czasem Podziebrat Krol Czeſki podniosł woynę na odzyſkanie go, lecz Elektor miaſt kilka z wolą Krola Czeſkiego zatrzy-

trzymawszy, resztę przez umowę oddał. Gdy tak niesprawiedliwych nie żądał zyſkow, umiał utrzymywać prawa Domowi swemu należące, nową bowiem Marchią od Krzyżakow wykupił. A tymże bez-intereſſowności rządząc ſię duchem, gdy widział ſię bez-potomnym y ſłabym, naſtępſtwo po sobie Albertowi Bratu swemu odkazał. Ten dla swoiey odwagi Achillesem, a roſtropności Uliſſesem nazwany, będąc ieszcze Burgrabią Norymberſkim wſławił ſię. Wygrał ośm batalii na Norymberczykach, w pewnym razie chorągiew wydarł, y przeciw szesnaſtu ludziom, kilka godzin bronił ſię. Opanował tymże sposobem Miaſto Greiffenberg, iak Alexander W. Stolicę Oxydryakow, y w ſiedemnaſtu woiennych igrzyſkach, naypierwszym zwycięzcą zoſtał; było to w owych czasach wielkim dowodem męſtwa y waleczności, a ſiła y zręczność w tymże właśnie szacunku, co za czasow Homera. *Wiek nasz bardziey oświecony, przekłada y przenoſi* (mowi Filozof) *nad przymioty woiownicze, talenta rozumu, y te cnoty, ktore podnosząc człowieka prawie nad iego kondycyą, tłumią w nim namiętności, a czynią go dobroczynnym, wspaniałym, y pomocnym.* Syn Alberta Jan przezwany był Cyceronem, że ugodził kłotnie o Szląſk, ktore zachodziły między Kazimierzem Polſkim Krolem, y Ładyſławem Węgierſkim. Ale że z sobą miał

Elektor

Elektor Brandeburſki 6000. iazdy; żąda tego *Filozof bez troſkow*, aby ſię iakie inne krasomoſtwa iego dowody pokazały, bo w owey okazyi 6000. woyſka, naymocnieyszym zdały ſię być argumentem, Krol, (mowi on daley) ktory może rozprawić ſię orężem, ieſt zawsze niezwyciężony Dyalektyk, y owszem ieſt to drugi Herkules, ktory używaiąc pałki, wszyſtko wyperswaduie. Joachim II. przyiął Sektę Luterſką, aby więcey zyſkał z konfiszkacyi Duchownych dobr; Naſtępcy Joachima, na utrzymanie ſię przy Xięſtwie Kliwii, tak bliſkim Stanow Rzeczypospolitey Hollenderſkiey, tudzież dla intereſſowania teyże Rzeczypospolitey do wzaiemney obrony, przez Politykę w przyiętey Sekcie zoſtawali. Z tym wszyſtkim w owych czasach Sukcessye częſto ſię iednoczyły, y podobnie znowu rozrywały, zła polityka Xiążąt czyniła daremne y nieſkuteczne zabiegi, ktoremi, iż tak rzekę, Fortuna chciała zmocnić potęgę ich.

Aż też Dom Brandeburſki w Pruſiech panować zaczął, a uſtawiczne czyniąc zmowy naſtępſtwa w Familiach, zaczął znakomicie pomnażać dzierżaw swoich, y pretensyi. Kawalerow Krzyżackich toż uſtanowienie, tenże zamierzenia cel, też prawa y uſtawy, co y innych były Zakonow woiowniczych. Niegdyś Rodyanie, dziś Maltańczykowie, Templaryusze, Krzyżacy, y ieszcze Mieczowi w Inflanciech

ciech Kawalerowie, przeciw niewiernym woiować poprzyſiągłszy, z czasem wielkiey potęgi, y znacznych nabyli maiątkow. Jeſt ſię czemu dziwić, że z taką łatwością Albert z Domu Brandeburſkiego mogł tego dokazać, aby Aryſtokracyą, w Jednowładność przemienił. Ale to było dziełem wprowadzonych odmian Religii. Wiemy iako z corką Alberta II. Xiążęcia Pruſkiego Anną przeszły Prusy, y sukceſſya Xięſtwa Kliwii do Jana Zygmunta Elektora Brandeburſkiego. Syna iego Jerzego Wilhelma, rządy naynieszczęśliwsze były. Woyna, albo raczey powszechne zniszczenie trwało w iego kraiach, Elektorat był napełniony woyſkami sprzymierzonemi, y nieprzyiacielſkiemi, ktore zarownie niszczyły kray, y rabowały, a co srogości żelaza uniknęło, morowey zarazy uyść nie mogło. Krewny Elektora podobnież nieszczęśliwego doznawał losu; Fryderyk V. (ktorego Sioſtrę Jerzy Wilelm za sobą miał) z własnych dobr od Ferdynanda II. Cesarza ogołocony zoſtał, za to: że do Czeſkiego berła ściągnął rękę. W Kliwii Hollendrzy z Hiszpanami walczyli, y miaſta cudze wzaiemnie sobie wydzierali, *a w czasach owych* (mowi *Filozof bez troſkow*) *zdzierſtwa Officyerow y rabunki Zołnierſtwa, były szczegulną umieiętnością woienney sztuki*; Ale nie poprawił tych grubiańſkich zwyczaiow wiek ieszcze nasz, y podobneż gwałty w ośmnaſtym

Tom I. kar. 57.

iuż

iuż wieku widzieć można. Z okazyi roznieconey przez Guſtawa Adolfa w Pańſtwie Niemieckim woyny, woła Filozof: *Trzebaż? aby tak błahe przyczyny, iedne przeciwko drugim uzbraiały Narody, żeby naypięknieysze Prowincye niszczały, a rodzay ludzki krew swoię wylewał, dla nasycenia ambicyi y chimery iednego człowieka!* Dziwi ſię tym bardziey Filozof, że Cesarscy tak surowo y twardo z kraiami Elektora poſtępowali sobie, ktory naymnieyszey krzywdy Ferdynandowi nie uczynił. Alec y sam Jerzy Wilelm nigdy wprzedſięwzięciach swoich naylepszych ſtatecznym nie był. W uſtawiczney niepewności, bez ſił y mocy zoſtaiąc, wiązał ſię z musu lub dobrey woli z potężnicyszym, a los zwycięſtwa, przechodząc częſto od woyſk Cesarſkich do Szwedzkich, czynił go częſto ofiarą lekkomyślności iego.

Fryderyk Wilelm, godzien był nazwiſka Wielkiego, ktore mu od iego Sąſiadow, y poddanych iednomyślnie dane było. Opatrzność przysposobiła go właśnie w tych czasach, ktore pilnego, y roſtropnego Rządcy naybardziey potrzebowały; Przywrocił on ſtaraniem swoim porządek kraiowi, był obrońcą y ożywicielem Oyczyzny, a zaszczytem y chwałą Domu swego. Do mierney Elektora fortuny, łączył on zaſługi wielkiego Krola, podnioſſszy ſię nad ſtan y godność swoię, odkrył w rządzeniu cnoty umyſłu doyrza-

rzałego, y zdatności nad zamiar znakomitszey, niekiedy miarkuiąc Heroizm rostropnością, a zawsze przydaiąc szacunku waleczności z pobudki. Przywrocił do pierwszego porządku dawne dzierżawy, używaniem szczegulney mądrości, a nabył nowych przez sprawiedliwą Politykę. Ułożywszy zamysły swoie, sam ie naypierwey wykonywał. Skutek to był iego rzetelności, że posiłkował Alliantow; a odwagi y waleczności, że poddane sobie Narody bronił. W niespodziewanych przypadkach znaydował zawsze sposoby szczegulne, a w małych, iako y osobliwey wagi rzeczach był zawsze wielkim. Obiął on rzady we 20 roku swoiego życia, w okolicznościach nayokropnieyszych. Dziedzictwa iego przez tylu obcych Panow posiadane były, został Elektorem bez władzy, alliantem bez przyiacioł; ale zacząwszy panować w tym wieku, gdy młodość do naywiększych prowadzi błędow, dał poznać rostropność doyrzałą, y te wszystkie cnoty, ktore iedynie czynią godnym nad ludźmi panowania. Raz zdrową Polityką, drugi stałością, to mądrym rozporządzeniem, to odwagą, odzyskał to wszystko, co Oyciec iego przez swoię gnusność utracił był. Ze Szwedami przeciwko Polakom pod Pragą, gdy grożąca Szwedow potęga Prusy Brandeburskie pochłonąć mogła, tenże wielki Elektor przeciw Szwedom z Polakami, gdy Karola goruiącego,

y ſtrasznego widział. Poſiłkował Hollendrow, ale przed mocą Krola Francuzkiego ulegać muſiał, lecz oswobodzeniem Brandeburgii y Prus, od naiazdow Szwedzkich zoſtał nayſławnieyszym. Ten to ieſt Elektor, ktory podnioſł Dom Brandeburſki do tego potęgi ſtopnia, że wkrotce od Syna iego Koroną, od wnuka rozporządzeniem y Ekonomią, a od prawnuka mocą, y chwałą woiennych dzieł zaszczycony zoſtał. Zakończył zwycięſtwa swoie Fryderyk Wilelm, Traktatem z Francuzami zawartym; Reszta iego panowania spokoyna była, a ieżeli mniey miała blaſku y okazałości, to miała zapewne więcey prawdziwey chwały, y pożytku. Cnoty Elektora tego, według okoliczności, w ktorych ſię znaydował, więcey heroizmu, lub pożytku przynoſiły. Uprzedzone to mniemanie sprawia (mowi Filozof) że ludzie wielbią częſtokroć szczęśliwą wynioſſych lekkomyślność, blaſk okazały woiowniczych przymiotow, ćmi w oczach ich iasność cnot Obywatelſkich. Przenoszą Heroſtratow palących Kościoły, nad Amfionow Miaſta buduiących, y zwycięſtwa Oktawiana, nad Panowanie Auguſta. Fryderyk Wilelm zarownie wielkim był, ſtanąwszy na czele Rycerſtwa swoiego, y czyniąc Sąſiadom, y poddanym swoim sprawiedliwość. Rozrządzał kray, zaludniał puſtynie sprowadzaiąc Francuzkich wywołańcow, rozkrzewiał handel. Słowem:

Tom I. kar. 180.

wem:

wem: miał wszyſtkie przymioty, ktore czynią wielkich Rządcow. Nie zażył ni-
193 gdy na złe (mowi Autor nasz) swoiey mocy y umieiętności; waleczność iego poddanych broniła, y wspomagała sprzymierzeńcow; był on roſtropnym y przewiduiącym, y to czyniło go rozsądnym Politykiem, był pracowitym y ludzkim, y to czyniło dobrym panem; ſtał ſię Obrońcą Oyczyzny, Fundatorem wielkości Domu Brandeburſkiego, Sędzią rowienników, chwałą y zaszczytem swoiego Narodu. Trzech wtedy w Europie wygorowało. Ludwik XIV. we Francyi, Kromwel w Anglii, y Fryderyk w Brandeburgii; ale szacowne Wielkiego nazwiſko, dawać ſię nie ma, tylko heroicznym y cnotliwym przymiotom. Kromwel przy swoiey głębokiey Polityce, oszkaradził ſię zbrodniami swoiey ambicyi, byłoby to krzywdę czynić pamiątce Ludwika XIV. y Fryderyka Wilelma, porownywać panowania ich, z życiem szczęśliwego Tyrana.

Przypatrzmy ſię teraz przymiotom Fryderyka I. Krola. Nie czynił on rożności między prawdziwą wielkością, y rzeczami znikomemi, będąc bardziey przywiązany do blaſku, niż do gruntowności. Dla pozyſkania tytułu Krolewſkiego, ſtracił on 30000. poddanych swoich, dla Cesarza y sprzymierzeńcow; ale tey godności dla tego tak uſilnie żądał, aby mogł nasycić upodobanie swoie w uro-

czy-

czyſtych ceremoniach, a przez okazały pretext usprawiedliwić marnotrawne wydatki. Był on wspaniałym y wielko-myślnym, lecz iakim nakładem nie kupował prożney uciechy dogodzenia namiętnościom swoim? handlował krwią poddańſtwa swego z Anglikami y Hollendrami. Gdy ziechał do Holandyi na obięcie sukceſſyi po Wilelmie III. Krolu Anglii, był iuż w przedſięwzięciu odebrania poſiłkow swoich, lecz dano mu znaczny kleynot, y 15000. ludzi na uſługach sprzymierzeńcow za to wyrznąć ſię dali. Uprzedzenia pospolſtwa zdaią ſię sprzyiać Panow okazałości, ale szczodrobliwość prywatnego człowieka, od osoby panuiącey rożnić ſię ma. Krol każdy (mowi Filozof) ieſt pierwszym ſługą, y pierwszym Urzędnikiem Kraiu swego, winien mu rachować ſię z użycia nałożonych podatkow, wybiera ie, ale żeby mogł bronić kraiu swego przez woyſka, ktoreby chował; utrzymywać godność, ktorą ieſt ozdobiony, ażeby miał czym nadgrodzić prawdziwą zaſługę, zapomodz podupadłych, ratować nieszczęśliwych, a tam tylko wspaniałym ſię pokazywać, gdzie idzie o honor całego Narodu. Jeżeli panuiący (mowi on pięknie) ma rozum oświecony, a serce dobre, ściągać będzie wszyſtkie wydatki ku dobru publicznemu, y na większy pożytek poddanego sobie Narodu. Wspaniałość, ktorą lubił Fryderyk I. nie była z tego rodzaiu,

Tom I. kar. 267.

iu, a raczey rozrutnością marnotrawnego Krola nazwać się powinna. Dwor iego był ieden w Europie z nayokazalszych, gnębił ubogich, żeby bogaczom przydawał, budowle Fryderyka były pyszne, festyny kosztowne, zgoła szukał raczey we wszystkim pompy Azyatyckiey, niż Europeyskiey przystoyności.

Szczodrobliwości Fryderyka I. zdały się być bardziey skutkiem hazardu, niżeli przemysłem rozsądnego wyboru; Strzelcowi, ktory napędził w czas rogatego Jelenia, dano dzierżawę 40000. talerow oszacowaną. Chciał puścić w zastaw Hollendrom Xięstwo Halberstackie, a nabyć dyamentu zwanego, Pitt; przedawał, iż tak rzekę 20000. woyska sprzymierzonym przeciw Francyi Mocarstwom, aby miał tę prożną, y fałszywą chwałę, że 30000. swoim kosztem utrzymywał. Dwor iego, była to wielka rzeka połykaiąca wody mnieyszych strumykow, ale gdy Dworscy faworyci pływali w obfitości, Prusy Brandeburskie, głodem y morową zarazą niszczały. Skąpy dla Narodu swego Krol iest to Lekarz dopuszczaiący, aby chorego krew zalewała, rozrzutny iest podobny temu, ktory upuszczaiąc nadto krwi, zabiia. Jeżeli iednak Fryderyk I. pochwały z iakiego względu godzien iest, to dla tego, że się zachował w pokoiu, gdy Sąsiedzi iego okropności woiennych doznawali. Ale wyiąwszy to iedno, mowić się może, że

Fry-

Fryderyk I. wielkim był w małych rzeczach, a małym w wielkich; umieszczony w Historyi między tak sławnym Oycem, y mądrym Synem swoim, tym mniey panowaniem swoim został zaszczycony, im bardziey oni sławnieysi byli.

Fryderyk Wilelm, Syn Fryderyka I. Krola, przywrocił zaniedbany porządek w skarbie, rządzeniu, Sądach, y woysku; miał duszę pracowitą, a ciało mocne. Odciął zaraz niepotrzebne wydatki, y zatkał owe kanały rozrzutności, ktore zwracały obfitość publiczną. Ze stu Szambellanow, ktorych Oyciec iego ustanowił, zostało 12. reszta do Poselstw publicznych, lub na Urzędy woyskowe zażyta była. Określił bardzo własne potrzeby, mowiąc: że dobry Krol, powinien być oszczędny krwi, y dobr poddaństwa swego, nieprzyiacielem będąc pompy, y powierzchowney okazałości; w ostrości życia dawnych naśladował Stoikow, a chcąc ubespieczyć szczęśliwość poddanym, woyska znaczne trzymał. A lubo ofiarowano mu w sekwestr Pomeranią Szwedzką, iednak 400000. talerow za to wyliczył, y gdy po zabiciu Karola XII. ze Szwedami godzić się przyszło, wyliczył dwa miliony Krol Pruski wyniszczoney Szwecyi; za ustąpienie sobie części Pomeranii, że ow zysk, kupnem raczey, niż woiennym nabyciem zdawać się mogł. Nieśmiertelney zaś pamięci godne są słowa iego, gdy radzącemu

Ilge.

Ilgenowi Miniſtrowi, aby ze ſłabości Szwedow więcey pożytkował, w naſtępuiący sposob odpowiedział: *kontent ieſtem z tego, co mam z łaſki Boga, nie chcę zaś nigdy wzmacniać ſię z krzywdą Sąſiadow moich.* Odpowiedź ta (mowi Filozof) znayduie ſię w Archivum Krola Pruſkiego, własną iego ręką zapisana. Mogł tu on ieszcze sprawiedliwie przydać, że mało Fryderyk Wilelm w tey mierze znalazł, naśladowcow. Dotrzymywał tey chwalebney sprawiedliwości Fryderyk Wilelm, gdy Francya, Prusy Polſkie w sekweſtr Krolowi Pruſkiemu ofiarowała, na utrzymywanie Leszczyńſkiego; Wielki ten Monarcha, (są ſłowa naszego Filozofa) znał dobrze prawa swe do sukceſſyi Xięſtwa Juliaceńſkiego, ale kroki na otrzymanie Prus Polſkich miał za niesprawiedliwe. Lecz zakończmy krotko pochwały iego, na ktore sobie tak dobrze zaſłużył. Fryderyk Wilelm do oſtatniego momentu życia miał przedziwną umyſłu przytomność, rozrządzał kraiowe intereſſa iak polityk, uważał wzroſt choroby swoiey, iak Fizyk doświadczony, na koniec z śmierci samey nieiako, iak Rycerz tryumfował. Ale polityka Krola tego (ponawia *Filozof bez troſkow*) była nieodſtępna od sprawiedliwości. Nie tak Fryderyk Wilelm (mowi on) zatrudniał ſię rozszerzaniem granic swoich, iako raczey dobrym rządzeniem tego, co dziedziczył. Zawsze dla

Tom II. kar. 59.
kar. 92.
kar. 117.

wła-

własnego bespieczeństwa uzbroiony, nigdy zaś na nieszczęście Europy; przekładał pożyteczne rzeczy nad przyiemne, budował Szpitale, Magazyny, Miasta, nic nie tracąc na swoie Pałace, był ostrożny w zaciąganiu obowiązkow, w wykonywaniu obietnic rzetelny, był chwałą Narodu, pociechą Sąsiadow, uszczęśliwieniem poddaństwa.

Panuie teraz w Prusiech Fryderyk II. Syn Fryderyka Wilelma, lat iuż blisko 33. Ale pierwey, nim wstąpił na Tron, dał poznać Europie mądrość swoię przedziwnym zbiianiem, niegodziwych maxym y ustaw Machiawela. Dzieło owe, to iest Polityka Machiawela tak szkodliwa ludzkiey społeczności, związki Obywatelstwa rozrywaiąca, obalaiąca z gruntu wszystkie poczciwości y sprawiedliwości prawidła, przewrotność, gwałt, Tyrannią, nieprawość, na mnieysce słodkich y pożytecznych cnot, wprowadzaiąca, dzieło mowię owe na nieszczęście ludzkiego Narodu wynalezione, despotyzmowi iednemu, y Tyrannii sprzyiaiące, zdawało się Fryderykowi, naywzgardzeńsze, nayniesprawiedliwsze, nayniepoczciwsze. Znał on to dobrze y rozumiał, iak niewymowną Narodow nieszczęśliwością bydźby mogło, gdyby Krol lub Monarcha iaki, nieprawemi Machiawela maxymami rządzić się chciał, iako taki byłby nieznosny poddaństwu, ciężki dla Sąsiadow, przykry y nie pewny dla swo-

ich sprzymierzeńcow ; iako chciwości swoiey y passyom dogadzaiąc, noweby zawsze powszechney nędzy zrzodła wynaydował. Jeżeli nie uprzątnął tego Fryderyk II. mądrością swoią, ieżeli nie zagrodził drogi do naśladowania Tyranow, to przynaymniey ochydził ią, y pokazał, że takich potomność niezmazanym niesławy piątnem znaczyć będzie. Ten to iest Fryderyk, ktorego, pod nazwiskiem *Filozofa bez troskow*, przedziwnie piękne y sprawiedliwe uwagi nad Historyą Domu Brandeburskiego wspominaliśmy. A gdy tak rozsądnego wychwalam Autora, milczę ia tu ( zamierzonemi szczupłości dzieła tego granicami ściśniony ) o prawodawcy, woiowniku, innych na koniec Fryderyka II. przymiotach.

KONIEC DRUGIEY CZĘSCI.

# CZĘSC TRZECIA

Zamykaiąca : Heroiczne wyobrażenia niektorych sławnych w starożytności Ludzi.

DLa chwały, pożytku, zaszczytu, uszczęśliwienia Narodu ludzkiego działćby się powinno, aby Kroniki dzieiow powszechnych Swiata całego, chwalebne tylko, cnotliwe, y heroiczne Obywatelow dzieła ku naśladowaniu potomności wspominały; ale się to z drugiey strony, przez ułomność ludzką, nayczęściey przytrafiało, że więcey odrodnych y złoczyńcow, niż cnotliwych Bohaterow liczyć można było. Wprawdzie naymilszy każdego Dzieiopisa obowiązek iest, odkrywać z cieniow prywatnego życia wielkie cnoty, malować ludzi społeczności pożytkuiących, dobywać na widok powszechny te tak godne prawdziwych Obywatelow zaszczyty, iest to, że tak rzekę, lustru przydawać cnocie, a prawey zasłudze szacunku. Lecz że się zdaie istotną Historyka powinnością; rzetelną wypisywać prawdę, musi częstokroć sarknąwszy na okropność ma-

teryi pisania swoiego, y zbrodnią ogłosić Swiatu, aby pokazał, iak nieszczęśliwe skutki za sobą pociągnęła. Y zapewne, ieżeli się w Historyach gnuśnych Sardanapalow, okrutnych Falarysow, Buzyrydesow, szkaradne, y niegodne pamięci imiona znayduią, to bez wątpienia tym się znayduią celem, aby w powinnym były u wszystkich obrzydzeniu. Pala katowskiego, nie sławy godzien był ow Herostrat, co pierwszy dla dystyngwowania się między ludźmi złoczyńcą został. Prawdziwa chwała niecnotą nabyć się nie może; Godzi się iednak bespiecznie twierdzić, iż Opatrzność Swiatem zawiaduiąca w każdym wieku, y Państwie, w szczegulne iednych, na przykład innym, ozdobiła cnoty. Traktuiąc Historyą uniwersalną, sławnych w starożytności Monarchii niektorych tu godnych pamięci Obywatelow y Cesarzow opiszemy, przestaiąc na tym, co dla Młodzi z pożytkiem, a w krotkości wspomnione być może.

## ARYSTYDES.

Miała ten zaszczyt podchlebny y prawdziwy Grecya, że w wielkich y cnotliwych ludzi obfitowała; rozumna, y prawom podległa wolność, a daleki wtedy ieszcze od Obywatelow zbytek, były to szczęśliwe nasiona wielkich cnot. Kiedy ia przetrząsam myślą Kroniki kwi-

tną-

tnących owych w Grecyi Miaſt, naypierwszy mi ſię w nich prezentuie Aryſtydes. Jakoż na zdaniu Platona polegaiąc: Temiſtokles, Cymon, Perykles Oyczyznę swoię przepysznemi ozdobili budowlami y posągami, Aryſtydes cnotami swemi ozdobił ią. Obcym ſię y nieporuszonym nieiako ſtawiaiąc namiętnościom, ktore nad innemi zwykły panować ludźmi, zakochanie ſię w porządku y cnocie, nad własną przenoſił chwałę. Mniemanie o iego poczciwości, y czyſtych ku dobru publicznemu chęciach, tak było powszechne, iż gdy pewnego razu grano Tragedyą Eschila, a pochwała Amfiarausza w tym wierszu: *że nie tylko za dobrego uchodzić, ale takiem być chciał*, ſłyszeć ſię dała, wszyscy przytomni na Aryſtydesa oczy obracaiąc, iawnie o cnocie y poczciwości tego Obywatela przyświadczyli. Zaſiadł on raz na rozsądzenie sprawy; ieden z prawuiących ſię, chcąc go sobie uiąć, z tym ſię odezwał: iż przeciwna mu ſtrona zawsze ſię Aryſtydesowi przeciwiła; ale mu sprawiedliwy Sędzia odpowiedział: *Przyiacielu! opowiaday twoie własne krzywdy; nie po tom tu zaſiadł, żebym moie roztrząsał.* Lud Ateńſki przywodząc częſto za pretexkt boiaźń goruiącey w Obywatelach swoich potęgi, oddalał tych, ktorym zazdrościł, uwiodł ſię tąż niesprawiedliwością ku Aryſtydesowi, ktoremu powszechna o poczciwości iego opinia zaszkodziła.

ła. Poszedł on na wygnanie, ale wychodząc prosił Bogow, aby nie przepuszczali na niewdzięczną Oyczyznę nieszczęścia takiego, ktoreby utratę iego przypomniało. Odwołany iednak wkrotce był, na bronienie Oyczyzny przeciw naiazdom Xerxesa. Temistokles, ktory się do iego wygnania przyłożył, w podobnym sam niebespieczeństwie znaydował się. Znaiąc go kraiowi pożytecznego Arystydes, stanął mu na pomocy. Był to gorliwy Republikant, ktory uszczęśliwienie Oyczyzny nad własne, chociażby naypowabnieysze, przenosił zyski. Ale oświadczył nayoczywiściey mniemanie swoie lud Ateński, gdy obiecuiącemu Temistoklesowi na Seymie gminnym, iż rzecz pożyteczną dla Aten wynalazł, ale iey wszystkim opowiedzieć nie mogł, sprzeciwił się, y na zdaniu Arystydesa przestać zezwolił; Temistokles flottę Grekow spalić zamyślał, aby Ateńczycy Panami morza snadniey zostać mogli; Arystydes widział tę wielkość Rzeczypospolitey nie prawdziwą y nie pewną, ktora niesprawiedliwością, y cudzemi krzywdami zmocnić się pragnęła. Tym czasem tak wielki człowiek, ktory nayokazalsze w Oyczyznie sprawował Urzędy, w takim niedostatku umarł, iż nakładem publicznym pogrześć go, y Corki iego wyposażyć musiano. Syn iego Lyzymachus w opiekę Rzeczypospolitey przyięty, nie wziął po Oycu w

dzie-

dziedzictwie, tylko ciężar chwały iego, y przykład cnot.

## TEMISTOKLES.

NIe przeto, że Arystydes w Patryotycznych y Obywatelskich cnotach swoich niepoślakowanym y pierwszym być się wydaie, ginąć ma zasługa y chwała innych Mężow. Nie przeto kosztowny szmaragd szacunek traci, że się z drogim dyamentem rownać nie może. Zdatność y talenta podług wymiaru od Sprawcy natury naznaczonego w ludziach znayduią się; a dobre ich zażycie sławnym czyni. Miał swoie y cnoty, y zasługi w Oyczyznie Temistokles. Urodziwszy się z niezmiernym chwały pragnieniem, był odważnym, pracowitym, gnusnością y prożnowaniem brzydzącym się. Po otrzymanym zwycięstwie przez Milcyadesa, na bitwie pod Maratonem, Temistokles zdawał się zapadać na zdrowiu; A gdy go przyiaciele o przyczynę takowey słabości pytali, przyznał się im: *że chwała Milcyadesa spać mu nie dozwalała.* Wielki ten Republikant był przenikaiącego dowcipu, y tak w sposoby obfituiącego, że się dla tego zdawał na wszelkie przypadki wyniesionym. Nikt w stopniu wyższym nie miał tey umieiętności tak rządzącym potrzebney, ktora samychże passyi w ludziach na dobro powszechne zażywa. Grecy wygrawszy pod Maratonem,

nem, z upokorzenia Persow cieszyli śię. Ale głęboki Polityk Temistokles, przezieraiąc co nastąpić miało, wziął niepłonnym mniemaniem zwycięstwo owe za znak dalszey nawałności. Zażył wziętości swoiey, a ieszcze bardziey zadawnioney Ateńczykow ku Eginatom nienawiści, na wyłtawienie flotty, ktora potym Grecyi zbawieniem była. Jakoż ściągnął tysiączne pułki za sobą Xerxes, tym czasem Eurybiades Spartańczyk Admirałem Greckiey flotty uczyniony, widząc że Temistokles sprzeciwiał śię iego rozumieniu, podniosł iuż był zuchwale laskę, aby go tak niegodziwym na swoie zdanie namowił traktowaniem. *Biy, ale słuchay*, odpowiedział Temistokles, nie poczytuiąc tego za osobistą krzywdę, kiedyby dobro społeczności uszczerbku nie miało. Jakoż mowić śię może: iż tyleż Grecya z cnoty pomiarkowania Temistoklesa pożytkowała, ile korzyści z talentow y dowcipu iego odnieść mogła. Takowy postępek, y ta własney miłości ofiara, godne były powszechnego na igrzyskach Olimpickich aplauzu y okrzyku. Ale sposob, ktory dzielność iego wyiawił y odkrył, był nayoczywistszym cnoty y umieiętności Temistoklesa przeświadczeniem. Urząd Ateński przykazał, aby wszyscy woyskowi Urzędnicy w taiemnych biletach na Ołtarzu Neptuna potym złożonych, tych mianowali, ktoryby umieiętnością, lub odwagą nay-

więcey

więcey przyłożyli się do zwycięstwa; każdy z nich miłością własną uniesiony, pierwsze sobie w waleczney oney rozprawie mieysce przypisawszy, w drugim zaraz mieścił Temistoklesa, y Narod w swoim się bynaymniey mniemaniu nie zawiodł, gdy nayznakomitszą temu przyznał nadgrodę, ktorego każdy po sobie sądził naygodnieyszym. Poznać wspaniałość Męża tego można było, gdy raz zwyciężywszy nieprzyiacioł, do pewnego Officyera w te się odezwał słowa: *Zbieray dla siebie tę zdobycz, bo nie iesteś Temistoklesem.* Miał Temistokles własną Corkę na wydaniu, dwoch się o nią starało Ateńczykow: Jeden z nich rozumny był, chociaż ubogi, bogaty drugi, ale głupi. *Wolę mieć Zięcia, rzekł Temistokles, rozumnego, ktoryby bogactw potrzebował, niż bogatego, ktoryby potrzebował rozumu.* Wielki ten człowiek zasłużywszy się własney Oyczyznie, na wygnanie dla swoiey wziętości, y talentow posłany był. Udał się do Artaxerxesa, u ktorego lubo na nieprzyiaźń Temistokles zarobił był, ale oraz prawa zasługa szacunek swoy znalazła. Chciał go Perski Krol przeciwko niewdzięczney zażyć Oyczyznie, ale Temistokles wolał życie sobie odebrać, niżeli albo pretendowaney odmawiać przysługi, albo na Oyczyznę targać się. Jak piękny cnoty patryotyczney przykład, a daleki albo od owego między Rzymianami Koryolana,

lana, albo między Francuzami Karola Xiążęcia Burbońskiego!

# EPAMINONDAS.

JAkożkolwiek Naturalistowie upierać się y utrzymywać zwykli, że mieysce, powietrze, posiłki, wiele do myśli y sentymentow ludzkich wpływania maią, z tym wszystkim zdaie się pokrzywdzaiące tego w starożytności mniemanie, ktory rozumiał, że nic z Beocyi sławnego wyiść nie mogło. *Beotûm in Patria, crassoquè sub aère natus.* Na przekonanie takowego rozumienia dosyć będzie przywieść tu Epaminondę, sławnego Wodza Tebańskiego. Aczkolwiek on naypierwey z dawnych w Beocyi pochodził Krolow, iednak, że rząd Demokracyi wyciągał rowności Obywatelow, niechciał mieć innego zaszczytu Epaminondas, nad osobiste zasługi. Przykładaiąc się do nabycia umieiętności, ćwiczył się w nich w doświadczeniu, posiadał bez chełpliwości, umiał wiele, mało mowił. Zrodzony na łonie ubostwa, z tąż oboiętnością był ku bogactwom, co y ku sławie. Aby w zupełności swoiey odkryć zasługę tego Obywatela, trzeba go uważać, iako nay-większego Woiownika, y ktory nad innych swego czasu Wodzow oczywiste ma pierwszeństwo. Walczyć mu przyszło z Spartanami, ktorzy do prac woiennych przywykli y do zwycięstw; Tebańczyk prze-

przeciwnie w gnusności y prożnowaniu pogrążony, zdawał ſię do swego poddańſtwa y niewoli przyzwyczaionym. Trzeba było nieiako Wodzowi Tebańſkiemu tworzyć w Oyczyznie woienną sztukę, y pragnienie chwały, zwyciężać pierwey nałogi wspoł-ziomkow swoich, dopiero potym poſtronnych nieprzyiacioł. Zwykli byli Tebańscy Obywatele dzień pewny w Roku szczegulnemi obchodzić Feſtynami, ſtroił ſię każdy y bieſiadował, Epaminondas ieden w zwyczaynym ubiorze po wałach Miaſta przechodził ſię. Spytany o przyczynę takowego poſtępku? Odpowiedział: *Sprawiedliwa rzecz, aby choć ieden odbywał ſtraż, gdy wszyscy w winie lub rozpuscie rozumy topią.* Był iuż Urzędnikiem w Tebach Epaminondas, gdy Perſki Krol, ſtaraiąc ſię o przymierze z Tebami, znaczne dla niego przyſłał upominki. Nie chciał na nie y spoyrzeć poczciwy ten Obywatel, mowiąc: *Jeżeli Artaxerxes dobrze życzy Oyczyznie moiey, y sprawiedliwych wymaga rzeczy, niech ufa, że mu dopomogę, ieżeli zaś iego żądania moim obowiązkom przeciwią ſię: niech wie: że niema ſkarbow, ktoremiby poczciwość moię mogł oszacować.* O! iak potrzebny, ale oraz, o iak rzadki w wolnym Narodzie przykład. Za wypowiedzeniem woyny między Spartą y Tebami, dano Epaminondzie rząd woyſka kraiowego; wiemy, iako nad spodziewanie całey Grecyi,

cyi, nie tylko oparł ſię zuchwałym wtedy Spartańczykom, ale też ich pod Leuktrą zwyciężył. Ale co cnotę iego Patryotyczną w zupełności pokazało, to było, gdy po otrzymanym zwycięſtwie, po przyſługach nayznacznieyszych Oyczyznie wyświadczonych, że przeciw prawom rząd woyſka dłużey, niż opisano, sprawował, lubo cel y ſkutki były dla Rzeczypospolitey nayzbawiennieysze, iednak winnym ſię znał, y dla zabieżenia podobnym przeſtępſtwom, chciał być karanym. Było to nadgrodą podiętych prac u tego wielkiego człowieka, spodziewać ſię, że Rzeczpospolita przy całości praw obſtaiąc, szczęśliwą długo będzie. Taka zapewne własney chwały ofiara, iako ſię Obywatelſkim Heroizmem nazywać powinna, tak też w całey potomności cnotliwego Epaminondę wielbić nie przeſtanie. Zakończył cnotliwe życie chwalebną śmiercią. Na bitwie pod Mantyneą śmiertelnie ranionym będąc, naybardziey o loſie wspoł-ziomkow swoich troſkliwym był. Dowiedziawszy ſię, iż nieprzyiaciel porażony zoſtał; *Dosyć żyłem*, powiedział, *ponieważ Oyczyznę moię tryumfuiącą, Spartę upokorzoną, Grecyą z iarzma niewoli wydźwignioną zoſtawiam, chętnie umieram.* Rozumiał zapewne: iż obowiązki iego względem Oyczyzny spełnione były; y że prawdziwey chwały y należytey nadgrody spodziewał ſię. Tak wielka cnota pod-

nioſła

niosła zaszczyt Oyczysty, żył Epaminondas, y Tebańczykowie chwałą woienney umieiętności słynęli, umarł wielki ten człowiek, ktory dla przykładu wiekowaćby powinien, y wielkość wspołziomkow iego upadła. Miał on ieden tę szczegulną chwałę, że był nieiako chwałą, y życiem Oyczyzny swoiey.

## DEMOSTENES.

ZE nakłonioną iuż do upadku Oyczyznę, gdy wielki człowiek ratować wcale od zguby nie może, czyni iednak to, że iey ruinę na czas oddala: dowodem iest nayoczywistszym, wielki on zarownie Republikant, iako y wytworny Krasomowca Demostenes. Obywatel ten Ateński, mniemaiąc się być do chwały y wolności zrodzonym, był naywiększym nieprzyiacielem poddaństwa, y niewoli. Podniosł on do naywyższego stopnia Greckie Krasomostwo, ale z iakiemi trudami, y pracą nie przyszedł do tey doskonałości? Wiemy o nim, iako całe Miesiące zamykał się w podziemnym lochu, aby w cichości mowy swoie, ktore nie raz losem Grecyi kierowały, doskonalił. *Łatwiey iest* ( mowi *Longin* ) *wytrzymać blask piorunu oka niezmruzaiąc, niżeli z czytania dzieł* Demostenesa, *nie być w sobie gwałtownie poruszonym.* Gdy czytam iaką mowę Demostenesa ( mawiał Dyonizy z Halikarnassu ) zdaie mi się, że

przy

przy sobie nie iestem, iakieś mię ognie przeymuią; raz niespokoyność, boiaźń duszy się chwyta; drugi raz wzgarda, nienawiść, gniew; znowu litość, przyiaźń, kompassya; łzy z oczu wyciska aliści impet, odwaga nieprzyiaciela tylko z gotowym gromem szukać każe. Rollin naypięknieyszy Krasomowcy przymiot w nim uważa: że nigdy na siebie niepamiętał, y nigdy się z swoiego dowcipu nic wynosił. Siedmnaście lat rachował Demostenes, gdy pozwał do Sądu Opiekunow swoich, ktorzy część Oyczystych iego maiątkow rozproszyli. Już y wtedy moc y dzielność wymowy iego pokazała się. Wygrał sprawę młody Orator, y Sąd skazał przeciwną stronę na zapłacenie trzydziestu talentow. Chwalebne było zwycięstwo Demostenesa, lecz daleko chwalebnieysze zwycięstwo samego siebie, kontentuiąc się bowiem wygraną, przysądzoney sobie summy przyiąć nie chciał, a tak pokazał się wielkim mowcą, ktory, według Kwintyliana, powinien być oraz cnotliwym człowiekiem. Nie wierzył wielki ten Orator, aby człowiek urażony prawdziwie, miał oziemble interes swoy promowować. Ateńczyk pewny prosił go, aby przyiął obronę iego niewinności przeciw drugiemu, od ktorego źle był traktowany, lecz zimno dosyć krzywdy swoie opowiadał. Nie dawał temu wiary Demostenes, mowiąc: iż w razie wspomnionym człowiek ow nie

był

był źle traktowanym. Jako? ( zawołał żwawiey suplikant ) ia nie mam dochodzić tey urazy? O! co teraz wierzę, odpowiedział Demoſtenes, żeś urażony. Lecz naypięknieysze w życiu Demoſtenesa zwycięſtwo było, gdy ucieraiąc ſię długo z Eschinem, chwały swoiey Rywalem y przeciwnikiem, y dokazawszy: że po długich sądowych utarczkach Eschines wyrokiem Areopagu na wygnanie ſkazany był, gdy tenże wychodził nie opatrzony na taką podroż, Krasomowca Grecki rozumiał, iż to iego powinnością było, zapomodz potrzeby swoiego nieprzyiaciela: leci do niego, znaczną mu pieniędzy summę ofiaruie, y tyle sprawia, iż Eschines opieraiąc ſię długo, ofiarowany sobie przyiął upominek, ale zdziwiony taką duszy przeciwnika swego wspaniałością, zalawszy ſię łzami zawołał: *O! iako żałować nie powinienem tey Oyczyzny, w ktorey tak szczodrego y poczciwego zoſtawuię nieprzyiaciela, iakiego gdzie indziey przyiaciela nie znaydę*; godne zapewne wzaiemne czyny nieśmiertelney pamięci. Lecz co Demoſtenesa prawdziwie wielkim y cnotliwym czyni, to ieſt: że w obowiązkach wiernego Obywatela trwaiąc, bronił Oyczyznę od zamachow nieprzyiacielſkich. Filip y Alexander Krolowie Macedońscy przyznali: że ſtrasznieyszego w nim mieli nieprzyiaciela, niżeli w ziednoczonych wszyſtkich Grekow ſiłach. Bez niego ( mawiał Antypa-

typater) z większą nierownie łatwością, wzięlibyśmy Ateny, a niżeli Teby. Jakoż, czegoby się nie miała obawiać Macedonia, gdyby Demostenes okrętami, woyskiem, y skarbami Grecyi rozporządzał, kiedy mową iedną całą poruszał Grecyą, bitne woyska niciako tworzył, y z ziemi wyprowadzał. Ateńczykowie przez wdzięczność Statuę Patryocie temu wystawili, z napisem: *Demostenes! gdyby siła twoia wymowie twoiey, y dobrym chęciom rownała się, nigdyby Mars Macedoński Grekow pokonać nie mogł.*

## FABRYCYUSZ.

ZAzdrościła poty chwalebnych ozdob cnotliwym Grekom Rzymska Rzeczpospolita, poki się na własne zaszczyty zdobyć nie mogła. Nie długo iednak w tey zostawała troskliwości. Y ieżeli wsławione są między Grekami Harmodyusza, y Arystogitona nie cierpiące Tyrannii nazwiska, mieli Rzymianie w Brutusie y Kollatynie Obrońcow wolności swoiey. Miiam ia iednakowoż pierwiastkowe wzrastaiących Rzymu swobod zaszczyty. Nie wspomnę o walecznych owych Horacyuszach, Mucyuszach, o Fabrycyuszu iednak zamilczeć mi nie należy. Jakoż naypięknieyszy to w Historyi Rzymskiey widok iest, widzieć ubogiego Fabrycyusza, na własne pracuiącego wyżywienie, a do-

a doſtatki możnych Krolow sobie ofiarowane depcącego, iedne ręce y prawa pożyteczne pisały, y pługiem kierowały. Sławny ten Rzymianin, w pośrzod woyſkowey rozpuſty, trzymał ſię oszczędności, a bardziey cnotami, niż walecznością uczynił Rzym Narodow Panem. Przywiązany nieodſtępnie do maxym poczciwosci, nauczył wspoł-Obywatelow poſtępkami, że są niektore prawidła uczciwości, ktorych bez zbrodni, y dla nieprzyiacioł nie godzi ſię przeſtępować. Nie przyiął Fabrycyusz ofiarowanych sobie od Samnitow, y Epiru Krola znacznych bogactw; rozumieiąc: iż wspanialey było potrzebuiąc ich, wzgardzić niemi, niżeli ie odbierać. Nie mogł Pirrus uwieść cnotliwego Rzymianina, chciał doświadczyć: ieżeliby boiaźnią y ſtrachem nie nakłonił. Słonia ogromnego niespodzianie Fabrycyuszowi pokazano. Ale wspaniała owa dusza nie byłaby wielka, gdyby ſię ſtrachem od powinności odwieść dała. Znalazł ſię przewrotny Filozof Cyneasz, ktory rozwiozłego życia maxymy utrzymywał; uſłyszawszy to, *Wielki Herkuleſie! zawołał Fabrycyusz, oby Samnitowie y Pirrus tegoż zawsze mniemania byli, gdy z Rzymianami woiować będą.* Tenże Fabrycyusz Lekarza Krolewſkiego, otruć własnego Pana przyrzekaiącego, Pirrusowi odeſłał, przeſtrzegaiąc go, aby pilniey na potym uważał, iakichby miał przyiacioł, y nie-

przyiacioł. Cycero ucieszną woiennika tego przywodzi powieść. Był za czasow Fabrycyusza nieiaki Cornelius Rufinus, zdzierſtwy, y obrzydliwym łakomſtwem pamiętny, z tym wszyſtkim dobry żołnierz, ktory ſię o Konsulat ſtarał. Wiedział Fabrycyusz, iż Rzeczpospolita, wtedy z talentow woiennych Rufina korzyſtać mogła, y wziętością swoią tyle mu pomogł, iż był Konsulem mianowany. Przyszedł mu dziękować nowy Konsul, ale usłyszał: *Rufinie, nic mi nie winieneś, obrałem sobie raczey być przez Konsulą złupionym, niż zabranym w niewolą przez nieprzyiaciela.* Mogł ſię zapewne trwałey szczęśliwości spodziewać Rzym, poki podobnych Fabrycyuszowi miał Obywatelow. Ani też Patryotyczney iego cnoty to nie wycieńcza, że w ubogich czasach potrzebney nieiako trzymał ſię oszczędności. Ten bowiem, ktory ofiarowanemi sobie gardził doſtatkami, pokazał, że gdy ie mogł poſiadać, wolał ich nie mieć, a być w cnocie swoiey bespiecznieyszym.

## SCYPIO.

JEżeli przez Rycerza, rozumiemy tylko człowieka ſtatecznego w przeciwnościach, nieuſtraszonego w niebespieczeńſtwach, walecznego w utarczkach, zgodziemy ſię zapewne na to: iż Scypio od Afryki nazwany, był więcey niż Rycerzem;

rzem; ponieważ do tylu woiowniczych przymiotow, przyłączył moralne cnoty y Obywatelſkie. Wszyscy go Dzieiopisowie wyſławiali, ale naypodchlebnieysza dla niego chwała była, ktorą uſłyszał z uſt wielkiego nieprzyiaciela Annibala. Wspominał on przed Scypionem wſławionych w ſtarożytności Woiownikow, trzecie sobie po Alexandrze, y Pirruſie w chwale woienney mieysce naznaczaiąc. A gdybyś mię był zwyciężył Annibalu? pytał Scypio: wtedy wziąłbym prym Alexandrowi, y wszyſtkim, ktorzy tylko sztuką woienną dali ſię poznać. Zaczął Scypio cnotliwe y chwały pełne życie swoie od wdzięczności, ſłodkiey owey cnoty, ale dotkliwym tylko sercom właściwey y przyzwoitey. Oyca bowiem swego z hazardem własnego ratował życia. Zwierzchność troſkliwa w nadgradzaniu chwalebnych dzieł, Scypionowi młodemu, podług zwyczaiu, Koroną Obywatelſką zawdzięczyć chciała; ale zbraniał ſię iey przyiąć Scypio, nie sądząc godną nadgrody akcyą, ktorą iſtotną swoią powinnością być rozumiał. Jak wiele sobie po Scypionie Rzeczpospolita Rzymſka obiecywać mogła, pokazało ſię iuż wtedy oczywiście, gdy po przegraney Kanneńſkiey bitwie, niektorzy wymknąwszy ſię z woienney wrzawy, y o loſie Rzymu zdesperowawszy, unoſić w bespieczeńſtwie życie za morze poſtanowili; Scypio o tak podłych dowiedziawszy ſię przedſię-

wzięciach, natychmiaſt dobywa oręża: Niech ci, mowiąc, ktorzy kochaią Oyczyznę, za mną idą. Wchodzi tak do namiotu zalęknionych klęſką świeżą wspoł-Obywatelow, *y przyſięgam* (rzeknie) *że nie opuszczę Rzeczypospolitey, ale też niezcierpię, aby ią inni opuszczali, Wielki Jowiszu, ciebie za świadka biorę przyſięgi moiey. Czyńcie też same oświadczenie, albo niepożyteczne iuż dla Oyczyzny traćcie życie.* Oto poczciwy Obywatel, wtedy uſługi swoie wspoł-ziomkom swoim poświęca, kiedy ich naybardziey potrzebuią. Nic łatwieyszego było Scypionowi maiętnemu, iako wyiechać do Grecyi, y tam ludzi mądrych obcowaniem zabawiaiąc ſię, czekać szczęśliwszego Oyczyzny losu, ale oraz nic chwalebnieyszego, iako ią w oſtatnich będącą hazardach ratować. Moim zdaniem większą wtedy ofiarę y przyſługę swoiey Rzeczypospolitey uczynił Scypio, niż kiedy z Annibala, z Kartaginy, z Antyocha, tryumfował. Tak wielkie w umyſłach Obywatelſkich wyrazy ten heroiczny Scypiona uczynił krok, że go nad przepis prawa, lubo w niedoſtatecznym do Urzędow wieku, ale wielkiey cnoty, y zaſługi Męża doſtoieńſtwy zaszczycili. Jakoż nie zawiodł dalszych nadziei o sobie Scypio, sprawuiąc nayznakomitsze w Oyczyźnie Urzędy, pokazał oczywiście: iż wkorzeniona raz cnota y poczciwość, zdań y zwyczaiow w

nay-

naywiększym szczęściu nie odmienia, płochemi nie uwodzi ſię powabami, nierządne ſkłonności uśmierzać, y nad sobą panować zawsze umie, nie przeſtaie nigdy korzyſtać dobru powszechnemu, nie uſtawać w chwalebnych aczkolwiek naypracowitszych uſilnościach, odciągać innych od przeſtępſtwa, a zagrzewać y zachęcać do powinności, za nayſłodsze sobie y nayiſtotnieysze obowiązki poczytuie. Dał tego dowod Scypio, gdy Allucyuszowi poślubioną oddał przyiaciołkę, gdy okupu bogatego przyiąć nie chciał. Zdziwiony tak wielką cnotą y wspaniałością nieprzyiaciela swego Allucyusz, uſługi mu swoie, y tarczę srebrną, na ktorey ow dobroczynny Scypiona poſtępek wyryty był, ofiarował. Chciała Opatrzność dochować potomnym wiekom przykład tak rzadkiey, a nad to w Poganinie cnoty, gdy zabytek ten ſtarożytności, a drogiego pamiątkę heroizmu, naszym czasom dochowała. Y dziwić że ſię teraz będziemy? że Scypio tak cnotliwym będąc, powinność dobrego Obywatela, Rządcy, Hetmana wypełnił, że nie tylko podźwignął w nieszczęściu Oyczyznę, ale też ią ozdobił, y tryumfuiącą uczynił? że zwyciężył Syfaxa, Annibala, owego poprzyſiężonego Rzymian nieprzyiaciela, Antyocha? że kiedy przez niewdzięczność nayokropnieyszą, o łakomſtwo posądzony był, tey tak wielkiey cnotliwemu

mu sercu krzywdy nie mścił się y niedochodził? Raczeyby się dziwić przynależało, gdyby co niegodnego sławy Scypiona, Scypio uczynił był. Ale czemuż się Oyczyzna nasza z samych nie składa Scypionow!

## KATO.

SŁawny ow w Rzymskiey Rzeczypospolitey życiem, śmiercią, sentymentami Kato od Utyki nazwany, żył szczęśliwym bez sprzyiania fortuny, umarł ochotnie na złość iey, że tak rzekę, bo cnota, ktorey się chwycił, za wszystko mu stanęła; był to ścisły y nieporuszony Stoik, gorliwy Obywatel, ognisty Patryota, ktory kochał Oyczyznę, siebie w niey niekochaiąc. Ktoryż Rzymianin z tych względow z Katonem w porownanie poyść może? ,, Przydatkiem u Cycerona ,, (mowi Monteskiusz) była cnota, ,, chwała zaś u Katona. Cycero nigdy ,, o sobie nie zapominał, Kato nigdy o ,, sobie niepamiętał. Kato chciał Oy- ,, czyznę ratować dla Oyczyzny, Cyce- ,, ro aby się chełpił. Gdy ieden prze- ,, widywał, bał się drugi; gdy ieden ,, miał nadzieię, drugi ufał. Kato przy- ,, patrywał się okolicznościom bez inte- ,, ressu, Cycero przez sto niedoskonało- ,, ści pozierał na nie. ,, Kato z młodości zaraz okazywał tę niewzruszoną umysłu stałość, ktora się w całym życiu iego wi-

widzieć dawała. Wuy iego Drusus Trybunem gminnym był, gdy Narody Włoſkie iuż z Rzymem sprzymierzone ſtarały ſię o Obywatelſtwo Rzymſkie. Pompedyus ieden z przednieyszych Deputatow, zaczął proſić żartem małego Katona o wſtawienie ſię do Wuia swego, pokazał Kato z milczenia y twarzy, nieukontentowanie swoie. Pompedius wziąwszy go na ręce pogroził mu, iż go oknem wyrzuci, ale tyleż poſtrachem swoim wſkorawszy, co y prożbą, zawołał: *Co za szczęście dla nas, że Kato ieszcze dziecięciem; zapewne żadnegobyśmy głosu sprzyiaiącego nie mieli.* Nienawiść Tyrannii iuż ſię wtedy pokazywała, gdy dowiedziawszy ſię o zaboyſtwach Sylli, życie mu odebrać chciał. Cwiczył ſię ten Republikant w Krasomowſtwie, lecz tym celem, aby miał czym bronić prawa ſprawiedliwości. Ganią twoie milczenie, *mowił mu ieden iego przyiaciel*; bardzo dobrze, odpowiedział, byle nie mieli co ganić w poſtępkach. Rzymianin ten wyśmiewany od iednego osławionego, z taką mu wspaniałością odpowiedział, iaka iedyney przyſtoi cnocie. *Potyczka między mną y tobą nie ieſt rowna, przywykłeś y mowić y czynić nieſławnie, ia tego oboyga nie potrafię.* Ażeby nie ulegał mniemaniom ludzkim Kato, chwytał ſię czasem niepospolitych zwyczaiow; widząc, że iasny kolor purpury był w modzie, y używaniu powsze-

chnym,

chnym, z umyſłu noſił ciemnieyszą. Tak dziwny człowiek cieszył ſię, gdy znaydował Obywatelow nad ſiebie sposobnieyszych do sprawowania Urzędow publicznych, a że ſię raz troſkliwie y uſilnie o Trybunat gminny dobiiał, uczynił to tym celem, aby Metella, ktorego szkodliwego wolności Rzymſkiey poſtrzegał, odsadził y nie dopuścił. Wziętość iego y kredyt powszechny był; wspomnieć Katona, było wspomnieć cnotliwego człowieka, y Republikanta. Dziękował Pompeiusz Katonowi za sprzyiaiącą sobie kreſkę, y proſił, aby go radami wspierał. „ Rozumiałem, rzekł Kato, że ſię „ w wynieſieniu twoim Oyczyźnie przy- „ ſłużę; rady moiey ci nie odmawiam, „ gdy ſię o nię dopraszać będziesz, ale „ choćbyś mię o nię proſił, dawać ci „ ią będę publicznie, y w przytomności „ wszyſtkich Senatorow. „ Aczkolwiek zaś Pompeiusz ſtanąwszy na czele Senatu wolności Rzymſkiey bronić poſtanowił, Kato ieden podobno był Obywatel do intereſſow Oyczyſtych prawdziwie przywiązany. „ Z iedney ſtrony ( mowi o „ owym oſtatnim Rzeczypospolitey Rzym- „ ſkiey zakłoceniu Seneka ) z iedney „ ſtrony było Pospolſtwo, y mnogość „ tych, ktorzy dla szczupłego maiątku „ odmian wyglądali, z drugiey Stan „ Rycerſki y Ludzie naypoważnieyſi; „ ale Kato y Rzeczpospolita we śrzodku „ niciako zoſtawała w opuszczeniu. „

Po

Po otrzymanym przez Cezara zwycięſtwie na bitwie Farsalſkiey, unosząc niby na łonie swoim wolność z Włoch wypędzoną, udał ſię do Utyki, tam nie maiąc iuż nadziei ocalenia praw y wolności, odebrał sobie życie, ktore sądził niepożyteczne. Błąd ten samoboyſtwa w Stoickiey Sekcie za heroizm był poczytany; atoli ieżeli wielbiemy pamiątkę Katona, to zapewne nie dla fałszywego tego heroizmu, ktory życie odbiera wtedy, kiedy ſię zdaie naynudnieysze, ale dla tey, z ktorą był ku dobru Oyczyzny ſtateczności. Wyiąwszy to iedynie, w czym światło przyrodzone w Pogańſtwie nie było doſtateczne, wreszcie Kato był wizerunkiem poczciwego w Rzeczypospolitey Obywatela.

## AUGUST.

TEn, co umiał w młodości swoiey nad zeſtarzałych w Polityce Statyſtow Rzymſkich wygorować biegłością rozumu swoiego, y wynalazkow swoich subtelnością; ten co potrafił obalić wielki kolos 750. lat ſtawiany, twierdzami naymocnieyszych w Grecyi Miaſt zmocniony, tylu heroizmami ozdobiony, to ieſt wolność Rzymſką; ten co mogł świat prawie cały zawoiować, a potym uszczęśliwić, być Panem y Oycem Rzymu, był zapewne wielki człowiek. Domyślać ſię każdy łatwo może, że o naypier-

wszym

wszym Cesarzu Rzymſkim mowić chcę. Ale ia w samymże początku wielką bardzo rozmaitość w iedneyże osobie upatruię, a oświadczyć powinienem, że nie o srogim, mściwym, rozpuſtnym, niesprawiedliwym okrutniku Oktawianie, ale o ludzkim, wspaniałym, dobroczynnym Auguście mam traktować. Oktawian był to rozwiozły Rzymianin, y niepoczciwy Obywatel, niewdzięczny y okrutny Tryumwir: Auguſt był dobry Pan, mądry Rządca, Protektor nauk; Oktawian z Brutusem y Kaſſyuszem za wolnością obſtaiącemi walczył; Auguſt z nieprzyiaciołmi woiował Rzymſkiego Pańſtwa; Oktawian zadał oſtatni cios Oyczyſtey wolności, gdy ieszcze była Rzeczpospolita; Auguſt ożywił ią, gdy iuż była Monarchia. Panował srogo Oktawian, kiedy mu ſię y łaſkawie panować nie godziło, panował łaſkawie Auguſt, gdy okrutnie panować mogł. Słowem: albo ſię rodzić, albo umierać był nie powinien. Gdyby ſię był Oktawian nie rodził, nie byłoby proſkrypcyi, morderſtw, Tryumwiratu; gdyby był Auguſt nie umierał, Tyberyuszow, Neronow, Domicyanow Rzymianieby nie widzieli. Atoli nie w tym ia tu naywiększe Auguſta zaszczyty upatruię, że umieraiąc szczycił ſię; *Romam lapideam accepi, marmoream relinquo*, lubo było to powinnością dobrego Rządcy, ozdobić kray; nie na tym ia zakładam prawdziwą Cesarza

tego

tego chwałę : że Gallow, Kantabrow, Niemcow, Windelikow przekonał, aczkolwiek zdatnych wybierać Generałow, między obowiązkami panuiącego liczy się ; nie z tego chwalić go chcę, że był w zamysłach swoich szczęśliwy, chociaż to dowodem było przemysłu iego, y rostropności ; ale że był łaskawy, dobroczynny, podupadłych ratuiący, wspomagaiący nauki, prawą zasługę y cnotę. Wiele się do chwały Augusta przyczynili : Mecenas, y Agryppa, pierwszy iednak bardziey Cesarza przyiacielem był, a drugi Rzymu ; Pierwszy był cnotliwym Republikantem, drugi biegłym Ministrem ; Pierwszy radził przywrocić Rzymowi wolność, iako rzecz od siebie naypożądańszą, drugi doradzał ustanowienie Monarchii, iako rząd w owych czasach Rzymianom nayprzyzwoitszy. Mecenas pożytek Rzymu przekładał, Agryppa chwałę, z tym wszystkim, Mecenas życzył dobrze y Oktawianowi, Agryppa poważał tylko Augusta. Oba wielcy ludzie naypięknieysze dla siebie otrzymali świadectwo z ust Augusta, gdy raz po śmierci przyiacioł swoich pobłądziwszy, nieroztropnego w ten sens żałował kroku. *Nigdybym się był tego nie dopuścił, gdyby* Mecenas y Agryppa *żyli*. Wielka zaiste dla Monarchow nauka, iak maią cnotliwych Ministrow, a wszyscy mądrych y cnotliwych przyiacioł radzić się, y słuchać. Zwykł często Cesarz ten sta-

wać

wać za Patrona w Trybunale, w sprawie znaiomych sobie Rzymian. Pewnego razu zatrudnionym ſię widząc, odmowił tey przyſługi iednemu Setnikowi, zdaiąc sprawę iego na swego Adwokata, *a wszakżem ia nie przez Adwokata, ale osobiście do boiu za tobą ſtawał, rzekł Setnik. Prawda ieſt, odpowiedział Auguſt, y w sprawie twoiey sam ſtawać będę.* Wiedział on dobrze, że cnota potężniey wiąże serca ludzkie, niż boiaźń nayokropnieyszych mąk; a dla tego, żeby był Cynnę na życie swoie uzbroionego dyzarmował, przyiaźni go swoiey zrobił uczeſtnikiem. *Cinna ſimus amici.* Lecz do tego trzeba mieć cnotę, y znać ſię na niey. Pewnie też ſłowa nie wydałyby ſię w uściech Nerona, lub Domicyana, albo co iedno ieſt, nicby nie znaczyły. Auguſt po długoletnim panowaniu, bliſki owego terminu, ktoremu naypotężnieyszy Monarcha rownie iako y oſtatni kmiotek podlegaią, obeyrzał ſię na przepędzone w panowaniu swoim lata, poddał ie nieiako pod rozsądek przytomnych, a tym bardziey przyszłey potomności. *Si bene luſimus plaudite.* Y ta pamięć ieszeze cnotę Auguſta przypomina; Nie miał tey myśli Kaligula, a tym bardziey ow, co to życie na błaznowaniu przepędziwszy, wołał, gdy umierał: *Quantus muſicus morior!*

# KALIGULA.

ACzkolwiek w tym Kościele chwały, do ktorego cnota iedna, y zaſługi obywatelſkie doprowadzić mogą, mieysca znaydować niepowinni, tylko sami zacnością, pięknemi przymiotami, przyſługą ku społeczności ludzie zaszczyceni, iednakże można sobie tey pozwolić myśli, że iako podłych Dezertorow od cnoty y prawdziwey chwały imiona, dla hańby, nieſławy, y ochydy nieprawości, dla zbrzydzenia zbrodni, y przeſtępſtwa, dla większego tym samym zacności luſtru, mieścić ſię mogą. Jeżeli cnota nadgrodę, tedy zbrodnia naganę mieć powinna. Wspominamy po dziś dzień Buzyrysa, Nerona, Domicyana, Kartusza, ale zaraz dodaiemy, że pala Katowſkiego godni byli. Ale nie było na świecie ani lepszego niewolnika, ani gorszego Pana, iak Kaligula. Poki Tyberyusz żył, oſtatnich podłości Kaligula dopuszczał ſię, y wszyſtko robił, iako mowi Tacyt: *Serviliter pro dominatione.* Był ten Cesarz okrutnym aż do szaleńſtwa, żądał tego, aby iego panowanie iaką znaczną y wielką nieszczęśliwością okazałe y ſławne było, ale mogłaż być większa dla Rzymu nieszczęśliwość, iako gdy takie ſtraszydło y monſtrum natury nad nim panowało? A że Kaligula na przodzie głowy łysy był, głowa iego była powietrzem dla Rzymſkich Obywatelow,

low, czyli bazyliszkiem; Ktokolwiek na nię spoyrzał, umierał. Zycie ludzkie było u niego żartem; gdy winowaycow nie stało, kazał naypierwey przychodzących na igrzyſka, beſtyom na pożarcie wyſtawiać; luboć godni byli żyć pod panowaniem Kaliguli ci, ktorzy takowym widowiſkiem cieszyć ſię mogli. Skazawszy pewnego na śmierć, gdy poznał błąd swoy, że innego ſtracono, powiedział: *nic nie wadzi, ponieważ nie więcey y tamten zawinił.* Grał w koſtki Kaligula, y gdy mu ſię nieszczęściło, wſtawszy, dwoch Rzymian, ktorych poſtrzegł, aresztować kazał, y zabrać ich maiętności, a powrociwszy, powiedział: *nigdym większego szczęścia nie miał.* Żądał tego, aby lub Rzymſki iedną tylko głowę miał, ktoraby od iednego zamachu spaść mogła. Aż też Kaliguli woiować ſię zachciało, zebrał wielkie woyſka, y poszedł do Gallii, maiąc niby przeyść na podbicie Brytannii. Stanąwszy więc nad Oceanem, woyſka do bitwy uszykował, y dawszy znak do zaczęcia batalii, kamyki owym woiownikom w piaſku zbierać kazał, y tak zwycięzcą Oceanu powrociwszy tryumfował, a w zdobyczy kilka tyſięcy wozow kamieni przywiozł. A widział-li ſkarb swoy wyniszczony, napisał nowe prawo, y iak naydrobnieyszemi literami wyrznąwszy go na miedzi, na naywyższey w Rzymie wieży kazał go przybić, tych na grzy-

wny

wny potępiaiąc, ktorzyby go nie zachowali. Ale też do ostatniego głupstwa stopnia przyszedł, konia swego zwanego Incitatus do Pałacu wprowadzić kazawszy, z nim razem bankietował, owsa złoconego w naczyniach kosztownych mu podaiąc, nareszcie bankietnika swego Konsulem Rzymskim uczynić chciał. Y na toż to przez 700. przeszło lat, owi Fabrycyuszowie, Scypionowie, Fabiuszowie krew swoię przelewali, aby z czasem konia Konsulem Rzymskim mieć mogli? Ale wzdryga się dobre serce y rachować nawet owe szaleństwa. Był Kaligula Germanika cnotliwego Synem, ale nie był dziedzicem ani cnot iego, ani sławy, ani wziętości, bo był niecnotą, zbrodniarzem, zaboycą, okrutnikiem, złoczyńcą, tyranem, y ieżeli ieszcze co gorszego powiedzieć można.

## WESPAZYAN.

JEżeli nie miał znaczney rodowitości Wespazyan, miał cnoty osobiste, y iedyne człowieka zaszczyty; Jeżeli nie liczył sławnych w rodzie swoim Antenatow, to prawe zasługi rachować mogł; Jeżeli Oyca iego Rzym nie znał, to Syna iego Tytusa Swiat cały kochał, y wielbił. Był Kaligula Augusta Wnukiem, a cnotliwego Germanika Synem, był Nero Wnukiem po Matce, tegoż poczciwego Germanika, był y Domicyan Synem

nem y Bratem Cesarſkim, a przecie ich z nieſſawą, ochydą, y należącym zbrodni obrzydzeniem wspominamy, a Wespazyan, Tacyt, Probus, Aurelian, Teodozyusz chwaleni będą. Było to wielką dla Rzymu pociechą, że Wespazyan zaſiadł na Tronie Cesarzow Rzymſkich, ktorym władnęła Tyrannia, czerniła srogość, ochydzało okrucieńſtwo. Widzieć Cesarza trzeźwego, pracowitego, woiownika pokoy kochaiącego, po owych ſtraszydłach natury ludzkiey, był to widok przyiemny Rzymowi; ale mieć Rządcę roſtropnego, y umieiącego leczyć rany Pańſtwa, to było poczciwych ukontentowaniem. Nie przyimował Wespazyan nienależących sobie pochwał, a wywodzącemu od Herknlesa iego rodowitość pogardą zapłacił. Arsaces u Partow Krol Panuiący w liście do tego Cesarza, Krolem Krolow nazywał ſię, żadney Wespazyanowi godności nie przyznaiąc; Odpisał mu ſkromnie, dodaiąc, *Flawius Wespazyan tobie Krolowi Krolow.* Nie można temu przeczyć, że Wespazyan czasem podłych zażywał sposobow, na zebranie ſkarbow; zakupował towary, aby ie drożey przedawać mogł, niewolnicy wolność swoię opłacać muſieli; a gdy w pewnym Mieście uchwalono ſtatuę mu wyſtawić, y na to połtorakroć ſto tyſięcy odłożono; dowiedziawszy ſię o tym Wespazyan, kolos ow na dłoni swoiey posadzić kazał; co iednak mogło być ſkut-

kiem

kiem rozumu y ſkromności. To naygorsza, że łakomych umyślnie ludzi do Urzędow ſkarbowych promowował, aby potym konfiſkacya nabytych zbiorow, znaczniey ſkarb iego zbogaciła. Jeſt prawda co ganić w takowych poſtępkach; ale gdy z drugiey ſtrony uważamy, że nigdy ten Cesarz niewinnego nie potępił, aby maiątki po nim zabrał, gdy uważamy, że ſkarb publiczny znalazł wyniszczony, że zbiorow na publiczne zażywał pożytki, że bez uciążenia poddanych murował drogi, ratował podupadłych, zapewne Wespazyan mniey winnym ſię pokaże. A do tego takowe niedoſkonałości po owych wielkich zbrodniach y złoczyńſtwach Anteceſſorow iego, cnotą nieiako zdawać ſię mogły. Smierć Sabina y Helwidiusa, bardziey oczernia ſławę iego. Zaczynał zapadać na ſiłach Wespazyan, gdy miano za cud w Rzymie, że ſię Mauzoleum Auguſta otworzyło. *Mnie to nie tyka*, *mowił Wespazyan*, *bo nie ieſtem z rodu Auguſta*. Właśnie też pod ow czas kometa z długim ogonem widzieć ſię dała, pospolſtwo zabobonne śmierć Cesarza z tey komety wyczytywało, ale zbywał takowe wrożki śmiechem Wespazyan, mowiąc, *Mnie ta kometa znaczyć nie może*, *ale Krola Partow*, *ponieważ on długie włosy noſi*, *iam łysy*. Na koniec czuiąc ſię ſłabym, a chcąc pokazać nikczemność podłego podchlebſtwa, dla ktorego Rzymianie Cesarzow

swoich za Bogow po śmierci mieli, z tym ſię dał ſłyszeć: *Czuię to, że zaczynam Bogiem być.* Lecz naywiększym Wespazyana zaszczytem y chwałą było, że dał Swiatu Tytusa, a ochydą, że Domicyana.

## TYTUS.

CZego tam niegdyś pragnął z uſilnością pogańſki Filozof Plato, aby cnotę na Tronie widzieć mogł, naypierwszemi zaszczytami ozdobioną, całą iedynowładztwa dzielnością uzbroioną, w sposoby uszczęśliwienia Narodu ludzkiego obſituiącą, to ſkutkiem żądania iego Rzymianie pod Panowaniem Tytusa doſtąpili. Jakoż Pan, ktory własną utratą, y szczegulnym uszczerbkiem swoim być rozumiał, gdy komu przyſługi lub łaſki nie oświadczył, godzien był, aby go delicyami ludzkiego Narodu nazywano. Moc naywyższa, ktorą inni Monarchowie biorą za pochop dogodzenia namiętnościom swoim, wszyſtkie w Tytuſie zgaſiła wady. Szczegulney ta uwagi rzecz godna, że gdy Tytusowi przed wſtąpieniem iego na Tron zarzucić coś można było, tenże Tytus ſtał ſię wizerunkiem cnoty Rzymianom, gdy zoſtał Cesarzem. Zapewnie kochanie Narodu sobie poddanego, do tey go przywiodło doſkonałości, że ſię rozumiał upodlonym, gdy na uszczęśliwienie iego nie pracował; Zaczął

pano-

panowanie od dobroczynności Tytus, przywileie dawniey nadane potwierdzaiąc, pamiętał na owe heroicznego serca obowiązki, krzywdę darować, a mścić się łaſkami. Dwoch wielkiego urodzenia Rzymian, w nadziei oſiągnienia Tronu, na życie Tytusa naſtąpili; cnotliwy Cesarz zbliżył ich do swoiey osoby przez godności, a oświadczywszy, że mu ich spiſki wiadome były, łaſkami ich obdarzył; a że iednego z Koniuratow Matka w Rzymie nie była przytomna, zaczym wyſłał do niey z oznaymieniem, że ſię niczego względem losu Syna swoiego bać nie miała. Nazaiutrz zaſiadłszy na szermieſkie widowiſko, gdy mu według zwyczaiu broń Gladyatora podano do opatrzenia, złożył ią nieodwłocznie w ręce tych, ktorzy na życie iego spiknęli ſię. Burzył uſtawicznie przeciw Tytusowi Brat iego Domicyan, woyſka do buntu namawiaiąc; zemścił ſię zwyczaynym sobie sposobem cnotliwy Cesarz, do wspołeczniſtwa rządu go przypuszczaiąc. Pod panowaniem Cesarza tego Państwo Rzymſkie wielą klęſkami było ſkołatane, niektore miaſta Kampanii przez wybuchnienie Wezuwiusza zapadły ſię, Rzym ogniem spłonął, y powietrzem spuſtoszał. Tytus wyrokiem publicznym ogłoſił, że wszyſtkie ſtraty z własnych dochodow chciał zaſtępować. Tak zaś zazdrościł tey prawdziwey dotkliwego serca satysfakcyi, że ofiarowanych sobie na ten koniec sprzymie-

rzonych Miaſt, Krolow y Narodow ſkładek przyiąć niechciał, iakoby chwała tak pięknego y wielkiego dzieła iednemu tylko Tytusowi należała. Y możnaż nie wielbić takiego Monarchę, ktory ſtatecznie utrzymywał, *że nigdy poddany z obecności Pana swoiego w nieukontentowaniu odchodzić nie powinien.* Kroniki Narodu ludzkiego poświęciły owe ſławne Tytusa narzekanie tak przyiacielſkie ludziom, godne cedrow y marmurow, godne pamięci potomności. Tytus godziny prawie życia swoiego dobrodzieyſtwami znacząc, utyſkiwał, gdy ktorego dnia iakiey łaſki komu nie wyświadczył: mowiąc, *przyiaciele dzień ſtraciłem* ; O! ſłowa godne Tytusa, godne Tronu y Korony. Kiedy tak ſławiemy cnoty Tytusa, brzydziemy ſię oraz zbrodniami Domicyana. Dwoch miał Synow Flawius Wespazyan. Starszy był chwałą y pociechą Oyca, ochydą młodszy; ſtarszy miał naypięknieyszą w sobie duszę, naybrzydszą młodszy; godzien był panować nad całym Swiatem Tytus dla cnot swoich, nie godzien był Domicyan żyć dla zbrodni swoich; Tytusa ukontentowaniem było uszczęśliwienie poddańſtwa, Domicyana tegoż poddańſtwa uciśnienie; Tytus winnym przepuszczał, Domicyan y niewinnych tracił; łaſkami y dobrodzieyſtwy dni swoie znaczył Tytus, Domicyan zbrodniami y srogością; Tytus był chwałą y uszczęśliwieniem Rzymu, ochy-

dą y nieszczęśliwością Domicyan; tamten przydał do lustru sławy Oyczystey osobistych zaszczytow, ten przyczernił nabytey od niego chwały; Wspomniawszy na Tytusa przypominamy sobie Wespazyana, mianowawszy Domicyana, przychodzi na pamięć Kaligula, Nero. Zkądże więc tak wielka rożność między temi dwoma Cesarzami? Bracia byli rodzeni, obay Oyca mieli Wespazyana, a postaremu w iednym cnoty, w drugim zbrodnie celowały, bo zacna krew, kiedy pięknemi ozdobiona iest przymiotami, szacunku, ozdoby, zaszczytu, y lustru większego nabywa; taż krew, kiedy się w człowieku z podłym umysłem, wytartym czołem, bezecnym sercem łączy, naypodleyszą, nayochydliwszą się staie, a zatym cnocie, zasługom nieśmiertelności Koronę daiemy; występkami, złoczyństwem, zbrodnią brzydziemy się. Był Oycem Rzymu, był wizerunkiem cnoty Tytus, był tyranem poddanych, był wzgardą obrzydzeniem cnotliwych Domicyan. Tak to prawda iest, że nie rodowitość, nie regestr długi sławnych Antenatow, ale cnota szacownym prawdziwie czyni y szlachetnym.

*Nobilitas sola est atque unica virtus.* Juvenalis.

## TRAIAN.

TRaian był to Rządca naydoskonalszy ze wszystkich, ktorych Dziepisowie wspo-

wspominaią w ſtarożytności, kto ſię pod panowaniem iego rodził, szczęśliwy był, bo ani ſławnieyszego, ani pomyślnieyszego Rzym nie widział. Wielki ten Rządca, y wielki woiownik, miał dobre serce, y był łatwym w świadczeniu łaſk, był oświeconego umyſłu, y wiedział co lepszego, miał duszę wielką, piękną y prawdziwie szlachetną, a w żadney cnocie zbytecznym nie był; ſłowem: był to człowiek, ktory naylepiey mogł uczcić naturę ludzką, a Boſką reprezentować, mowi Monteſkiusz. Przewyższał go prawda Tytus dobrocią, a Cyrus, Alexander, y inni męſtwem y odwagą, iednak samego Traiana w Pogańſtwie ta właściwa chwała była, że talenta z cnotami połączył; iedne go czyniły dobrym Cesarzem, a drugie dobrym Wodzem, tamte ziednały mu u poddanych poważenie, te miłość; dla iednych był zwycięzcą, dla drugich Oycem ludu Rzymſkiego, iedne go szacować kazały, drugie kochać. Wyiechawszy Traian z Rzymu prywatnym, powrocił Cesarzem; ale też cnoty, ktore go czyniły godnym Tronu, ieszcze ſię lepiey światu na widok pokazały; Jak tylko do Cesarſkiego Pałacu wszedł, tak zaraz na froncie, *Dom publiczny* wypisać kazał; iakoż było to mieszkanie wolności, cnoty, y chwały. Z sprawiedliwego szafunku łaſk y honorow ci naywięcey odbierali, ktorzy byli naygodnieyſi. Może Monarcha (mowi Pli-

Pliniusz ) być w nienawiści u poddanych, luboby sam nie miał tey namiętności, ale ieżeli Narodu swego nie kocha, kochanym od niego być nie może. Było y to oczywiſtym poczciwości Traiana przeświadczeniem, że miał wielu prawdziwych przyiacioł. A ponieważ nie miał ſię tylko za naypierwszego Urzędnika w Pańſtwie, zaczym Rzymianie byli wspołziomkami iego, nie poddanemi. Za zdaniem Tacyta wolno było pod panowaniem Traiana zdanie swoie otwierać: *Rara temporum felicitate, ubi sentire, quæ velis, & quæ sentias, dicere licet.* Ale nie mnieyszym był Traian woiownikiem, iak Obywatelem. Zaden z Cesarzow Rzymſkich trudnieyszych nie toczył woien, y aby wykonać zamyſł Cezara, a Partow, y samą ucieczką Rzymianom ſtrasznych, Rzymowi podbić, Traiana na to trzeba było. Ozdobił Rzym Traian przepysznym Rynkiem, y ſławnym owym koloſſem, ktory ieszcze dziś wielkość Rzymu, y chwałę Traiana dochowuie, iakoby w pośrzod tylu nieprzyiacielſkich attakow mimo okropnego spuſtoszenia, y sami barbarzyńcy chwałę y cnotę Traiana poważać chcieli. Tak respektował w Tebach Pindara Domek rozgniewany Alexander, że gdy Tebańſkie Miaſto z ziemią zrownał, mieszkanie tylko samego Wierszopisa zoſtawił. Miał ieszcze y ten zaszczyt Traian, iakiego żaden iego Poprzednik nie otrzymał, że prochy iego

w śrzod

śrzod Rzymu nieiako złożone były. Nie życzyli sobie tego Rzymianie, aby Traian prędko Bogiem przez podchlebstwo ich został; ale rozumieli, że człowiek w cnocie y chwale swoie przepędziwszy panowanie, y po śmierci osobliwego uszanowania godzien był. Było to widowisko przypominaiące następcom iego, iako sobie na kochanie Narodu, przez Oycowskie rządy, a na chwałę, przez sprawiedliwość zasługować powinni byli. Jakoż zaczął Traian szczęśliwy dla Rzymianow wiek, bo w nim podobnego mu Antonina, y Marka Aureliusza widziano, a przed nim ieden tylko Tytus wygorował. Na koniec sprawiedliwa y wdzięczna potomność przyznała mu ow naypodchlebnieyszy dla człowieka zaszczyt, kiedy go naylepszym, optimus, nazwała. Przyznała mu to dla iego czynow, dla iego zasług, ale naybardziey dla iego cnot.

## ANTONIN.

BYło to przez nieiaki czas Rzymu uszczęśliwieniem, że kochanie Narodu ludzkiego Tytus Cesarz miał swoich naśladowcow. Biorę ia naypierwey do rostrząśnienia Antonina. Czynił on sprawiedliwość każdemu aż do podziwienia, miał talent rozeznawać przypadki, ktore lub odpuszczenia, lub surowości wyciągały. Wielkim będąc z samego siebie,

pogan-

pogardzał nikczemnym podchlebſtwem, ktore iednako dwoch ludzi hańbi y upodla. Nie lubił on okazałości, a iego przykład ſtwierdza to, że Pan cnotliwy nie potrzebuie ſtraży, ani bogatych ubiorow, ani licznego pocztu, ani żadney powierzchowney okazałości dla utrzymania powagi swoiey. Będąc bez dziwactw, bez paſſyi, bez chciwości, we wszyſtkim umiarkowany, y we wszyſtkim roſtropny, umiał y wſtrzymać ſię, y zażywać rzeczy, z ktorych inni ani korzyſtać, gdy ich maią, ani obeyść ſię, gdy ich nie maią, nie mogą.

## MARCUS AURELIUS.

JEżeli wybranie Nerwy Traian Cesarz, Wespazyana Tytus usprawiedliwili, y swoim zaszczycili panowaniem, to miał y tę ieszcze chwałę Antoninus, że cnotliwie panuiąc, cnotliwego zoſtawił naſtępcę. Domyślać ſię każdy łatwo może, że o Marku Aureliuſie mowić chcę. Jakoż panowanie iego na owe nieszczęśliwe przypadło czasy, gdy Państwo Rzymſkie rożnemi woynami, y iakie za woyną nieszczęścia naſtępuią, utrapione było; Rzymianie iednak nigdy szczęśliwſi nie byli, iak pod iego rządem. Uczył on ſię z troſkliwością, wolny maiąc umyſł y serce od namiętności, obowiązkow urzędu swoiego; surowe maxymy Stoickiey Sekty poſtępkami iego kierowały, lecz

mu

mu tey nie odebrały łaſkawości, ktora była nayulubieńszym iego przymiotem. *Sprawiedliwsza rzecz* ( mowi ) *aby ieden szedł za zdaniem wielu rozumnych Osob, niżeli aby wielu do iednego ſtosowało ſię.* Mniemaiąc, że Boſkiey to tylko ręki było tworzyć w ludziach talenta, rozumiał nayiſtotnieyszą rządzącego powinnością, zażywać dobrze tych talentow. Kreuiąc zaś Staroſtę Rzymu, gdy według przepisanego obrządku broń mu do rąk podawał, rzekł: *oręża, ktoryć dziś uroczyście daię, zażywać masz na moię obronę, poki zaprzyſiężone obowiązki pełnić będę, a przeciwko mnie, ſkoro zapomnę, że powinność moia ieſt ſtarać ſię o uszczęśliwienie Rzymian.* Godzien był Aureliusz całego świata Panem być, kiedy tak cnotliwe miał sentymenta; Ale y życie z rozumem y cnotą Aureliusza zgadzało ſię. Trzeba było wielkie toczyć woyny na odpędzenie nachodzących granice Niemcow, Kwadow, Markomanow; znośnieysza rzecz była dla Aureliusza podać na przedaż meble, sprzęty, y kleynoty ſkarbcu Cesarſkiego, niżeli nowe na lud Rzymſki wkładać podatki. Powietrze, trzęſienia ziemi zniszczyły Miaſta Rzymſkie, cnotliwy Cesarz nowe czynił uſiłowania na ratunek Obywatelow, nieprzyiacioł gromił, podupadłych wspomagał, ſłowem: był raczey Oycem Rzymian, niż Cesarzem. Z tym wszyſtkim pewnego razu będąc na

czele

czele woyſka swoiego zapadł ciężko na zdrowiu. Pewny *Avidius Caſſius* Cesarzem ſię ogłoſił. Ruszył na poſkromienie go Aureliusz, y Kaſſiusz od iednego Setnika zabity zoſtał. Zle przyiął mniemaną przyſługę Cesarz, mowiąc: Iż go pozbawiono naywiększego y naymilszego zwycięſtwa pożytku, odbieraiąc mu okazyą darowania urazy swoiey. Lecz gdyby Avidius był zwyciężył (mowiono mu) byłżeby ſię tak z tobą obszedł Cesarzu? Na to *Aureliusz: żyiąc tak, iako żyć przywykłem, y czcząc Bogow, nie boię ſię być zwyciężonym.* Otoż pochwała cnoty w uściech naycnotliwszego Cesarza. Miał on ią za pociechę w przeciwności, za prawidło y twierdzę w pomyślności. Y będziemyż teraz wątpić o niewymownych w Rządzącym cnoty pożytkach, gdy tak szczęśliwe w Pogańſkim nawet Cesarzu sprawiła ſkutki? Ale z serdecznym zaięknieniem wspomnieć przychodzi, że nie naywięcey Krolow y panuiących podobnych życiem y sentymentami Aureliuszowi Hiſtorya przechowuie.

## TEODOZYUSZ W.

NIe możemy nigdy nadto dawać pochwał dobrze y szczęśliwie panuiącym. Ze bowiem cnotliwi Krolowie y dobre Magiſtraty są uszczęśliwieniem Narodu ludzkiego, przez to samo naywiększych pochwał godni są. Teodozyusz

Ce-

Cesarz dla swoich dzieł y cnot, na szacowne Wielkiego u sprawiedliwey potomności zasłużył nazwisko. Naywyższy godności stopień, ktorego on nie szukał, ani pragnął, nic w przymiotach iego nie odmienił. Tak ludzki, tak wspaniały, tak wstrzemięźliwy, prywatnym będąc, iako y nastopniu, niczego sobie niepozwalał, czego mu broniły prawa, znaiący się na przyiaźni, stateczny w dokonaniu obietnic, szczodry y wspaniały, naywyższą godność miał za moc czynienia dobrze. Pierwiastkow panowania swego zażył na odwołanie wygnańcow, na podźwignienie podupadłych Familii. Stanowiąc: ażeby koło Wielkiey Nocy Sędziowie więzienia nawiedzali, tych uwalniaiąc, ktorzyby nie za wielkie kryminały pozwani byli; z tym się odezwał: dałby Bog, ażeby w moiey mocy było wskrzeszać umarłych. Mawiał on często: *istotną Cesarza iest powinnością, nie żyć długo, lecz dobrze żyć.* Ale ieżeli plamą wielką iest w życiu cnotliwego tego Cesarza, rzeź Tessalonicka, w ktorey 7000. ludzi trupem legło, to niezdrowey zausznikow radzie, porywczey Cesarza popędliwości przypisać potrzeba. Czynił on za to publiczną pokutę, lecz nadto zabiegaiąc podobnym nieprzyzwoitościom, uchwalił w całym Państwie Rzymskim, aby wyroki śmierci, y konfiskacyi dobr we trzydzieści dopiero dni po rozgłoszeniu swoim exekwowane były. Cnotliwy iego charakter

kter poznać ieszcze można z inney ustawy, ktorą zakazał karać szkaluiących siebie. Albowiem mowił on: *ieżeli się to przez lekkość dzieie, wzgardzić tym należy; ieżeli przez zaślepienie y szaleństwo, taki człowiek litości godzien; ieżeli na koniec przez złość, darować potrzeba.* Słowem; Teodozyusz Wielki, był to wielki woiownik, wielki Obywatel, wielki człowiek, y wielki Obrońca Religii.

KONIEC TRZECIEY CZĘSCI.

RE-

# REGESTR
## ZAWARTYCH RZECZY.



O

Epo-

## CZĘŚĆ II.



### *Wstęp do Historyi teraźnieyszych.*



Uwagi

## CZĘSC III.

*Wyobrażenia Heroiczne niektorych ſławnych w ſtarożytności ludzi.*

## FACULTAS Rmi PROVINCIALIS.

POnieważ Kśiążkę *Hiſtoryi Polityczney Państw Europeyſkich &c.* przez X. Kaietana Skrzetuſkiego Prowincyi Naszey *Scholarum Piarum* napisaną, Teologowie Naszego Zgromadzenia, przez świadectwo na piśmie nam podane, godrą bydź widoku publicznego sądzą, y użyteczną Młodzi Szkolney, zasadzaiąc ſię na ich zdaniu, aby była Drukowana pozwalamy. Dan w Warszawie dnia 20. Cerwca 1773.

*Edmundus* Kiełczewſki
*Pptus Provlis* mpr.

---

## IMPRIMATUR.

ANTONIUS MATHIAS SIERAKOWSKI.

Officialis Generalis Varsavienſis.